11. TEZ

ONBİRİNCİ TEZ KİTAP DİZİSİ

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL DEMOKRASİ

4

Die Philosophen haben die Welt
nur verschieden **interpretiert**, es
kömmt drauf an, sie zu **verändern.**

Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde
yorumlamakla yetindiler; oysa, asıl önemli
olan dünyayı **değiştirmektir.**

Brüksel, İlkbahar 1845

ONBİRİNCİ KİTAP DİZİSİ: 4

Ekim 1986

Kapak : Sertaç Ergin
Kapak Baskı : Pano Matbaacılık
Dizgi / Baskı : Gözlem Matbaacılık Koll. Şti.

ULUSLARARASI YAYINCILIK Ltd. Şti.
Klodfarer Cad. No: 31/5
Cağaloğlu - İstanbul

Abone Koşulları (Yılda Dört Kitap):

Yurtiçi	: 4500 TL.		
Yurtdışı	: A.B.D. (Uçak postası ile)	:	$20
	Büyük Britanya	:	£10
	Federal Almanya	:	32DM
	Fransa	:	110FF

Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Demokrasi

İÇİNDEKİLER

Dördüncü Kitap Üzerine

Elinizdeki dördüncü kitapla birlikte **Onbirinci Tez** dizisi yayın hayatının ilk yılını tamamlamış oluyor. Düzenli aralıklarla yayınladığımız ilk üç kitabımızdan sonra, dördüncü kitabın yayınlanışını, yaz mevsimine rastlamaması için biraz geciktirmeye karar vermiştik. Bu arada sevindirici bir gelişme oldu: Dizinin birinci kitabının tükenmesi, Ağustos ayında bu kitabın ikinci baskısını yaparak okuyucularımızla ilişkilerimizde bir süreklilik sağlamamızı da olanaklı kıldı. Yeni yayın döneminde dizinin kitaplarını yine düzenli aralıklarla sürdürmeyi hedefliyoruz.

Onbirinci Tez dizisinin birinci kitabında yayınlanan «Başlarken» yazısında, dizinin «sadece Türkiye toplumunun sorunları üzerinde değil dünya çapındaki sorunlar ve tartışmalar üzerinde de olanaklar elverdiğince durmaya» çalışacağı belirtiliyordu. Bu kitapla birlikte, marksist teori ve pratiğin dünya çapındaki sorun ve tartışmalarına daha derinlemesine girebilmek açısından yeni bir adım atıyoruz. İleride fırsat buldukça tekrarlamayı umduğumuz bu yeni tür, marksizme uluslararası düzeyde katkıda bulunmuş düşünürlerle **Onbirinci Tez** için özel olarak yapılmış görüşmelerden oluşuyor. Amacımız, gerek teorinin gerek sosyalist pratiğin dünya çapındaki sorunlarının geniş bir perspektifle tartışılması, sözkonusu düşünürlerin çeşitli alanlardaki katkılarının bütünsel bir çerçevede Türkiye okuyucusuna tanıtılması. Bu görüşmeler dizisini başlatırken, gecikmeksizin vurgulamak istediğimiz bir nokta var: Bu dizi çerçevesinde kendileriyle görüşme yapılacak düşünürlerin seçiminde göz önünde bulundurulan tek ölçüt, söz konusu kişilerin geniş anlamda marksist teori çerçevesi içinde önemli katkılar yapmış, verimli tartışmalar açmış olmalarıdır. Yoksa, bir düşünürle görüşme yapılmış olması, ne **Onbirinci Tez** dizisi Danışma Kurulu üyelerinin, ne de görüşmeyi gerçekleştiren arkadaşlarımızın o düşünürün görüşlerini bütünüyle paylaştığı anlamına gelmemektedir.

Dizinin, elinizdeki kitapta yayınlanmakta olan ilk görüşmesi, ünlü ABD'li marksist Paul Sweezy ile. Sweezy, ta 1930'lu yıllardan bu yana, yani yarım yüzyıldır, marksizmin geliştirilmesi ve yayılması yolunda yılmadan mücadele vermiş bir düşünür. Üstelik, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında McCarthy ve soğuk savaş dönemi ABD'sinde, mark-

sist düşünceler baskı altında tutulur, neredeyse bütün Amerikan toplumunun düşmanı gibi sunulurken göstermiş bu cesareti Sweezy. Çok çeşitli alanlarda marksist teoriye yaptığı katkıların her biri ne kadar tartışmaya açık olursa olsun, bu yüreklilik ve kendini adamışlık, bugün bile gençlere taş çıkartacak bir heyecanda ifadesini bulan bu bağlılık, Sweezy'yi dünya marksizmi içinde saygıyla anmak için yeterli. Türkiye solunun 60'lı yıllardan bu yana tanışık olduğu bu düşünürle yapılan görüşmeyi ilgiyle okuyacağınızı umuyoruz.

Dördüncü kitabın ana teması, 28 Eylül ara seçimleriyle birlikte bütün toplumun, özel olarak da sosyalist solun gündemine yoğun biçimde gelen sosyal demokrasi ile ilgili. Batı Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı ve Ekim devrimi ertesinde işçi sınıfı hareketinin ayrışması sonucunda hareketin reformist kanadını oluşturan, o günden bu yana da varlığını kapitalizme ve burjuva toplumuna bağlamış olan sosyal demokrasi, bir kavram ve bir siyasal olgu olarak 70'li yılların başından beri Türkiye'de de önem kazandı. Solun, artık kalıcı olduğu iyice anlaşılmış olan bu olgu karşısında teorik berraklık kazanması, geleceğin mücadeleleri açısından yaşamsal bir önem taşıyor. Elinizdeki kitaptaki yazılar, sosyal demokrasinin evrensel anlamını ve Türkiye'deki durumu tartışmaya doğru bir ilk adım oluşturuyor. Sosyal demokrasi konusunda burada ele alınamamış olan önemli alanların var olduğunun bilincindeyiz; bu alanlardaki eksiklikleri gelecekte gidermeyi umuyoruz.

Kitabın (Sweezy ile görüşmenin ardından gelen) ilk üç yazısı, sosyal demokrasinin dünya ölçeğindeki siyasal pratiğinin ve teorisinin önemli boyutlarını ele alıyor. Atilâ Eralp, 1980'den bu yana dünya kapitalizminin bunalımı konusunda üç rapor yayınlamış olan Brandt Komisyonu'nun bunalıma yaklaşımı ve önerdiği çözümler aracılığıyla, sosyal demokrasinin günümüz dünyasının bu önemli sorunu karşısındaki konumunu irdeliyor. Eralp önce Brandt raporlarında ileri sürülen görüşleri özetliyor; ardından bu görüşleri, bunalımın nedenlerine yaklaşımındaki kusurlar, önerilen çözüm yollarındaki zaaflar ve özellikle dünya çapında var olan derin çıkar çatışmalarını göz ardı etmesi açısından eleştiriyor. Eralp'in yargısı, sosyal demokrasinin, var olan dünya düzenini koruma temelinde Yeni Sağ'a alternatif olabilecek bir hegemonya biçimi geliştirmeye çalıştığı yönünde.

Sweezy'nin yanısıra, bu kitabın bir başka yabancı konuğu daha var. Britanyalı marksist Chris Arthur, **Onbirinci Tez** için kaleme alınmış olan yazısında, sosyal demokrasinin yirminci yüzyılda marksizmden kopuşunda ve çağdaş yörüngesine yerleşmesinde bir öncü niteliğine sahip olan Eduard Bernstein'ın düşüncesini, o dönemin «revizyonizm»

tartışması bağlamında ve Rosa Luxemburg ile polemiği çerçevesinde sergiliyor. Ama yazının daha da ilginç bir yanı var: Arthur, Bernstein'ın devlet teorisindeki revizyonizminin marksizmin toplumsal yapı hakkındaki tezlerinden bir kopuşla elele gittiğini, sınıflı toplumun yerini burada «sivil toplum» kategorisinin aldığını ortaya koyuyor. Günümüzde solun bir bölümünce ateşli biçimde savunulan «sivil toplum»un, Bernstein tarafından daha yüzyılın başında yüceltilerek ele alınmış olduğunun ortaya konulması, Türkiye'deki tartışma açısından son derecede ilginç ip uçları sağlıyor.

Dünyada sosyal demokrasi konusuna eğilen son yazı Tanju Akad imzalı. Akad, 80'li yılların bunalımlı ortamında Güney Avrupa'da iktidara gelen sosyal demokrat partilerin deneyimini eleştirel bir gözle değerlendirmeyi amaçlıyor. Bu değerlendirmeden çıkan açık sonuç, ister Fransa'da olduğu gibi iktidarın beş yıl içinde yeniden sağa teslim edilmesiyle, ister İspanya ve Yunanistan'da olduğu gibi yeni seçim zaferleriyle sonuçlansın, bu sosyal demokrat iktidarların uyguladıkları politikaların, sosyalizm yönünde ilerlemek şöyle dursun, emekçi sınıfların kısa dönemli çıkarları açısından bile hiçbir ciddi kazanım getirmediği. Tekil ülkelerin aralarındaki farklar ne olursa olsun, bu genel deneyimin dersleri geleceğe ilişkin değerlendirmelerde önemli bir ağırlık taşıyor kuşkusuz.

Kitabın ana temasının Türkiye ile ilgili boyutunda Sungur Savran ve Yıldırım Koç'un yazıları yer alıyor. Her iki yazar da, tarihsel bir süreç içinde, gerek CHP'nin, gerekse bugün onun yerini doldurmaya çalışan partilerin (SHP ve DSP), evrensel anlamıyla tanımlanmış bir sosyal demokrasi karşısındaki konumunu tartışıyorlar. Başka konulardaki farklı değerlendirmeleri bir yana bırakıldığında, ikisinin de vardığı sonuç ortak: Evrensel anlamıyla sosyal demokrat bir hareket Türkiye'de ne 70'li yıllarda oluşmuştur, ne de günümüzde (henüz) mevcuttur. S. Savran, yazısının ana eksenini oluşturan bu düşünceyi, CHP hareketini uluslararası sosyal demokrasi ile karşılaştırmalı biçimde tahlil ederek savunuyor. Batı Avrupa sosyal demokrasisinin, reformist ve kapitalizmle bütünleşmiş de olsa, günümüzde hâlâ bir işçi sınıfı hareketi olduğunu göstermeye çalışan yazar, CHP'nin bu ışık altında incelendiğinde gerek tarihsel kökeni açısından, gerekse 70'li yıllarda vardığı noktada bir burjuva partisi kimliği taşımış olduğunu ileri sürüyor. Bu karşıtlık, Savran'a göre, bireylerin öznel niyetleri ne olursa olsun, Türkiye'de sosyal demokrat bir hareketin var olduğunu söylemeye engel. Savran, bu saptamanın, sosyalist pratik açısından da önemli sonuçları olduğunu belirtiyor.

Y. Koç'un yazısında odak noktası, tarihsel gelişimi içinde, CHP hareketinin sendikalarla ilişkisi. Yazar, CHP'nin (ve onun öncülü olarak kabul ettiği İttihat ve Terakki hareketinin) işçi hareketi ve sendikalarla ilişkilerinin yirminci yüzyıl boyunca gelişimini sergiledikten sonra, gerek DİSK'in, gerekse Türk-İş'in sosyal demokrasi karşısındaki konumunu irdeliyor. Y. Koç'un ileri sürdüğü önemli tezlerden biri, Türkiye'de işçi sınıfının nicel gelişme düzeyinin artık, Batı'daki gibi reformist bir sendikacılıkla bütünleşmiş bir sosyal demokrat hareketin oluşumu açısından gerekli olan nesnel temeli sağladığı noktası. Yazar, 1980 sonrası döneme ilişkin gözlemlerinin ışığında, var olan partilerin sosyal demokrasi ile ilişkilerinin şimdilik çok sınırlı olduğu sonucuna ulaşıyor.

Dünya çapında sınıf mücadelelerinin önemli uğraklarını belirli yıldönümlerinde yeniden ele almak ve düşünmek, hiç kuşkusuz geleceğin pratiği için çıkarılabilecek dersler açısından son derece yararlı. Üçüncü kitabımızda Mayıs 1886 Şikago olaylarının yüzüncü yıldönümü vesilesiyle bu konuya eğilen bir yazı yayınlanmıştı. 1986 yılı, aynı zamanda, Avrupa kıtasında 1936 yılında yaşanan iki önemli olayın ellinci yıldönümü: Fransa'da Halk Cephesi deneyimi ile İspanya'da iç savaş ve devrim. Yusuf Barman'ın bu kitaptaki yazısı bunlardan ilkini ele alıyor. Barman Fransız Halk Cephesi'nin gelişimini ve sonunu sergilediği yazısında, ayrıca, Halk Cephesi taktiğinin uluslararası devrimci hareketin gündemine nasıl geldiğini, Lenin-sonrası Komintern'in o dönemdeki politikası bağlamında ortaya koyuyor. İspanya'da General Franco'nun cumhuriyetçi iktidara karşı Temmuz 1936'da yayınladığı «muhtıra» ile patlak veren iç savaş ve devrim üzerine bir incelemeyi ne yazık ki bu kitapta sunamıyoruz. Burada, Franco faşizminin kurbanı İspanyol devrimcilerini ve iç savaş başlar başlamaz faşist milislerce katledilen büyük İspanyol şairi Federico Garcia Lorca'yı, Aragon'un bir şiiriyle anıyoruz.

Zülküf Aydın, ilk bölümünü üçüncü kitapta yayınladığımız yazısının bu kitaptaki ikinci ve son bölümünde kapitalizmin, günümüz azgelişmiş toplumlarının kırsal alanları üzerindeki etkilerine ilişkin tartışmaları ele alıyor. Aydın, kapitalizmin azgelişmiş toplumların tarımsal yapıları ve ilişkileri üzerindeki etkilerini açıklama bakımından, yazısının bundan önceki bölümünde incelediği «köylülüğün tasfiyesi»ne ilişkin klasik tezlerle (Lenin'in ve Kautsky'nin tezleriyle) Çayanov'un popülist dönüşüm teorisinin yetersiz kaldığı görüşünü benimseme eğiliminde. Yazar bu eğilim doğrultusunda, 1970'li yıllarda ileri sürülen yeni çözümlemeleri eleştirel bir bakışla sergiliyor. Bu bağlamda üzerinde durduğu çözümlemeler arasında, «köylü üretim tarzı» ve eklemlen-

me tartışmaları, tarımda küçük üretimin kentsel kapitalizm açısından işlevselliği konusundaki görüşler, azgelişmiş ülkelerde tarımda kapitalizmin gelişmesini engelleyici niteliklere ilişkin savlar var. Ayrıca, günümüz azgelişmiş toplumlarında kapitalizm-feodalizm kategorileriyle yapılan üretim tarzı tartışmaları üzerinde de duran Aydın, bu bağlamda Hindistan ve Latin Amerika üzerine yapılan tartışmaları ele aldığı gibi, 70'li yılların başlarında Türkiye üzerine özellikle Korkut Boratav ve Muzaffer Erdost arasında yürütülmüş olan tartışmaları da eleştirel bir bakışla inceliyor.

Birinci kitabımızda «Başlarken» yazısında şöyle demiştik: «Tartışmanın, görüşlerin çeşitliliğinin, maddeci düşünceye zenginlik sağlayacağını, gelişmesini hızlandıracağını düşünüyoruz. Birlik içinde çeşitliliğin doğurgan olduğuna inanıyoruz.» Atilâ Eralp ve Galip Yalman'ın, elinizdeki kitapta «Tartışma/Yankılar» bölümünde yer alan yazısı, **Onbirinci Tez** dizisinde görüşlerin çeşitliliğinin yeni bir somut örneğini oluşturuyor. Yazarlar, Sungur Savran ve Haldun Gülalp'in, dizinin üçüncü kitabında yayınlanmış olan yazılarında azgelişmişlik gerçeği ve teorisi üzerine ileri sürdükleri bazı görüşleri ayrıntılı bir eleştiri süzgecinden geçiriyorlar. Umudumuz, bu tür tartışmaların, **Onbirinci Tez** dizisinin sayfalarında gelecekte de verimli bir biçimde sürdürülmesi.

«Değinmeler» bölümümüzde, Mustafa Sönmez Türkiye'de kapitalizmin gelişme tarihi açısından yepyeni bir olguyu, Türkiye'den sermaye ihracını, bu olguyu emperyalizm ve alt-emperyalizm teşhislerinden titizlikle ayırd ederek, değerlendiriyor. «Yayınlar» bölümünde ise iki kitap değerlendirmesi var: Gülnur Savran, günümüzde bütün dünyanın emekçi sınıfları açısından dayanışma içinde izlenmesi gereken bir ülkede, Nikaragua'da, yaşanan devrim sürecini, devrimin önderleriyle yapılmış söyleşi ve görüşmeler aracılığıyla yansıtan bir kitabı ele alıyor. Necip Çakır ise, sosyalistler için Türkiye'nin kültür yaşamının en zor ve çapraşık yönlerinden biri olan müzik sorununu tarihsel bir perspektifle inceleyen bir kitabı irdeliyor.

11.
TEZ
ONBİRİNCİ TEZ KİTAP DİZİSİ

Paul Sweezy ile Görüşme

Paul Sweezy, marksist teorinin geliştirilmesine ve yayılmasına elli yıldır katkıda bulunmakta olan önemli bir ABD'li düşünür. İlk kitabını yayınladığı 1942'den bu yana sosyalizmin ve marksist teorinin çeşitli yönlerini ele aldığı birçok kitabı ve sayısız makalesiyle, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya solunun önemli kesimleri üzerinde derin etkiler yaratmış biri. Bu etkinin bir aracı da, Sweezy'nin kırk yıla yakın bir süredir editörlüğünü yapmakta olduğu Monthly Review *adlı aylık sosyalist dergi.* Monthly Review *ABD'de yayınlanmakla birlikte, gerek yazı kadrosu, gerek okuyucuları açısından tam anlamıyla uluslararası bir dergi niteliğini taşıyor.*

Sweezy, 1910 yılında New York'da doğmuş. Harvard Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördükten sonra, 1930'lu yıllarda bir süre aynı üniversitede öğretim görevliliğinde bulunmuş. Ama İkinci Dünya Savaşı'nda görevli olarak gittiği Avrupa'dan döndükten sonra, marksist bir iktisatçının (üstelik akademik iktisada katkı yapmış olsa bile) o dönemin ABD üniversitelerinde kolay kolay kabul görmeyeceğini anlayarak, faaliyetini yayıncı olarak sürdürmeye karar vermiş. 1949'da Leo Huberman ile birlikte Monthly Review *dergisini yayınlamaya başlamış. 1952'de ise Monthly Review Press adlı yayınevini kurarak kitap yayınına da girişmiş. Huberman artık hayatta olmadığından, günümüzde* Monthly Review *dergisini Sweezy ile Harry Magdoff yönetiyorlar.*

Dünya sosyalizmi içindeki konumu açısından bakıldığında, Sweezy'nin bugünün kapitalizm-sonrası toplumları karşısında bağımsız ve eleştirel bir tavra sahip olduğunu söylemek olanaklı. Resmi olarak hiçbir zaman bir siyasal harekete mensup olmamış. Genel siyasal tavrı açısından ise, gerek kendisinin dünya durumu tahlillerine, gerekse Monthly Review *dergisinin genel yönelimine, «Üçüncü Dünya»daki ulusal ve toplumsal kur-*

tuluş mücadelelerini ön plana çıkaran, emperyalist ülkelerdeki işçi mücadelelerini ise geri plana iten bir yaklaşımın hakim olduğu söylenebilir.

Teorik alanda, Sweezy marksist değer teorisinden çağdaş kapitalizmin yeni biçim ve eğilimlerine, feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmasından sosyalizme geçiş sürecinin sorunlarına kadar çok farklı alanlarda önemli katkılarda bulunmuş biridir. Sweezy'nin de aralarında yer aldığı bir grup ABD'li yazar, bugün genellikle «Monthly Review okulu» olarak anılmaktadır. Çağdaş kapitalizmin özgül bir tahliline yaslanan bu okulun Sweezy dışındaki başlıca temsilcileri arasında Paul Baran, Leo Huberman, Harry Magdoff ve Harry Braverman'ın adları sayılabilir. Bugün bu düşünürler arasında hayatta kalmış olanlar sadece Sweezy ve Magdoff'tur.

Sweezy'nin en önemli yapıtları şunlardır:

● The Theory of Capitalist Development *(Kapitalist Gelişme Teorisi, 1942), Bu kitap Türkçe'ye* Kapitalizm Nereye Gidiyor? *başlığıyla çevrilmiştir. (Çev. A. B. Kafaoğlu, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1970).*

● *Paul Baran ile birlikte* Monopoly Capital *(Tekelci Sermaye, 1966). Bu kitabın Türkçesi* Tekelci Kapitalizm *başlığıyla yayınlanmıştır. (Çev. F. Onaran, Doğan Yayınları, Ankara, 1970).*

Yazarın Türkçe'de mevcut öteki çalışmaları arasında, Baran ve Magdoff'un makalelerini de içeren Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı *(Çev. Y. Koç, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975) da vardır. Ayrıca, Sweezy ile İngiliz marksist tarihçisi Maurice Dobb arasında 1950'li yıllarda geçen bir tartışma ile birlikte başka yazarların da aynı konudaki katkılarını içeren bir derleme de Türkçe'de yayınlanmıştır:* Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, *Metis Yayınları, İstanbul, 1983. Nihayet «Monthly Review Okulu»nun önemli bir kilometre taşı olduğu için, P. Baran'ın* The Political Economy of Growth *başlıklı kitabının da Türkçe'ye çevrilmiş olduğunu hatırlatmak gerekir:* Büyümenin Ekonomi Politiği *(Çev. E. Günçe, May Yayınları, İstanbul, 1974).*

Aşağıda okuyacağınız görüşme, Onbirinci Tez *Danışma Kurulu üyeleri Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak tarafından bu yılın Nisan ayında, iki ayrı aşamada gerçekleştirilmiştir. Okuyucunun görüşmeyi daha kolaylıkla izleyebilmesine yardımcı olabilmek için bazı konularda verilen açıklayıcı dipnotlar olsun, ara başlıklar olsun,* Onbirinci Tez *tarafından konulmuştur. Bantların çözülmesindeki katkısı dolayısıyla Derek Link'e teşekkür ederiz.*

TONAK: Önce yaşamınız boyunca sosyalist bir aydın ve yazar olarak sürdürdüğünüz faaliyetleri ele alarak başlamak istiyoruz; daha sonra da teori ve politika sorunlarına geçmek. Sosyalizme yönelişinizin, sosyalizmin çağdaş dünya için anlamlılığına ikna oluşunuzun 1930'-lu yılların başlarına rastladığını değişik vesilelerle ifade etmiştiniz. Yani, yarım yüzyılı aşkın bir süredir sosyalist görüşlerin geliştirilmesi ve savunulması yolunda çaba göstermektesiniz. Şimdi, hiç olmazsa 70'li yılların ortasına kadar, bu dönem ABD'de sosyalist hareketin öyle pek de canlı olduğu bir dönem değildi. Özellikle Soğuk Savaş döneminde, sosyalizm, hakim siyasal güçlerce, kitle iletişim araçlarınca, aydınlarca vb. kötülenecek ve aşağılanacaktı. Bir sosyalist kimliğiyle son derece küçük bir azınlığın bir üyesi olarak yaşadınız hep. Bu konuda neler söyleyebilirsiniz? Üzerinizde uygulanan baskılarla ilgili olarak üzerinde durmak istediğiniz anlamlı, ilginç örnekler var mı?

SWEEZY : Şimdi, sözünü ettiğiniz elli yıllık dönem kuşkusuz kendi içinde büyük farklılıklar gösteriyor. Marksizmle ve sol düşüncelerle ilgilenmeye başlamamın nedeni, 30'lu yılların başında dünyanın içinde bulunduğu durumdu, 1929 malî çöküşüydü, büyük depresyondu, İkinci Dünya Savaşı'na bir önsöz niteliğini taşıyan uluslararası durumdu. O yıllarda, özellikle ABD'de, ya da özellikle demeyelim de belirgin biçimde ABD'de, sol faaliyetlerde ve sol düşüncede bir yükselme vardı. Diyebilirim ki, o güne kadar ABD'de marksizm hiçbir varlık gösterememişti.

Thorstein Veblen'in yapıtını belki bilirsiniz. New School'un ilk öğretim üyelerinden biriydi.[1] Marksist değildi ama marksizmden bir hayli etkilenmişti; o dönemde, 1920'li yıllarda, ABD'nin, marksizmi gerçekten ciddiye alan hemen hemen tek önemli toplum bilimcisiydi. Eski Sosyalist Parti'nin bünyesinden de birkaç ilginç düşünür çıkmıştı. Özellikle de Louis Boudin. Boudin, Kautsky'nin ve Alman partisinin sosyal demokrat düşüncesinin doğrultusunu benimsemişti ama aynı zamanda özgün bir düşünürdü. Bazı başka düşünürler de vardı.

Ama genel olarak düşünüldüğünde, en azından akademik dünyada marksizmin herhangi bir etkisi yoktu. Hakkında bilinenler veya yazılanlar da karikatür niteliğinin ötesine gitmiyor, en ufak bir ciddiyet taşımıyordu.

---

1) New School for Social Research. New York'da 1930'lu yıllarda kurulmuş, başlangıçta öğretim kadrosunun önemli bir bölümü Avrupalı göçmenlerden oluşan, ortalama Amerikan üniversitesine göre solun ağırlıklı olduğu bir yüksek öğretim kurumu.

1933 sonbaharında İngiltere'den döndüğümde, bu durum değişmeye başlamıştı bile. Büyük üniversiteler çevresinde epey bir sorgulama ve irdeleme vardı. Ben o dönemde Harvard Üniversitesi'ndeydim ama aynı şey pek çok başka üniversite için de geçerliydi. Özel olarak da New York'da: New York Üniversitesi'nde, City College'da. Tabii, 30'lu yıllar boyunca Komünist Parti hızla büyümekte ve işçi sınıfının örgütlenmesinde öncü bir rol kazanmaktaydı. Ayrıca, AFL'den kopmuş olan CIO vardı.[2] Genel olarak bakıldığında, bu dönem, çok fazla sofistike olmamakla birlikte büyük miktarda teorik çalışmanın yapıldığı, büyük bir mayalanma ve ilginin doğduğu bir dönemdi. Benim de kendi kendimi bir marksist olarak yetiştirdiğim bağlam buydu işte.

Normal bir neo-klasik iktisat eğitimi görmüştüm. Ama bir marksist olarak büyük ölçüde kendi kendimi eğitme sorunuyla karşı karşıyaydım. Tabii, Avrupa, özel olarak da Alman geleneklerini özümlemeye çalışarak. **The Theory of Capitalist Development (Kapitalizm Nereye Gidiyor?)** kitabını, yavaş yavaş, birkaç yıl süresince kaleme alışım işte o döneme rastlar. Kitabın yazılışı az çok kendi kafamı temizleme çabası olarak başlamıştı. 1935 veya 36'dan itibaren sosyalizmin iktisadı konusunda bir ders vermeye başlamıştım. Konuyu iki biçimde ele alıyorduk. Bir yandan, sosyalist bir toplumun ekonomisi. Öte yandan, sosyalist hareketlerin iktisat teorileri. Bu ikincisinde elbette birçok sosyalist gelenek sözkonusuydu, Hristiyan sosyalizmi, Fabian sosyalizmi vesaire, nihayet marksist sosyalizm. Bu derste de, lisansüstü ders ve seminerlerinde de, marksizmin ele alınış düzeyini yükseltmeye çalışıyordum. Ama görüyordum ki, neo-klasik bir eğitimin geleneklerini ve sınırlamalarını aşabilmek için uzun ve zorlu bir mücadele gerekliydi. Bilemiyorum. Başlangıçta çok da başarılı olduğumu söyleyemem. Marksist emek değer teorisini kabul edebilmem için uzun, çok uzun bir süre geçmesi gerekti. Çünkü marjinal fayda fiyat teorisi falan tarzında düşünmeye tümüyle alışmıştım. Ve uzun bir süre anlayamadım, tümüyle farklı amaçları olan bir değer teorisi nasıl olabilir, bir türlü anlayamıyordum. Yıllar aldı bu. **Kapitalizm Nereye Gidiyor?** savaşın patlak vermesinin hemen ertesinde tamamlandı ve ben silah altına alınmadan birkaç ay önce yayınlandı. Sanırım, artık o tarihte

2) CIO (Congress of Industrial Organizations - Sanayi Örgütleri Kongresi) 1930'lu yıllarda Amerikan işçi sınıfının önemli kesimlerinin giriştiği zorlu mücadelelerin (grevler, fabrika işgalleri vb.) belirlediği bir ortamda, uzlaşmacı işçi konfederasyonu AFL'den (American Federation of Labor - Amerikan İşçi Federasyonu) kopan sendikacılarca 1935 yılında kurulan konfederasyon. CIO, zamanla her bakımdan AFL'e yaklaşmış ve 1957'de iki konfederasyonun birleşmesiyle bugünkü AFL-CIO doğmuştur.

kendime marksist diyebilirdim; teorik düşünce tarzını makul ölçüde kavramış ve klasik metinler konusunda bilgisi olan bir marksist. Ama, inanın, hiç de kolay olmadı bu.

ABD Üniversitelerinde Siyasal Baskı

TONAK : Harvard'daki yıllarınıza ilişkin bir şey sormak istiyorum. Bir yazınızda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra «Harvard'dan münasip dille yolcu edildiğinizi» yazmıştınız. Ayrıca biliniyor ki, öğrenci taleplerine rağmen, başka Amerikan üniversiteleri de size güvenceli bir kadro önermediler hiçbir zaman. Harvard deneyiminizden ve benzer olaylardan kısaca söz eder misiniz?

SWEEZY : Aslında, benim Harvard'dan uzaklaştırıldığım yolunda sanıyorum oldukça yaygın bir yanlış anlama var. Doğru değil bu. Harvard'dan 1942'de silah altına alınınca ayrılmıştım. Savaş yıllarının büyük bölümünü Avrupa'da, İngiltere, Fransa ve Almanya'da geçirdim. O sırada Harvard'dan izinliydim. Ayrıldığımda yardımcı profesördüm, beş yıllık bir sözleşme imzalamıştım; 1945'de, kırkbeş sonbaharında, ABD'ye döndüğümde hâlâ iki yıllık sözleşmem vardı, hatta sanırım iki buçuk yıllık. Ama ben üniversite öğretimine dönmemeye karar verdim. Harvard'daki dostlarımla konuştuğumda, bölümün bana **tenure**[3] vermesinin olanaksız olduğunu kavradım, onun için de beklemeye gerek görmedim. Sadece birkaç yıl için üniversiteye dönmeyi de canım çekmedi, istifa ettim. Onun için uzaklaştırıldığım doğru değil; ama şurası kesinlikle doğru: eğer kalsaydım, **tenure** vermeyeceklerdi.

SAVRAN : Bunun ardında siyasal nedenlerin yattığı açıkça belirtildi mi, ya da hiç olmazsa siz bunu açıkça biliyor muydunuz?

SWEEZY : Evet, ideolojik nedenler olduğunu...

SAVRAN : Ben de onu demek istemiştim.

SWEEZY : Bölüm kesin biçimde ikiye ayrılmıştı. Solcularla muhafazakârlar arasında değil, bölüme bir solcunun alınmasına kararlı biçimde karşı çıkanlarla bana yakınlık gösterenler (örneğin Schumpeter) arasında. Aslında savaş sırasında ekonomi bölümünde bir kadro açılmıştı, **tenure**'ü olan sürekli bir kadro. Derhal birini atamak zorundaydılar. Kadro için düşünülen iki adaydan biri bendim. Öteki ise,

---

3) **Tenure** : Anglo-Sakson üniversite sisteminde belirli bir düzeye varmış olan öğretim üyelerine kesin iş güvencesi sağlayan, emekliye ayrılana kadar üniversiteden uzaklaştırılmalarını olanaksız kılan statüye verilen ad. Genellikle sınırlı süreli sözleşmelere dayanan Anglo-Sakson sisteminde, tenure statüsüne sahip olmayan bir öğretim üyesi, süresi dolduğunda sözleşmesi yenilenmeyerek üniversiteden uzaklaştırılabilir.

daha sonra çok ünlü bir çalışma ekonomisi uzmanı olacak olan John Dunlop. Schumpeter benim adaylığımı kuvvetle desteklemiş. (Bu bana sonradan anlatıldı, o sırada İngiltere'deydim.) Ama kısmen o sırada üniversitede olan, savaş sırasında ders verebilecek birine ihtiyaçları olduğu için, kadroyu Dunlop'a verdiler. Ondan sonra da, artık bir marksiste görev vermeleri olanaksız hale gelmişti.

TONAK : Başka ünlü adların yanısıra Schumpeter'in de öğrencisi olduğunuz biliniyor. Hatta artık klasikleşmiş olan **Kapitalizm Nereye Gidiyor?**'un başlığını (kitabın İngilizce özgün başlığının tam Türkçe karşılığı **Kapitalist Gelişme Teorisi**'dir - ç. n.) kendi yaklaşımınızı, ana yapıtlarından birinin başlığı **İktisadî Gelişme Teorisi (The Theory of Economic Development)** olan Schumpeter'in yaklaşımından ayırd etmek için öyle koyduğunuz söylenir. Schumpeter'le ilişkinizi nasıl tanımlayabilirsiniz? Onunla ilgili anılarınız arasında düşünsel ya da siyasal açıdan ilginç olabilecek bir nokta var mı?

SWEEZY : Siyasal yelpazenin karşı uçlarında yer almakla birlikte, kişisel düzeyde çok yakın dosttuk. Yirminci yüzyılda iktisadî düşüncenin tarihini incelemiş hiçbir iktisatçı Schumpeter'in eşsiz bir yeri olduğunu görmezlikten gelemez. Marksizmin önemini kavramıştı Schumpeter. Aslında, Viyana'dayken, Austromarksist okulun[4] önde gelen yıldızlarıyla, Hilferding'lerle, Otto Bauer'lerle, Max Adler'lerle aynı havayı teneffüs etmişti. Onların düşünsel yerini ve önemini kavramıştı. Kendisinin kapsamlı bir kapitalizm teorisi kurma çabası, bilinçli bir biçimde marksizme bir alternatif olarak inşa edilmişti. Başka bir deyişle, çağın en önemli düşünsel akımı olduğunu kavrayarak ve teslim ederek marksizme belirli bir saygı göstermiş oluyordu. Bu, Anglo-Sakson dünyasında mevcut olan her şeyden tümüyle farklıydı. Bu dünyada marksizm ciddîye alınmıyordu. Marksizmi hiç ciddîye almamış olan Keynes'in deyimiyle, düşünsel bir «yeraltı dünyası»nın bir öğesi gibi görülüyordu. Onun için kişisel olarak Schumpeter'e büyük sempatim vardı; sanırım onun da bana. Aslında, Schumpeter'in öğrencisi olmadım. Ama kişisel olarak, beni çok etkiledi.

TONAK : Resmen hiçbir zaman ders almadınız mı Schumpeter'den?

SWEEZY : Şöyle diyelim: İngiltere'den dönüşümde, küçük bir lisanüstü semineri vardı. Çok küçük bir seminerdi; dört-beş kişi vardı, biri de Oscar Lange'ydi.

---

4). Viyana'da ondokuzuncu yüzyılın sonlarından başlayarak, 1930'lu yıllarda Nazizm'in Avusturya'yı ele geçirişine kadar önemini koruyan bir marksist düşünce okulu. Başlıca temsilcileri Otto Bauer, Max Adler, Rudolf Hilferding ve Karl Renner'dir.

TONAK : O da mı vardı?

SWEEZY : Leontief de katılırdı, ben vardım, Schumpeter'in daha sonra evlendiği kadın vardı. Ama çok küçük bir seminerdi. Başka hiç bir şey almadım Schumpeter'den. Daha sonra otuzlu yılların ortalarında, iki yıl boyunca, sanırım iki yıldı, lisansüstü iktisat teorisine giriş dersinde Schumpeter'in asistanlığını yaptım. Ödevleri okumada ve öğrencilerle ilişkilerde yardımcı olurdum ona.

TONAK : Ya Samuelson ve Solow? Sizin lisanüstü seminerlerinize öğrenci olarak katılmışlardı, değil mi?

SWEEZY : Yok, Solow daha önce sözünü ettiğim «Sosyalizmin İktisadı» dersini almıştı. Hayatımda gördüğüm en iyi öğrencilerden biriydi, çok zekiydi ve başlangıçta çok da solcuydu.

SAVRAN : Bu çok ilginç işte!

TONAK : Evet, kendisi de söylemişti. Bir kez dinlemiştim.

Genç Solcular Üzerindeki Baskılar:

SWEEZY : Evet, evet, birkaç yıl çok solcuydu. Daha sonra nerede okuduğunu bilmiyorum, doktorasını Harvard'da yapıp yapmadığını, belki de başka yerde yaptı. Savaşın ilk yıllarında ABD'den ayrıldıktan sonra Solow'la temasımı biraz sürdürdüm ama hızla geleneksel bir konuma kaydı ve sonra... biliyorsunuz şimdiki durumunu. Sanıyorum, bir parça oportünist denebilir Solow'a.

TONAK : Ya Samuelson? O da almıştı dersinizi.

SWEEZY : O hiçbir zaman solcu olmadı.

TONAK : Ama seminerinize katıldı, değil mi?

SWEEZY : O seminere değil. Otuzüçte daha Cambridge'de değildi.[5] Otuzaltı dolayında geldi. Schumpeter'in dersini aldı, ben Schumpeter'in asistanıydım. Zaman zaman da enformel tartışma gruplarında bir araya gelirdik. Schumpeter de olurdu ama her zaman değil. 1930'lu yıllarda bütün dünyadan misafir iktisatçılar Cambridge'e gelirlerdi, en çok Schumpeter orada olduğu için. Çekim merkezi oydu. Bir başka ünlü isim de Hansen'di. Konuk bilim adamları arasında Lange vardı, Georgescu-Roegen vardı, onları bilirsiniz herhalde. Rockefeller Bursu

5) Sweezy burada İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nden değil, ABD'nin Massachusetts eyaletinde bulunan Cambridge kentinden söz ediyor. Harvard Üniversitesi bu kenttedir.

ile gelip altı ay kalan, bir yıl kalan, Lange'nin durumunda olduğu gibi iki yıl kalan konuk iktisatçılar vardı.

Bunlardan biri de Eric Roll'du. Bilirsiniz, iktisadî düşünce tarihi alanında çalışırdı. Eric Roll'un **History of Economic Thought** (İktisadî Düşünce Tarihi) kitabının ilk basımı, kanımca, hâlâ değerli bir kitaptır. Daha sonraki basımlarında çok değiştirdi kitabı. Ve de, biliyorsunuzdur, İngiltere'nin önde gelen bir yüksek bürokratı oldu çıktı. Şimdi artık Lord Roll oldu, Londra'nın büyük bankalarından birinin başında. Siyasal olarak da sağa yöneldi, ama sanırım başkaları kadar değil. Zaman zaman görürüm, ABD'ye geldiğinde. Artık solcu değil ama düşmanca tavır da almıyor. Yani Thatcher'ci veya Reagan'cı falan değil. Öyle olmayacak kadar aklı başında. Çok da yetenekli bir insan.

Bu insanların büyük bölümü için, bu da anlaşılabilir bir şey, sol hareket içinde gerçek bir kariyer yapmak olanaklı değildi. Başka alanlarda da yapılabilecek bir sürü kariyer vardı, bir sürü müthiş cazip şey vardı, üniversitede kariyer yapmak, bürokrasideki olanaklar... Solow ve Roll, kendilerine açık olan kariyerler bakımından neredeyse örnek olaylardır. Politikalarını işlerine uyduran çok zeki, akıllı solcular. Bir bakıma bir tür oportünizm bu, ama bu ikisinin durumunda kaba ya da kötü niyetli bir oportünizm değil. ABD toplumunda bir insanın direnmesinin aşırı derecede güç olacağı türden bir şey bu, özellikle de bağımsızlığını sağlayabilecek malî olanaklara bir ölçüde sahip değilse.

Şunu da belirtmek gerekir ki ben de muhtemelen o yola girerdim. Ama talihim varmış ki, bir üniversiteden alacağım maaşa bağımlı değildim. Babam bankacıydı. First National Bank'ın müdür yardımcısıydı. Yani şimdiki Citibank'ın atalarından biri olan bir kuruluşun. Bu banka, zamanında, George F. Baker'in yönetiminde, ABD finans kapitalinin önde gelen güçlerinden biriydi. Zaten Baker, Morgan'la da çok yakın iş ilişkisi içindeydi.[6] O zamanlar, First National Bank'ın sadece beş müdür yardımcısı vardı. Bugün Citibank'ınkiler yüzü aşıyordur. O dönemde First National bir yatırım bankasıydı. Bir milyon dolardan daha azına mevduat açtığını sanmam. Çok az sayıda kişisel hesap kabul ederdi, daha sonra varlığını sürdürebilmesinin nedenlerinden biri de buydu. Yine de ayakta kalabilmek için National City Bank ile birleşmek zorunda kaldı. Ama, bir ara Morgan'ın imparatorluğunun

6) Morgan, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, tekeller'n yükseliş döneminde, yıldızı parlayan bir Amerikalı kapitalist ve bankacıdır. Kuruluşlarından Morgan Guaranty Trust günümüzde de ABD'nin büyük bankaları arasında yerini korumaktadır.

bir uzantısı, bir parçası gibiydi. Babam da First National'ın üst düzey yöneticilerindendi, müdür yardımcısıydı. Çok zengin değildi. 1929 borsa çöküşü olmasaydı belki olabilirdi. Ama 1929'da iflas eden birçok şeyle haşır neşirdi. Onun için büyük bir serveti falan yoktu, ama yaşamak için gerekli olan her şeyi vardı. Bu da gerekliydi. Diyeceğim o ki, ABD'de, artı-değerden az da olsa bir şey geçmiyorsa elinize, düşünsel ortamda gerçekten bağımsız bir rol oynama olanağını kazanamazsınız. Yani bu insanları kişisel bir anlamda suçluyor değilim. Sadece durumu açıklamaya çalışıyorum. Bir de talihime şükrediyorum ki, bu kadar çok insanı teslim alan bu baskılardan ben kaçma fırsatını bulmuşum.

McCarthy Döneminde «Cadı Kazanı»

SAVRAN : Bir yazar, **Monthly Review** dergisi için haklı olarak Amerikan solunun bir «kurumu» nitelemesini kullanıyor. Dergiyi 1949'da, McCarthy döneminin şafağında yayınlamaya başlamışsınız.[7] Bunu 1952'de Monthly Review Press adlı yayınevi izlemiş. Size **Monthly Review** ile ilgili olarak iki soru sormak istiyorum: Birincisi, dergi hiç hukukî ya da siyasal baskıya uğradı mı?

SWEEZY : Evet, ikisine de. Dergiyi Leo Huberman'la birlikte kurduk. Herhalde kitaplarını bilirsiniz. Kelimenin en iyi anlamında halka yaklaşabilen bir yazardı. Fevkalâde yazardı, açık, kolay anlaşılır, sağlam bilgilerle donatılmış kitapları vardı: Amerikan demokrasisinin tarihi üzerine **We the People** (Biz Halkız), kapitalizmin tarihi üzerine **Man's Worldly Goods** (Dünya Nimetleri) başlıklı iki kitabı vardır.[8] **Monthly Review'u** birlikte kurduk. Ve her ikimiz de, Mc Carthy döneminin, yaygın adıyla «cadı kazanı» uygulamalarının sıkıntısını bir ölçüde çektik. Leo, sanıyorum, bir kez McCarthy Komitesi'nde, bir kez de Amerikan Aleyhtarı Faaliyetler Komitesi'nde ifade verdi. Ben o sırada New Hampshire eyaletinde oturuyordum. Beni de eyalet düzeyinde bir «yıkıcı faaliyetler» cadı kazanının hedefi haline getirdiler. Dört yıl sürdü bu. 1953'de, yerel eyalet «engizisyonu» diyebileceğimiz bu merci tarafından sorguya çekildim. Aslında ayrıntılarla sıkmayayım sizi... Beni, mahkemeye hakaretten suçlu buldular ve hapis ceza-

7) ABD'de, soğuk savaşın başlangıç evresinde (1940'lı yılların sonu ile 1950'li yılların başı) çeşitli aydın, sanatçı ve solcuların yoğun bir baskıya uğratıldıkları dönem. Bu dönem, komünizme karşı cadının başını çektiği için Senatör Joseph McCarthy'nin adıyla anılır.

8) Bu kitaplardan **Man's Worldly Goods** Türkçe'ye çevrilmiştir: **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev. M. Belge, Dost Yayınları, Ankara, 1982.

sına çarptırdılar. Elliüç-ellidörtteydi bu. Derhal bir üst mahkemeye başvurduk. Dava 1957'ye kadar sürdü. Nihayet o yıl ABD Yüce Mahkemesi kararını benim lehime verdi. Bütün bu dönem boyunca kefalet karşılığı dışarıda kaldım. 1957 yılı, Yargıç Earl Warren'in başkanlığında mahkemenin liberal evresinin doruğu olmuştu. 1957 Haziran'ında sadece o gün, McCarthy'ciliğin en rezil aşırılıklarını bozan altı ya da sekiz karar verdi mahkeme. Benimki de bunlardan biriydi,

Ama bütün bunların **Monthly Review** ile bir ilişkisi yoktu. Daha doğrusu, sadece dolaylı olarak vardı; derginin kendisine yönelik hiçbir saldırı olmadı.

Talihimiz varmış ki, ne Leo ne de ben Komünist Parti'ye hiçbir zaman üye olmamıştık. Oysa pekâlâ olmuş olabilirdik, bu veya şu aşamada. Bir sürü insan, 1930'lu yıllarda, partiye o dönemde solun en etkili örgütü gibi göründüğü için üye olmuştu. Çok aşırı bir önem verdiklerinden değil yoksa. Bir sürü durumda da çok uzun kalmamışlardı partide. Ama pek çoğu partiden geçmişti ve bu, sonradan, insanları utanmazca süründürmek için kullanılan bir tutamak oldu. Bizim talihimiz, bu kozu bize karşı kullanamamalarıydı. Kuşkusuz, insanlar dergiye abone olma konusunda olsun, ellerinde görülmesi konusunda olsun çok dikkatliydiler. Yıllar boyunca çevre farketmesin diye dergiyi abonelere üzerinde hiçbir şey yazmayan bir kâğıda sarılmış biçimde gönderdik. Ama bu tür şeyler doğrudan bir baskıdan farklıdır. Gerçekte, diyebilirim ki, ABD hukuk sistemi bir konuda her zaman titizlik göstermiştir. Sistemde doğrudan sansürün her türüne karşı uzak duran bir yan vardır. İhtiyaçları yok buna. Yayınlarımız o kadar küçük ki kimse için bir tehdit oluşturmuyor.

SAVRAN : İkinci olarak, kırk yıla yaklaşan bir yayın hayatından sonra, **Monthly Review**'un Amerika'da ve genel olarak dünyada sosyalizme yaptığı katkıyı nasıl değerlendiriyorsunuz?

«Monthly Review Okulu»

SWEEZY : Aslına bakarsanız, ABD dışında ABD içinde olduğundan çok daha fazla etkisi olmuş olduğunu düşünüyorum. Bir de Monthly Review «okulu» diye bir şey var: Huberman ve benim dışımda, Paul Baran da bu okuldan sayılıyor. Baran **tenure**'lu olarak Stanford Üniversitesi'nde hocaydı. 1948'de almıştı **tenure**'unu, çok talihli birşeydi bu...

TONAK : Bir büyük Amerikan üniversitesinden **tenure** alan ilk marksistti galiba, öyle değil mi?

SWEEZY : Yok aslında başkaları da vardı, ama iktisatta belki de ilkti.

TONAK : Ben de onu demek istemiştim.

SWEEZY : Ama birçok başka marksist vardı, matematikçiler ve fizikçiler için daha büyük olasılıktı. Onların marksizmi kendi çalışmalarının içine girmiyor, başlarına belâ açmıyordu.

Baran bize çok yakındı. Ayrıca Harry Magdoff vardı, daha sonra da Harry Braverman. Okulun ana yapıtları sanırım şunlar: Benim **Kapitalizm Nereye Gidiyor?** başlıklı kitabım, Paul Baran'la ortaklaşa yazdığımız **Monopoly Capital** (Tekelci Sermaye), Harry Braverman'ın **Labor and Monopoly Capital**'i (Emek ve Tekelci Sermaye) ve Harry Magdoff'un **The Age of Imperialism**'i (Emperyalizm Çağı). Amerikan marksizminde kabaca Monthly Review okulu olarak tanımlanabilecek belirgin bir eğilim vardır. Ama hakim olduğunu sanmam. Tahminim, kesinlikle öyle olmadığı. Örneğin URPE'de[9] Monthly Review eğiliminin bir azınlık olduğu söylenebilir, evet kesinlikle bir azınlık. Birçok başka eğilim var. Anwar Shaikh'in eğilimi bir başka azınlık eğilimi.[10] Bowles ve Gintis geliyor akla, sonra başkaları...

TONAK : Ama Bowles ve Gintis'in eğilimi çoğunluk haline geliyor bir bakıma.

SWEEZY : Olabilir, bilmiyorum. URPE ile yakından ilişkim yok, iç politikasıyla da. Ama ne olursa olsun yararlı bir şey olduğuna inanıyorum. Biliyorsunuz, Amerika'da marksist hareket küçük, çok küçük bir hareket. Hiç kimse, marksizmin Amerika'nın düşünsel yaşamında başlı başına bir etkisi olduğunu iddia edemez. Bir soğuk savaş zihniyeti mevcut. Yine de marksizm küçük de olsa bir köşe kapmış durumda. Eskisine göre çok daha ciddî bir yer bu. Olduğu kadarıyla yetiniyoruz.

Sosyalist Aydın ve Örgütsel Politika

SAVRAN : Bir sosyalist aydın kimliğiyle gösterdiğiniz faaliyetler konusunda son bir soru: Sizin kadar etkili ve kendini davaya adamış bir sosyalistin pratik sosyalist politikaya, yani örgütsel politik çalışmaya hiç girmemiş olması çok dikkat çekici bir şey. Bize bunun ne-

9) URPE (Union of Radical Political Economics), ABD'nin sol eğilimli iktisatçılarını, s yasal bakış açısı ayırdetmeksizin, bir araya getiren bir birlik.

10) Anwar Shaikh'in bir makalesi daha önce bu dizide yayınlanmıştı. Bk. «Günümüz Dünya Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı», **Onbirinci Tez**, 1, Kasım 1985 (İkinci baskı: Ağustos 1986).

denlerini anlatır mısınız? Bir de, geriye doğru baktığınızda bu konuda ne hissettiğinizi söyler misiniz?

SWEEZY : Aslında bu söylediğiniz tümüyle doğru değil. 30'lu yıllarda birçok işe karışmıştım. Öğretmenler Sendikası'nda çok faaldim, Harvard Öğretmenler Sendikası'nın da kurucularındandım.

SAVRAN : Yok, benim asıl söylemek istediğim bir siyasal partinin kuruluşu için çalışmaktı. Aslında siz kendiniz de, **Monthly Review'**un 25. yıldönümü vesilesiyle yazdığınız bir yazıda bu tür bir şeyden söz etmiştiniz. Örgütsel politikaya hiçbir zaman girmediğinizden. Özellikle de altmışlı yıllarda, hareket yükselme halindeyken. Geriye doğru baktığınızda bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

SWEEZY : Bir bakıma kaçınılmaz gibi görüyorum. Çünkü, sanırım, altmışlı yıllarda harekete katılmaya çalışmak çok güç olurdu. O yılların hareketi genç bir hareketti; bizim gibi yaşlılara ihtiyacları olmadığını düşünüyorlardı. Oysa, aslında solun geçmişiyle bir ölçüde süreklilik sağlayabilecek bir şeye ihtiyaçları vardı, çünkü altmışlı yılların hareketinin tarih kavrayışı çok zayıftı; ülkenin gelişiminde, düşünsel ve siyasal olarak kendi yerini anlamakta çok başarısızdı. Biz kendi rolümüzü her zaman belirli sol gelenekleri, bir tarih kavrayışını sürdürmek olarak görmüşüzdür. Bu ise varolan parti oluşumları içinde yapılamazdı, sekter oluşumlardı bunlar. Onun için biz de hepsi için yararlı olabilecek birşey üretmek istiyorduk, tabii kendilerini tarihsel gelişimin içine yerleştirmek istedikleri takdirde. Gerçekten de, tek ciddî siyasal parti Komünist Partiydi; bir de Komünist Parti'nin bir varyantı olan Troçkistler vardı. Yani ikisi de Üçüncü Enternasyonal geleneğinden geliyorlardı. Düşünsel yaratıcılık bakımından ikisi de ümitsiz durumdaydı.

Hatırlarım, **Kapitalizm Nereye Gidiyor?**'u ilk yazdığımda, kitap ilk yayınlandığında, bazı arkadaşlarım «kitabın hakkında ne diyeceğimizi bilemiyoruz, çünkü Moskova henüz hiçbir şey söylemedi» demişlerdi. Ee, bu tür bir atmosferde ciddî çalışma yapamazsınız. Belki İngiltere'de. Yani, Maurice Dobb hep Komünist Parti üyesiydi, örneğin. Ama sanırım karışmıyorlardı işine. İstediğini söyleyebiliyordu. Hatta, bütün bu dönem boyunca yaratıcı bir yazar olmuştur Dobb.

Ama Amerika'da olanaklı değildi bu. Bu sorunlar çok karmaşık, benim de kesin bir fikir oluşturabilecek kadar bilgim yok. Eğer gelecek için umut vaad eden bir hareket olduğuna inansaydım, bu harekete katılmaktan ve görev almaktan büyük keyif duyardım. Ama böyle birşey göremiyorum.

Bir çevre oluşturma sorununa gelince, **Monthly Review** bu konuda bizim için bir üs oluşturuyor. Harry [Magdoff] de, ben de büroya haftada bir gün, Salıları gideriz. Şimdi, bütün dünyadan insanların katıldığı enformel bir Salı öğle yemeği sohbeti geleneği oluştu. İnsanlar sandviçlerini, kahvelerini falan alıp geliyorlar, oturuyoruz, konuşuyoruz. Örneğin geçen Salı, ünlü Latin Amerikalı, Uruguaylı Eduardo Galeano New York'taymış, o geldi. Hani **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**'nın yazarı.[11] Biri daha vardı... ha, eski dostumuz Bobbie Ortiz. Dominik Cumhuriyeti'nden yeni dönmüş, bir kadın konferansına katılmış orada. Dünyanın her yanından insanlar gelir. John Eatwell düzenli olarak gelir. Eric Hobsbawm gelir New York'ta olduğu zaman, düzenli olarak değil, iki-üç defa.

Monthly Review başlı başına bir merkez gibidir, çok enformel türden bir merkez. Bize birçok temas sağlar. Ama yeteri kadar değil, keşke daha çok temasımız olabilseydi, özellikle tabandan. Ama böyle temasları sağlayabilecek bir hareket yok aslında. Eğer yaşasaydı, Harry Braverman işçi sınıfı içindeki yönelim ve eğilimlerle yakın bir ilişki kurabilirdi. Bilmiyorum. O tür ilişkilerimiz yok.

SAVRAN : Sanırım, düşünsel bir geleneği sürdürme yolunda bilinçli bir seçim yapmışsınız. Öyle mi?

SWEEZY : Evet evet, galiba ben de böyle ifade ederdim.

Amerikan geleneği ve Avrupa marksizmi

TONAK : Marksist teoriye katkılarınıza geçelim. İlk ana katkınız olan 1942 tarihli **Kapitalizm Nereye Gidiyor?**'un bazı yönlerini tartışarak başlayabilir miyiz? Bana öyle geliyor ki, o kitap, sağlam bir biçimde Grossmann, Luxemburg, Hilferding vb. Avrupalı marksistler arasında yapılmış olan tartışmalar üzerinde yükseliyordu ve hatta bu düşünürlerin teorilerine sentez niteliğinde bir bakış getiriyordu. (Bunun en açık örneği kitapta bunalım teorisi çevresindeki tartışmaları ele aldığınız bölüm.) Buna karşılık, savaş-sonrası Amerikan marksizmi, en azından son döneme kadar, kendini bu tür bir gelenekten soyutlamış bir görünüm arzediyor. Bu değerlendirmeye katılıyor musunuz? Katılıyorsanız, bu durum üzücü gelmiyor mu size?

SWEEZY : Doğru. Sanıyorum Amerikan hareketinde belirli bir taşralılık ya da kendini yalıtma eğilimi var. Ama bu gerek örgütsel, ge-

---

11) Bu kitap Türkçe'de yayınlanmıştır: E. Galeano, **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, Çev. A. Tokatlı/R. Hakmen, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983.

rekse teorik ve ideolojik bakımdan her zaman böyle olmuştur. Her zaman. Ben sadece o dönemde varolan tek düşünsel gelenekle bağ kurmaya çalışıyordum —İkinci Enternasyonal'den Üçüncü Enternasyonal'e aktarılmış olan gelenekti bu— bir de en önemli düşünürleri ön plana çıkarmaya çabalıyordum, Hilferding gibi, tabii ki Lenin gibi. Lenin'in kapitalizmin gelişmesinin bir teorisyeni olarak önemli bir yeri vardır, Luxemburg'un da öyle, İngilizlerin de. Dobb muhtemelen bu geleneği izleyen tek önemli İngiliz düşünürüydü. Başka kimse gelmiyor aklıma. Başka bir deyişle, buraya, Amerika'ya getirilmesi ve tanıtılması gereken gelenek buydu.

Gerçek şudur ki, kimse bu yoldan gitmedi daha sonra; şurda burda geçici bir-iki istisna bulunabilir ama bunlar da kanımca çok yüzeyseldi. Zaman zaman Fransız modalarının tutması yolunda bir eğilim var. Massachusetts Üniversitesi'nde ciddi bir grup var, Wolfe/Resnick eğilimi. Çok iyi anladığımı söyleyemeyeceğim bir gelişme. Althusser'ciliğin geliştirilmiş bir biçimi. Ama düşünsel bir anlamda, örgütsel anlamda değil, bir tarikat gibiler. Değişik üniversitelere dağılmış izleyicileri var. Genellikle de çok zeki ve parlak insanlar.

Ama 60'lı yılların Yeni Sol hareketi oldukça anti-entellektüeldi; kendi teorisini geliştirmeye, sol düşüncenin, sol örgütlenmenin tarihsel akışı içinde kendi küçük köşesini yaratmaya çalışıyordu. Eminim bunu benim kadar siz de biliyorsunuzdur. Aslında, son yıllarda genç insanlarla bizden daha fazla temasınız olmuştur herhalde.

Emek değer teorisi ve Sraffa

SAVRAN : Kapitalizm Nereye Gidiyor?'un en önemli boyutlarından biri, «dönüşüm sorunu» olarak anılan tartışmayı İngilizce marksist yazına ilk kez sizin o kitapta sokmuş olmanızdı. Daha sonra İngilizce yazında bu konuda yapılan tartışmaların, sizin sorunu formüle ediş biçiminizden köklü biçimde etkilendiğini söylemek sanırım yanlış olmaz. Öte yandan, biliyoruz ki, 70'li yıllardan bu yana, iktisadî tahlilini Sraffa'nın yapıtına dayandırarak Marx'ın değer teorisinin tümüyle geçersiz olduğunu ileri süren yeni bir akım türedi. «Yeni-Ricardocu» olarak adlandırılan bu akımla Marx'ın değer teorisini savunanlar arasındaki bu polemiği siz nasıl değerlendiriyorsunuz?[12]

---

12) «Dönüşüm sorunu», marksist ekonomi politik eleştirisinde değerlerden üretim fiyatlarına geçiş konusunda, yirminci yüzyılın başından beri süregiden bir tartışmaya verilen addır. Piero Sraffa, yaşamının büyük bölümünü İngiltere'nin Cambridge Üniversitesi'nde geçirmiş bir İtalyan iktisatçısıdır. 1960'da yayınlanan ve daha sonra

SWEEZY : Önce şunu söyleyeyim, çünkü bence bu noktayı kavramak çok önemli: Sraffa'nın kendisi yaptığı şeyi marksizme bir alternatif olarak görmüyordu, ne de herhangi bir şekilde marksizmin yadsınması olarak. Onun bakışaçısında, çalışması neo-klasik ortodoksluğun bir eleştirisiydi. Gayet açıkça da belirtiyordu bunu. Joan Robinson, Sraffa'nın marksizmi hiçbir zaman terketmediğini açıkça söylemiştir. Marksizme hep sadık kalmıştır Sraffa, emek değer teorisine katılmak anlamında. Ama bu konuda hiçbir zaman yazmadı. Bu da Sraffa'nın tuhaf bir yanıydı.

Sraffa Marshall iktisadını eleştirerek başlamıştı işe. 1920'li yıllardaki ünlü makalesini hatırlarsınız. Kendisi de Cambridge grubundaydı. Merkezi Cambridge'de olan bu ideolojik mücadelelerde belirli bir tarafta yer alıyordu, ama bir marksist kimliğiyle değil de, zamanın ortodoks görüşlerinin bir eleştirmeni olarak. Kuşkusuz bu garip bir konum ama bu durum kimsenin, Ian Steedman'ın yaptığı gibi, Sraffa'yı alıp marksizme karşıtmış gibi sunmasına izin vermez.[13] Sraffa'yı tümüyle alternatif bir teori haline getirmek, kanımca, bütünüyle yanlıştır ve Sraffa'nın gerçek niyetleriyle hiçbir ilişkisi yoktur. Ne de, tabii, marksist tahlilin gerçek amaçlarıyla. Görebildiğim kadarıyla, Steedman'da hiçbir dinamik, hiçbir gelişme yok. Bir değer teorisi olmadan (bu terimi birikim teorisini falan da kapsayacak biçimde geniş anlamda kullanıyorum) bir şeyler yapılabileceğini sanmak bana tam bir iflas gibi görünüyor. Hiçbir işe yaramaz. Zaten bir yere gittiğini de sanmıyorum. Neo-klasik iktisadın sınırlarını, yanılgılarını, içsel tutarsızlıklarını göstermek iyi birşeydi, olumluydu, önemliydi. Ama o temelden hareketle, marksizmin ufkuna ve amaçlarına uygun herhangi bir teorinin geliştirilebileceğini sanmak tümüyle yanlıştır.

TONAK : Baran'la ortak yapıtınız, 1966 tarihli **Tekelci Sermaye** çok derin etkiler yaratmış bir kitap. Hatta yepyeni bir düşünce okulunun doğmasına yol açtığı bile söylenebilir. Ama aynı zamanda üzerinde büyük fırtınalar da yaratılmış olan bir kitap. Eleştirilerin üzerinde yoğunlaştığı başlıca noktalardan biri de, **Tekelci Sermaye**'nin emek değer teorisiyle uyuşmayan bir teorik yapı üzerinde yükseldiği. Kitabın Yunanca basımı için yazdığınız önsözde, **Tekelci Sermaye**'de savunulan

---

Türkçe'ye de çevrilen ünlü kitabı **The Production of Commodities by Means of Commodities** (Malların Mallarla Üretimi, çev. Ümit Şenesen, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981), önce neo-klasik iktisadın güçlü bir eleştirisine temel olmuş, fakat 70'li yıllarda bazı yazarlar, bu kitaptaki tahlil temelinde Marx'ın emek değer teorisine köklü eleştiriler yöneltmişlerdir. «Yeni - Ricardoculuk» işte bu yazarlara verilen addır.

13) Ian Steedman, «Yeni-Ricardocu» okulun en önemli temsilcisidir. Ana yapıtı Türkçe'ye çevrilmemiş olan **Marx After Sraffa**'dır (New Left Books, Londra, 1977).

teorinin emek değer teorisiyle çelişmediğini açık biçimde belirtiyorsunuz. Ama şunu belki de kabul edersiniz: bu teori, sermayeler arasındaki rekabet savaşının, en hafif deyimle, arka planda kaldığı bir tekelci sermaye anlayışına dayanıyor. Özellikle dünya iktisadi bunalımının günümüzde kapitalistler arası rekabeti bir kez daha keskinleştirdiği ve daha önce oluşturulmuş olan her tür karteli ve anlaşmayı yıkıp geçtiği bir bağlamda, **Tekelci Sermaye**'nin bu yönü hakkında düşüncenizi öğrenebilir miyiz?

Tekelci Kapitalizm

SWEEZY : Bu konuda söyleyeceğim ilk şey şu: **Tekelci Sermaye**'nin ne tür bir bağlamda yazılmış olduğunu hatırlamak gerekli. Kitaba 1956'da başladık, ama yayınlanması 1966'yı buldu. Yani on yıllık bir geliştirme süreci. Ne var ki, 50'li yılların ortalarındaki atmosfere, azgın bir McCarthy'cilik hakimdi. ABD üniversitelerinde marksist bir diyalogun varolması hemen hemen olanaksızdı. Baran'la birlikte, belki sola eğilimi olan, ama marksizm konusunda hiçbir oluşumu olmayan, Marx'ın yapıtlarını hiç tanımayan genç iktisatçılara hitap edebilecek bir düzeyde ve bir dille belirli düşünceleri ortaya koymaya çalışıyorduk. Onun için de bir sürü Keynesçi, neo-klasik ve tekel teorisi kavramını kullandık: marjinal gelir eğrileri gibi, birikim sürecini tahlil etmenin bir aracı olarak Keynes'in tasarruf ve yatırım kavramları gibi, falan filan. Belki hata ettik bu konuda.

Başlangıçta kitapta yer vermeyi düşündüğümüz birkaç bölüm daha vardı; bizim kurduğumuz kavramsal çerçeve ile marksist değer tahlili arasındaki ilişkileri açıklamak bakımından daha çok işe yarayabilecek. Baran öldüğünde bu bölümler henüz çok kaba taslaklar halindeydi, ne kitapta yayınlanabilirdi, ne de başka bir biçim altında. Onun için de bunları kitaba dahil etmek olanaklı olmadı. Ayrıca, bilemiyorum gerçekten bu işe yarar mıydı bunlar, değer miydi böyle bir çaba göstermeye.

Ama mesele şuydu: bizim bakışımıza göre, tekel sorunu, artığın nasıl üretildiği, üreticilerden, işçilerden nasıl çekilip alındığı sorunu değil, nasıl bölüşüldüğü sorunuydu. Marksist teoride ise, **Kapital**'in üçüncü cildinde, ortalama kâr oranının, piyasadaki güçleri ve kontrol

olanakları açısından azçok eşit statüdeki kapitalistler arasında bir rekabetin etrafında dönen bir mekanizma vardı. Bütün bunlar, Adam Smith'in klasik geleneğinden geliyordu. Oysa biz, artığın bölüşümünün, kapitalizmin yapısal özelliklerinde 1880'li ya da 1890'lı yıllardan itibaren görülen değişikliklerden, piyasa konumlarının değişmesinden ve büyük şirketlerin hakim konuma yükselmesinden etkilendiğini ileri sürüyorduk. Bu gelişmelerin, sermayenin değer ürettiği yolunda herhangi bir sonuç doğurmayacak biçimde yeterli bir tahlille ele alınabileceğine inanıyorduk. Bütün olan, artığın farklı kurallar çerçevesinde bölüşülüyor olmasıydı. Üstelik, değişen kuralların, artığın tekelci sermaye koşullarında bölüşümünün, kapitalizmin çelişkilerini hafifletmek yerine derinleştirdiğini iddia ediyorduk. Oysa, Hilferding ve bazı sosyal demokrat iktisatçılar çelişkilerin hafiflediğini ileri sürmüş, buradan da örgütlenmiş kapitalist toplumun bunalımlara daha az eğilimli olduğu sonucuna varmışlardı. Biz ise, tersine, tekelci kapitalizmin, önceki dönemin daha rekabetçi modellerine bakarak bunalımlara ve durgunluğa daha da çok eğilimli olduğunu söylüyorduk.

Dolayısıyla, Yunanca basıma yazılmış olan o küçük girişte amacım, «artı-değer» yerine «artık» kavramından söz etmekle marksizmden hiç te ayrılmadığımızı kayıtlara geçirmekti. Daha sonra da, belirli vesilelerle, bu konuya değindim. Şu «Değer ve Fiyatlar» makalesini görmüşsünüzdür, 1982'de yayınlanmıştı. Elson'un derlediği kitap mıydı?

SAVRAN : Hayır, **The Value Controversy** kitabında...

SWEEZY : Evet evet, **The Value Controversy**'de. Bu yüzden sözkonusu eleştirinin bütün olarak çok yanlış olduğunu düşünüyorum. Meselenin esasını kavrayamamış bir eleştiri bu.

Sözünü ettiğiniz ikinci noktaya gelince: ekonominin uluslararasılaşmasının bizim **Tekelci Sermaye**'de ortaya koyduğumuz eğilimleri temelden değiştirip değiştirmediği sorunu. Ben sanmıyorum. Çok aşırı bir biçimde ifade edeyim. Diyelim ki gerçekten tam bir uluslararasılaşma oldu, ticaretin önündeki bütün engeller tümüyle ortadan kalktı. Bu takdirde, nispeten uzun bir dönem boyunca birçok tekelci konum yıkılıp giderdi, uluslararası ölçekte tekelci nitelikte rekabete dayalı yeni bir ilişkiler örüntüsü yerleşirdi. Ama temelde, ister ulusal ölçekte işlesin, isterse bölgesel ya da uluslararası ölçekte, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin yasaları aynı kalırdı. Bu yüzden de, yeniden bizim **Tekelci Sermaye**'de sözünü ettiğimize benzer bir yapı kurulurdu.

TONAK : Tekelci Sermaye'nin insanda bıraktığı bir izlenim de, o dönemde Keynesçi talep yönetimi tekniklerine büyük önem tanıdığınız yolunda. Yükselen artığın, hiçbir üretkenliği olmayan devlet harcamaları yoluyla emilmesi teorisi, Keynesçi iktisat politikalarının doğasını marksist terimlere başvurarak açıklama yolunda bir çaba gibi görülebilir. Kuşkusuz, daha sonra Keynesçi politikaların zaaflarını belirtik olarak eleştirdiniz. Ancak, hakkınızda yaygın bir kanı var: sizin, Marx'ın bunalım teorisine katkısını Keynesçi tahlilin bir ön habercisi olarak gördüğünüzü düşünüyor çok insan. Keynes'le düşünsel ilişkinizi nasıl görüyorsunuz? Ya da marksist iktisatla Keynesçilik arasındaki ilişkiyi?

SWEEZY : Evet, tabii, bu çok karmaşık bir sorun. Keynes ve **Genel Teori** kitabı, benim kuşağımdaki bütün iktisatçılar gibi, beni de çok etkilemişti. **Genel Teori**'nin, çoğu Keynesçinin kavrayabildiğinden çok daha önemli bir kitap olduğu kanısındayım. Son zamanlarda baktınız mı kitaba bilmiyorum, çoğu insan bakmamıştır. İnsanlar, **Genel Teori**'yi öğrencilik günlerinde okur ve genellikle oldukça biçimsel şeyler öğrenirler o kitaptan: sermayenin marjinal etkinliği gibi, çarpan gibi, tüketim eğilimi gibi bütün o biçimsel kavramları. Aslında, **Genel Teori**'de iktisat sosyolojisi denebilecek birçok şey vardır. Son zamanlarda bir vesileyle, 16. bölümü, «Uzun Dönem Beklentileri Durumu»nu yeniden okudum. Fevkalâde bir bölüm, bir tür psikolojik-iktisadî tarih. Olağanüstü. Bu bölümü okuduktan sonra sermayenin marjinal etkinliğinin bir zevzeklik olmadığına kimse inandıramaz insanı. Bu kavramın gerçekliği yoktur, hiçbir gerçekliği yoktur. Herşey beklentilere, kamuoyunun genel atmosferine, insanların içinde yaşadıkları tarihsel bağlama nasıl tepki verdiklerine bağlıdır. Bütün bunlar girer işin içine. Oysa formel bir model haline getirdiğinizde, sanki bugün yatırılmış değişik sermaye miktarlarının belirli bir süre sonundaki getirisinin kesin bir tablosu varmış, buna uygulayabileceğiniz belirli bir faiz haddi varmış ve siz bu verilerden kesin bir sonuç alabilirmişsiniz gibidir. Ama Keynes'in düşüncelerinin bütününün daha geliştirilmiş bir çerçevesi içinde böyle bir şeye yer olamaz.

Aynı zamanda, özel girişimin ve sermayenin özel mülkiyetinden doğan bölüşümün yaşayabilir bir sistem olmadığının da farkındaydı Keynes. Kuşkusuz, sistemin reformunun kolay olacağını sanıyordu, ya da belki kolay değil de yine de olanaklı olacağını. Çünkü devlet konusunda, güç ilişkileri konusunda hiçbir teorisi yoktu. O konuda tümüyle boşluktaydı. Ama kapitalizmin sorunlarını kavrayışı, örneğin Say Ya-

sası[14], ve kâr güdüsünün kullanım değerlerine göre taşıdığı öncelik— bütün bunlar Keynes'de, hiç olmazsa örtülü biçimde, kavranmış şeylerdir. Marksistlerde beni rahatsız eden şey bütün bunları fırlatıp atmaları; Keynesçilerin rahatsız eden yanı ise Keynes'i basit formüllere indirgemeye çalışmaları. Kanımca, bu davranış, çok önemli bir düşünürün önemini yanlış anlamak anlamına gelir. Evet, Keynes Marx'ı hiç anlamamıştır, hiç de çekici bulmamıştır. Ama öte yandan da, herhalde biliyorsunuzdur, bir aşamada Para-Meta-Para formülü dikkatini çekmiş ve bunun, Meta-Para-Meta formülünden farklı olarak, sermayenin dünyasına bakmanın kavramsal bir yolu olduğunu derhal kavramıştır.[15]

TONAK : Son dönemde bu konuyu bir yazınızda ele almıştınız...

SWEEZY : Heilbroner'in kitabı için yazdığım yazının bir dipnotunda vardı. Bu da gösteriyor ki, Keynes'in kafası normal bir neo-klasik iktisatçınınkinden farklı çalışmaktaydı. Olağan bir kişi değildi; çok daha zeki, çok daha yaratıcı bir düşünürdü. Böylesinden birşeyler öğrenmekten korkulmamalı.

Bence marksistler Keynes konusunda bir savunma ruh hali içindeler. Bir burjuva düşünürünü ciddiye almamalıyız, belki bize de bulaşır, sonra istemediğimiz halde revizyonist oluveririz türünden birşey. Ben bu kadar büyük bir tehlike olduğu kanısında değilim, yeter ki marksizmin temel yapısını içselleştirmiş olsun insan. Bu da tabii, değer teorisinde, birikim teorisinde, artı-değer teorisinde, bütün bunlarda cisimleşiyor, özünü buluyor. Bu, hayatî önem taşıyor. Keynes'in değer taşıyan gözlemleri buna eklenebilir, hiç olmazsa ben böyle düşünüyorum. Gerçek iş dünyasının çok yakından tanınmasına dayanan bu temel gözlemlere sırt çevirmeye hiç gerek yok —tabii Marx da kendi gü-

14) Ondokuzuncu yüzyıl Fransız iktisatçısı Jean-Baptiste Say'ın adıyla anılan bu yasa, genellikle «her arz kendi talebini yaratır» formülüyle özetlenir. Say Yasası, kapitalist ekonominin işleyişinde dönemsel bunalımların ortaya çıkabileceğini yadsıyan bir teorik çerçevenin temelini oluşturmuştur. Marx'ın ayrıntılı biçimde eleştirmiş olduğu bu yasayı, Keynes de reddetmiştir.

15) Para-Meta-Para formülü, Marx'ın «değerin öz genişlemesi» olarak nitelediği sermayenin hareketini özetlemek için kullandığı formüldür. Burada, eşdeğerlerin mübadelesine rağmen, iki alım-satım işleminin arasında artı-değerin üretildiği üretim süreci yattığından, ikinci para miktarı ilkinden daha büyüktür; dolayısıyla sermaye süreçten genişlemiş olarak çıkar. Buna karşılık, Meta-Para-Meta formülü, işin içine sermayenin girmediği bir dolaşım sürecini, «metaların basit dolaşımı»nı ifade eder. Burada, mübadelenin amacı, bir kullanım değerinin yerine bir yenisini koymak olduğu için, sürecin sonunda değer büyüklüklerinde hiçbir değişiklik çıkmaz ortaya. Bu ikinci dolaşım türünün basit bir örneği, kendi başına çalışan bir küçük üreticinin piyasada giriştiği işlemlerdir.

nünün iş dünyasını yakından tanıyordu. Ama günümüzde, düşüncelerini **Kapital**'den alan marksistler bu tür bir bilgiye sahip olamazlar.

Şu kredi sorunları meselesi örneğin. Günümüzün, tarihte bir başka örneği görülmemiş kredi patlaması[16], üçüncü ciltte kredi konusunda mevcut ipuçları aracılığıyla ele alınamaz. Kuşkusuz, bunlar yararsız değildir, küçümsenmeyecek değerdedir. İçine hiçbir üretim öğesinin, Para-Meta ilişkisinin girmediği bir kısaltılmış birikim formülü, yani Para-Para formülü, krediyi ele almanın çok verimli bir yoludur. Yani, araya üretim sistemi girmeden, daha büyük bir para miktarının ilk parayla ne ilişkisi olabilir sorusuna cevap verme bakımından.[17] Ama günümüzde sürekli olarak olan budur. İşin bu yanını düşünmezsek, kredinin sadece metaların dolaşımının bir yönü olduğunu varsayarsak, bugün dünyada olup bitenlerin önemli bir bölümünü anlayamayız.

İtiraf etmeliyim ki, benim hissiyatım, bu alanda hiç kimsenin çok iyi bir şeyler yapmamış olduğu. Bazan, iktisadın günümüzde bir genel teoriye ihtiyacı olduğu duygusu geliyor içime. Tıpkı, fiziğin, anladığım kadarıyla, bir genel teoriye ihtiyacı olduğu gibi. Herşeyi bütünleştirebilecek genel bir alan teorisi arıyorlar. Ama böyle bir teori yok ortada henüz. İktisatta da, kredi ve üretimi, finansal karakterli bir sermaye ile üretim karakterli bir sermayenin devrelerini, geleneksel teorilerimizin yaptığından çok daha yeterli bir biçimde bütünleştirecek bir teoriye ihtiyacımız var. Şu anda bu işi yapan birini bilmiyorum. Bazıları bu ihtiyacın farkına varmaya başladılar, ama sorun çok karmaşık. Ben kendim böyle şeyleri düşünmek için çok yaşlıyım. Bir takım sezgilerim, gözlemlerim var şu ya da bu konuda, ama bunların hepsini kapsamlı bir teorik çerçeveye yerleştirebilecek durumda değilim. Sanırım soruna başka türlü yaklaşan, kafasını tümüyle Para-Meta-Para sınaî devresine takıp da kredi devrelerini hep bir yan-görüngü (epifenomen), özsel gerçekliğin parçası olmayan bir şey gibi görmeyen biri yapabilecektir bunu ancak. Bilmem, **The Faltering Economy** (Sendeleyen Ekonomi) diye bir kitap geçti mi elinize? Foster ve Szlajfer'in derlediği...

---

16) Sweezy burada bütün kapitalist dünyada, gerçek üretimin boyut ve olanaklarını kat kat aşan bir borç ekonomisinin oluşumundan söz ediyor. Bu sorun, ünlü uluslararası borç bunalımını içeriyor ama onunla sınırlı değil: gelişmiş kapitalist ekonomiler de dahil olmak üzere her ülkede iç borçlar da dev boyutlara varmış durumda.

17) Para-Para formülü, sermayenin doğrudan doğruya ödünç verme işlemleri aracılığıyla büyümesini ifade eder. Para-Meta-Para formülünden farklı olarak burada işin içine ne ticaret, ne de üretim girer. Para-Para formülü tefeci sermayesi, banka sermayesi vb. her türlü kredi verme faaliyetini kapsar. (Krş. 15 nolu dipnot).

TONAK : Hayır, geçmedi.

SWEEZY : İki yıl oldu yayınlanalı. Altbaşlığı **The Problem of Accumulation Under Monopoly Capital** (Tekelci Sermaye Döneminde Birikim Sorunu). Esas olarak bir makaleler derlemesi, ama bazı özgün katkılar içeriyor. Genç bir Polonyalı iktisatçı olan Szlajfer'inkiler özellikle ilginç. **Tekelci Sermaye**'de artık ve artı-değer konularında ileri sürülmüş bazı düşüncelerden yola çıkıyor. Bazı fikirleri çok uyarıcı, ama çok açık seçik ifade ettiği söylenemez. Temelde marksist. Amerikan düşüncesine ilgi duymuş, Varşova'da çalışıyor. Bu da dikkate şayan bir durum. Orada çok fazla uyarıcı bir ortam bulamıyor. Latin Amerika'da geliştirilmiş olan azgelişmişlik teorisi konusunda da çalışmaları var. Bence önemli bir düşünür. Kitabına bir bakın.

Dünya Devriminin Dinamikleri

SAVRAN : Şimdi isterseniz başka bir konuya geçelim. Dünyanın 1945-sonrası dönemdeki durumu konusunda yaptığınız tahlilin ana direklerinden biri, bu dönemde devrimci mücadelelerin merkezine ilişkin değerlendirmeniz. Geçmişte, birbiriyle ilişkili iki yargınızı tekrar tekrar ileri sürmüştünüz: Birincisi, gelişmiş kapitalist ülkelerin işçi sınıflarının, deyim yerindeyse, sistemle bütünleşmiş olduğu fikri; ikincisi de, sizin terimlerinizi kullanacak olursak, baş çelişkinin emperyalizmle ulusal kurtuluş hareketleri arasında olduğu tezi. Kuşkusuz, yetmişli yılların başında Batı işçi sınıfının durgunluğunun geçici bir olgu olarak görülmesi gerektiğini vurguladınız bir yazınızda. Yine de, insan **Monthly Review**'un 60'lı yılların sonlarında ve 70'li yılların başlarındaki sayılarını karıştırınca, çarpıcı bir durumla karşılaşıyor: Fransa ve İtalya'da 1968-69'da verilen işçi mücadelelerine, Muhafazakâr hükümeti deviren 1974 İngiliz maden işçileri grevine, 1974-75 Portekiz devrimine ve İspanyol işçilerinin Franco'cu ve Franco-sonrası devlete karşı verdiği mücadelelere çok yetersiz bir yer ayrılmış dergide. Derginin daha önceki yöneliminin bu son derece önemli toplumsal mücadelelere yeterince eğilinmesini engellediğini kabul eder misiniz? Ya şimdi dünya durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

SWEEZY : Temel olarak fikrimi değiştirmedim. Geleneksel marksist teorinin dünyaya bakışının aşırı derecede iyimser olduğu kanısındayım. Bence teori sadece işçi sınıfının sistemle bütünleşmesi olasılığını değil, aynı zamanda sınıfın parçalara bölünmesi, birbirleriyle ilişkileri marksistlerin eskiden normal olarak değerlendirmeyeceği bir nitelik kazanan bileşenlere bölünmesi olasılığını da azımsamıştır. Marksistler, kapitalist sürecin işçi sınıfını türdeşleştireceğini, işçileri bir araya getireceğini, dünyaya bakışlarında ortak bir açı, ortak bir psikoloji, ortak bir sınıf bilinci yaratacağını düşünürlerdi. Görünen o ki, bu hiçbir yerde olmuyor. Geleneksel modelin daha geçerli gibi göründüğü Fransa ve İtalya'yı alın: orada da, aynen İngiltere ve ABD'de olduğu gibi, ortaya bir parçalanma çıkıyor, birleşik işçi sınıfı sendikalarının ve partilerinin çözülmesi süreci ilerliyor. Hiçbir yerde birleştirici eğilimler göremiyorum.

Bence, bugün dünyada, klasik marksist türde bir sermaye-emek çatışmasını doğuran tipte bir kapitalist gelişmeden bir tek yerde söz edilebilir, o da Güney Afrika. Çok özel tarihsel koşullar yüzünden. Güney Afrika'da gerçek bir proleter devrimi olasılığını görebiliyorum. Siyah işçi sınıfı ile beyaz tekelci sermayenin oluşturduğu hakim sınıf arasındaki çatışma, dünyaya bakış tarzları açısından Marx ve Engels'e çok yakın gelirdi. Buna karşılık, bugün mezarlarından kalkıp ABD'ye, İngiltere'ye veya öteki gelişmiş kapitalist ülkelere baksalardı, çok şaşırırlardı.

SAVRAN : Latin Amerika'nın göreli olarak gelişkin ülkelerinin Güney Afrika'ya benzer durumda olduğu söylenebilir mi?

SWEEZY : Brezilya, örneğin. Brezilya hiç tartışmasız Latin Amerika'nın kilit ülkesi. Her bakımdan en önemlisi ve en gelişkini. Belki. Kesin birşey söyleyemem çünkü yeterince bilmiyorum durumu.

Avrupa komünizmi

SAVRAN : Bir önceki sorudan devam edelim ve Batı Avrupa hakkında biraz daha konuşalım. 1970'li yılların ortalarında **Monthly Review**'un sayfalarındaki en ateşli tartışmalardan biri, sizin «yeni revizyonizm» adını taktığınız Avrupa komünizmi ile, özellikle de İtalyan örneğiyle ilgiliydi. Bu siyasal akım hakkındaki düşüncelerinizi belirtir misiniz?

SWEEZY : Bildiğiniz gibi, henüz yeni bir hareket iken, Avrupa komünizminin önemi konusunda son derece kuşkuluyduk. Bu hareketi,

daha çok, o ana kadar sosyal demokrat partileri olmayan ülkelerin, Kuzey ülkelerine yetişme yönündeki bir gelişmesi olarak görüyorduk. Evet, ABD'nin de sosyal demokrat bir partisi yok, ama bir bakıma Demokrat Parti sosyal demokrasinin kötü bir yedeği gibi birşey, bir tür refah devleti partisi.

Avrupa komünizmi, kapitalizmin marksist tahlilinin en önemli gözlemlerinin ve ilkelerinin terkedilmesi demek. İtalyan partisine gelince, bugün dökülüyor her yanıyla. Partide, kelimenin gerçek herhangi bir anlamıyla marksist denebilecek bir hizip var mıdır, onu bile bilmiyorum. Bireyler vardır, kuşkusuz. Ama öyle anlıyorum ki, bu parti, Avrupa komünizminin başlangıçtaki niyetlerinden çok daha öteye gitmiştir.

İspanya. Avrupa komünizminin başladığı İspanya'da (terim orada icat edilmişti) eski Komünist Parti'den ne kaldı geriye? Birkaç minik parti var şimdi. Fransız partisi dağılmakta: eskiden %25 oy alırken şimdi %10 alıyor. İtalyan partisi kelimenin en arı anlamıyla reformist bir parti haline gelmiş durumda. «Tarihsel uzlaşma»: İtalyanların büyük icadıydı güya. Neyle uzlaşma? Hristiyan Demokratlarla, kapitalizmle. Şimdi işi daha da ileri götürdüler, ABD'yle, emperyalizmin önderliğiyle uzlaşmak istiyorlar. İtalyan Komünist Partisi'nin son Kongresinde bir karar kabul edilmiş, anlamı Reagan'cılıkla uzlaşma. Sol kanattaki üyeler hiç olmazsa biraz daha sert olsun diye bir değişiklik önergesi vermek istemişler, ama Merkez Komitesi düzeyinde reddedilmiş bu. Dökülüyor. Avrupa komünizmi bir sol hareket olarak ciddîye alınamaz.

Gelişmiş ülkelerin işçi sınıfının birazcık toparlanıp toparlanamayacağına gelince, bilemiyorum. Henüz dikkate değer herhangi bir gelişme göremiyorum. Reaganizm ve ve Thatcherizm'in gücü azalıyor gibi görünüyor: kendi iç çelişkileri yüzünden, bir zamanlar kendilerine atfedilen güce oranla göreli olarak geriliyorlar. Ama muhalefette ortaya birşey çıktığı yok. **New Left Review**'un son sayısında Raphael Samuel'in İngiltere'de komünist hareket üzerine uzun bir makalesi var. Çok üzücü bir hikâye, beni çok sarsıyor. Ama hiçbir şey kalmadı artık.

SAVRAN : **New Left Review**'un son sayılarından birinde, Ralph Miliband, İngiltere'de (ve Fransa'da) marksizmden uzaklaşma yönündeki benzer bir siyasal ve düşünsel eğilimi, tam da sizin Avrupa komünizmini nitelemek için kullandığınız terimle ifade ediyor: «yeni revizyonizm» terimiyle yani. Miliband'ın o makalesini gördünüz mü? İngiltere'deki o tartışmaları izliyor musunuz?

SWEEZY : Bilmiyorum. Ben şöyle düşünüyorum: Bugün gelişmiş ülkelerde yapılabilecek en önemli şey, ABD emperyalizminin, ABD te-

kelci kapitalizminin, Üçüncü Dünya'da her türlü değişimi engellemek için başlattığı amansız saldırıya karşı koymaktır. Dünyadaki mücadelenin dinamiği buradadır. Nükleer savaş bu alanda filizlenmektedir. Sosyalist olmaya, hatta bilinçli olarak solda olmaya gerek olmaksızın, insanlar buna hayır diyebilirler. Ve birçok insan bunu yaparken bilinçleniyor, hiç olmazsa en asgarî düzeyde. Tabii bu devrim-sonrası toplumlar konusunda büyük bir iyimserliğim var anlamına gelmiyor. Ama şunu itiraf etmek gerekir ki, ister sosyalist adını verelim, ister vermeyelim, bu toplumların şimdiye kadar gerçekleştirebildiklerinden daha büyük bir potansiyeli var. Bence, sosyalist olarak nitelenmeleri çok yararlı değil.

Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa, Çin

TONAK : Size şimdi soracağım soru tam da bu konuyla ilgiliydi. Avrupa'nın Batısından biraz da Doğusuna yönelelim ve sizin Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa toplumlarını nasıl nitelediğinizi konuşalım biraz. Bu toplumları nasıl görüyorsunuz? Yıllar üzerinden bakıldığında tahlilinizde önemli bir değişiklik oldu mu?

SWEEZY : Kanımca bu ülkeler, elbette en başta Sovyetler Birliği, ayrıca Çin, düş kırıklığı yaratan bütün gelişmelere, rahatsız edici yanlarına rağmen, kapitalizmden, çok güvenilir ve sağlam biçimde olmasa da, göreli bir bağımsızlık elde etmişlerdir. Kesinlikle tam bir bağımsızlık değildir bu. Bütün dünyayı bir kapitalist dünya sistemi olarak sunmaya çalışan Wallerstein okulu bir ölçüde haklı gibi görünebilir, ama gerçekte yararlı değildir. Aslında gerçek eğilimleri gizlemektedir bu yaklaşım.

TONAK : Ben de aynı fikirdeyim.

SWEEZY : Sovyetler Birliği kapitalizmin yasaları altında yaşayan bir toplum **değildir**. Çin de değildir, aslında. Orada da, merkezî otorite günümüzde izlenen politikalara hâlâ dur diyebilir bir gün. Şimdilik bu piyasa müşevviklerini, kapitalist müşevvikleri kullanmayı yararlı görüyor olabilir, ama bu, sistemi birdenbire kapitalist bir sistem haline getirmez. Bazı aşırı Maocular, kanımca tümüyle yanlış biçimde, günümüzdeki durumdan bu tür sonuçlar çıkarmaktalar. Doğu Avrupa ülkelerinin bazıları oldukça başarılılar, örneğin Macaristan, örneğin Doğu Almanya. Doğu Almanya hakkında çok şey bilmiyorum, ama düşüncelerine değer verdiğim insanlardan duyduğum kadarıyla, ABD ve genel olarak Batı basınının bizi inandırmak istediğinden bin kat daha iyi işlemekte sistem. Çekoslovakya'yı bilmiyorum. Orada olan biten hakkında fazla bilgim yok.

Ama bunlar Üçüncü Dünya ülkeleri değil; kapitalizmden belirli bir göreli bağımsızlıkları var. Belirli potansiyelleri var ama ABD, bütün enerjilerini askerî savunmaya harcamaları yönünde baskı yaparak bu potansiyeli bastırmak için elinden geleni yapıyor. ABD sağının akıllı unsurları, sanıyorum, Sovyet önderlerini ekonominin kaldıramayacağı kadar ağır bir yük haline gelecek bir silahlanma yarışına iterek, sonunda Sovyetler Birliği'ne boyun eğdirtebileceklerine inanıyorlar. Çılgınlık bu. Tümüyle yanlış bir anlayış.

Ama yine de çok büyük zarar verebiliyor. Nikaragua gibi bir ülke, ulusal gelirinin %60'ını savaşa ayırmak zorunda kalırsa ne yapabilir? Üstelik zaten çok yoksul bir ülke. Dışarıdan bol yardım alamazlarsa, ki alamıyorlar, kalkınmayı nasıl sağlarlar? Buna rağmen, bazı bakımlardan çok da başarısız değiller. Hatta çok iyi şeyler başarabilmeleri şaşırtıcı. Bir başka örnek de Küba. Olağanüstü zor koşullarda, şaşırtıcı derecede başarılı işler gerçekleştirdi.

Eğer (ama bu tabii tümüyle olanaksız bir eğer) gelişmiş kapitalist ülke hakim sınıflarının çekip gitmesini ve bu ülkeleri rahat bırakmasını sağlayabilse insan, belki o zaman bu devrim-sonrası toplumlar, çoğu insanın hayal edebildiğinden çok daha büyük bir potansiyele sahip olurlardı.

Şahsen ben, Edward Thompson tarafından ileri sürülen teoriye, örneğin soğuk savaşın, silahlanma yarışının çift-yanlı bir mesele olduğuna inanmıyorum.[18] Bence bu...

TONAK : Meseleyi biraz çarpıtmak oluyor...

SWEEZY : Bence yanlış. Bence yanlış. Şimdi görülebiliyor bu. Gorbaçov ABD'yi teşhir etme becerikliliğini gösterdi. Nükleer silahların tümüyle ortadan kaldırılması, elbette bunun kabul edilmeyeceğinin farkında. Ama nükleer denemelerin fiilen durdurulması, gerçek bir tek-yanlı inisiyatif almak demek, denemeleri durdurmak ve «hadi bakalım siz de durdurun denemeleri, o zaman sürekli hale gelir bu iş» demek! Bu gerçek bir adımdır. Bence ABD'deki barış hareketi bunun önemini kavrayamadı. Şaşırıyorum. Sovyetler Birliği'nin çok güç bir duruma uygun davranış gösterme kapasitesini ortaya koyduğunu ve bunu olum-

---

18) İngiltere'deki CND (Campaign far Nuclear Disarmament - Nükleer Silahsızlanma Kampanyası) ve Avrupa çapında örgütlenmeye çalışan END (European Nuclear Disarmament - Avrupa Nükleer Silahsızlanma Kampanyası) adlı hareketler içinde aktif bir önder olan İngiliz marksist tarihçi Edward Thompson, son dönemde «exterminism» («imhacılık») kavramı aracılığıyla, nükleer silahlanmada her iki blokun da karşılıklı sorumlu olduğunu ileri sürmüştür.

suz bir biçimde değil, şahsen beklediğimden çok daha olumlu bir biçimde yaptığını düşünüyorum.

Sovyetler Birliği hakkındaki düşüncelerim birkaç yıl önce olduğu kadar olumsuz değil. O zamanki tavrım kısmen Maoculuğun etkisi altındaydı. Bence Maoculuk «üç dünya» teorisinde baştan beri yanılgı içindeydi. Üç dünyalı bir sistemin hiç bir zaman varolmadığı kanısındayım. Bir yanda kapitalizm var, bir yanda da ondan birazcık bağımsızlaşabilmiş ülkeler var, ama iki sistem yok. Sosyalist sistem diye birşey yok. Kendilerine sosyalist diyen ve sermayenin rejimine tâbi olmayan toplumlar var. Bu da iyi bir şey, bir takım olanaklar yaratıyor.

Ama bazılarımız tahlillerimizde çok ileri gittik. Mao'dan çok etkilenmiştim çünkü bence çok büyük bir adamdı ve başkalarını etkilemeyi hak ediyordu. Ama bazan nereye kadar gitmek gerektiğini saptamak güçtür. Örneğin, Kültür Devrimi etrafında doğan heyecanı düşünün. O kadar doğru bir şey gibi görünüyordu ki. Soyut bir anlamda, aklın insana söyleyebileceği herşey o yöne işaret ediyor gibiydi. Ama besbelli ki Çin halkı böyle bir şey için hazır değildi.

Maoculuk ve «üç dünya» teorisi

SAVRAN : Günümüzdeki gelişmeler, Maoist önderliğin gerçekte sağlıklı bir işçi devletinin temellerini atmamış olduğunun bir kanıtı sayılamaz mı? Aksi takdirde, Deng önderliği nasıl olur da daha önce varolan yapıları ortadan kaldırmadan ve ciddî bir muhalefetle karşılaşmadan bugün izlediği türden politikalar izleyebilirdi? Bu aslında sizin de başka bir bağlamda, Maoistlerin Sovyetler Birliği konusundaki nitelemelerini eleştirirken kullandığınız türden bir argüman.

SWEEZY : Sizinle aynı fikirdeyim, tümüyle aynı fikirdeyim. Sanıyorum muhtemelen Çin'de komünist hareketin, kitlelerde halk bilincini ve sınıf bilincini vesaire değiştirebilecek kadar kök saldığını hayal ederken hepimiz bir parça bir düş dünyasında yaşıyorduk. Bu modellerden geliyordu, gerçekliğin kendisinden değil. Mao'nun kendisi, samimî anlarında bunu kabul etmiştir — konuşmalarını bir araya getiren o son kitapta. (Sonunda yayınlandığı sırada kitaba ne başlık konulduğunu unuttum. Geçici olarak konulan başlık **Mao Unrehearsed** (Mao, Provasız Olarak) idi ve Kültür Devrimi döneminden konuşmalar ve mektuplar içeriyordu.) Bunların bazılarında, Kültür Devrimi'nin nasıl yüzeyin pek ötesine gidemediğini, kitlelere ulaşamadığını ve kitleleri değiştiremediğini kavramaya çok yaklaşmaktadır kanımca. Ama bu başarısızlığın suçu Mao'nun üzerine yıkılamaz. Başka ne yapabilirdi ki?

Küba ve Nikaragua karşısında ABD emperyalizmi

SAVRAN : Son olarak, dünyada ve ABD'de sosyalizmin geleceğinden söz edebilir miyiz? Biraz önce, Güney Afrika hakkında çok önemli bir şey söylediniz. Bir de Nikaragua olayı var. En iyisi Nikaragua'dan başlamak galiba. Siz Küba deneyimini başından beri yakından izleyen birisiniz. Bu deneyimin ışığında Nikaragua devrimini nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce ABD yönetimi Nikaragua devrimini doğrudan müdahale yoluyla ezmeye çalışacak mı?

SWEEZY : Biliyor musunuz, ben Nikaragua devriminin Küba devriminden belirgin biçimde ayırdedilmesi gerektiği kanısındayım. Küba' da ABD hazırlıksız yakalandı. Küba devrimi, Sovyetler'in de yardımıyla, ABD daha ne olduğunu anlayamadan kendini sağlamlaştırdı. Ve o andan itibaren, devrimin ortadan kaldırılabilmesi için ABD silahlı kuvvetlerinin çok büyük ölçekte bir müdahalesi gerekli hale gelmiş oluyordu. Sovyetlerin konumu ve nükleer savaş tehlikesi de öyleydi ki, ABD, bereket versin, böyle bir maceraya kalkışacak budalalığı ya da çiğliği gösteremedi.

Nikaragua devrimine gelince, bu bir sosyalist devrim değil. Sovyetler Birliği'nin, ya da sosyalist adı verilen ülkelerin standartlarıyla bile değil. Başındaki önderlik kuşkusuz o yönde eğilimlere sahip, ama ekonominin %60'ı hâlâ özel mülkiyet altında. Yine de, ABD hakim sınıfının açısından bakıldığında büyük bir tehlike Nikaragua. Eğer varlığını sürdürebilirse, sadece Orta Amerika'da değil, Güney Amerika'da da, başka yerlerde de taklit edilecektir bu örnek. Bu anlamda, «domino teorisi» gerçekçi bir teoridir.[19] Bu, her birinin Sovyetler Birliği'nin kucağına sıçrayacakları anlamına gelmez, ama ABD'nin kucağından kalkıp uzaklaşacakları anlamına gelir. Ve ABD de buna tahammül edemez.

Ne var ki, kanımca, ABD doğrudan müdahale konusunda çok çok çekingendir. Ünlü «Vietnam sendromu» hâlâ sona ermiş değil. Hem sadece büyük halk kitlelerinde, özellikle de dindar insanlarda sona ermemiş değil (kilise görevlileri bugün birçok bölgede şaşırtıcı bir rol oynuyorlar); ABD ordusunda da sona ermemiş durumda. ABD ordusunun, yüksek rütbeli subayların, genel kurmayın Vietnam'da fena halde ağızları yanmıştı. Yeni bir Vietnam'a dönüşebilecek bir askerî maceraya girmeye isteksizler. Halk tarafından, bütün ülke tarafından des-

---

19) Soğuk savaş döneminde ABD emperyalizminin sözcülerince geliştirilen «domino teorisi», bir bölgede belirli bir ülkede kapitalizmin ortadan kaldırılmasının ya da onların terimiyle ifade edildiğinde bu ülkenin «hür dünya»dan kopmasının, bölgedeki öteki ülkeler üzerinde aynı yönde zincirleme etkiler yaratacağı varsayımına dayanıyordu.

teklenmediği takdirde. Orta Amerika'da bir savaşa girdiğiniz an, mecburi askerlik sistemini yeniden koymak zorundasınız. Bu, orta sınıfın büyük bir bölümünü savaşın aleyhine döndürür. Başka bir deyişle, bu biraz asker gönderip Nikaragua'yı temizlemek gibi basit bir iş değil. ABD'nin şimdiki taktiği de bu işi başka yoldan yapmaya yönelik, «düşük yoğunlu savaş» adı verilen yöntemle. Bu da uzun bir süre devam edebilecek bir şey. Sanıyorum, bu yolu izlemeyi sürdüreceklerdir. Sonuç ne olur, onu bilmiyorum. Şimdi Washington'da da bu konuda bir mücadele veriliyor. Bu da hikâyenin bir bölümü. Ama kesinlikle son bölümü olmayacak.[20]

Güney Afrika devrimi

Şu anda Güney Afrika'da olan, işin daha başlangıcı, sadece bir başlangıç. Oradaki, çok belirleyici bir mücadele olacak. Sanıyorum, bu yüzyılın geri kalan bölümünün, belki de gelecek yüzyılın bir bölümünün kilit mücadelesi bu olacak. Bütün dünya için önem taşıyabilir. Çin Devrimi'nin kendi döneminde olduğu gibi. Eğer Güney Afrika'da devrim basarıya ulaşırsa, dengeyi dünya devrimci mücadelesinin lehine çevirebilir. «Başarı»nın ne demek olduğunu tam bilmiyorum, ama en azından toplumsal ilişkilerde temel bir değişim olmalı. Bu da zorunlu olarak devrim-sonrası bir siyah cumhuriyet anlamına geliyor. Sosyalist olup olmayacağını bilemem. Sosyalist adını takıp takmadıkları benim için cok önem taşımıyor. Benim için önemli olan, kapitalist olmaması. Dünya önce kapitalizmden çıkmalı, sosyalizmi ondan sonra tartışabiliriz. Büyük mücadele bu konuda: devrime karsı karşı-devrim. Kanımca, Güney Afrika bu mücadelenin çok kilit bir öğesi.

TONAK : ABD'nin, kitle temeline dayanan bir işçi sınıfı siyasal hareketine sahip olmaması bakımından bütün öteki ileri kapitalist ülkelerden ayrıldığı biliniyor. Bu olgunun yanısıra, son dönemde sol için anlamlı bir gündem konusunda süregiden arayışlar göz önüne alındığında, sizce en verimli ve umut vaad eden strateji ne olabilir?

SWEEZY : Şu anda tek düşünebildiğim, bütün solun savunmaya yönelik mücadeleler üzerinde yoğunlaşması gerektiği. İşçi sınıfı ve genel olarak sol güçlü bir saldırı altında. Bildiğiniz gibi, sendika hareke-

20) Sweezy burada Reagan yönetiminin Nikaragua'da Sandinistleri devirmeye çalışan Contra'lara 100 milyon dolar tutarında bir yardım paketi oluşturabilmek için ABD Kongresi'nden karar çıkartma yolunda verdiği mücadeleden söz ediyor. Görüşmenin yapıldığı 1986 Nisan'ında bu yardım henüz Kongre'den geçmemişti. O günden bu yana hem Temsilciler Meclisi'nce, hem de Senato'ca onaylanan yardım Ağustos ayı içinde yürürlüğe sokulmuştur.

tinde bir çözülme yaşanıyor; işçilerin yaşam standartları saldırı altında. Bir şeyler başlatabilmek için yapılması gereken ilk şey buna karşı savaşmak. Bence bu sadece sendikal alanda yapılmamalı, elbette o da önemli, ama aynı zamanda siyasal alanda da yapılmalı. Harry ile ben, uzun zamandır, esas meselenin, yeni istihdam olanakları yaratılması ve hakların en temel yüzeyde korunması konularında mücadele vermek olduğunu düşünüyoruz. Hem de sadece işçilerin değil, kadınların ve azınlıkların, siyahların ve ötekilerin hakları konusunda. Gerekli olan, zamanla hücuma yönelebilecek militanca bir mücadeledir. Bir sonraki iktisadî daralma döneminde bir sürü yeni siyasal olanak doğacaktır. Kanımca bu izlenebilecek tek yoldur.

SAVRAN : Çok teşekkür ederiz.

TONAK : Teşekkürler.

Sosyal Demokrasi ve Bunalım: Brandt Raporları Üzerine

Atilâ Eralp

Birçok gelişmiş kapitalist ülkede II. Dünya Savaşının ardından 1970'lere dek uzanan düzene baktığımızda «refah devleti» anlayışı etrafında şekillenmiş bir «koalisyon» gözlemekteyiz.[1] Bu koalisyonun saçayağını değişik ülkelerde sendikalar ile sosyal demokrat ve muhafazakâr partiler oluşturuyordu. Bu koalisyon, temelde, devletin içeride «müdahaleci» tedbirlerle ekonomiyi ve politikayı yönlendirmesi ile sermaye ve çalışan kesimler arasında uzlaşma sağlamasına dayanıyordu. Uluslararası sistemde ise aynı koalisyon serbest ticaret ve sınırlandırılmamış sermaye hareketleri fikirleri çerçevesinde davranılmasını savunuyordu.

Azgelişmiş ülkelerde de 1970'lere dek yine müdahaleci, iç pazarı geliştirmeye yönelik koalisyonlar etkiliydi. Birçok azgelişmiş ülkede ithal ikameci stratejiler uygulanıyor, bu stratejiler ile uluslararası sermayenin katılımı da sağlanarak, sanayileşme amaçlanıyordu. Bu tür bir yaklaşım gelişmiş kapitalist ülkelerdeki etkin koalisyonun temel bakış açısı ile pek çelişmiyordu. Özellikle, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestliği etrafında önemli bir yakınlaşma sözkonusuydu. Ancak, azgelişmiş ülkeler 1960'lardan başlayarak, uluslararası sistemde kendilerine yeterince yer verilmediğini belirterek, aralarındaki dayanışmayı geliştirme yoluna gittiler. Bu dayanışma içinde gelişmiş kapitalist ülkelerden ortak taleplerde bulunmaya başladılar, bu taleplerin yerine getirilmemesi üzerine de 1970'lerin başlarında «yeni uluslararası ekonomik düzen» taleplerini yoğunlaştırdılar.

---

1) Refah devletinin dayandığı toplumsal ittifaklar ve uyguladığı ekonomik ve siyasi politikaların daha kapsamlı irdelenmesi için bk. Gough, I (1979).

1970'ler içinde gelişmiş kapitalist ülkelerde bunalımın yoğunlaşmasıyla, refah devleti anlayışını ciddi bir şekilde sorgulayan yeni siyasi hareketler politik arenada etkin olmaya başladılar. İngiltere'de Thatcher ve A.B.D.'de Reagan bu hareketleri simgeleyen politikaların öncüleri oldular. Bu «Yeni Sağ» hareketler refah devletinin müdahaleci politikalarını bunalımın temel sorumlusu tutarak ekonomik politikada yeni bir yapılanmaya gittiler. Bu yeni düzenlemenin özünü Türkiye'de de yakından bilinen üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve sıkı para politikalarını temel alan «monetarist» anlayış şekillendirdi. Bunalım ortamında birçok azgelişmiş ülkede de ithal ikameciliği benimseyen ittifaklar çözüldü ve «sağa» yönelmeler dikkat çekmeye başladı. Azgelişmiş ülkeler arasında 1960'lar içinde gitgide yaygınlaşan dayanışma hareketleri de 1970'lerin sonlarında çözüldü. Bunalım azgelişmiş ülkeler arasında farklılıkları belirginleştirdi. Uluslararası sermaye hareketleri de bu farklılıkları pekiştirici yönde gelişti.

Bu gelişmeler sonucunda refah devleti çerçevesinde anlaşan, ancak bunalım ortamında çatırdayan eski koalisyon yeni çıkışlar aramaya yöneldi. Bu yöneliş yeni sağın pek de geçici olmadığı görülünce daha da ciddi boyutlar kazandı. Bu yazıda bu yönelişin önemli dokümanlarından biri olan Brandt raporları incelenecektir. Bu raporların nasıl bir çıkış önerdikleri ortaya konulmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Brandt raporları «bağımsız» bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyonun yapısı, işlevleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Üçüncü dünya ülkelerinin uluslararası planda gereğince temsil edilmedikleri görüşünden hareketle komisyonun bileşiminde üçüncü dünyalılara ağırlık verilmesi amaçlanmıştır. Hatta, yirmi bir üyenin on birinin üçüncü dünyadan gelmesi komisyonun «üçüncü dünyacı» olarak nitelendirilmesine yolaçmıştır. Komisyonun batılı üyeleri ise refah devleti döneminde etkin görevlerde bulunmuş, isimlerini yakından tanıdığımız, Willy Brandt, Olaf Palme, Edgar Pisani gibi sosyal demokrat politikacılar ile Edward Heath gibi muhafazakâr ama refah devleti anlayışını savunan kişilerden oluşmaktadır. Komisyonun bu yapısı çatırdıyan refah devleti koalisyonu ile büyük sarsıntı geçiren üçüncü dünyacı dayanışma hareketinin biraraya gelerek bunalım ortamında hakim yeni sağ görüşlere alternatif çıkış oluşturmayı amaçladıkları izlenimini vermektedir.

Komisyonun hazırladığı raporların içeriği bu izlenimimizi pekiştirmektedir. Raporların başlıkları bile önemli ölçüde yansıtmaktadır yeni bir ittifakla alternatif bir çözüm aramaya yönelindiğini. 1980 yılın-

da basılan ilk rapor **Kuzey-Güney: Yaşamın İdamesi İçin Bir Program** başlığını taşımaktadır. Komisyonun görevi bu raporla sona erecek diye beklenirken (komisyon da başta kendi rolünü bu şekilde tanımlamıştı), «koalisyon» süreklilik kazanmış ve 1983 yılında Brandt Raporu II piyasaya çıkmıştır. İkinci rapor bunalımın artarak yoğunlaştığı görüşüne ağırlık vermekte, ivedi çözümler önererek bunların bir an önce uygulanmasını talep etmektedir. Bunun için ise Kuzey-Güney işbirliğinin kaçınılmaz olduğu defalarca ve adeta «felaket tellallığı» yaparcasına belirtilmektedir. Raporun başlığında bile yansımaktadır bu anlayış: **Ortak Bunalım Kuzey-Güney: Dünyanın Düzelmesi için İşbirliği.**

Komisyonun bileşimi, özellikle komisyona prestijini sağlayan başkanı Willy Brandt'ın hem Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin, hem de Sosyalist Enternasyonalin başında bulunması, Sosyal Demokrat görüşün raporların hazırlanışında oldukça etkin olduğu izlenimini uyandırmaktadır.[2] Raporların içeriği incelenirken kullanılan kavramların bu görüşe yakınlığını göstermeye çalışacağım. Sosyal Demokrat görüş refah devleti çerçevesinde anlaşan eski koalisyonu kendi önderliğinde tekrar biraraya getirme gayreti içindedir. Ancak, bu kez, refah devleti çerçevesinde Batı dünyasında oluşan ittifakın sınırları genişletilmeye çalışılmaktadır. Yapılan yeni saptama üçüncü dünyanın koalisyondaki yeri üzerinedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan ittifaklar ağında üçüncü dünyaya yeterince yer verilmediği, bu durumun ise bunalımın derinleşmesinde önemli payı olduğu komisyonun temel hareket noktasıdır. Bunun sonucunda ise yeni koalisyon eskiye göre çok daha **uluslararası** bir nitelik kazanmıştır, bunalım üzerine üretilen çözümler de. Bir anlamda, Sosyal Demokrasi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan koalisyon ve çözümlerin ulusal devlet sınırlarında kalmasının artık pek geçerli olmadığını kabul etmiş ve hakim «yeni sağ» karşısında alternatif oluşturmak için uluslararası koalisyonlar kurma ve çözümler üretmenin gerekliliği sonucuna varmıştır. Bu gelişmeyi refah devleti anlayışının uluslararasılaşması şeklinde nitelendirebiliriz.[3]

---

2) Üçüncü Brandt Raporunun, Sosyalist Enternasyonal tarafından piyasaya sürülmesi bu izlenimimizi teyid eder niteliktedir. Bu raporu, ancak çalışma tamamlandıktan sonra ele geçirebildiğimiz için ileride değerlendirmemiz söz konusu.

3) Bazıları ise örneğin Frank (1980) Brandt raporlarının Keynesgil politikalara dayandığı düşüncesinden esinlenerek Brandt raporlarını «uluslararası Keynescilik» şeklinde nitelendirmişlerdir. Raporlarda Keynesgil politikaların benimsendiği doğru bir saptama, ancak uluslararası Keynescilik «ekonomizm» yönü ağırlıklı bir kavram. Raporlar ise belirtmeye çalıştığım gibi, yeni siyasi çözümler arama ve ittifaklar oluşturma amacı güdüyor. Bunu yansıtmak için «refah devletinin uluslararasılaşması» kavramını daha yerinde buluyorum.

Yazıda ilk olarak Brandt Raporlarının içeriğini inceleyeceğim. Bu raporlar yaşadığımız koşullarda karşı karşıya bulunduğumuz her sorun üzerine bir şeyler söyledikleri için ayrıntılar arasında kaybolma tehlikesi sözkonusu. Bundan dolayı raporların önce temel kavramları üzerinde durulacak, önerilen çözümlerin nasıl bir kavramlar bütünü üzerine oturtulduğu irdelenecektir. Göstermeye çalışacağım bir nokta raporların dünya sistemi üzerine bazı temel varsayımlardan hareket etmekte olduğudur. Bu varsayımlar anlaşılmadıkça önerilen tedbirler hakkında anlamlı şeyler söylemek oldukça zordur. Raporları tanıtırken son olarak krizin aşılması için önerilen «uzun» ve kısa vadeli «ivedi» çözüm önerilerini sergilemeye çalışacağım. Yazının daha sonraki bölümlerinde ise raporları analiz ederek eleştirmeye yöneleceğim.

II

Brandt kendisi ile yapılan görüşmede (**Third World Quarterly**, 1979) raporun «yeni» bir kavrama dayandığını, bu kavramın kriz'den çıkışın anahtarı olduğunu ileri sürmüştür. Bu kavram pek o kadar da yeni hissi vermeyen, dünya sisteminde karşılıklı bağımlılık ilişkilerini yansıtan «çıkarların birbirine bağlılığı»dır (**mutuality of interests**). Brandt'a göre azgelişmiş ülkelere olumlu yönelen gelişmiş ülkeler bile onlara «yardım» ilişkileri çerçevesinde yaklaşmışlardır. Bunun tipik örneği adından sık sözedilen Pearson Raporudur.[4] Brandt bu yaklaşımı modası geçmiş buluyor ve Kuzey ile Güney arasında «ortak çıkarlar» olduğunu göstermek için yeni kavramını ortaya atıyor.

Brandt bu kavramla uluslararası sistemde ülkeler arasında bağımlılığın artmakta olduğunu vurguluyor, Kuzey-Güney arasındaki bağımlılığın ise özellikle önemli olduğunu savunuyor. Brandt ve arkadaşları bu kavramın önemini şöyle gerekçelendiriyorlar:

— Kuzey-Güney arasında çıkar çelişkileri var, ancak ilişkilerde ortak çıkarlar çelişkilerden daha belirgin ve zamanla artma eğilimi gösteriyorlar.

---

4) Pearson Raporu, Dünya Bankası tarafından Lester B. Pearson başkanlığında bir komisyona hazırlatılmıştır. [Bk. Pearson, L. B. et al (1969)]. Raporun ağırlığını «yardım ilişkilerinin» gözden geçirilmesi oluşturmuş, gelişmiş ülkelerin gayrı safi milli hasılalarının %1'ini en geç 1975 yılına dek az gelişmiş ülkelere aktarmaları öngörülmüştü. Pearson Komisyonu gibi Brandt Komisyonu fikri de Dünya Bankası'ndan kaynaklanmıştır. Her iki önerinin de fikir babalığını Dünya Bankası Başkanı Robert McNamara yapmıştı. [Ancak Brandt Komisyonu Pearson Komisyonundan farklı olarak «bağımsız» bir komisyondur.]

— Komisyona göre Kuzey-Güney ilişkilerinde Kuzeyin Güneydeki açlık, fakirlik, işsizlik gibi sorunlara duyarlı olması sadece ahlakî, insancıl değerlerden gelmiyor. Sosyal Demokratların «afakî ahlakî değerlere» sahip çıkmaları sık eleştirildiğinden olmalı ki komisyon bu noktada oldukça hassas. Bunu aşmak için Brandt, bu değerlerin ötesinde, bu değerlere temel sağlıyabilecek maddî çıkarların olduğunu savunuyor. «Kuzey-Güney arasında ortak çıkarlar» kavramı ile böylece, Sosyal Demokrat dünya görüşünü maddî temellere dayandırmaya çalışıyor ve çözümlerinin bunalımı aşmada ciddiye alınması gerektiğini göstermeye yöneliyor.

— Bunalımın, Kuzey-Güney bağımlılığını belirgin şekilde ortaya çıkardığı Brandt ve arkadaşlarının en önem verdiği görüş. Bunalımı aşmanın yolu bunu anlamaktan geçiyor. Brandt kendisiyle yapılan görüşmede bu çerçevede ilginç bir benzetme yapıyor. Sanayileşmiş ülkelerin Üçüncü Dünya ülkelerine yaklaşımları ile sermayedarların eskiden işçilere davranışları arasında paralellikler kuruyor. Sermayedarlar uzun zaman nasıl işçilerin satın alma güçlerinin artmasının kendi çıkarlarına olduğunu anlamayıp işçi ücretlerini düşük tutmaya çalışmışlarsa, sanayileşmiş ülkeler de şimdi aynı şeyi yapıyorlar. Üçüncü Dünya ülkelerinde alım gücünün artmasının kendi çıkarlarına olduğunu göremiyorlar. Brandt bu noktada «bağımsız» bir şekilde sermayedarların ve sanayileşmiş ülkelerin üstüne çıkarak «aklın» sesi oluyor ve bunun bir öğrenme süreci olduğunu belirtiyor. Sermayedarlar nasıl zamanla daha akıllı olmayı öğrendilerse, sanayileşmiş ülkeler de öğreneceklerdir. Birinci Rapor bu konuda şunları söylüyor: «İşçilerin eline geçen yüksek ücretin bütün ekonomiyi harekete geçirecek kadar alım gücünü arttırdığının genel bir kabul görmesi için uzun ve devamlı bir öğrenme süreci gerekiyordu. Sanayileşmiş ülkeler şimdi gelişmekte olan dünyanın pazarlarına ilgi duymalıdırlar. Bu, 1980 ve 1990'lardaki istihdam olanaklarını ciddî bir şekilde etkileyecektir.» (I. Brandt Raporu: 20-21).

Yukarıda da görüldüğü gibi raporların diğer önemli kavramları Kuzey-Güney kavramları. Raporlarda ülkeler arasında farklılıkların bulunduğu, bütün ülkelerin ortak kategoriler çerçevesinde düşünülemeyeceği zaman zaman belirtiliyor, ancak temelde dünya Kuzey ve Güney şeklinde ikiye bölünüyor ve ayrılıklar yerine ortaklıklara önem veriliyor. Kuzey ve Güney kavramlarının nasıl tanımlandıklarını araştırdığımız zaman bu kavramların belirsiz ve geniş bir şekilde kullanıldıkları dikkatimizi çekiyor. Kuzey, zengin ve gelişmiş; Güney ise fakir ve gelişmekte olan ile eşanlamlı kullanılıyor. (I. Rapor: 31).

Raporlarda temelde coğrafi çağrışımı olan Kuzey ve Güney kavramlarına merkezî yer verilerek ülkeler arasındaki siyasî, ekonomik sistem farklılıkları gözardı ediliyor. Azgelişmiş ülkeler arasında dayanışma geliştikçe bu ülkelerin birinci ve ikinci dünyadan farklılıklarını göstermek için ortaya atılan Üçüncü Dünya kavramına bile yer verilmemesi komisyonun temel bakış tarzını yansıtan önemli bir gösterge. Küçülen dünyamızda coğrafî imajların bağımlılıkları daha iyi yansıtabileceği inancı çok belirgin. Raporlarda Kuzey kavramından genellikle sanayileşmiş Batı ülkelerinin kasdedildiği belirtiliyor, ancak raporların çeşitli yerlerinde «Merkezi Plan Ekonomileri» de Kuzey kavramı kapsamına alınıyorlar. Kuzey kavramı zaten böyle bir kavramlaştırmayı kendi içinde taşımakta. Sanayileşmiş Batı ülkelerine ağırlık verilmesi tamamen Güney ülkeleri ile bu ülkeler arasındaki diyaloğun daha yoğun olmasından dolayı; yani gayet işlevselci bir yaklaşımın ürünü. (I. Rapor: 31).

Dikkatimizi çeken diğer bir temel kavram **düzen** kavramı. Bunalım ile düzen birbirine zıt kavramlar olarak sürekli kullanılıyorlar. Düzen ayrıca bunalımın aşılmasının tek yolu şeklinde de raporlarda geçiyor. Komisyonun temel belirlemelerinden birisi bunalımın dünya sisteminde çelişkileri arttırdığı yolunda. Raporlarda istikrarsızlık, düzensizlik korkusu çok belirgin. Bundan dolayı bunalım ortamında çelişkilerin kendi haline bırakılmaması gerekiyor. Temelde, pazar mekanizmasının çelişkileri çözmek yerine arttıracağı yolundaki Keynesgil görüş Komisyonun yaklaşımına damgasını vuruyor. Sonuç, müdahale gerekiyor ve düzen ancak böyle korunabiliyor. Müdahalenin şekli, ancak, bu kez uluslararası alanda ortaya konuyor: yeni düzen, uluslararası bir düzen. Yeni bir uluslararası düzen fikri üçüncü dünya ülkelerinin UNCTAD çerçevesinde 1960'ların ortalarından itibaren geliştirdikleri ve birçok platformda sürekli öne sürdükleri ana görüşlerden biriydi. Ancak üçüncü dünya ülkeleri bu düzenin temelini kendi aralarındaki dayanışmaya dayandırmaya çalışmışlardır: Burada ise bu fikir genişletiliyor, yeni uluslararası düzen Kuzey-Güney **işbirliğine** dayandırılıyor.

Bugünkü bunalımın zaman zaman görülen ekonomik durgunluklardan olmadığı, dolayısıyla aşılmasının da bilinen yöntemlerle pek mümkün olmayacağı temel saptamalar. Yeni yöntemlerle yeni bir düzen kurulmazsa insanlığın felakete doğru hızla yaklaşmakta olduğu öne sürülüyor. Yaşanan bunalım ile insan yaşantısının sonu arasında bağlantılar kuruluyor ve insanlığın yaşamının idamesi için yeni bir düzen kurulmasının zorunlu olduğu belirtiliyor (bak. Birinci raporun başlığı).

Bunalımın şiddetini arttırdığı görüşü ikinci raporun da temel mantığını oluşturuyor. Bu çerçevede ikinci rapor düzenin ivedilikle yaratılmasını hedefleyen acil önlemler üzerine odaklaşıyor. Birinci raporun basılmasından ikinci raporun basılmasına dek geçen üç yıl içinde şartların daha da ağırlaştığına dikkat çekilerek Kuzey-Güney işbirliği gerçekleşmezse, dünyada 1930 bunalımına yakın şartların hızla söz konusu olacağı belirtiliyor. 1930 bunalımı özellikle ikinci raporda sürekli kullanılan imge. Adeta düzensizliğin varabileceği noktayı göstermek için gerekli bir araç. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyanın yaşadığı refahın gerisinde ise Bretton-Woods Konferansı'nda yaratılan işbirliğinin rolü olduğu vurgulanıyor. Bir yanda 1930 bunalımı, düzensizlik, bunalımın ağırlaşması tablosu, diğer yanda refah, büyüme, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki düzen. Ancak komisyon bu düzenin artık tıkandığını, bugün artık yaşadığımız sorunlara çözüm getiremeyeceğini, dolayısı ile yeni bir düzene gerek duyulduğunu savunuyor.

Komisyon yaşadığımız bunalımın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan düzen ve kurumsallaşma bağlamında değerlendirilmesinin anlamlı olduğunu ileri sürüyor. Savaşın sona ermesiyle egemen güç olarak ortaya çıkan ABD'nin İngiltere ile birlikte yeni bir düzen yaratmak üzere yoğun bir gayret içine girdiği belirtiliyor. Bu ülkelerin yöneticilerinin diğer Batı ülkelerini de yanlarına alarak içeride müdahaleci, uluslararası sistemde ise 1930'ların korumacılığına son vermeyi amaçlayan, serbest ticarete ağırlık veren bir düzeni gerçekleştirmeye yöneldikleri öne sürülüyor. Veciz bir şekilde Birinci Brandt Raporu'nda bu düzen «içeride Keynes, dışarıda Adam Smith'in bir bileşkesi» diye nitelendiriliyor (I. Rapor s. 36). Böyle bir düzen anlayışının uzantısı olarak Bretton-Woods'da uluslararası malî ve ticarî işbirliğini sağlamak üzere Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu kuruluyor. Bu düzenin kurulması komisyonca dünya sisteminde büyümenin sağlanması açısından yararlı görülüyor, ancak bu düzenin kuruluş şeklinin içinde birçok sorun taşıdığı ve zaman içinde yetersiz kaldığı, bir anlamda bunalımı arttırdığı öne sürülüyor. Şöyle ki:

— Bretton-Woods kurumlaşması Kuzey ülkelerinin egemenliği altında oluşmuştur. Görüşmelere temsilci gönderen Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri savaş sonrasında Bretton-Woods kurumlarına katılmamışlar böylece Batı ile Doğu farklı kurumlar yaratmışlardır. Üçüncü Dünya ülkelerinin görüşleri ve çıkarları ise bu düzen içinde pek dikkate alınmamıştır. Üçüncü Dünya ülkelerin kurulan düzen içerisinde fazla yer verilmemesi düzenin en belirgin eksikliklerindendir.

— Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler (BM) şemsiyesi altında yer almalarına karşın, BM içinde zamanla «iki-

li» bir kurumsallaşma görülmüştür. Genel Kurul'da etkinliklerini arttıran Üçüncü Dünya ülkeleri bir yandan Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) UNESCO, Dünya Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) gibi örgütlerde ağırlık kazanmış; öte yandan, UNCTAD gibi kendi görüşlerini daha iyi yansıtabilecek yeni örgütlerin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Batı'nın egemenliği altında IMF ve Dünya Bankası muhafazakâr politikaların temsilcileri olmuşlardır. Bunun sonucu ise BM ile Bretton-Woods kurumları arasında önemli farklılıklar çıkmış, ikili bir kurumsal yapı oluşmuştur.

— Gelişmiş Batı ülkeleri kalkınmayı uzun süre yardım ilişkileri çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Ayrıca, Üçüncü Dünya ülkelerine bu çerçevede yapılan yardımlar da genellikle öngörülen yardım miktarlarının altında kalmıştır.

— Artan sorunlar altında Üçüncü Dünya ülkeleri tartışmaları yardım ilişkilerinden dünya ekonomik sisteminin yapısına çekmeğe çalışmışlar, yeni uluslararası düzen taleplerinde bulunmuşlardır. Ancak, UNCTAD ve başka platformlarda ortaya konan bu talepler Kuzey tarafından pek kabul görmemiştir.

Komisyona göre, savaş sonrası düzen bunalımın artmasıyla çatırdamağa başlamıştır. Yeni bir birliktelik yaratmak gerekmektedir. Yeni düzende Kuzey (Doğu ve Batı) ile Güney ülkelerinin birlikteliğini sağlamak gerekmektedir. Bu birlikteliğin temel şartlarından biri sanayileşmiş Batı ülkelerinin düzen içindeki güçlerini Doğu ve Güney ile paylaşmalarıdır. Mevcut kurumlarda, özellikle Güney ülkelerinin daha etkin katılımını sağlamak şarttır. Komisyon bu birlikteliğin daha iyi sağlanması için yeni kurumlar da önermektedir, Dünya Kalkınma Fonu gibi. (Devletlerin üstünde onları denetliyebilecek bir refah devleti yaratılmasının zorluğundan, komisyon böyle çözümlerle yetinmek zorunda kalmıştır.) Bu Fon dünya gelir bölüşümünde etkin olacak; silah harcamaları ve uluslararası ihracat üzerine koyacağı vergilerle Güney ülkelerine gerekli satın alma gücünü sağlayabilecektir. Böylece, yeni düzenin maddî temelini Kuzey'den Güney'e aktarılan satın alma gücü oluşturacaktır. Komisyona göre, Güney'de artan alım gücü Kuzey'deki bunalımın aşılmasında kritik bir rol oynayacaktır. Görülüyor ki, yeni düzenin temelini Keynesgil önlemlerle yeni talep yaratmak oluşturuyor.

III

Komisyon, bunalımın aşılması için uzun vadeli (1980 ve 1990'lar kastediliyor) ve kısa vadeli (1980-1985) acil önlemler öneriyor. Uzun vadeli öneriler, Üçüncü Dünya ülkelerinin şimdiye dek, özellikle UNC-

TAD toplantılarında, birçok kez dile getirdiklerinden pek farklı değil. Bir anlamda komisyon UNCTAD'ın taleplerine sahip çıkıyor denebilir. Dikkatimizi çeken farklılık «yapısal sorunlar» ile yaşanılan bunalım arasındaki ilişkinin komisyon raporlarında daha yoğun şekilde kurulması. Önerilen çözümler şöyle özetlenebilir:

1 — Açlığa son çağrısı yapılıyor. Açlığa ve gıda yetersizliğine karşı bütün insanlığın birleşerek yoğun uğraş vermesi vurgulanıyor. Ancak, önerilen çözümlerin birçoğu yine gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelere yardım elini uzatmasına dayanıyor.

2 — Çevrenin korunması için «uluslararası rejimlerin» yaratılması gerektiği belirtiliyor.

3 — Silahlanma ile kalkınma arasında «ters orantı» olduğu, silahlanmanın kalkınmayı engellediği vurgulanıyor. Özellikle nükleer silahların yayılmasını önleyen uluslararası anlaşmalar için yoğun girişimlerde bulunulması öneriliyor. Dünyada silah satışlarını sınırlandırmak için uluslararası vergilendirme gündeme getiriliyor. Buradan sağlanan gelirler Dünya Kalkınma Fonu'na aktarılacak ve Güney ülkelerinin kalkınma sorununun çözümünde kullanılacak.

4 — Güney ülkelerinde meta üretiminin geliştirilmesinin önemi vurgulanmakta, Kuzey ülkelerinin bu sürece yardımcı olması istenmektedir. Bu çerçevedeki komisyon önerileri Güney ülkelerini pazar mekanizmasına daha etkin katmaya yöneliktir. Öneriler arasında, meta üretiminin tarım ve madencilik gibi alanlardan sanayiye kaydırılması, Kuzey ülkelerinin Güney ülkelerinin işlenmiş mallarına uyguladıkları ticarî kısıtlamaları kaldırmaları, Güney ülkelerinin hammaddelerini kendilerinin işlemesi için mekanizmalar sağlanması, uluslararası ticaret anlaşmaları yoluyla meta fiyatlarına istikrar getirilmesi, gibi öneriler bulunmaktadır.

5 — Komisyon, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesinin bunalımı aşmada önemli olduğunu, dünya ticaret hacminin artmasına yolaçacağını, gelişmiş ülkelerin çıkarlarına ise ters düşmeyeceğini savunuyor. Raporlarda, gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelerin sanayi ürünleri ihracatına uyguladıkları korumacı önlemler eleştiriliyor. Korumacılığın hem Kuzey ülkelerinin, hem de Güney ülkelerinin çıkarlarına aykırı olduğu defalarca vurgulanıyor. Komisyonun korumacılık/serbestlik tartışmasındaki tavrı açık. Serbest teşebbüsün yaygınlaşmasını, uluslararasılaşmasını savunuyor. Kuzey ülkelerinin Güney ülkelerini de yanlarına alarak böyle bir düzene ulaşmalarının daha «akıllıca» olduğunu öne sürüyor.

6 — Çokuluslu şirketler üzerine önerileri incelediğimiz zaman serbest teşebbüsün uluslararasılaşmasına verilen önemi bir kez daha görüyoruz. Bu şirketlerin kalkınma için yararlı oldukları, yeni uluslararası düzenin bu şirketlerce sağlanacak sermaye, teknoloji, işletmecilik, pazarlama gibi imkânlarla geliştirileseği belirtiliyor. Çokuluslu şirketler ile bu şirketlerin hükümetleri ve şirketlerin yatırım yaptıkları yerlerin hükümetleri arasında ortak çıkarlar bulunduğu vurgulanıyor. Ancak, bu şirketlerin daha iyi denetlenmeleri (regulation) gerekli. Bu denetimi gerçekleştirmek için ise «uluslararası yatırım rejimi» öneriliyor.[5]

7 — Uluslararası para sisteminin reformu, komisyonun en çok üzerinde durduğu sorun alanlarından. Raporlarda uluslararası para sistemi ve uluslararası finansmana diğer sorunlardan daha fazla ağırlık verildiği söylenebilir. Hatta, komisyonun bu konulardaki önerileri oldukça «pragmatik» görülüyor.[6] Uluslararası para sisteminin reformuna ilişkin dikkatimizi çeken öneriler şunlar:

— Uluslararası Para Fonu içinde karar mekanizmasının daha çoğulcu bir yapıya kavuşturulması, herhangi bir ülkenin veya grubun egemenlik kurmaması için önlemler alınması. IMF içinde özellikle Güney ülkelerinin ağırlığının arttırılmasının gerekli olduğu belirtiliyor.

— Özel Çekme Haklarının (SDR) uluslararası para sistemindeki etkinliğinin arttırılarak «temel rezerv» durumuna getirilmesi isteniyor. Uluslararası likiditeyi arttırmak için yeni Özel Çekme Hakları yaratılması ise diğer bir öneri. Bunların ülkeler arasında paylaşımında Güney ülkelerine öncelik tanınması savunuluyor.

---

5) Uluslararası yatırım rejiminin başlıca unsurları şunlar: 1 - Çokuluslu şirketlerin kendi ülkeleri (home governments) dışarıya sermaye ve teknoloji ihracına kısıtlamalar getirmeyecekler, 2 - Çokuluslu şirketlerin yatırım yaptığı hükümetler [host governments] ise, şirketler anlaşmalara uyduğu sürece, kâr ve diğer gelirlerinin dışarıya transferlerini engellemiyecekler, 3 - Çokuluslu şirketlerin, ülkeler arasında, vergi anlayışı farklılıklarından yararlanmalarını ve sıkça rastlanan «transfer fiyatları» uygulamalarını önlemek için işbirliği sağlanacak, 4 - Gelişmekte olan ülkelerin çokuluslu şirketlere uyguladığı mali ve diğer özendirici tedbirler uyumlu hale getirilmeli, 5 - Çokuluslu şirketlerin Güney ülkelerine teknoloji transferi özendirilmeli ve teknoloji transferi konusunda uluslararası düzenlemeler yaratılmalı [I. Rapor: 192-193].

6) Örneğin Frank (1980) ve Stewart (1983), bu konulardaki önerilerin gelişmiş kapitalist ülke hükümetleri tarafından devreye sokulabileceğini, hatta sokulduğunu bile belirtiyorlar. Komisyonun uluslararası para sistemi ve uluslararası finansmana ilişkin önerileri «acil önlemler» manzumesinden sayılabilir. Hem Birinci hem de İkinci raporu incelediğimizde «acil önlemlerin» en çok odaklaştığı konuların bunlar olduğunu görüyoruz.

— Ödemeler dengesi sorunlarının çözümünde «fazla veren» ülkelerin temel sorumluluğu alması isteniyor. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelişen para sisteminde bu sorumluluk «açık veren» ülkeler üzerine yüklenmişti. Komisyon, Bretton Woods Konferansı'nda Keynes'in reddedilen önerisine sahip çıkıyor, ödemeler dengesi sorunlarının aşılması için fazla veren ülkelerin açık veren ülkelere kaynak aktarması gerektiğini belirtiyor.[7] Aynı anlayışla, IMF'nin Güney ülkelerine uyguladığı uyum politikalarının yumuşatılmasını ve «koşulluluk» (conditionality) anlayışının esnekleştirilmesini vurguluyor.

8 — Güney'de kalkınmanın sağlanmasında Komisyona göre uluslararası finansmanın rolü kritik. Uluslararası finansman yoluyla Kuzey'den Güney'e kaynak transferi sağlanması öneriliyor. Bu, bir anlamda yeni bir Marshall Planı önerisi. Marshall Planı Avrupa'nın sorunlarını çözmekte nasıl etkili olmuşsa, Güney'in kalkınması da aynı yöntemlerle çözülebilir komisyona göre.

Komisyon, Güney ülkelerinin artan ödemeler dengesi sorunları karşısında daha fazla borç bulmak zorunda olduklarına inanıyor. Bu yükü ise sadece Üçüncü Dünya ülkeleri çekmemeli, bütün uluslararası topluluğun ortak sorunu olmalı. Bu çerçevede yeni fonlar yaratılmalı, Dünya Bankası, IMF gibi mevcut kuruluşların kaynakları arttırılmalı, Dünya Bankası kredileri program kredisi çerçevesinde verilmeli (mevcut proje kredi düzeni eleştiriliyor). Ayrıca «otomatik» bazı kaynaklar yaratılmalı (uluslararası ticaret ve silah satışlarının vergilendirilmesi gibi). Kredi kuruluşları borç şartlarını gözden geçirmeliler ve uyguladıkları şartları yumuşatmalılar. Uluslararası kredi kurumlarında Batı'nın etkinliğinin azaltılması sürekli vurgulanıyor. Bu bağlamda Dünya Bankası'na özel sorumluluk düştüğü belirtiliyor. Dünya Bankası'nın Üçüncü Dünya sorunlarına yakın olmasının yeterli olmadığı, Üçüncü Dünyanın karar alma süreçlerinde temsiline de ağırlık vermesi gerektiği savunuluyor. Komisyonun bu konudaki çözümleri değişmenin IMF'den daha ziyade Dünya Bankası'ndan beklendiği gibi bir izlenim uyandırıyor.

Komisyon bunalımın aşılmasında dört ivedi önlem vurguluyor.

---

7) Bretton Woods Konferansında İngiltere'yi temsil eden Keynes ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için fazla veren ülkelerin temel sorumluluğu almasını önermişti. White önderliğindeki A.B.D. delegesi ise bunun A.B.D. kaynaklarına dayanılması anlamına geleceğini görerek karşı çıkmış ve etkili olmuştu. Açık veren ülkelerin sorumluluk yüklenmeleri, özellikle 1952 yılından sonra IMF'nin Stand-by anlaşmalarını devreye sokmasıyla daha da belirginleşmiştir. Bu noktanın daha kapsamlı bir irdelenmesi için bk. Gardner, R. (1980).

1 — Güney ülkelerine Kuzey'den büyük çapta kaynak transferi.
2 — Uluslararası enerji stratejisi.
3 — Uluslararası gıda programı.
4 — Uluslararası ekonomik sistemde ve kurumlarda ciddî reformlara başlanması...

İkinci raporda daha da geliştirilen bu önerilerin ağırlık noktasını birinci ve sonuncu önlemler oluşturuyor, özellikle ilk önlem en temel olanı (II. Rapor: 13). Bunalımın aşılmasında finansmanın hayati öneminin olduğu defalarca tekrarlanıyor. Finansman çerçevesinde düşünülen ivedi politikaları incelediğimiz zaman, yukarıda özetlemeğe çalıştığımız politikaların bir tekrarını görüyoruz. Bu politikalar bu kez aciliyet kazanarak savunuluyor.

Hem birinci rapor, hem de ikinci rapor Kuzey-Güney işbirliğinin gerçekleştirilmesi için ivedi bir zirve öneriyorlar. Uluslararası görüşme sürecinin geliştirilmesi savunulan temel görüşlerden. Geliştirilen birçok öneri arasında ağırlık kazanan pragmatik öneri ise zirve toplantısı (139-151). Bu zirve Kuzey ve Güney ülkelerini de kapsayacak, ancak pek kalabalık olmayacak. Toplantının yirmibeş ülke ile sınırlı kalması öngörülüyor. Komisyon, önerilerinin hayata geçirilmesinde siyasal iradenin önemini vurguluyor. Siyasal iradeyi sağlamanın yolu ise etkinliği olan uluslararası devlet adamlarını biraraya getiren zirve toplantısından geçiyor.

IV

Neyin Bunalımı

Raporların odak noktasını bunalım oluşturmakta ve bunalımdan çıkış yolları önerilmektedir; ancak, yaşanan bunalımın kaynaklarının ne olduğu, «neyin» bunalımı olduğu belirsiz kalmaktadır. 1970'lerde gelişen bunalım irdelenirken, daha ziyade bunalımın belirtileri ve yarattığı sorunlar (işsizlik, açlık, fakirlik gibi) üzerinde durulmakta, bunların nedenleri pek irdelenmemektedir. Raporlar boyunca sunulan tek ciddî neden, içinde yaşanılan bunalımın bir «düzen» bunalımı olduğu, savaş sonrasında oluşan düzenin artık çözüldüğü, bunalımı aşmak için yeni bir düzenin gerektiğidir. Ancak, bu düzenin yapısı yalnızca «kurumsallaşma» düzeyinde konuluyor. Bu kurumsallaşma ile uluslararası sistemdeki güç ilişkileri ve sermaye birikim süreçleri arasındaki bağlar sürekli olarak gözardı ediliyor. Savaş sonrası düzenin oluşturulmasında ABD ve İngiltere'nin özel etkinliğinden gayet yüzeysel bir şe-

kilde bahsediliyor, bu özel rolün nereden kaynaklandığı açıklanmıyor. Bunalım dönemine —1970'lere— ilişkin tahlillerde ise düzenin kurulmasında özel rolü olan ABD'nin konumu sorun bile edilmemektedir. Uluslararası kurumsallaşmaların sermaye birikim süreçleri ve uluslararası güç ilişkileri irdelenmeden açıklanması, kanımca, pek mümkün değil.

Son on yılda, değişik görüşlerdeki yazarlar savaş sonrası ortaya çıkan kurumsallaşma ile ABD «hegemonya»sı arasında çok yakın bağlar olduğunu gözler önüne sermeye çalıştılar.[8] Bu çalışmalarda dikkati çeken bir saptama bunalım dönemlerinin ertesinde uluslararası sistemde düzen kurulmasının genellikle çok özel şartların biraraya gelmesine bağlı olduğu: uluslararası sermaye birikim sürecini etkin bir biçimde denetleyen bir devletin «siyasî etkinlik» de göstererek yoğun bir biçimde düzen kurmaya girişmesi gibi. Bazı tahlillerde ise eğer kapitalist ülkeler arasında uluslararası sistemin çeşitli alanlarında —para, ticaret gibi— kuvvetli bağlar (rejimler) kurulmuşsa hegemonik güce gerek olmadan da düzenin sürebileceği gösterilmeye çalışılmaktadır.[9] Ancak, komisyon bu sorunları gözardı ederek, hegemonik devlet güç kaybederken uluslararası işbirliği sağlamanın mümkün olup olmadığını konu bile etmemektedir. Ayrıca, uluslararası sistemin çeşitli alanlarında bağların çözüldüğünü, uluslararası para ve ticaret düzenlerinde büyük sorunlar olduğunu da vurgulamaktadır. Bu olguların işbirliği sağlamayı zorlaştırması beklenirken, komisyon işbirliğinin sağlanabileceğini, sağlanması gerektiğini savunmaktadır.

Komisyon, Bretton Woods sistemindeki gibi tek bir gücün önderliğinde bir düzenin oluşturulmasının bugünkü şartlarda mümkün ol-

---

8) Bu çalışmaların Türkçede yayınlanmış bir örneği için bk. Amin S./Arrighi, G./Frank A. G./Wallerstein, I. (1984). Özellikle Arrighi A.B.D. hegemonyasının unsurlarını ayrıntılı irdelemektedir. Uluslararası ilişkiler kuramları üzerine çalışan araştırmacılar da son yıllarda hegemonya kavramına ağırlık vermişler, bu kavram ile uluslararası sistemdeki düzen ve otorite sorunlarını incelemeğe yönelmişlerdir. Bu çalışmaların yaptığı önemli saptamalardan biri hegemonya mevcudiyetinin uluslararası sistemde istikrar yarattığı şeklinde; hegemonik istikrar şeklinde adlandırılan bu kavramın özeti için bk. Keohane, R. O. (1984 : 31-45). Hegemonya kavramı, zor ilişkileri yanında «rıza yaratmanın» (consent) çok önemli bir ilişki tarzı olduğunu vurgulamaktadır. İçerde toplumsal ittifaklar meselesinde rıza yaratma nasıl önemli bir sorunsa, uluslararası arenada da aynı tip bir sorun sözkonusudur. Hegemonya kavramının bu sorunları irdelemede anlamlı olduğunu düşünüyoruz.

9) Son yıllarda, özellikle A.B.D.'li birçok yazar, uluslararası düzenin (işbirliğinin) tek bir gücün hegemonyasına (A.B.D.'nin) gerek olmadan da sürebileceği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Uluslararası sistemin spesifik alanlarındaki yoğun işbirliği bağlarını, bir nevi ilişkileri düzenliyen bağları, «uluslararası rejim» kavramı ile açıklamaya yönelmişlerdir. Bu görüşlerin ve bu kavramın özeti için bk. Keohane, R. O. (1984 : 49-64).

madığını açıkça belirtmemesine karşın, zımni olarak kabul etmektedir. Daha doğrusu, bunalımın aşılmasına ilişkin çözümleri böyle bir çerçeveye dayanmaktadır. Bu anlayışın göstergesi Kuzey-Güney işbirliğinin ön plana çıkarılmasıdır.

Ancak, Bretton Woods sisteminde işbirliğinin dayandığı bir güç temeli sözkonusudur. A.B.D. yöneticileri uluslararası düzene ilişkin sorunlarda öndegelen diğer Batı yöneticilerini yanlarına çekmek için uğraşmışlar, kendilerinin çıkarına olan düzenin onların da çıkarlarına olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Komisyon, bu tip, tek bir devletin yöneticilerinin etkinliğinde bir düzenin oluşmayacağını düşünürken, yeni düzenin temelini oluşturan Kuzey-Güney işbirliğinin nasıl gerçekleştirileceği konusunda sessiz kalmaktadır. Bretton Woods sistemi Güney ülkelerini dışarda bırakmakla eleştirilmekte. Ancak bu düzen içinde, komisyonun kavramını kullanırsak, gelişmiş kapitalist ülkeler arasında yine de önemli bir 'çıkar birliği' sözkonusuydu. A.B.D. ve Batı Avrupa'nın etkin politikacıları işbirliğini yaratmak için yoğun çaba içerisindeydiler. Amerikan sermayesinin uluslararasılaşması için Batı Avrupa'nın inşası çok önemliydi. Ayrıca, soğuk savaş şartları, güvenlik endişelerini ön plana çıkarıyor, Amerikalı ve Batı Avrupalı yöneticiler 'birliktelik' gereğine işaret ediyorlardı. Bugün ise gelişmiş kapitalist ülkelerin yönetimlerinde kendi aralarında işbirliğini geliştirme yönünde aynı tip çabaların sürdüğünü söylemek oldukça zor görünmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin azgelişmiş ülkelere yönelimlerinde de önemli farklar dikkatimizi çekiyor.

Komisyonun, uluslararası sermayenin yapısına ve kurumlarına yönelen tehditler ile insanlığın karşılaştığı sorunları sürekli birbirine karıştırdığı, başka bir deyişle eşitlediği, görülmektedir.[10] Kapitalist sistem yeniden örgütlenmezse, insanlığın sonunun geleceği endişesi raporlara hakim. Ancak, sorun kapitalist düzen çerçevesinde konmuyor, yaşamın idamesini amaçlayan bir program olarak sunuluyor. Bu analiziyle, komisyon, zımni olarak, kapitalist düzenin «nihai» olduğu noktasından hareket etmektedir.

Bunalımdan Çıkış Yolları

Raporların bunalımdan çıkış için önerdikleri temel çözüm Kuzey'den Güney'e satın alma gücü transferi. Bunalımın nedenleri üzerinde belirsizlikler sözkonusu iken, çözüm oldukça belirgin. Bu çözüm önerisi komisyonun bunalımı temelde bir eksik tüketim krizi olarak algı-

10) Bu noktanın daha kapsamlı bir açıklaması için bk. Elson (1982): 113.

ladığını gösteriyor.[11] Bunalıma Keynesgil çözümlerin getirilmesi de bundan kaynaklanıyor. Ancak önce de belirttiğim gibi, savaş sonrası uygulanan Keynesgil politikalardan temel bir farklılık sözkonusu: Önerilen bu kez uluslararası Keynescilik. Uluslararası Keynescilik ile Keynesciliğin karşılaştığı birçok sorunun aşılacağı ümit ediliyor. Keynesgil genişlemeci mali politikalara yöneltilen en önemli eleştirilerden biri bunların ödemeler dengesi sorunlarını arttırdığı şeklindeydi. Komisyon Keynesgil politikaların uygulama alanını coğrafi olarak genişleterek —tekil devletlerden dünya ekonomisi düzlemine çıkararak— bu sorunu çözmeye yöneliyor.[12]

Komisyonun önerdiği diğer bellibaşlı Keynesgil politikalar şunlar:

1 — Ödemeler dengesi sorunlarının çözümünde temel sorumluluğun fazla veren ülkelerde olması.

2 — Uluslararası işbirliğini arttırmak için yoğun ve etkin uğraş göstermek, bu alanda müdahaleci davranmak.

3 — Uluslararası ekonomik sistemin sorun yaratan çeşitli kurumlarında ivedi reformlara gitmek.

Ancak Komisyon Keynesgil politikaları bir bütün olarak ele almıyor, seçici davranıyor. Önerileri incelerken belirttiğim gibi Keynesgil politikaların temelini oluşturan korumacı tedbirlere karşı, içerde ve uluslararası sistemde serbestliği savunuyor. Komisyon, özellikle, Keynes'in istihdamı artırmak için içeride önerdiği korumacı tedbirlere olumlu yaklaşmıyor. Uluslararası sistemde ise Keynes'in savaş sonrası düzen için önerdiği işbirliği ve kurumlaşmanın daha da yaygınlaştırılmasını savunuyor. Bu işbirliğinin, Keynes'de de olduğu gibi, serbestlik prensibi çerçevesinde geliştirilmesini öneriyor. Komisyonun savundukları ile savaş ertesi oluşturulan düzenin serbestlik prensibi arasında pek bir farklılık görülmüyor. Bu düzenin de temel özelliği mal ve sermaye akımlarının serbestliği ilkesiydi. Komisyon, sadece, bu prensibin Güney ülkelerini de sistemin içine katarak uygulanmasını savunuyor. Komisyona göre

11) Keynesgil çözümler ile «eksik tüketim krizi» ilişkisinin değerlendirilmesi için bk. Frank (1980). Frank bunalım analizinde Komisyonun önemli bir yanılgı içinde olduğunu vurguluyor. İçinde yaşadığımız bunalımın «eksik tüketimden» değil; kâr hadlerinin düşme eğiliminden ve üretim maliyetlerinin yüksekliğinden kaynaklandığını belirtiyor.

12) Bu konuyu değerlendiren Bird (1980 : 70), dünya ekonomisinin «kapalı bir ekonomi» olduğunu ileri sürüyor; bundan dolayı da ulusal ekonomiler gibi «açık ekonomilerde» geçerli olabilecek ödemeler dengesi sorunlarının kapalı ekonomi şartlarında sorun olmaktan çıkacağını belirtiyor.

Güney ülkelerinin sistemin içine katılmaları önemli, çünkü bunalımdan çıkışın ve büyümenin sağlanması bundan geçiyor.

Komisyonun çokuluslu şirketlere ilişkin önerilerini incelediğimizde, bunların faaliyetlerinin kalkınmaya önemli katkılarda bulunacağına inanıldığını gördük. Vaitsos'un (1981 : 59) belirttiği gibi Komisyonun birçok önerisi Güney'in çok uluslu şirketlere bağımlılığını daha da artırmaya yönelik. Bu şirketler ile uluslararası sistemdeki güç dağılımı arasındaki bağlar Komisyonun yine inceleme alanı içine girmeyen konulardan. Çokuluslu şirketlerdeki denetim ve güç ilişkileri de gözardı ediliyor. Çokuluslu şirketler üzerine önerilen «uluslararası rejimi» incelediğimiz zaman genellikle «ütopik» çözümlerin yer aldığını görüyoruz, teknolojinin Kuzey-Güney arasında paylaşılması gibi.

Komisyonun önerilerini bu bağlamda değerlendirdiğimizde Kuzey-Güney işbirliğinin altında yatan çok önemli bir unsurun uluslararası sermayenin daha etkin bir şekilde Güneye yayılması anlayışı olduğunu gözlüyoruz. Bu görüş ile dünya sisteminde «yeni bir uluslararası işbölümü» geliştirilmesi arasındaki paralellik oldukça dikkat çekici. Ancak, uluslararası sermayenin seçici davranarak Latin Amerika ve Güney Asya ülkelerine yönelmesi yerine Üçüncü Dünyaya ayırım yapmaksızın yönelmesi savunuluyor. Brandt, kendisiyle yapılan mülakatta bu endişesini şöyle dile getiriyor, «Gelişmekte olan dünyayı parçalamamaları için meslektaşlarımı uyardım, uyarmaya devam edeceğim. Böyle birşey çok akılsızca olur.» (**Third World Quarterly**, 1979: 12).

Bu yönelmenin etkin bir şekilde sağlanabilmesi için ise belirttiğim gibi Güney ülkelerine ilk önce satın alma gücünün aktarılması gerekli. Bir anlamda yeni bir Marshall Planı öneriliyor.[13] Uluslararası Keynesciliğin maddi temelini uluslararası Marshall Planı oluşturuyor. Önceki Marshall Planından temel farkı bu kez yardımın uluslararası bir sorun olduğunun saptanması, özellikle Kuzey ülkelerinin ortak sorumluluk almalarının savunulması. Böylece Marshall Planından farklı olarak yardım ilişkileri tek bir gücün egemenliğinden çıkarılıyor.

A.B.D.'den Avrupa'ya aktarılan satın alma gücünün dünya sisteminin canlanmasında ve istikrarın sağlanmasında önemli bir etken olduğuna dair Komisyon üyeleri arasında kuvvetli bir inanç var. Ancak Marshall Planının oluştuğu somut ortam irdelenmiyor. Marshall Planı A.B.D.'nin özel konumuna bağlı olarak yürütülmüştü. Savaş sonrasında A.B.D.'nin

13) Böyle bir Marshall Planı fikrinin dayanaklarını irdeleyen ve Latin Amerika çerçevesinde yol açacağı sonuçlar üzerine bir değerlendirme sunan bir çalışma için bk. Roddick, J. ve O. Brien P. (1982).

elinde birikmiş önemli bir «dolar fazlası», Avrupa ülkelerinde ise «dolar azlığı» vardı. Amerikan sermayesinin uluslararasılaşması için dolar azlığı sorununun çözülmesi gerekiyordu. İkinci Dünya Savaşı ertesinde yaratılan IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar bu sorunun üstesinden gelmekte etkin davranamayınca, Amerikan yöneticileri Batı Avrupalılar ile görüşerek çözümü büyük çapta kaynak transferinde bulmuşlardı.

Bir yandan yardım ilişkileri eleştirilirken, diğer taraftan Kuzey-Güney ilişkilerinin ana ekseni, özellikle ivedi çözüm önerileri, gene yardım ilişkilerine oturtuluyor. Bunalım ortamında Kuzey ülkeleri Güney ülkelerine Birleşmiş Milletlerin öngördüğü ve kendilerinin vadettikleri yardımları bile ertelerken, önerilen büyüklükte yardımın nasıl sağlanacağı sorusu boşlukta sallanıyor. Uluslararası yardım ilişkilerinde «çok-taraflı» mekanizmaların bile pek etkin olmadığı görülmüşken, Komisyon bu tip mekanizmaların bile ötesine gidiyor, «devletlerüstü» bir Kalkınma Fonu kurulmasını ve Marshall Planını bu kurumun uygulamasını öneriyor. Bu Fon, uluslararası Keynescilik doğrultusunda dünya gelir bölüşümünü Kuzey'den Güney'e doğru yönlendirecek. Bunu yaparken kaynağını belirttiğim «otomatik» vergilerden sağlıyabilecek. Ancak, bu Fon gücünü nereden alacak? Uluslararası sistemdeki güç ilişikleri gene gözardı ediliyor, kurumlar adeta kendi başlarına güç kazanıyorlar.

Nasıl Bir Düzen

Batı'nın Aydınlanma geleneğinden gelen bazı temel fikirler Komisyonun dünya sistemine bakışını önemli ölçüde belirliyor. Bunların başında «akla» (reason) verilen önem, akıl ile sorunların çözüleceğine dair inanç geliyor. İnsanlığa çıkarlarının ne olduğunu ve yaşamın idamesi için bu çıkarlar doğrultusunda davranmasının tek «rasyonel» davranış olduğunu gösteren bir «soyut akıl» sözkonusu raporların bütünü içinde. Aydınlanma'dan gelen başka bir düşünce ile birleşiyor akla verilen önem. İnsanların çıkarlarının ortak olduğu düşüncesiyle. Böylece, mücadeleler, çelişkiler gözardı ediliyor, ortak çıkarlar ve düzen öne çıkıyor. Komisyon raporlarda sürekli düzen yaratma gereğini vurguluyor. Uğraşı çıkar çatışmalarının ötesindeki çıkar ortaklıklarını saptamak ve buna göre düzeni şekillendirmek. Bunu yaparken Komisyon, herşeyin üstünde «soyut akıl» görevini yükleniyor ve insanlığa ortak çıkarlarını gösteriyor. Aklın çözümler üretmedeki yeteneğine inanç, Komisyon üyelerini güç ilişkilerini ve mücadeleyi yadsımaya götürüyor. Bu görüşün tipik örneğini devletlerin üstünde uluslararası kurumlara veri-

len önemde görüyoruz, Dünya Kalkınma Fonu önerisinde olduğu gibi. Bu tip kurumlar rasyonel çözümler üreterek, karşı karşıya bulunduğumuz Kuzeyden Güneye kaynak aktarımı sorununu çözecekler. Aklın üreteceği rasyonel çözümlere verilen önemin en belirgin örneği ise, Komisyonun kalkınma konularında çalışan uluslararası kurumların uğraşlarına yardımcı olacak, onları denetleyecek kurumlar-üstü «beyin bankası» önerisi. Hükümetlerden bağımsız herşeyin üstünde bir beyin bankası oluşturulacak ve bu kişiler Birleşmiş Milletlere, uluslararası kurumlara ve hükümetlere «aklın» yolunu gösterecekler. Bu öneri I. Brandt Raporunda şöyle geliştiriliyor:

«Bu bağlamda, 1968 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Planlaması Komisyonuna yapılan ve oniki üyeden oluşan bir organ yaratılması konusundaki öneri bize cazip geldi. Bu organın üyelerinin üçte biri gelişmekte olan ülkelerin vatandaşlarından, üçte biri sanayileşmiş ülkelerin vatandaşlarından, geriye kalan üçte biri de tecrübeleri ve bağımsız karar alma yeteneklerinden dolayı seçilmiş kişilerden oluşacak. Bu organ Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından, bölgesel ve siyasi dengeler göz önünde bulundurularak, hükümetler ve başkaları ile görüşmelerden sonra oluşturulacak. Ancak üyeler hükümetlerin temsilcileri olarak değil, bireyler olarak görev yapacaklar. Bu kurul, temelde, kendi başına geniş kadrosu olan bir kurumdan ziyade bir 'beyin bankası' olacak...» (s. 261)

Görülüyor ki, Komisyon soyut akla önemli görevler yüklüyor. Ancak Komisyon üyeleri soyutluktan pragmatikliğe de rahat yönelebiliyorlar. Komisyonun düzen önerilerini hayata geçirmek için en ivedi çözümü siyasi liderler arasında bir zirve toplantısı. Düzenin nasıl oluşturulacağını böylece öğrenmiş bulunuyoruz. Yirmibeşe yakın «uluslararası siyasi lider» biraraya gelecek, Komisyonun bütün insanlık için bulduğu önerileri tartışacak, sonra da dünya kamuoyunu yönlendirecekler. Brandt ilk rapora yazdığı önsözünde bütün insanlığa seslendiğini belirtmesine karşın, raporların ağırlık verdiği öneri zirve toplantısı. Birinci Raporun piyasaya sürülmesinden sonra Zirve için yoğun faaliyetler sürdürülüyor. Meksika'nın Cancun kentinde 1981 yılında böyle bir zirve toplantısı oluyor, ancak zirve herhangi bir işbirliği sağlamadan dağılıyor. İkinci rapor bu toplantıya ilişkin olumsuz değerlendirmelere yer veriyor (s. 52). Ancak II. Raporun önerisi yeni bir zirve toplantısı. Zirve konusunda bu ısrar, Komisyonun uluslararası sistemde devletten devlete ilişkilere verdiği önemin bir göstergesi. Ancak bunun da ötesinde «uluslararası devlet adamlığı» kurumuna verdiği önemi yansıtıyor. Uluslararası devlet adamlarının temel işlevi bunalım de-

rinleşmeden aklın doğrultusunda bir düzen yaratmak. Görülüyor ki; Komisyonun bakış tarzında soyut akla verilen önem ile pragmatik zirve önerisi esasında birbirlerini tamamlıyan parçalar. Yeni düzen, böylece, mücadele yerine rasyonalitenin gösterdiğini uygulayan uluslararası devlet adamları yoluyla gerçekleşiyor.

Görülüyor ki, Komisyon mücadeleden, çelişkilerden hoşlanmıyor, bunalımdan da. Bunlardan özellikle istikrarsızlığı artırdığı için hoşlanmıyor. 1930 Bunalımı imgesinin raporlara bu kadar yansıması başka nasıl açıklanabilir? Mücadelenin, özellikle sınıf mücadelesinin, yadsınması raporların en belirgin özelliği. Sınıf kavramı adeta unutturulmağa çalışılıyor. Brandt kendisiyle yapılan mülakatta üçüncü dünyanın öndegelen liderlerine şunları söylediğini belirtiyor:

«Onlarla olan tartışmalarımda Kuzey-Güney görüşmelerine yeni bir yön veren kendi felsefemi anlattım, barışı koruma çerçevesinde yeni bir yön veren. Çünkü benim görüşüme göre dünya sadece silahlanma ve soğuk savaşın Doğu-Batı ilişkilerine geri dönülmesiyle sarsılmaz, uluslararası sınıf savaşının etkisiyle de ciddi sorunlarla karşılaşabilir. (Third World Quarterly, 1979, s. 9, benim vurgum).

Raporlarda kullanılan ve geliştirilen hep ortaklıkları ön plana çıkaran kavramlar. Hem Kuzeyin hem de Güneyin bir bütün olarak ele alınmaları sözkonusu[14]. Ülkeler ve ülkeler içindeki gruplar arasındaki mücadeleler ve farklılıklar böylece gözardı ediliyor. Kuzey içinde A.B.D., Japonya ve Batı Avrupa arasındaki rekabet önemsizleştiriliyor. Bu ülkelerin birbirlerinden farklı şekillerde üçüncü dünya ülkelerine yönelmeleri ve rekabet içinde olmaları gizleniyor. Batı ile Doğu arasındaki farklar ve mücadeleler bile bir potada eritilebilir şeklinde düşünülüyor. Yeni uluslararası düzene Doğu Avrupa ülkelerinin ve Çin'in katılımının sağlanmasına özel önem veriliyor.

Komisyonun yaklaşımında, temelde, üçüncü dünyadaki mücadeleleri çevreleme («containment») anlayışı egemen. Üçüncü dünyacı olarak eleştirilen Komisyon «rasyonel çözümlerle» üçüncü dünyanın nasıl çevrelenebileceğini göstermeğe çalışıyor. Önerileri gerçekleşmezse bunalımın ve uluslararası sınıf savaşının artacağı şeklindeki endişelerini de dile getirerek. Böylece Komisyon ve onun üzerinde etkili olan Sosyal Demokrat görüş, «uluslararası meselelere yatkın», dünyayla yakın ilişki kurabilen sorumlu liderlik örneği verdiğini gösterebiliyor. Kısa vadede bu örnek özellikle Yeni Sağa karşı veriliyor. Sosyal Demokrasi Yeni Sağın uluslararası —özellikle Güneye ilişkin— sorunlara

14) Bu kavramların daha kapsamlı bir eleştirisi için bk. Stewart, F. (1983).

yakın olmadığını göstererek, bu iktidarların uzun ömürlü olamıyacaklarını ortaya koymaya çalışıyor. Bir anlamda, Batı hegemonyasının Yeni Sağ kavramlar ve yaklaşımlar ile süremiyeceği gösterilmeğe çalışılıyor. Bu hegemonyanın sürebilmesi için alternatif kavramlar üretiliyor.

A.B.D. hegemonyasının sorgulandığı bunalım ortamında, Komisyonun daha geniş bir hegemonya yaratmaya yöneldiğini görüyoruz. Komisyonun bunalımı aşma çözümlerini bu çerçevede değerlendirdiğimizde bazı anlamlı sonuçlara varabiliriz. Değişik Amerikan yönetimleri bir süredir Batı Avrupa ve Japonya'nın «yükü paylaşmaları» gerektiğine işaret etmektedirler. Öte yandan Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya yönetimleri de uluslararası karar alma süreçlerine daha etkin bir şekilde katılmak istemektedirler. Brandt ve arkadaşları bu yönelişleri ortak bir potada eritmeyi amaçlamaktadırlar. Ancak, A.B.D., Batı Avrupa ve Japonya arasında gitgide artan bir rekabet sözkonusu. Bu rekabet ortamında birlikteliğin yaratılması Komisyonun düşündüğü kadar kolay mıdır? Gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki rekabetin önemli alanlarından biri azgelişmiş ülkeler. Komisyon ise işbirliğinin en çok Güney konusunda olması gerektiğini belirtiyor.

Brandt ve arkadaşları «Yani Sağın» Güneyi ihmal eden anlayışının uluslararası devlet adamlığı ile bağdaşmadığını ortaya koymaktadırlar. Bu bağlamda, Amerikan yönetiminin özellikle Reagan döneminde üçüncü dünyaya ilişkin sorunları ciddiye almaması, üçüncü dünya sorunlarına sorun çıktıkça yaklaşma anlayışı zımni olarak eleştirilmektedir. Bu anlayışın karşısına üçüncü dünya sorunlarına bir bütün olarak yaklaşan ve uluslararası işbirliğini vurgulayan alternatif bir çözüm getirilmektedir.

Keynescilik ve Üçüncü Dünyacılık gibi görüşler ve bunları savunan ittifaklar bunalım ortamında sekteye uğramışken, Brandt ve arkadaşları bu görüşleri tekrar canlandırmağa çalışıyorlar. Raporların çeşitli ülkelerde uyandırdığı tartışmaları izlediğimizde, özellikle «Yeni Sağ» yönetimlerin önerileri pek ciddiye almadıklarını gözlüyoruz. Reagan yönetimi raporlara özellikle soğuk davranmıştır. Solun geniş kesimlerine ise, yeni kavramlar, yeni yaklaşımlar aradığı bir dönemde Brandt ve arkadaşlarının mücadeleyi yadsıyan ve akılcı ve teknokrat bir görüşü ön plana çıkaran yaklaşımları pek de yeni gelmemektedir.

Kaynaklar :

Amin, S./Arr'ghi, G./Frank, A. G./Wallerstein, I. (1984) **Genel Bunalımın Dinamikleri** (çev. F. Aker) İstanbul: Belge Yayınları.

Bird, G. (1981) «The Controversial Econom'cs of the Brandt Report», **Britain on Brandt,** IDS Bulletin, cilt 12, sayı 2, N.san, ss. 69-71.

Elson, D. (1982), «The Brandt Report: A Programme for Survival», **Capital and Class,** Bahar, sayı 16, ss. 110-126.

Frank, A. G. (1980), «North-South and East-West: Keynesian Paradoxes in the Brandt Report», **Third World Quarterly,** cilt II, Ekim ss. 670-680.

Gardner, R. (1980), **Sterling-Dollar Diplomacy in Current Perspective,** New York, Colombia University Pres.

Gough, I. (1979), **The Political Economy of the Welfare State,** Macmillan.

Keohane, R. O. (1984), **Cooperation and Discord in the World Economy,** Princeton: Princeton University Press.

Pearson, L. B. et al (1969), **Partners in Development:** Report of the Commission on International Development, New York: Praeger Publishers.

North - South : A Programme for Survival, The Report of the Independent Commission on Internat'onal Development Issues under the Chairmanship of W.lly Brandt, London: Pan Books, 1980. (I. Brandt Raporu).

Common Crisis North-Sonth : **Cooperation for World Recovery,** London: Pan Books, 1983 (II. Brandt Raporu).

Global Challenge, London, Pan Books, 1985 (III. Brandt Raporu).

«Interview With Willy Brandt - Chairman of the Independent Commission on International Development Issues», **Third World Quarterly,** c.lt I, sayı 2, Nisan 1979, ss. 6-19.

Rodrick, J. - O'Brien, P. (1982), «Europe and Latin America in the Eighties : The European Challenge», **Europe's New Role in Latin America** (içinde), Latin American Bureau, London, ss. 15-40.

Vaitsos, C. (1981), «International Keynesianism: World Business Act'vities and National Development: Comments on Aspects of the Brandt Raport», **Britain on Brandt,** IDS Bulletin (Sussex) cilt 12, sayı 2, N.san, ss. 55-61.

Bernstein: Sosyal Demokrasinin Öncüsü

Chris J. ARTHUR*

Dostlarının «Ede» dediği Eduard Bernstein (1850-1932) sosyal demokrasinin ilk ve hatta en önemli kuramcısı sayılmalıdır. Bu, onun sosyal demokrasinin **kurucusu** olduğu anlamına gelmez. Sosyal demokrasi her şeyden önce bir siyasal **pratik** tarzıdır ve ayırt edici özelliği, tam da kuramla yıldızının pek barışmamasıdır. Bernstein'ın yaptığı, Alman Sosyal-Demokratlarının 19. yüzyılın son on yılında zaten benimsemiş oldukları pratiği kuramsallaştırmak olmuştur. Kuşkusuz, bu dönemde devrimci partilerin kendilerine Sosyal-Demokrat partiler dediklerini unutmamak gerekir. Uluslararası işçi hareketinin bölünmesine ve çağdaş sosyal demokrasinin Bernstein'ın savunduğu doğrultuda kurulmasına yol açan, Bernstein ve benzerlerinin bu devrimci geleneği bir kenara itmedeki başarısı olmuştur.

Bernstein Marksizm'den kopmakta olduğunun pek âlâ farkındaydı. Onun başlattığı tartışmaya «revizyonizm tartışması» deniyordu ve kendisi de «revizyonist» olarak nitelendirilmeyi memnuniyetle kabul ediyordu. Bernstein'ın dürüstlüğünü takdir etmemek elde değil; parti sekreterinin bir mektubunda sosyal demokrat politika üslûbunun daha tipik bir örneğine rastlıyoruz: «Azizim Ede, insan böyle şeyleri **söylemez**, sadece yapar.» Nitekim, Bernstein'ın görüşleri üstüste birçok kongrede reddedildi; ama **pratikte** önderlik onun programını uyguladı.

Bernstein, revizyonizmini, 1897-98 arasında yazdığı ve sonunda, 1899 yılında, **Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben**

(*) Chris Arthur, İngiltere'de Sussex Üniversitesi'nde felsefe ve sosyal-siyasal düşünce alanlarında öğretim üyeliği yapmaktadır. Daha önce İktisat Dergisi, Şubat 1985 tarihli 243. sayısında Arthur ile yapılmış bir görüşmeye yer vermişti.

der Sozialdemokratie[1] adlı bir kitapta özetlenen bir dizi yazıda dile getirdi. Devrimci geleneğin savunusuna koşmanın Parvus ve Luxemburg gibi «dışarıdakiler»e düşmüş olması anlamlıdır. Rosa Luxemburg'un yazıları, 1900 yılında, **Reform or Revolution**[2] adlı bir broşürde yeniden yayımlanmıştır.

Revizyonizme ilke olarak karşı çıkılamayacağını belirtmek bile gereksizdir. Bernstein «Marksist öğretinin daha da işlenip geliştirilmesi onun eleştirisiyle başlamalıdır» derken haklı da olabilir. Öyleyse, sorun Bernstein'ın eleştirisini değerlendirmek ve bu eleştirinin siyasal sorunsalını teşhis etmektir. Kitaptaki temalardan bazılarını özetleyeyim.

Bernstein'ın Marksist perspektife meydan okuyuşunun hareket noktası «çöküşçülük»[3]ün reddidir. Ona göre, ampirik olgular ekonomik çöküşe doğru bir eğilim olmadığını gösteriyordu ve bu yüzden de, bu varsayıma dayanan bir siyaset geçerliliğini yitirmişti. Bernstein, kredi sistemi, bilgi koordinasyonu, vb. gibi gelişmeler aracılığıyla, kaptalizmin, bunalımı hafifletecek biçimde kendini uyarladığını düşünüyordu[4], (Bu anlamda, Bernstein, 1950'ler ve 1960'lardaki uzun süreli büyüme döneminde güncel eğilimlerden çıkarsamalar yapan sosyal demokratlarla aynı kısa-görüşlülüğün kurbanı olmuştur.) Bernstein'ın çıkardığı sonuç, radikal siyasetin spekülatif bir geleceğe değil, günün konjonktürüne uyarlanması gerektiği yolundaydı. Bir anlamda Bernstein'ın haklı olduğu bir nokta vardı. Kapitalizmin kendiliğinden çökmesini bekleyenlerin, hiç kuşkusuz, pek yararlı bir katkıları olmaz. Sorunun düğüm noktası, ne tür bir müdahalenin yapılması gerektiğidir. Kapitalizmi veri olarak kabul edip onun içinde reformlar yapmaya ve onu daha iyi yönetmeye mi çalışacağız? Yoksa, kapitalizmi yıkmak amacıyla ona karşı mücadele mi vereceğiz? Luxemburg, Bernstein'ı bu alternatifle yüzleşmeye zorlamış, ama o bundan kaçmıştır. İşte burada, Bernstein'ın perspektifinde ampirik argümanlardan daha derinlerde yatan sorunlar ortaya çıkmaktadır; Bernstein felsefi temellere dayanarak ge-

---

(1) 7. Baskı, Dietz 1977. Bu başlığın anlamı «Sosyalizmin Önkoşulları ve Sosyal-Demokrasinin Görevleri»dir. Bu yazıdaki göndermeler, kitabın, Mete Tunçay (derl.) **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi - 3 (Yakın Çağ)**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1969 içinde yer alan bölümlerinden yapılmıştır.

(2) Türkçesi **Sosyal Reform ya da Devrim**, Maya Yayınları, 1975. Bu yazıdaki alıntılar kitabın Türkçe baskısından yapılmıştır.

(3) Kapitalizmin, iktisadi çelişkilerinin giderek keskinleşmesiyle ve sınıf mücadelesin'n müdahalesinden neredeyse bağımsız olarak «çökmesinin» kaçınılmaz olduğunu ileri süren yaklaşıma, bu anlayışı mekanik ve ekonomist bulan karşıtlarınca, olumsuz bir anlam yüklenerek, takılan isim. Bu tartışmayla ilgili derli toplu bilgi için bk. Paul Sweezy, **Kapitalizm Nereye Gidiyor?**, Ağaoğlu Yayınevi, 1970, Bölüm 11, s. 283-304.

(4) Kredinin tahlili ve yorumlanması Luxemburg-Bernstein tartışmasının önemli bir boyutuydu.

leceğe ilişkin herhangi bir şey söylemeyi reddetmiştir. Ortodoksları en çok sinirlendiren önermesi, hareketin herşey, nihai amacın ise hiçbirşey olduğudur. Bu ne anlama gelir?

Bernstein'ın sosyalizm görüşü, araçlar ve amaçlar konusundaki yaklaşımıyla ortodoks Marksizminkinden ayrılır; Marksistlere göre, sosyalizm bugünün eylemi aracılığıyla gerçekleştirilecek bir amaçtır; Bernstein'a göre, sosyalizm eyleme **dolayımsız olarak** yol gösteren bir «ilke»dir. Bir örnek olarak parlamento seçimlerine katılımı alalım: Marksistlere göre, bu her seferinde sosyalizmin ilerlemesine o dönemde yardımcı mı, engel mi olduğuna bağlı olarak kararlaştırılacak taktik bir sorundur; araçlarla amaçları birbirine indirgeyen Bernstein'a göre ise, bu bir ilke sorunudur; seçimlere katılmak her zaman doğrudur, çünkü sosyalistler demokrattır.

O halde, sosyalizmin ilkesi **nedir?** Bu ilke temel olarak işbirliğidir (kooperasyon). Bernstein'a göre, sosyalizm, sendikalar, kooperatifler ve bunların yanı sıra belediye işletmeleri ve hizmetleri aracılığıyla, «adım adım» kurulmaktaydı. (Sosyal demokrasi parlamentonun dışında kaldığında bile Bernstein «belediye sosyalizmi» dediği şeye büyük umutlar bağlamıştı.) Bu tür «gündelik çalışmayla, önünde açılan izlerden ilerleyerek» işçi sınıfı öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, artık **Manifesto**'nun diliyle «vatanı olmayan» işçiden söz etmek olanaksızdı. Dolayısıyla da, Sosyal-Demokrat siyasetçilerin ulusal çıkarı göz önünde tutmaları yerindeydi.

Ya devlet? Egemen sınıf devlet gücünü elinde tuttuğu sürece bu tür reformların hepsi tümüyle geçici değil miydi? Bernstein'ın gözünde bu artık bir sorun olmaktan çıkmıştır, çünkü devlet demokratikleşmiştir.

Bernstein'a göre, demokrasi halk yönetimi değildir, çünkü bu, azınlık grupların bastırılmasını engellemez. Bernstein demokrasiyi olumsuz olarak, «sınıf yönetiminin yokluğu... bütün karşısında hiçbir sınıfa siyasal bir ayrıcalık tanımayan bir toplumsal hal...» (Mete Tunçay (derl.), a.g.e., s. 187-188. Düzeltilmiş çeviri.) diye tanımlamanın en uygun olduğunu ileri sürer. Marksistlere göre, sınıf yönetiminin yokluğu ancak sınıfsız bir toplumun sonucu olabilir. Oysa Bernstein şöyle demektedir: «Demokrasi, aslında, sınıfları kaldırmasa bile sınıf yönetimini kaldırır» (Aynı yerde, s. 191. Düzeltilmiş çeviri.) Bernstein'ın da kabul ettiği gibi, bu perspektif ılımlı ve uzlaşmacı bir siyasete yol açar. Bu doğaldır, çünkü: «Demokrasi, seçim hakkı sahiplerini kamu üzerinde potansiyel olarak ortak kılar ve bu potansiyel ortaklığın zamanla gerçek ortaklığa

götürmesi gereklidir.» (Aynı yerde, s. 191. Düzeltilmiş çeviri.) Bernstein bunun gerçekleşmesi için, işçi sınıfının giderek artan sayısal ve kültürel ağırlığına umut bağlar.

«Sınıf diktatörlüğü» daha düşük bir uygarlık düzeyine ait bir kavramdır, der Bernstein; «siyasal atavizm»e bir dönüştür bu ona göre. Oysa, «sosyal demokrasinin bütün pratik etkenlikleri, sinirli coşkunluklara yer vermeden elverişli durum ve ön-koşullar yaratmak ve modern bir toplumun düzeyini daha yükseğe çıkarıp sürdürmektir.» (Aynı yerde, s. 192).

Bernstein hakkında çok iyi bilinen bir şey varsa o da **devlet** sorununa ilişkin bu revizyonizmdir. Ama daha az bilinen birşey de vardır: Bernstein'ın bu sonuca varabilmesi için Marksist toplumsal yapı kuramından kopması gerekmiştir, özellikle de «sivil toplum» kavramını oluştururken.

Bernstein'ın sorunsalında sınıf yapısı kavramının yerini «sivil toplum» kavramı almıştır. Bu, onun, bir yandan sınıfsal bölünmenin anlamını sulandırmasını, öte yandan da sivil topluma bir açıklama getirmesini gerekli kılmıştır. Bernstein bunlardan ilkini, işçi sınıfının türdeş olmayışına dikkati çekerek başarır. Bu, kendi içinde tümüyle anlamlı bir önermedir. Ne var ki, Bernstein'ın niyeti, açıkça, çeşitli kesimlerin işçiler olarak paylaşabilecekleri **ortak** çıkarların anlamını sulandırmaktır. Gerçekten de, sınıf gerçeği Marksizmin merkezi bir ayırt edici özelliğidir ve bunun örtük olarak reddedilmesi Bernstein'ın Marksizm'den koptuğunun kanıtıdır.

Sınıf kavramını sulandırması ise, Bernstein'a almaşık bir «ortak kaygı»yı öne sürme olanağını verir; bu «kaygı» sivil toplumun korunması ve geliştirilmesidir. Bernstein kendi sivil toplum kavramını geliştirirken, büyük ölçüde, Alman dilinin engelleriyle karşılaşmıştır. Hem İngilizcedeki **«civil»** toplum, hem de Fransızcadaki **«bourgeois»** toplum terimleri Almancada **«bürgerliche Gesellschaft»** olarak karşılanır. Bernstein, eşit hak sahibi yurttaşların toplumu ile burjuva toplumunun birbirine karıştırılmasının siyasal kabalığa yol açtığından yakınır. Ancak «hiçbir kimse uygar olarak örgütlenmiş bir topluluk olarak 'sivil' topluma saldırmayı aklından geçirmez.» (Aynı yerde, s. 193. Düzeltilmiş çeviri.) Hele Prusya'da hâlâ, «'sivil' gelişmeye engel olan, ortadan kaldırılması gereken büyük bir feodalite varken», bu, özellikle saçma olurdu. (Aynı yerde, s.195. Düzeltilmiş çeviri.) Bernstein'a göre, sivil toplumun ahlâkı kapitalizminkiyle özdeş tutulamaz. Tersine, sivil toplumun ilkeleri bütün kesimsel çıkarları ve bakış açılarını aşar. Sosyalizm liberaliz-

min gerçek mirasçısı olacaktır, çünkü: «Özgür kişiliğin gelişmesi ve güven altına alınması (hatta dış görünüşü bakımından zor kuralları gibi görünenleri bile) sosyalist tedbirlerin ana amacıdır.» (Aynı yerde, s. 194.) Bernstein 1793 ilkelerinin yanında yer almış ve şunu ilân etmiştir: «Gerçekten hiçbir liberal düşünce yoktur ki, sosyalizmin fikir içeriğine ait olmasın.» (Aynı yerde, s. 195.) Bu konuda, o çok sevdiği sendikaların faaliyetlerine bile kuşkuyla yaklaşmaya hazırdır. Bir açıdan bakıldığında, sendikalar kapitalizme karşı öz-savunmanın ürünleridir; ama aynı zamanda da «tam da loncalaşmaya doğru eğilimleri yüzünden ve bu eğilim gerçekleştiği ölçüde, sosyalist-olmayan, korporatist yapılardır.»

Demek ki, Bernstein, açıkça, çağdaş toplumun sınıf çatışmasına dayanan tahlilinin yerine, sivil toplumun ilkeleri gerçekten evrenselleştiği ölçüde insanların **bireyler olarak** özgürleşeceğini ortaya koyan bir tahlili getirmiştir. Liberaller değil, onlar gibi ayrıcalıklı gruplarla bağları bulunmayan Sosyal-Demokratlar bunu başaracaklardır. Bernstein'ın sosyalizme barışçı geçiş yolunu açıklaması ancak bunun ışığında anlaşılabilir: İşçiler siyasal haklarına kavuştuklarına göre, toplumu niteliksel olarak yeniden-düzenlemek gerekli değildir.[5]

Bernstein'ın, Almancadaki **«bürgerliche Gesellschaft»**ın, birbirinden ayrı kavramlar olan «sivil toplum» ile «burjuva toplumu»nu birbirine karıştırdığı yolundaki iddiasını nasıl değerlendireceğiz? Bu ikisinin ayrı kavramlar olduğu doğru olmakla birlikte, bu Marx için hiçbir zaman büyük bir sorun olmamıştır, çünkü, **Alman İdeolojisi**'nde belirttiği gibi, «bizatihi sivil toplum ancak burjuvaziyle birlikte gelişir.» (F. Engels/K. Marx, **Alman İdeolojisi**, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, 1976, s. 128. Düzeltilmiş çeviri.) Baştan itibaren, Marx sivil toplum alanını, Hegel'in belirlediği biçimde, yani çağdaş devletin soyut evrenselliği ile zorunlu bir karşılıklılık ilişkisi içinde olan, bencil bireycilik alanı olarak belirlemiştir. 1843 defterlerinde Marx bu ikisinin ancak birlikte varolabileceğini savunmuştur. **Kutsal Aile** (1845)'de, «hayalinde kendisini bir atom... olarak görmeye dek boşuna şişinen» (K. Marx, **Kutsal Aile** (çev. K. Somer), Sol Yayınları, 1976, s. 184) sivil toplum bireyi ile alay etmiştir. Marx'a göre, sosyalizm bireye **topluluk** içinde ve onun aracılığıyla bir kimlik sağlar. Bu, burjuva bencillerinin günümüzdeki rekabetçi mücadelesi içinde olanaklı değildir. Marx «sivil toplumun anatomisinin... ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği»ni

---

(5) Yeni revizyonistlerin parlak buluşları, sadece, Bernstein'ın daha incelikli bir dille tekrarından ibarettir; örneğin E. Laclau/C. Mouffe, **Hegemony and Socialist Strategy**, Verso, Londra, 1985; bir karşı-eleştiri için bk. E. M. Wood, **The Retreat From Class**, Verso, Londra, 1986.

fark ettiği andan itibaren, «sivil toplum» analitik br kategori olarak bile onun sorunsalının dışında kalmıştır. (K. Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya «Önsöz»**, (Çeviren Sevim Belli), Sol Yayınları, 1970, s. 23. Düzeltilmiş çeviri.)

Elimizde bir kez «üretim tarzı» ve «sınıf mücadelesi» kavramları olduğunda, «sivil toplum» olsa olsa, piyasa mübadelelerinin, hukuk kurallarının, kültür süreçlerinin ve ideolojik meşrulaştırmanın öznelerinin atomlaşmış bireyler olduğu **görünümler** alanını dile getirmek için kullanılabilir; ne var ki, bunun altında bir sınıf yapısını ifade eden ve tarihsel etmenleri farklı bir biçimde teşhis etmeyi olanaklı kılan üretim ilişkileri yatmaktadır.

Bernstein güçlüklerle edinilmiş olan bu içgörüleri terk eder. Sivil toplumun bakış açısına geri döner; bu dönüşü Kant'a saygılı bir selâmla da tamamlar. Rosa Luxemburg'un, Bernstein'ın bakış açısının «küçük burjuva» olduğu yolundaki katı yargısı haklıdır. Bernstein'ın projesi liberalizmi ütopyacı bir biçimde tamamlamaktır. Burjuvazinin, hiçbir şekilde, kendisini demokrasiye ve «özgür kişilik»e saygıya adamadığının pek bilincinde değil gibidir. Kapitalizmin ilk döneminde bu program işe yaramış olabilir, ama işçi hareketinin örgütlü bir güç haline gelmesiyle birlikte burjuvazinin önceliği «düzen» olmuştur. Luxemburg, haklı olarak, burjuva liberalizminin, «işçi hareketinin gelişmesi ve onun nihai amacı karşısında... duyduğu korku» yüzünden programını terk etmiş olmasına dayanarak, «sosyalist işçi hareketinin bugün demokrasinin tek dayanağı olduğu ve olabileceği sonucuna varıyoruz» der. Ve şunu ekler: «İşçi sınıfının kurtuluş savaşından vazgeçtiği ölçüde demokrasi de yaşama gücü elde edemez. Tam tersine, sosyalist hareket, dünya politikasının ve burjuva kaçışının gerici sonuçlarına karşı savaşabilecek gücü elde ettiği ölçüde, demokrasi de yaşama olanağına sahip olur. Demokrasinin güçlenmesini isteyenler, sosyalist hareketin zayıflamasını değil, onun da güçlenmesini istemek zorundadırlar. Sosyalist çabadan vazgeçilmesi, aynı zamanda işçi hareketinden ve demokrasiden de vazgeçme anlamına gelir.» (Rosa Luxemburg, a.g.e., s. 91. Düzeltilmiş çeviri.)

Avrupa'da Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler

Tanju AKAD

Avrupa sosyalizmi[1] 1981'de Fransa'da başlayarak Lizbon'dan Atina'ya kadar uzanan bir «Akdeniz Sosyalist Kuşağı» kurulmasıyla yeni bir atılım içerisine girdi. Bu gelişim mevcut Avrupa sisteminin artık iyice kurumsallaşmış ve sabitleşmiş dengelerine rağmen geniş kitlelerde belli umut ve coşku kıpırtıları yarattı. Sosyal demokratların 20. yüzyılda gösterdikleri bütün kararsızlıklara rağmen yine de bu hareketten «birşeyler» beklemişlerdi. Ardından gelen düşkırıklığının gerek aydınlar, gerekse de emekçiler arasında yarattığı soğuk ilgisizlik ise yükselen bir dalganın ertesinde düşülen tipik duruma işaret ediyor.

Gerçi, Mitterand'ın seçim zaferinin kesinleştiği gece ellerindeki kırmızı güllerle sabaha kadar Paris sokaklarında coşan kalabalıkların veya ertesi yıl Madrit meydanlarını dolduran yüzbinlerin köklü bir değişim bekledikleri söylenemez. Durumun, 1930'ların farklı ortamında sosyal demokratları iktidara ortak yapan Halk Cephesi koalisyonlarına benzemediği de açıktır. 1930'larda Avrupa'nın ılımlı kanatları da, çok keskin bir biçimde yürütülen sınıf mücadelelerinde demokrasi veya faşizm ikileminin tarafları olmak durumundaydılar. Bu zorunluluğun ötesinde, toplumsal hareketliliklerin dinamikleri ülkelerin sosyal yapısında köklü değişiklikleri mümkün kılabilecek bir ivmeye ulaşmıştı. Bugün böyle şeyler Avrupa için giderek gerilerde kalan bir öy-

(1) Batıda adlarının «sosyalist» olmasına rağmen, ideolojileri, programları ve pratikleriyle sosyal demokrat nitelikli çeşitli partiler bulunmaktadır. Örneğin Güney Avrupa partilerinin hepsi bu özellikteki kuruluşlardır. Biz bunların diğer sosyalist kesimlerden farkını belirtmek için bu yazıda sosyal demokrat terimini kullanacağız. Ancak, bunların kendilerini tanımladıkları alıntılarda ve benzeri durumlarda tırnak içinde «sosyalist» kelimesi geçecektir.

kliden ibaret görünüyor. Ancak, bütün bunlara rağmen Avrupa sosyal demokratlarının 1980'lerin başlarındaki atılımının genel olarak emekçi kitleler adına önemli bir gerilemeyle sonuçlandığı görülüyor ki, bunun irdelenmesi gerekmektedir.

1980'lerde Güney Avrupa ve Genel Durum

Mitterrand Haziran 1981'de seçim zaferini kutlarken aynı yılın Ekim ayında da Yunanistan'da Papandreu iktidarı devralıyordu. Akdeniz'in üçüncü «sosyalist» hükümetini kuracak olan Gonzalez ise bir yıl sonra Ekim 1982'de iktidara gelecekti. Nihayet Nisan 1983'te Mario Soares Portekiz'de, Bettino Craxi ise İtalya'da «sosyalist» önderlikli koalisyonların başında ülkelerinin yönetimlerini devraldılar. İki buçuk yıl gibi kısa bir süre içinde Güney Avrupa ülkelerinin hepsi sosyal demokrat partilerin yönetimleri altına girdi.[2]

Bu yönetimlerin oluştuğu 1981-1983 yılları, dünya çapındaki kapitalist restorasyonun iyice belirginleştiği bir döneme rastladı. İkinci Dünya Savaşı ertesinde 30 yıldan fazla bir süre dört kıtada mevzi yitiren sermaye güçleri toparlanıyor, ideolojik ve politik mücadelede güçlü bir atılıma geçiyordu. Ekonomik planda ise özellikle Avrupa, savaş sonrasının en uzun dönemli durgunluğunu yaşamaktaydı. Büyüme hızı azalmış, işsizlik kronikleşmişti. Avrupa sermayesinin Amerika'nın yedeğinde «ileriye doğru büyük atılımını» sağlayan ticaret ilk kez 1980'de gerileme göstermiş, uluslararası diğer önemli unsur olan sermaye akımlarında tıkanıklıklar doğmuştu. Ayrıca enerji bunalımının ertesinde, genel bir kaynak sıkıntısı giderek ağırlığını hissettirmekteydi. Bu gelişmeler kuşkusuz ki sosyal demokratların hükümet politikalarını önemli ölçüde etkiledi.

Avrupa sosyal demokratları iktidarlarının ilk gününden itibaren giderek artan enflasyon, önlenemeyen bir işsizlik ve dış ticaret açıklarıyla karşılaştılar. İktidara geçtikleri her fırsatta yaptıkları gibi, bu defa da kapitalist ekonominin onarımına giriştiler hızlı bir biçimde. Devlet sektörünü küçültmek, işten çıkarmaları kolaylaştırarak işletmelerin rasyonelleşmelerini hızlandırmak ve sıkı para politikası uygulayarak bütçe açıklarını azaltmak icraatlarının genel hattını oluşturdu. Bu konuda Mitterrand yönetimi ilk yıl biraz direnmiş, istihdamı genişletmek için kamu harcamalarını arttırmayı, bazı büyük şirketleri ve

(2) İtalya burada öteki örneklerden bir ölçüde farklıdır. Bu ülkede yıllardır başta olan koalisyon değişmemiş, ama bu koalisyonun başına ilk kez bir sosyal demokrat başbakan olarak gelmiştir.

bankaları kamulaştırmayı denemişti. Fakat çok kısa bir süre içinde enflasyon ve bütçe açığı artmış, izlenen politika burjuvazinin büyük bir direnişiyle karşılaşmış, sermayenin ülkeyi adeta bir kaçış psikolojisi yaratarak terketmesi önlenememiş ve hükümet üç kez devalüasyon yaptıktan sonra kemer sıkma politikalarına tam bir dönüş yapmak zorunda kalmıştı. Fransız sosyalistlerinin böylece hizaya gelişi, diğer sosyal demokrat iktidarlar için hemen kavranan bir mesaj oldu ve bir daha hiçbirisi böyle «akla solculuğu getirebilecek» işlerle uğraşmadılar.

Burada belirtilmesi gereken bir husus, ekonomik konjonktürdeki daralmanın sosyal demokratları biraz daha dezavantajlı bir konuma getirmesi, hareket alanlarını bir ölçüde kısıtlamasıdır. Gerçekten de sosyal demokratlar gelir dağılımına daha az müdahale edebilecekleri bir konumda bulunuyorlardı. Ancak sosyal demokratların kapitalist restorasyonun bir parçası olmaları konjonktürel bir olay değildi. Bu partiler hükümet koltuğuna her oturduklarında kapitalist sistemin payandalığını yapmışlar, muhafazakârların yegane ciddi alternatifi olmalarına rağmen, sistemin mantığını aşmayan, onun temel dengelerine dokunmayan bir alternatif olarak kalmışlardı. 1980'lerde de durum değişmedi, tersine restorasyon görevleri ağırlaşmış oldu.

Günümüzde, sermayenin çokyönlü atılımının sözde «yeni liberal» mantığı içerisinde devletleştirmeler bir rasyonelleştirme aracı olarak dahi kullanılamıyordu artık. Kamu sektörünün, bütün sosyal harcamalarıyla birlikte savaş sonrasında ulaştığı dev boyutlar uluslararası kapitalist sistemin sözcüleri tarafından zararlı bulunmaktaydı. 1980'lerle birlikte buna karşı geniş bir kampanya başlatılmış, bütün uluslararası ekonomik kuruluşlar kamu sektörlerinin küçültülmesi doğrultusunda öğüt verir olmuşlardı. Halbuki büyük bütçeler diğer hükümetler gibi sosyal demokratlara da ulusal kaynakların daha çoğunu denetlemeye olanak veren birer araçtı.

İspanya'da Gonzalez, Mitterrand deneyini değerlendirerek, yöntemlerini daha başından sisteme ters düşmeyecek şekilde belirledi. Piyasaya kamu müdahalesine olanak veren ve çoğu 1940'lardan, Franko'nun Avrupa'dan yalıtılmış İspanya'sı döneminden kalan kararnameleri kaldırdı. Sıkı para politikasına yöneldi. Portekiz'de Soares bütçe ve sosyal harcamalar konusunda yeni kısıtlama tedbirleri getirip işten çıkarmaları kolaylaştırdı. Lizbon sokakları kitle halinde işten çıkarmaları protesto eden afişlerle doldu. Soares'i şaşkın bir eda ile «Affedersiniz, sosyalizm nasıl telaffuz edilir» diye sorarken gösteren bir karikatür popüler oldu. Yunanistan kamu işletmelerinde grevi zorlaştıran bir yasa geçirirken, Fransa'da işsizlik ödenekleri azaltıldı. Kısaca ekonominin ser-

maye lehine yeniden düzenlenmesinde muhafazakâr hükümetlerin kolay kolay cesaret edemeyecekleri birçok uygulama kolaylıkla yapılabildi. Nitekim Portekiz'in eski hükümet başkanı Fransisco Pinto Balsameo «Benim asla cesaret edemeyeceğim şeyleri yapıyorlar» derken olayı bütün açıklığıyla ortaya koyuyordu. Aynı durum «sosyalist» hükümetler tarafından da ifade ediliyordu. Soares «Realizm herşeyin üzerindedir» diyerek tutumunu açıklarken, 1983'te Fransa cumhurbaşkanlığı sözcüsü olan Max Gallo, «Bugün sosyalizmi karakterize eden realizmdir» diyerek Avrupa «sosyalizmi»ni tanımlıyordu.

Ekonomi Dışı Alanlar

Ekonomik restorasyon, sistemin mantığı içinde düşünen partiler için kaçınılmaz bir yol olarak kabul edilse dahi, emekçi sınıfların yandaşı olduğunu ileri sürenlerin en azından dış politika ve sosyal hizmetler alanında farklı bir tutum izlemeleri düşünülebilirdi. Ancak sosyal demokratların bu alanlarda da çoğu muhafazakâr hükümetin kolaylıkla cesaret edemeyeceği kadar sağ politikalar uygulamaları, bunların işçi sınıfına dayanan kökenlerinden ne kadar uzaklaştıklarını göstermeye yeterlidir.

Dış politika, sosyal demokrat partilerin geleneksel vaatlerinden ve yarattıkları beklentilerden en çok uzaklaştıkları bir alan oldu. Örneğin, İspanyol sosyal demokratlarının seçimlerde en çok işledikleri temalardan biri ülkelerinin daha bağımsız bir politika izleyeceği ve NATO'ya hayır denileceğiydi. Ancak İspanya'nın ABD'nin Avrupa üzerindeki hakimiyetinin bir simgesi olan NATO'ya evet demesi bizzat Gonzales'in büyük çabalarıyla gerçekleşti ki, başka bir yönetimin bunu başarmasının çok zor olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra Fransa'nın dünyadaki etkinlik bölgelerine kuvvet sevki, İtalya'nın Cruise füzelerini yerleştirmeyi kabul etmesi, Yunanistan'ın koparttığı bütün gürültülere rağmen ABD ile üslerle ilgili anlaşmaları yenilemesi vb. birçok olay daha sayılabilir. Bütün bunlar geleneksel sosyal demokrat propagandaların dahi geride bırakıldığını gösteriyor. Mitterrand 1977'ye kadar Fransız nükleer gücüne karşı çıkıyordu. Şimdiyse bir yandan Cruise ve Pershing füzelerini savunurken diğer yandan da Fransız nükleer denizaltı programına tam destek veriyor, seçim kampanyasında «Afrika'da jandarmalığa paydos» derken iktidara geçtikten sonra Çad'a asker gönderiyordu.

Avrupa'lı sosyal demokratlar uyguladıkları esnek ve pragmatik çizgi içerisinde ekonomi ve dış politika alanlarındaki vaadlerini bir

kenara bırakırken «değişim»e yönelik imgelerini bir ölçüde olsun korumak için ekonomik bakımdan maliyeti yüksek olmayan bazı alanlara yöneldiler. İspanya'da kürtaj (aslında son derece kısıtlı koşullarla) serbestleşirken, Fransa'da ölüm cezası kaldırıldı, yerel yönetimlerin yetki ve özerkliği arttırıldı. (Bunlar 1983'ten sonra yerel seçimleri kazanan muhafazakârların işine yaradı.) Yunanistan «sosyalistleri» kadın hakları, İtalyan hükümeti ise ceza kanunu reformu gibi alanlardaki girişimlerle toplumsal duyarlılıklarını sergilemeye yöneldiler. Ancak bütün ülkelerde bütçe açıklarının daraltılması amacıyla sosyal hizmet harcamalarında kısıntı yapılması önlenemedi. Sosyal demokratlar, uluslararası kapitalist sistemin sözcüsü sayılan kuruluşların, bütün ülkelere yaptığı «bütçe açıklarınızı küçültün» önerisini uyguladılar. Yunanistan Maliye Bakanı Gerasimos Arsenis daha 1983'te «Sosyalizmin yolu 1950'lerin ve 1960'ların refah devletinden geçmiyor. Bugün sosyalist hedefler ekonominin yeniden yapılandırılması ve rekabet gücünün arttırılmasıdır. Bunlar zor ve acı şeylerdir» diyerek bir anlamda teslimiyetin çaresizliğini ifade ediyordu.

Avrupa «sosyalistleri» istikrar tedbirlerinin politik rengi yok diye açıkça yalan söylerken ekonomik krizin kendilerini sınırlamasını bunun gerekçesi olarak ortaya atıyorlar. Evet, böylesi bir kısıtlama bir ölçüde sözkonusuydu ama tümüyle sermayeyi kollayan uygulamalar için hiçbir gerekçenin yeterli olduğunu kabul etmeye olanak yoktur. Avrupa uzlaşmasının temeli olan uluslararası ekonomik düzen varlığını sürdürdükçe sosyal demokratların rollerini bunun gerektirdiği şekilde oynamaları gerektiğini, yani her şeyden önce mevcut sistemi korumaları gerektiğini itiraf etmek ise zordu. Bu oyun daha şimdiden o kadar uzun sürmüştü ki realizmle dolu yıllar geride kalan son idealizmleri de silip süpürüyordu.

Bir Karşılaştırma

Avrupalı sosyal demokratlar, burjuvazinin ideolojik hegemonyasını kabullenmiş partiler olarak giderek daha sağ bir hat izlerken, çok dar bir açıdan bakıldığında Türkiye ve bazı diğer azgelişmiş ülkelerde de son on yıllarda bazı benzerlikler yaşandığına işaret edilebilir. Avrupa'da olduğu gibi bu ülkelerde de, sosyal demokrasiye yakın hareketler biraz daha halktan yana politikalar vaad ederek seçim başarıları kazandılar, ama sonuçta halklarına istikrar politikalarının en ağır sıkıntılarını çektirmekten başka pek az şey yapabildiler. Üstelik «sol» etiketleri ve sendikalarla olan ilişkileri halkın yaşam düzeyini düşüren uygulamaları nisbeten dinamik kesimlerin tepkilerini yumuşata-

rak gerçekleştirebilmelerini sağladı. Uzlaşmacılıklarını doruğa çıkararak «değişim» sloganlarını mümkün olduğunca dar alanlara hapsetmek istediler. Bu arada değişim özlemleri olan emekçi kitlelerin önemli bir bölümünü geriye çekmek gibi bir tarihsel misyonu da gerçekleştirmiş oldular. Ancak bu benzerlikleri daha fazla zorlamadan olayların özgüllüklerine dönülmeli.

Avrupa sosyal demokrasisi her şeyden önce bir işçi hareketi olarak doğmuş, ancak işçi aristokrasisi ve sendika bürokrasisine dayanarak gelişmiş, daha sonra orta sınıf ve katmanlara dayanarak bugünlere gelmiştir. Azgelişmiş ülkelerde ise sosyal demokrasi genelde küçük burjuvazinin nisbeten daha ileriye açık kesimleri arasında, tezlerini Avrupa sosyal demokrasisinden aktararak varlık bulmuştur.[3] Türkiye örneğinde olduğu gibi sendika bürokrasisi içinde bulunan tabanları onların doğuş nedenleri değil, yaygınlaşmalarının uzantılarından biri olmuştur. Programlarındaki ve uygulamalarındaki farklılıkların ölçüsü ise doğal olarak ülkelere ve koşullara göre değişmiştir.

Sınıf Partisinden Kitle Partisine

Avrupa sosyal demokrasisinin artık neredeyse sürekli bir karakter özelliği haline gelen bir yanları da sınıf partisinden kitle partisine dönüşürken derinleşmiş olan bir kimlik bunalımını atlatamamış olmalarıdır. Bu uzun süre marksizme karşı alınacak tavır ve bundan kopuşun sancılarından, sonra da yerine konulmak için imal edilmeye çalışılan ideolojinin eklektisizminden kaynaklandı. Sosyal demokratlar her

---

(3) Avrupalı sosyal demokratların birçok fikir ve tartışmalarına, Türkiye'deki fikirdaşlarının aktarmacılıkları sayesinde aşina bulunuyoruz. Bunların aktarmacılık gelenekleri tam da kopyacılıkla suçladıkları çoğu marksistten daha ileri boyutlara vardı. 1974'te hararetle ortaya atıp, sonradan aynı hızla unutturmaya çalıştıkları, kendileri de dahil, görkemli seminerlere çağırdıkları hiçbir kimsenin anlam kazandıramadığı halk sektörü kavramından, alternatif ekonomik model tartışmalarına kadar hepsi aktarma fikirlerdi. Tartışmalar kopyacılıkla başladığı için sonuç da kocaman bir hiç oldu. Türk sosyal demokratlarının ideolojik alandaki kısırlıkları bugün de sürmekte, temel konularda tez üretememektedirler.

Gerçi bu kısırlık Avrupa sosyal demokratları arasında da yaygındır. Örneğin İngiliz İşçi Partisi gerek 1974, gerekse de 1983 kongrelerinde alternatif ekonomik strateji tartışması yaptı ama yankı yaratabilecek, kitleleri seferber edebilecek, en azından oy desteği sağlayacak tezler geliştiremedi. Avrupalı sosyal demokrat ideolojik tükenmişliğini aşacak bir perspektif yaratamamanın kısırlığını yaşarken, yerli sosyal demokratlar, her şey bir yana, gelişmiş bir kapitalist ekonomi için yapılan tartışmaları kopya etmeye çalıştıkları için bu duruma düştüler.

tarihsel dönemeçte burjuvazi ile kurdukları açık veya zımni ittifakların esiri olduklarını derinden hissettiler, kendilerini tekrar tekrar sorgulamadan geçirmek zorunda kaldılar. Öte yandan emekçi sınıfların her radikal eylemi de onları derin bir korku içinde bıraktı.

Bugün Avrupa sosyal demokrasisinin yaşlı kuşağı soğuk savaş yıllarında yetişmiş olup, Avrupa toplumsal uzlaşmasını yerli yerine oturtanlardan oluşuyor. Yeni kuşak ise bu sınıf uzlaşmacılığının ideolojisini yaratmak istiyor. Ancak bu uzlaşmanın üzerinde oturduğu zemini ifade etmekten kaçınıyor. En başta yaşanılan süreci belirleyen uluslararası dinamikleri açıkça sergilemekten ve buna karşı tavır almaktan kaçınıyor.

Çağdaş Avrupa siyasi güçlerinin mevzilenmesi her ne kadar 19. yüzyılda belirgin olarak ortaya çıkmaya başlamışsa da, 20. yüzyılın getirdiği her büyük çalkantı bunların politika yapma biçimlerinde önemli değişiklikler getirmiştir. Sosyal demokratlar açısından bakıldığında bu çalkantıların herbirisi bunları sınıf uzlaşmacılığına daha fazla yaklaştırmıştır. Birinci Dünya Savaşı ertesinde marksist kamp ile aralarındaki farkı belirginleştirmeye çalışmaları, 1920'lerde ise yükselen faşist dalgaya karşı etkili bir blok oluşturmadaki zaafları uzun dönemde giderek inisyatif yitirmelerinde rol oynamıştır. Faşizme karşı ittifak gerek sosyal demokratların, gerekse de komünistlerin zamanında çözemedikleri bir tartışma olmuştur. Sonuçta 1930'larda faşistlerin kıta çapındaki ilerlemesi, bir bütün olarak Avrupa solunun değil, fakat ABD ve Sovyetler Birliği'nin müdahalesiyle önlenebilmiştir. Avrupa solu çeşitli ülkelerdeki bütün direnişine rağmen faşizme yenilmiş, zaferi kazanan büyük güçler ise kıtanın kaderini belirlemede kendi iradelerini hakim kılabilmişlerdir.

En az 50 yıl sürecek bir istikrar dönemini ABD ve SSCB'nin vesayeti altında yaratmayı amaçlayan Yalta Anlaşması imzalandığında Avrupa'nın sosyal demokrat partileri kıtanın Batısında belirleyici güç olan Amerikan görüşleri paralelinde kendilerine yeni bir hareket alanı yaratmayı başardılar. Doğu Avrupa'dakiler ise Sovyetler'e bağlı partilerin iktidara geçirilişleri sürecinde dağıtıldılar ki, bunların akibetleri konumuzun dışındadır.

Bu arada kısaca belirtilmesinde yarar var ki, İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa sosyal demokratları bir bütün olarak sınıf mücadelesini daha ön planda tutan hareketlerdi. Bu bağlamda marksist görüşlere daha yakındılar. Öyle ki, örneğin Alman sosyal demokratlarının 1925 Heidelberg ve Avusturya sosyal demokratlarının 1928 Linz kongrelerinde kabul edilen programlar sınıf mücadelesi ve üretim araç-

larının devletleştirilmesi gibi kavramlara geniş yer veriyordu. Bu tür görüşler özellikle 1945 sonrasında bazı partilerde sınıf kavramı lâfzen kalmakla birlikte terkedilmiştir. Alman sosyal demokratları bu kopuşu Bad Godesberg kongrelerinde resmen açıklayarak, bundan böyle bir kitle partisi olarak politika yapacaklarını belirttiler. Diğer bazı partiler ise bunu programlarında böylesi bir açıklıkla ifade etmemekle birlikte seçim başarısı elde edebilmek için bir yandan orta sınıflara daha çok yönelmeye, diğer yandan da sermayeye güven verecek bir hat izlemeye başladılar.

Sosyal demokratlar bu süreç içerisinde önceleri ağırlıkla işçi aristokrasisi ve sendika bürokrasisine dayanırken, sonraları teknokratlara, beyaz yakalılara ve serbest meslek sahiplerine doğru açılımları genişledi. Bu durum işçilerin çıkarlarının savunulmasında önemli bir gevşeklik ve tutarsızlığa yol açtı. Birçok ülkede sosyal demokrat partilerin ana tabanı olan sendikalar güç yitirdiler. Sosyal demokrat partiler ise tabanlarını gelişletme pahasına hareket alanlarını işçiler aleyhine daraltmış oldular, sistemin koşullarını veri kabul ederek burjuvazinin öz partileriyle, aynı sorunlar için ve aynı alanda çekişmeye başladılar. Liderlerin mevcut politik mekanizmayla bütünleşmeleri de alternatif üretme çabalarını kısırlaştırdı. Böylece uzun dönemde bunların farklılıklarını fark etmek giderek zorlaşır oldu.

İttifaklar ve Milliyetçilik

Sosyal demokratların genel özelliklerinden birisi bunların her zaman kendi dışlarındaki güç odaklarına göre sağa ve sola eğilmeleri olmuştur. Siyasi yelpazede kendi sollarında kalan güçler zayıf olunca sağa, etkili bir sol güç olunca da daha sol uygulamalara meyletmişlerdir. Bu, onların sınıf mücadelesinde oynadıkları tampon rolün en iyi göstergelerinden birisidir.

Avrupa sosyal demokratlarının hareket alanlarındaki sınırlanma kısmen değişik nedenlerle de olsa bu açıdan aynı akibeti paylaştıkları Avrupalı komünistlerin etkinliklerine göre de şekillenmiştir. Komünistlerin geleneksel olarak güçlü oldukları İtalya ve Fransa gibi ülkelerde hükümete gelmek için onlarla işbirliği yapıp yapmama gibi sorun genellikle var olmuştur. (Resmi) komünistlerin de metropollerde barış ve uzlaşma politikalarını ön plana çıkarmaları belli zamanlarda ittifakı mümkün kılabilmiştir. Ancak, genelde sistemle uzlaşma, onun bir parçası olma politikaları diğer yandan, örneğin İtalya'da birçok kez görüldüğü gibi sosyal demokratların bir bölüm sağ güçlerle koalisyon yaparak hükümette yer alabilmelerini de her zaman gündemde olabilecek bir durum haline getirmiştir.

İngiltere ve Almanya gibi komünistlerin sol oylar üzerinde önemsenebilecek bir etkiye sahip olmadıkları ülkelerde ise, sosyal demokratlar hükümet kapısına tek başlarına veya Almanya'da olduğu gibi küçük merkez partisinin desteğiyle ulaşabilmişlerdir.

Sosyal demokratların reformist sosyalizmden, reformist kapitalizme doğru hızla yol alırken belirginleşen bir özellikleri de milliyetçilikleridir. Avrupa Kıtası kapitalizmin ilk geliştiği yer olarak, sosyalizmden önce milliyetçiliğin beşiği olmuştu. Sosyal demokratlar ise sosyalist özelliklerini yitirdikleri oranda daha çok milliyetçi olmuşlardır. Bunun önde gelen maddi temeli Avrupa'da emekçi kesimlerin, Avrupa sermayesinin uluslararası faaliyetlerinden (gerek sermaye, gerekse de mal ve hizmet ihracı) dolayı çok ciddi bir gelir artışı sağlamasıdır. Bu durum Avrupa'da emek ve sermaye arasında tarihsel bir uzlaşmanın kurulmasını olanaklı kılabilmiştir. Bu uzlaşma son 40 yıl içerisinde öylesine kökleşmiştir ki, ekonomik krizin nisbeten derinleştiği dönemlerde dahi bozulmamaktadır. Esasen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist sistem bütün gücünü sermayenin uluslararası faaliyeti önündeki engelleri kaldırarak 1930'lar düzeyinde bir bunalımın tekrarlanmasını önlemeye hasretmiştir. Bu durum bunalımın sürekliliğini ve devresel krizlerini önlememiş, ancak boyutlarının 1930'lardaki ölçüye varmasını şimdilik engelleyebilmiştir.

Avrupa'da Sınıf Mücadelesinin Bazı Yönleri ve Sendikalar

1970'lerin ortalarından itibaren savaş sonrası toplumsal uzlaşmanın temeli olan artan gelirin paylaşımında işçiler aleyhine önemli bir bozulma belirgin olarak ortaya çıktı. Ancak gerek işçi sınıfı, gerekse de marksist olsun olmasın emekten yana örgütler bu gelişmeye karşı etkili bir direniş gösteremediler. Böylece sermaye işçilerin kazanılmış haklarına saldırmayı daha rahat bir şekilde göze alabildi. Tamamen sistemin mantığı içinde düşünür hale gelen sosyal demokratlar ise rasyonalleştirme gerekçesiyle işçi haklarına yapılan saldırıların çoğu kez uygulayıcısı oldular. Teknolojik alanda rekabet güçlüğü içinde olan Avrupa sermayesi, kârını korumak için emeğin payını azaltmaya yöneldi. Sosyal demokrat partiler, ve aynı görüşteki sendika liderleri, şirketlerin ve ülkelerinin uluslararası rekabet gücünü koruması için bu gerekçeyi haklı buldu. Komünistlerin ve diğer sosyalistlerin ise etkili bir girişimde bulunamadıkları ve çoğu kez (Fransa'da olduğu gibi) «sosyalist» yönetimin kapitalist restorasyon doğrultusundaki eylemlerini engelleyemedikleri, hatta onları fazla sıkıştıramadıkları görüldü.

Sendikaların işçi haklarını korumalarındaki ardarda yenilgiler birbirini kovalarken İngiliz maden işçilerinin grevi özel önem taşıyan bir olay haline geldi. Madencilerin ocakları kapatmak isteyen Thatcher'e karşı direnişlerinde, eyleme katılan işçi sayısının çok üzerinde, ve İngiltere sınırlarını da aşan bir anlam bulunmaktaydı. Olay hak mücadelesi olmaktan çıkmış, Avrupa sermayesi ile işçi sınıfı arasında bir prestij ve moral sorunu haline gelmişti. İşçiler şayet kazanabilseler bu bütün Avrupa'daki sendikalar için sermayenin çok yönlü saldırılarına karşı toparlanmada belki bir başlangıç noktası olabilecekti. Ancak demir leydi de Avrupa işçilerinin bu son direniş mevzilerini ezmeye, toparlanma için atılacak bu ilk adımı orada ezmeye kararlıydı ve işin ekonomik yanına aldırmıyordu. Kömür madenlerinin kapatılması sözde yılda 350 milyon sterlin tasarruf sağlayacaktı. Olay Thatcher'e —devlet kasasından— 2 milyar sterline mal oldu. Madenlerin kapatılmasına gerekçe olarak işçi başına verilen yıllık 130 sterlinlik subvansiyona karşı, işten çıkarılanlara çeşitli fonlardan ödenen para 6'şar bin sterlini buldu. Ama ne pahasına olursa olsun işçilerin direnişi ezilmeliydi ve para önemli değildi.

Avrupa emekçilerinin ve solunun büyük kısmı da madencilerin mücadelesini sessizce, hafif süvari alayının son saldırısını seyreder gibi izledi. Birkaç kamyon gıda, birkaç kuruş para yardımı gönderildi ama tüm olumsuz koşullar kaçınılmaz sonu her geçen gün biraz daha yaklaştırdı. Sol güçler kıta çapında biraz daha moral yitirdi. Güney Avrupa'nın iktidardaki sosyal demokratları İspanya, Portekiz ve Fransa'da zarar ediyor gerekçesiyle otomotiv, kimya, çelik ve kömür işletmeleri başta olmak üzere çok sayıda işçiye yol vermişlerdi. Direnişin sona ermesiyle onlar da rahatladılar. Bir başka açıdan bakıldığında, sendikaların kendilerine yakın hükümetler karşısında daha bir bocaladıkları göze çarptı. İngiliz işçileri de karşılarında Thatcher yerine bir işçi hükümeti bulsalardı o son direnişlerini yapamazlardı. Nitekim kıta Avrupa'sındaki sendikaların daha kolay teslim olmaları da bu görüşü desteklemektedir. Herhalde işçilerin yerinden toparlanmaları ve bu yenilgilerinin psikolojik ezikliğini atabilmeleri için uzunca bir zaman geçecektir.

Avrupa sendikalarının ve sosyal demokratlarının işçilerin çıkarlarını daha bir militanca savunmaktan vazgeçmelerinin önemli bir nedeni önümüzdeki yıllara ilişkin bakış açılarıdır. Bunlar Batı Avrupa'nın yakın geleceğini durumu en kötü olanların değil fakat nisbeten daha iyi durumdaki orta kesimlerin belirleyeceğini hesaplıyorlar. Muhafazakârlarla birlikte aynı orta sınıfları kazanmaya oynuyorlar. Bu amaca ulaşmak için de iyiden iyiye ılımlı bir hat izlemekten başka bir yol kalmıyor.

Burada özellikle üzerinde durulması gereken bir konu sosyal demokratların bütün sağ yönelimleriyle birlikte gelecek için ve somut sorunların çözümü için kapsamlı bir alternatif, bir perspektif yaratmayı başaramamalarıdır. Ekonomik konjonktür belli dönemlerde somut olarak Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasından beri statükoya fazla dokunmayan, ılımlı politik çizgilere gelişme ortamı sağlayabilmektedir. Ancak kapitalist işleyişin dinamiklerinin üzerinde uzlaşma sağlanan mevcut zeminin ne kadar sürmesine müsaade edebileceği bilinemez.

1970'lerin sonlarından beri devam eden gelişmeler sermayenin ideolojik ve politik planlarda saldırıya geçmesi, emek güçlerinin ise dünya çapında toparlanmaya çekilmesiyle de karakterize edilebilir. Azgelişmiş ülkelerde taklitçi modellerin ve sosyalist tonlara sahip küçük burjuva hareketlerinin çöküşü, «Avrupa sosyalizminin» kapitalist sistemin payandası haline gelmesi, sosyalist ülkelerde ise halkın yaratıcı gücünü seferber edebilecek demokratik katılımcı yanın zayıflığı, dünyada emekten yana güçlerin zayıf bir dönem yaşamalarına neden olmaktadır. Bu özellikle ideolojik açıdan geçerlidir. Ve bu ortam sosyal demokratların 1980'lerdeki daha sağ uygulamalarının önemli bir nedeni olmuş. Bu arada mevcut sistemi koruma ve restore etmede misyonlarını nereye kadar götürebileceklerini tekrar ortaya koymuştur.

Avrupa'da emekçilere dayanan sosyal güçler, gerek sosyal demokratları, gerekse de komünistler ve diğer kesimleriyle birkaç nesil içinde büyük değişimler yaşadılar. İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanan büyük krizi atlattılar. Ancak bu kriz marksist solun büyük ölçüde devre dışında kalmasıyla geride bırakılınca, sosyal demokratlar emekçi kesimleri toplumsal uzlaşmaya ikna etme görevlerini daha bir rahatlıkla yapabildiler. Bir başka deyişle savaş sonrası «Avrupa toplumsal uzlaşmasını» gerçekleştirmenin en etkili araçlarından biri oldular. Bu görevlerini yerine getirirken burjuvazinin ideolojik hegemonyası altında kalma özellikleri iyice pekişti. Her türlü çözümü mevcut sistemin sınırları içinde düşünme alışkanlıkları kökleşti. Aynı eğilimin Avrupa'nın diğer sol kesimlerinde dahi görüldüğü gözönüne alınırsa bu pek de şaşırtıcı bir gelişme sayılmaz. Ancak yine de sosyal demokratların gerek 1968 sonrası gelişen nisbeten radikal akımlardan, gerekse çevreci eğilimlerden etkilendikleri de görüldü. Ne var ki bu eğilimler sosyal demokrat hareketler içinde de belli ölçülerde marjinal kalmaktan kurtulamadılar.

Sosyal demokratlar günümüzde, daha önce de birçok kez görüldüğü gibi statükocu güçler arasında yerlerini almışlardır. Sömürgeci-

lik gibi artık giderek çağdışı kalan bir konuda dahi temiz olmayan geçmişteki tutumları (çoğu kendi ülkelerinin sömürgelerinin tasfiyesinde muhafazakârlarla aynı tutumu almıştı) bugün de mevcut uluslararası sömürü sisteminin devamından yanadır. Olsa olsa azgelişmişlerin borç yükünün hafifletilmesi gibi sistemin aşırılıklarının azaltılmasından yana tavır alabilmektedir. Kendi ülkelerindeki reformlar konusundaki tutumları ise önümüzdeki yıllarda Avrupa emekçi sınıflarının ekonomik gelişmeler karşısında alabilecekleri tavizlere, kriz koşullarının derinleşmesi karşısında ortaya çıkabilecek gelişmelere, sosyal demokrat hareketler içindeki sol kanatların etkinliğine, fakat hepsinden önemlisi kendi sollarındaki toplumsal güçlerin emekçi sınıfları ne ölçüde kapsayabileceklerine bağlı olarak değişecektir.

ÇHP ve Sosyal Demokrasi: Bir İlişkinin Anatomisi

Sungur SAVRAN

Türkiye solu günümüzde CHP geleneğine sahip çıkan partilerin niteliği konusunda çok fazla kuşkuya sahip gibi görünmüyor. Solun hemen hemen bütün kanatları SHP'yi de, DSP'yi de «sosyal demokrat» partiler olarak niteliyor; bu nitelemeyi sorgulayan, irdeleyen bir tartışmaya da bir-iki istisna dışında rastlanmıyor. Oysa 70'li yıllarda durum çok farklıydı. CHP'nin bir sosyal demokrat parti olup olmadığı, eğer gerçekten bir sosyal demokrat parti ise bunun partinin sınıf doğası açısından ne anlama geldiği gibi konularda, ta 1980'e kadar süregiden tartışmalar yapılmıştı o dönemde. Bu tartışmanın anlamlı ve doyurucu bir biçimde sonuçlandığını, hatta çeşitli almaşık tezlerin açık seçik bir biçimde formüle edildiğini söylemek olanaklı olmadığına göre, solun bugün de CHP'nin ve onun mirasına sahip çıkan partilerin niteliğini ve sınıf doğasını sorunlaştırması ve ciddiyetle tartışması gerekiyor.

Çünkü sorun sadece bir etiket sorunu değil. CHP geleneğindeki partilerin (bu kavramı bundan sonra SHP ve DSP'yi de kapsayacak biçimde kullanacağım) sosyal demokrat partiler olup olmadığı tartışmasını, bu partilerin üzerine bir etiket yapıştırıp kataloglamak ve sonra uygun rafa kaldırmak için yapıyor olsaydık, bu kısır ve akademik bir tartışma olurdu. Oysa, bu tür bir nitelemenin sosyalist **pratik** açısından son derece önemli sonuçları var. Çünkü sosyal demokrasinin doğduğu ve günümüzde de en güçlü biçimde temsil edildiği Batı Avrupa'da, bu akıma bağlı partiler birer **işçi sınıfı partisi** niteliğini taşıyorlar. Devrim perspektifini tümüyle yitirmiş reformist partiler bunlar; son dönemde kapitalizmle uzlaşmış ve onu yönetmeye talip siyasal

örgütler haline gelmişler. Ama yine de işçi sınıfı partileri. Dolayısıyla, bir partinin sosyal demokrat olarak nitelenmesi ile partinin sınıf doğası arasında ayrılmaz bir bağ var. Bir partinin sosyal demokrat olduğunu ileri sürebilmek için önce bir işçi sınıfı partisi olduğunu saptamak gerekiyor. O zaman da gündeme sosyalistlerin bu parti karşısında takınacakları siyasal tavır geliyor zorunlu olarak. Nedeni açık. Bir partinin burjuva partisi veya işçi partisi olmasının, sosyalistlerin tavrını etkilememesi düşünülemez. Örneğin, devrimci bir partinin yokluğunda, sosyalistlerin başka bir partinin içine girip çalışmalarının anlamlı olup olmadığına karar verirken, bu partinin sınıf doğası **belirleyici** bir kıstastır. Bunun gibi, sözkonusu partiye verilebilecek desteğin boyutları ve sınırları, bu partiyle kurulabilecek ittifaklar, birlikte çalışmanın yöntem, koşul ve sınırları vb. konularda da sözkonusu partinin işçi sınıfı partisi olup olmadığı yaşamsal bir önem taşır. Öyleyse, Türkiye solunun, CHP geleneğinin sosyal demokrasi karşısındaki konumuna ilişkin rehavetini atıp, sorunu ciddî biçimde irdelemesi gereklidir.

70'li yılların tartışmasının bu konuda bize çok da anlamlı ipuçları bıraktığını söylemek olanaklı değil. CHP ile ilgili olarak o dönemde yapılmış olan teşhislerin yüzeyselliği bir yana bırakılsa bile, tartışma çok ciddî yanılgılar içeren iki temel varsayım üzerinde yükseldiği için doğru sonuçlara varması olanaklı değildi. Bu varsayımlardan birincisi, uluslararası bir hareket olarak sosyal demokrasinin, **büyük burjuvazinin** temsilcisi (temsilcilerinden biri) olduğu. CHP'ye, orta ve küçük sermayenin sözcüsü haline geldiğini, bu yüzden de «anti-tekel» bir nitelik kazandığını düşünerek olumlu bir nitelik atfedenlerin büyük bir bölümü, partinin sosyal demokratlaşması olasılığını, büyük burjuvazinin hakimiyeti altına girmesi anlamına geleceği için büyük bir tehlike olarak nitelemekteydiler. Bir partinin sosyal demokrat bir nitelik kazanmasının işçi sınıfı ile **organik** bağlar kurması anlamını taşıyacağı tezinin karşı kutbunda yer alan bir bakış açısıydı bu. İkinci varsayım ise, aslında bu ilk varsayımın da temelini oluşturuyordu ve bu bakımdan daha da önemliydi, Bu ikinci varsayıma göre, işçi sınıfı gerek kapitalist toplumda, gerekse devrim sonrasında, siyasal arenada **tek bir parti** tarafından temsil edilebilir. Belli bir işçi sınıfı politikası ve belli bir sosyalizm anlayışını da beraberinde getiren bu varsayımı, kavramın Türkçe'de ifade edilmesi için kullanılan terimin dilbilgisi açısından yapısı bile yansıtmaktadır. Yerleşik terim «işçi sınıfının partisi»dir, «işçi sınıfı partisi» değil. Kuşkusuz, bu ikinci varsayım bir kez kabul edildiğinde, sosyal demokrasinin bir işçi sınıfı partisi olması olanaksız hale gelir. Bu da sahneyi birinci varsayım için hazır hale sokar.

Öyleyse, CHP geleneğinin siyasal niteliği ve sınıf doğası hakkında konuşurken, her şeyden önce Türkiye solunda yaygın kabul gören bu varsayımları tartışmamız, alanı geçmiş tartışmanın yanıltıcı tortularından arındırmamız gerekiyor. Bu yazının yapısını belirleyen de bu gereklilik. Aşağıda önce, uluslararası sosyal demokrasiyi işçi sınıfıyla ilişkileri odağından ele alacak, CHP geleneğini ise daha sonra bu tartışmanın ışığında konumlandırmaya çalışacağım. Konuya girmeden, bir noktanın altını dikkatle çizmek istiyorum. Bu yazı, CHP geleneğinin kusurlarının ve başarısızlıklarının bir değerlendirmesi ve eleştirisi değildir. Bu geleneğin sınıf tahlili temelinde ve Türkiye'de sınıf mücadelelerinin tarihsel gelişimi çerçevesinde konumlandırılması için bir tartışma açmayı hedeflemektedir sadece. İnancım odur ki, CHP geleneğine yöneltilebilecek sosyalist eleştiri, ancak böyle bir konumlandırmanın ürünü olarak doğru bir raya oturtulabilir.

1. SOSYAL DEMOKRASİNİN SINIF DOĞASI

Siyasal partiler, belirli birey veya grupların kafalarındaki düşüncelerin tutarlı bir program haline getirilerek topluma sunulmasının bir ürünü değildir. Partilerin oluşumunun ve tarihsel evriminin dış görünüşü, beliriş biçimi budur, ama bu görünüşün altında toplumla partiler arasındaki derin ve karmaşık ilişkiler yatar. Siyasal partiler, toplum içindeki, farklı çıkarlara sahip çeşitli toplumsal grupların, en başta da toplumsal sınıfların, birbirlerine karşı verdiği mücadele içinde devlete ve siyasal iktidara hakim olma çabasının bir ifadesidir. Bu yüzden de, marksizm için parti teorisi sadece dar anlamıyla bir örgüt teorisi değil, her zaman parti ile sınıf(lar) arasında bir ilişkinin teorisidir.[1]

Toplumsal mücadelelerin ve öncelikle sınıf mücadelelerinin değişik ifadeleri oldukları içindir ki, siyasal partilerin sınıf doğası, gerek yapıları, gerek eylemlerinin biçimleri ve sınırları açısından büyük önem taşır. Ne var ki, bu sınıf doğası, her parti ile toplumda varolan sınıflar arasında basit, birebir bir özdeşliğin kolayca kurulabileceği anlamına gelmez. Sınıf mücadelesi, toplumdaki bütün sınıflar arasında verilir, dolayısıyla da her an kurulan, bozulan, değişen sınıf ittifakları sınıf mücadelesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ayrıca, hiçbir sınıf, bütünlüğü baştan verilmiş, ayrışmamış bir toplumsal varlık değildir. Aksine her sınıf, kendi içinde belirli katmanları, dilimleri (fraksiyon-

(1) Bk. J. Molyneux, **Marxism and the Party**, Pluto Press, Londra, 1978, s. 12.

ları) vb. içerir — sınıfın bölünmesi veya birliği ancak sınıf mücadelesinin gelişme tarzına bağlı olarak ortaya çıkacak bir sonuçtur. Bütün bunların ötesinde, siyasal partilerin somut gerçekliği, sınıf(lar)la parti arasındaki ilişkinin dolayımsız ve birebir olmasını engeller. Bu ilişki zayıfken güçlenebilir (veya ortadan kalkabilir), zaman içinde nitelik değiştirebilir; parti **organik** biçimde sınıfın içinden çıkabilir veya zamanla sınıfla bütünleşebilir vb.[2] Bütün bunlardan dolayı, partiler belirli bir toplumsal dönem için belirli sınıfların siyasal temsilcisi olmakla birlikte, sınıfın farklı ittifaklarının, yönelimlerinin ve değişik katmanlarının hegemonyasının da birer ifadesidirler.

İşte işçi sınıfı partisi kavramı da partilerin sınıf mücadelesiyle ilişkisinin bu karmaşıklığı içinde düşünülmelidir. Kavram, kuşkusuz, bir partinin şu veya bu ölçüde işçi sınıfıyla **dolayımsız** bağlarının olduğunu, şu veya bu ölçüde işçi sınıfının çıkarlarını temsil ettiğini veya savunduğunu, şu veya bu ölçüde burjuvazinin çıkarlarıyla mücadele ettiğini ifade eder. Ama her işçi sınıfı partisinin her tarihsel evrede ve zorunlu olarak, işçi sınıfının bütününün uzun dönemli çıkarlarını savunduğunu ve temsil ettiğini düşünmek için hiçbir neden yoktur. Aksine, işçi sınıfı mücadeleleri tarihinde birçok büyük dönemeç, ancak bazı işçi sınıfı partilerinin sınıfın bütününün değil bir veya birkaç diliminin veya katmanının, uzun dönemli değil kısa dönemli çıkarlarının temsilcisi olduğunun kavranması koşuluyla yerli yerine oturtulabilir ve anlaşılabilir hale gelir.[3] Bütün bunlar göstermektedir ki, verilmiş bir tarihsel anda, işçi sınıfının siyaset arenasında **birden fazla** partiyle temsil ediliyor olması sadece mümkün değil, aynı zamanda büyük bir olasılıktır. Bu partilerin biri veya birkaçı reformist olabilir, biri veya birkaçı ulusal veya uluslararası düzeyde devrimci olabilir, bazıları da bu iki konum arasında yer alabilir. İşte sosyal de-

---

(2) Bu bağlamda, Gramsci'nin İtalyan burjuva devrimi dönemine ilişkin tahlilinde burjuvazinin iki partisi arasında yaptığı ayırım ilginçtir. Gramsci'ye göre bu iki partiden «Ilımlılar»ın burjuvazinin içinden organik biçimde doğmalarına karşılık, Mazzini'nin Eylem Partisi daha özerk biçimde oluşur, ama sonunda ana sınıflardan birine dayanma zorunluluğu dolayısıyla burjuvazinin ılımlı güçlerinin hegemonyası («yönetimi») altına girer. Burada, partilerin sınıfla bütünleşmelerinin değişik tarihsel yollardan gerçekleşmesinin bir örneğini görmek olanaklı. Bk. A.Gramsci, **Prison Notebooks**, Q.Hoare/G.N.Smith (der.), Lawrence and Wishart, Londra, 1971.

(3) Bu gerçeğin en tartışmasız tarihsel örneği, İkinci Enternasyonal'e bağlı Sosyal Demokrat Partilerin 1914'de Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, kendi uluslarının burjuvazisinin yanında yer alarak savaşı desteklemesiyle ortaya çıkmıştır. Dünya işçi sınıfının bütününün çıkarlarını savunan bir hareketin, farklı ulusların işçilerinin, burjuvazilerinin çıkarlarını savunmak için boğaz boğaza gelmesini onaylayabileceğini düşünmek olanaklı değildir.

mokrasinin işçi sınıfıyla ilişkisini böyle geniş bir yelpaze içinde değerlendirmek gerekir.

Kısacası, işçi sınıfı partisi, belirli bir tarihsel dönem boyunca işçi sınıfıyla bir ölçüde dolayımsız bağları olan ve burjuvaziye karşı işçi sınıfının veya bir bölümünün kısa veya uzun dönemli çıkarlarını savunan bir parti olarak tanımlanabilir.[4] Ama belirli bir partinin bir işçi sınıfı partisi olup olmadığı araştırılırken kullanılacak somut kıstas veya göstergeleri saptamak çok daha karmaşık ve güç bir iştir. Bu da, doğrudan doğruya, her ülkenin tarihinden, sınıfsal bileşiminin ve sınıf ittifaklarının özgül ve eşitsiz gelişiminden dolayı, sınıflarla partiler arasındaki ilişkilerin karmaşık, yalınkat olmayan bir nitelik taşımasının bir sonucudur. Sorunun bu karmaşık niteliğinden dolayı, tek bir kıstas, bu kıstas ne kadar önemli olursa olsun, birçok durumda yetersiz olmaya mahkûmdur. Bu yüzden genellikle benimsenen yaklaşım, birçok kıstasa birden başvurmak ve bir partinin konumunu bütün bu kıstasların ışığında değerlendirmektir. Ben bu konuda temel olarak dört kıstasa başvuracağım: (1) partinin dünya işçi sınıfı hareketinin tarihsel geleneği karşısındaki konumu; (2) günümüzde uluslararası örgütlenmeler içindeki yeri; (3) siyasal eyleminin temelini oluşturan teori/ideoloji/program üçlüsü; (4) dar anlamda örgütlenmesinin ve toplumsal köklerinin sınıfsal ilişkileri (bu başlık altında üye bileşimi, kitle örgütleriyle ilişkiler, örgütlenme tarzı, oy desteğinin bileşimi, mali kaynakların dağılımı, parti yöneticilerinin, parlamento ve yerel yönetim temsilcilerinin sınıfsal kökeni ve siyasal geçmişi, parti basınının sınıfla ilişkileri, sınıfın alt-kültürüyle bağlar vb. birçok değişik gösterge ele alınabilir.)

Şimdi bu kavramsal temelde ve bu somut kıstaslar ışığında uluslararası sosyal demokrasi ile CHP'yi sınıfsal doğaları açısından karşılaştırabilirz.

(4) Buradaki tanımda yer alan «belirli bir tarihsel dönem boyunca» ifadesi, belirli bir yanlış anlamayı engellemek bakımından büyük önem taşıyor. Bir partinin sınıf doğası, sınıf mücadelesinin bir tek dönemeç noktasında aldığı tavır veya izlediği politikaya bakılarak belirlenemez. Özellikle siyasal, iktisadi veya askeri bunalım ve karar anlarında, bir işçi sınıfı partisi, işçi sınıfının çıkarlarına tartışmasız biçimde ters düşen bir politika izleyebilir. Bu, sözkonusu partinin devrimci marksist bir parti olmadığının kesin bir kanıtıdır, ama genel anlamda başka tür bir işçi partisi olmadığının kanıtı olamaz. Bu, ancak bütün bir tarihsel dönem gözönüne alınarak saptanabilir, tek bir dönemeç noktası temel alınarak değil.

Sosyal Demokrasinin Tarihsel Evrimi

Bir siyasal hareketin sınıf doğasını değerlendirmeye yönelik bir tahlil o hareketi dinamik biçimde, tarihsel değişim süreci içinde ele almak zorundadır. Tartışma konusu uluslararası sosyal demokrasi olduğunda dinamik yaklaşım daha da büyük önem kazanır çünkü bu hareket tarihi boyunca çok köklü bir değişim süreci yaşamış, çok farklı evrelerden geçerek bugünkü konumuna varmıştır. Burada, uluslararası sosyal demokrasinin tarihsel evrimini, gelişimini üç evreye ayırarak özetlemek zorundayız.

(1) Sosyal demokrasinin marksist evresi olarak adlandırılabilecek olan birinci evre 1870'li yıllarda ilk sosyal demokrat partilerin kuruluşuyla açılır, 1889'da bu partileri bir araya getiren İkinci Enternasyonal'in oluşturulmasıyla uluslararası bir nitelik kazanır ve 1914'de bu partilerin çoğunluğunun kendi burjuvazilerinin savaş çabasını desteklemesiyle sona erer. Önce, bir noktanın altının çizilmesi gerekiyor : bu evreye burada «marksist» adının verilmesi, o dönem sosyal demokrasinin bütünsel ve türdeş biçimde marksist bir nitelik taşımasından ileri gelmiyor. Aksine, hareket türdeş olmak bir yana 1890'lı yıllarda başlayan bir süreçle köklü bir farklılaşma yaşamıştır. Üstelik bu süreç içinde marksistlerin azınlıkta kaldığı da, özellikle dönemin son yıllarında, açıkça ortaya çıkmıştır. Farklılaşmanın su yüzüne çıkışı, yüzyılın dönümüyle birlikte, Eduard Bernstein'ın öncülük ettiği reformist kanadın, çeşitli partilerde farklı ölçülerde olmakla birlikte, giderek güçlenmesi ile gerçekleşmiştir.[5] Bernstein'ın başlattığı teorik tartışmalarda Kautsky'nin temsil ettiği merkez, devrimci solun temsilcisi Luxemburg'un yanısıra, Bernstein'e karşı tavır almış olsa bile, aslında bu kanat pratiği içinde giderek reformist bir yola çoktan girmişti. Kısacası, kimi pratikte, kimi hem teoride hem pratikte olmakla birlikte, hareketin çoğunluğunu oluşturan öğeler aslında yüzyıl başında reformizmi benimsemişti. Ne var ki, bütün bu farklılaşma ve tartışmalarda bütün grupların referans noktası, karşı çıktıkları zaman bile, marksist teoridir. İşte, sosyal demokrasinin birinci evresi, bu anlamda marksist evre olarak anılabilir. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, İkinci Enternasyonal partilerinin teorisiyle pratiği arasındaki uçurum bütün çıplaklığıyla ortaya çıkacak ve savaş sonrasında devrimci marksizme bağlılığını açıkça ilân eden Üçüncü Enternasyonal'in de kurulmasıyla birlikte, İkinci Enternasyonal'e bağ-

(5) Bernstein'ın görüşlerinin bir eleştirisi için bu kitapta C.Arthur'un yazısına bakılabilir.

lı kalan partiler devrimci perspektifi terkettiklerini nihayet ikirciksiz biçimde ortaya koyacaklardır.

(2) İki savaş arasındaki **klasik işçi reformizmi evresinde** sosyal demokrat partiler, çoğu Avrupa ülkesinde hâlâ işçi sınıfı içinde en yaygın olarak örgütlenmiş siyasal akım olma özelliğini korudukları halde, teori ve pratikte reformist bir yaklaşımı tümüyle benimsemişlerdir.[6] Ne var ki, buna rağmen, bu evrede sosyal demokrat partiler bugüne bakarak yine de daha sol bir konumdadırlar: sınıf mücadelesi, programlarının sürekli bir motifidir; kapitalizmi aşarak sosyalizme geçiş perspektifi hiç olmazsa söylem düzeyinde varlığını sürdürmektedir; bugünün NATO taraftarı sosyal demokrat partilerinden farklı olarak SSCB sert bir biçimde eleştirilse de emperyalizme karşı savunulmaktadır; hatta yer yer parlamento-dışı muhalefet yöntemlerinden bile söz edilmektedir.[7] Bunun bir örneği, Hitler'in iktidara gelişinden sonra, Enternasyonal'in, Alman seksiyonu olan SPD'yi silahlı direniş göstermemiş olması dolayısıyla eleştirmesidir.[8]

(3) İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar süregiden dönem, sosyal demokrasinin **burjuva devlet organlarıyla giderek kaynaşan bir işçi reformizmi evresi** olarak nitelenebilir. Daha önceki evrede devrimci perspektifi terkederek kapitalizmden sosyalizme geçiş için reformcu bir mücadeleye yönelen sosyal demokrat partiler, bu yeni evrede hâlâ büyük ölçüde geçmişten kalan anti-kapitalist programlara yaslansalar bile, pratikte, Avrupa'nın hemen hemen bütün ülkelerinde seçimler yoluyla iktidara gelerek kapitalizmi yönetmeye, bu toplumsal formasyon çerçevesi içinde kalarak işçi sınıfı ve öteki emekçiler lehine reformlarla yetinmeye razı olmuşlardır. (Bu durum istisnaî olarak 30'lu yıllarda başlamıştır ama genel bir eğilim haline gelişi ikinci savaş sonrasındadır.) Bu partiler artık ülkelerinin burjuvazileri için ürkütücü birer güç olmaktan çıkmışlar, çoğu Avrupa ülkesinde sağ, muhafazakâr burjuva partilerinin seçimlerdeki olağan alternatifi haline gelmişlerdir. En güçlüleri, defalarca iktidara gelmiştir: İsveç'te SAP 1936'dan bu yana bir dönem istisnayla sürekli olarak iktidarda kalmıştır; İngiltere'de İşçi Partisi İkinci Savaş sonrası tekrar tekrar iktidara gelmiştir; Batı Almanya'da ise SPD, koalisyonlar aracılığıyla da olsa, 1969'dan 1982'ye kadar iktidarda kalmıştır. Küçük Kuzey Av-

(6) Uluslararası düzeyde, Üçüncü Enternasyonal'e karşı yeniden örgütlenen İkinci Enternasyonal, bu dönemde Sosyalist İşçi Enternasyonali adını benimsemiştir.

(7) Bk. A Donneur, **L'Internationale socialiste**, Presses Universitaires de France, Paris, 1983, s. 23-31.

(8) A.y., s. 36.

rupa ülkelerini bir kenara bırakırsak. Güney Avrupa kuşağındaki sosyal demokrat (ya da sosyalist) partilerin de 80'li yıllarda ardı ardına Portekiz, Fransa, Yunanistan ve İspanya'da (hatta özel bir biçim altında İtalya'da) iktidara geldikleri hatırlardadır.

Bu tarihsel evrim sürecinin bize gösterdiği iki temel nokta var. Bunlardan birincisi, Batı Avrupa'nın sosyal demokrat partilerinin tarihsel olarak dünya işçi sınıfı hareketinin ta içinden geldikleri, hatta bir anlamda, gelenek daha sonra İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller arasında bölünmüş olsa bile, bu geleneğin asli öğelerinden birinin tarihsel mirasçısı oldukları. İkinci nokta, bu partilerin tarihsel evrim içinde derin bir değişim süreci yaşamalarıyla ilgili: her yeni evrede burjuvaziyle uzlaşmaya daha yatkın, kapitalist toplumun çerçevesini daha az sorgulayan, sınıf mücadelesi konusunda giderek yumuşayan partiler haline geliyor sosyal demokrat partiler. Dolayısıyla, tarihsel kökenlerine ve uluslararası alanda işçi sınıfı geleneği çerçevesinde örgütlenmiş olan Sosyalist Enternasyonal içinde bulunmalarına rağmen, bu partilerin işçi sınıfı partileri olmaktan çıkıp birer **reformist burjuva partisi** haline gelmeleri ilke olarak olanaksız değil. O takdirde şimdi de bu partilerin günümüzdeki yapılarına, bileşimlerine ve programlarına göz atmak yararlı olacak.

Günümüzde Sosyal Demokrasi

Sosyalist bir toplumun kuruluşunu ufuklarından giderek çıkarmalarına ve burjuvaziyle uzlaşmada her geçen gün yeni bir aşama kaydetmelerine rağmen, bugünün sosyal demokrat partileri, gerek işçi sınıfıyla olan örgütsel ilişkileri, gerekse programatik yönelişleri bakımından hâlâ birer işçi sınıfı partisi niteliği taşımaktalar. Kuşkusuz, gerek işçi sınıfıyla ilişkilerinin doğası, gerekse politikalarının niteliği bakımından bu partiler arasında büyük farklılıklar mevcut. Ama yine de Avrupa sosyal dekorasisinin bazı genel özelliklerinden söz etmek mümkün.

Herşeyden önce, Avrupa sosyal demokrat partilerinin ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren işçi sınıfının içinden organik olarak belirmiş ve sınıfın öteki örgütlenmeleriyle (sendikalar, işçi kooperatifleri, yardımlaşma dernekleri, spor kulüpleri, boş zamanı değerlendirme kuruluşları vb.) bağıntılı olarak gelişmiş partiler olduğunu hatırlamak gerekiyor. Bu özellikler günümüzde giderek zayıflıyor olsa bile henüz ortadan kalkmış değil. Hatta işçi sınıfının en bürokratikleşmiş örgütleri olan sendikalar ile sosyal demokrat partiler

arasındaki ilişkilerin günümüzde de son derece güçlü olduğunu hatırlamak gerek. İngiltere'de, sendikaların bir seçim koalisyonu olarak doğan ve başlangıçta tüzüğünde bireysel üyeliğe yer bile vermeyen İşçi Partisi ile sendika kenfederasyonu TUC arasında hâlâ örgütsel bağlar var.[9] Öteki ülkelerde parti-sendika bağları bu derece resmi değil ama yine de mevcut. SPD (Alman Sosyal Demokrat Partisi), ülkenin tek büyük işçi konfederasyonu olan DGB ile, İsveç SAP'ı (Sosyal Demokrat İşçi Partisi) sanayi işçilerinin büyük bölümünü bünyesinde toplayan sendikal konfederasyon LO ile, PSOE (İspanyol Sosyalist İşçi Partisi) ülkenin iki büyük konfederasyonundan biri olan UGT ile sürekli olarak, çiftyanlı bir etkileşim içindeler. Sosyal demokrat hareketin sürekliliğinde oldukça önemli bir kesintinin yaşandığı Fransa'da bile bugün PS (Sosyalist Parti), ülkenin üç işçi konfederasyonundan biri (CFDT) ile çok güçlü eğitim sendikası (FEN) üzerinde ağırlıklı bir etkiye sahip. İtalya'daki zayıf sosyalist parti (PSI), Komünistler ve Katolikler tarafından denetlenen iki güçlü konfederasyona rağmen üçüncü bir konfederasyonla (UIL) ilişki kurabilmiş durumda.

Ancak, sosyal demokrat partilerin sendikalarla ilişkisinin altını çizerken Türkiye'de son zamanlarda gelişen yaygın bir yanlışa düşmekten de kaçınmak gerekiyor. Sendikalarla sıkı ilişki, tek başına alındığında, bir partinin işçi sınıfı partisi olması için ne yeterlidir, ne de gerekli. Gerekli değildir, çünkü yeni gelişmekte olan bir işçi sınıfı partisi, sendikalar üzerinde hegemonya kurabilecek durumda olmayabilir ama işyeri temelinde örgütlenme yoluyla işçi sınıfı ile güçlü organik bağlar kurabilir. Yeterli de değildir, çünkü aksi takdirde, programı ve işçi sınıfı ile öteki ilişkileri ne olursa olsun, sendikalar üzerinde hakimiyet kurabilen her parti otomatik olarak bir işçi sınıfı partisi olurdu. (İtalya'da Hristiyan Demokratlar veya Arjantin'de Peronistler, sendikalar üzerinde hakimiyet kurmuş burjuva partilerinin tipik örnekleridir.) Bu açıdan, sosyal demokrat partilerin işçi sınıfı ile ilişkilerinin başka yönlerine de bakmak gerekiyor. Burada da, bu partilerin örgütlenmesinin işçi sınıfı ile oluşturduğu dolaysız bağların çeşitli örneklerini vermek olanaklı.

Üye bileşimi, oy desteği, malî kaynakların dağılımı, yönetici ve temsilcilerin sınıfsal kökeni, örgütlenme çabalarının yönü vb. göstergeler bakımından çeşitli Avrupa sosyal demokrat partilerinin işçi sınıfıyla güçlü doğrudan bağları olduğunu görmek mümkün. Toplam

(9) J.Atkinson/A.Freeman, «Anatomie du travaillisme de gauche», **Profils de la social-démocratie européenne**, La Brèche, Paris, 1982 içinde, s. 171.

9 milyonluk bir nüfusu olan İsveç'te, SAP'ın 1 milyon üyesi var, bunların %80'i ise işçi sınıfından. Parti, işçilerin oylarının %65-80 arasında değişen bir bölümünü alıyor değişik seçimlerde. Aynı oran, Almanya'da %65 dolayında. Daha 1970'li yıllarda yeniden inşa edilen Fransız PS'inin oyları içinde bile geniş anlamda işçi sınıfı oylarının oranı 1975'den beri yapılan hiçbir seçimde %55'in altına düşmüyor. İngiliz İşçi Partisi'nin toplam gelirinin %75'i, İsveç SAP'ının ise %60'ı işçi sınıfı örgütlerinden gelmekte. Bu partilerin yöneticileri genellikle ya işçi sınıfının içinden, ya sendikalardan, ya da devrimci işçi sınıfı hareketlerinden geliyorlar. Örneğin, Fransız partisi içinde varolan ve partinin genel yönetimi konusunda farklı doğrultular savunan dört eğilim de geçmişin işçi sınıfı hareketinin içinden gelen yöneticilere sahip. Son olarak, bu partilerin örgütlenme çabalarında da işçi sınıfına yönelik faaliyetler kaçınılmaz olarak ayrıcalıklı bir yer tutuyor. İngiliz İşçi Partisi'nden bir-iki örnek verelim: Partinin eğitim faaliyeti (mahalli yönetim adayları için eğitim kursları, yaz okulları vb.) özel olarak işçilerin yoğun olduğu merkezlerde düzenlenir ve katılanların önemli bir bölümü işçidir. Ayrıca, parti basını işçi ve sendika sorunlarına büyük bir ağırlık verir. Örneğin, partinin (artık yayınlanmamakta olan) kadın dergisinin adı «İşçi Kadın», haftalık gazetesinin adı ise «Haftalık İşçi Dergisi»dir.[10]

Teori/ideoloji/program üçlüsüne gelince. Avrupa sosyal demokrasisi marksizmi uzun süredir terketmiş olmakla birlikte, dünyayı kavrayışında da, programında da (bölük pörçük bir biçimde de olsa) marksizmden kalmış pekçok şey vardır. Bunların en başında da, bu partilerin birer işçi sınıfı partisi olduğu ve bu sınıfın çıkarları uğrunda burjuvaziyle mücadele etmek için çaba gösterdiği inancının bu partilerin hemen hemen bütün programatik belgelerinde ilân edilmesi gelir. (Alman SPD'si bu bakımdan bir istisna teşkil eder. Buna birazdan döneceğim.) Herşeyden önce, bu partilerin bugünkü uluslararası üst kuruluşu olan Sosyalist Enternasyonal'in kuruluş belgesi niteliğindeki Frankfurt Bildirgesi (1951), gerek terminolojisiyle (üretim tarzı, sınıf mücadelesi, toplumsal mülkiyet, sınıf toplumunun aşılma-

(10) Bu bilgiler değişik kaynaklardan derlenmiştir: Ch.Buci-Glucksmann/G Therborn, **Le défi social-démocrate**, Maspero, Paris, 1981, s. 181; Ch. Buci-Glucksmann, «Critique et autocritique d'un modèle», **Le Monde Diplomatique**, Eylül 1981; G.-I. Johnsson/T.Gustafsson, «La social-démocratie suédoise, d'un gouvernement á l'autre ?... en passant par l'opposition?», **Profils de la social-démocratie européenne**, a.g.y. içinde, s. 149; J. Kergoat, «De l'agonie de la SFIO á la reconstruction du nouveau PS», **Profils...**, a.g.y., s. 243-67; İ Cem, **Sosyal Demokrasi Nedir, Ne Değildir?**, Cem Yayınevi, 1984, s. 31-32 ve 182-83; E. Özbakır (der.), **Dünya'da ve Türkiye'de Demokratik Sol Belgeler**, Ankara, 1977, s. 67-80.

sı vb.), gerekse de bazı konulardaki tahlilleriyle marksizmden esinlenmiş, hatta Marx'dan alıntılar yapan klasik reformist bir metindir. En önemlisi de, bu metnin, bütün gözden geçirme ve eklemelere rağmen, sosyal demokrasiyi temel olarak bir işçi sınıfı hareketi olarak görmesidir.[11] Frankfurt Bildirgesi Sosyalist Enternasyonal'in kurucu belgesi olarak hâlâ yürürlüktedir. Gelecekte sosyal demokrat partilerin sınıf doğasında köklü bir değişiklik olması halinde, bu metnin yerini bir yenisinin alacağı da kuşkusuzdur.

Ne var ki, Avrupa sosyal demokrasisinin belgeleri arasında olsun, bu partilerin çevresinde oluşmuş olan ideolojik hava bağlamında olsun, Frankfurt Bildirgesi, hareketin işçi sınıfı niteliğini ve sosyalizme bağlılığını ifade bakımından en hafif kalanlarından biridir. İngiltere'de partinin sadece adı «İşçi Partisi» değildir; gerek burjuvazinin sözcüleri, gerekse de bütün sosyalistler, İşçi Partisi'nden «işçi hareketi» olarak söz ederler. İskandinav ülkelerinde, özellikle de İsveç'te, sosyal demokrat ve öteki sol partiler dışında kalan partilerin «burjuva» partileri olarak anılması, genel siyasal terminolojinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Aynı şeyi programatik belgelerde de görmek olanaklıdır. Tek bir örnek: Belçika Sosyalist Partisi'nin 1974 Kongre Bildirgesi, partinin başkalarının emeğiyle geçinme anlamında sömürü üzerinde yükselen kapitalizme karşı sınıfsız bir toplumu savunduğunu tekrarladıktan sonra şöyle bir cümle ile sona erer: «Sosyalist Parti kökenine bağlı kalır. Bugünün sosyalizmi bütün çağların sosyalizmi olmaya devam etmektedir.»[12]

Sözü uzatmayalım. İşçi sınıfı partisi kavramını tartışırken, ileri sürdüğümüz bütün kıstaslar (tarihsel gelenek, uluslararası bağlar, ideoloji ve program, sınıfla dolaysız örgütsel bağlar) açısından Avrupa sosyal demokrasisi günümüzde bile bir işçi sınıfı hareketi nitelemesine uygun bir görünüm vermektedir. Yani sadece kökeninde ve tarihsel evrimi içinde değil günümüzde bile, sosyal demokrat partiler birer işçi sınıfı partisidir. Bu partileri, ne küçük burjuvazinin veya küçük sermayenin «anti-tekelci» mücadelesinin bir aracı, ne de emperyalist büyük sermayenin «yedek atı» olarak nitelemek mümkün değildir.[13]

---

(11) «Demokratik Sosyalistlerin Bildirisi» (Frankfurt 1951)», çev. M. Aksoy, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. 24, No. 1, Mart 1969. Aynı metin E. Özbakır'ın derlemesinde de (bk. 10 No.lu dipnot) yer almaktadır.

(12) E Özbakır (der.), a.g.y., s 81-90 Batı Avrupa partilerinin sözkonusu kitapta yer alan bütün belgeleri, Avrupa sosyal demokrasisinin bir işçi sınıfı hareketi olduğunu gözlemlemek için değerli ipuçları vermektedir.

(13) Bu saptamanın hiç de orijinal olmadığını hatırlatmak belki de yararlı olacaktır. 1914'de İkinci Enternasyonal partilerinin büyük çoğunluğunun savaştan yana tavır

Bir partinin işçi sınıfı partisi olduğunu saptamak, temel olarak o partinin tabanını oluşturan ve destekçisi durumunda olan işçilerle nasıl ilişki kurulacağını belirlemek bakımından önemlidir. Yoksa, bu saptama, hiçbir şekilde bu partinin övülmesi, yüceltilmesi ya da politikalarının onaylanması anlamına gelmez. Çünkü daha önce de belirttiğim gibi, çok çeşitli tipte işçi partileri vardır ve bunlar işçi sınıfı açısından değişik ittifaklar, değişik politikalar, değişik çözümler temsil ederler. Dolayısıyla, **genel olarak**, bir partinin işçi sınıfı partisi olup olmadığını sormak yetmez; aynı zamanda **ne türden** bir işçi sınıfı partisi olduğunu da araştırmak gerekir. Ama bu ikinci soru bu yazının konusunun dışında kaldığından ben burada bu noktaya sadece bir-iki paragrafla değineceğim.

Sosyal demokrasi, tarihsel evrimine bakarken de gördüğümüz gibi, zaman içinde sadece devrimciliğini değil, kapitalizme karşı eleştirelliğini de büyük ölçüde yitirmiş bir harekettir. Bunun kuşkusuz köklü tarihsel ve toplumsal nedenleri vardır. Gelişmiş kapitalist ülkelerin işçi sınıfının bazı katmanlarının dünya işçi sınıfının ayrıcalıklı bir bölümünü oluşturması, büyük bir işçi sınıfı hareketinin zamanla kendi içinden bir işçi bürokrasisi çıkarması ve bu bürokrasinin kendi çıkarları doğrultusunda kendi burjuvazisiyle uzlaşmalara girmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin yaşadığı uzun genişleme dönemi boyunca gelişmiş ülkelerin işçi sınıfının mücadelelere değil bürokratik aygıtların ve devletin karşılıklı pazarlığına bağlı reformlar aracılığıyla belli bir maddi refah düzeyine ulaşabilmesi ve yeni haklar elde etmesi, dünya devrimci hareketinin önderlik bunalımı, sosyal demokrasinin bir işçi sınıfı hareketi olarak yozlaşmasının da, belirli bir dönem boyunca parlamenter bir aygıt olarak başarısının da ardında yatan nesnel temellerdir. Ne var ki, kapitalizmin dünya çapındaki bunalımıyla birlikte girilen yeni dönemde bu nesnel temellerin giderek ortadan kalkması, sosyal demokrasinin ayağının altındaki toprağın kaymasına, dayandığı sınıflar arası güçler dengesinin or-

alması üzerine, devrimci marksistler bu partilerin birer işçi partisi olduğunu yadsımak yerine, işçi partilerinin bu vahim tavrı benimseyişinin maddi temelini araştırmayı tercih etmişlerdir. Burada bu araştırmanın vardığı sonuçlara girecek yerimiz yok. Ama şu noktanın altı çizilmeli: sosyal demokrasinin, reformist bir söylem ardında, son tahlilde, kapitalizmle uzlaşmaya yatkın doğası, o dönemde bu partilerin **burjuva işçi partileri** olarak nitelenmesine yol açmıştır. Bu terimin anlamı da, bu partilerin hem burjuva, hem işçi partileri olduğu değildir. İşçi partileri arasında burjuva düzeninden kopamayan partiler olduklarıdır.

tadan kalkmasına yol açmaktadır. Bu, bir yandan Batı Avrupa'nın işçi kitlelerini ve öteki emekçilerini bunalım karşısında şimdilik çaresiz bırakırken, bir yandan da sosyal demokrasiyi bir yol ağzına getirmiştir. Sosyal demokrasi giderek yaşadığı tarihsel değişim sürecinin mantıksal sonucuna, karar anına doğru yönelmektedir. Önümüzdeki dönem, bu hareketin belirleyici eşiği aşarak bir reformist burjuva hareketine dönüşmesine tanık olabilir. Kuşkusuz, bu kolay olmayacaktır. Büyük bunalımlar, hareket içinde farklılaşmalar ve kopuşlar Avrupa'nın siyasal yelpazesinin köklü olarak yeniden-biçimlenmesi kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir.

Ne var ki, böyle bir gelişmenin ön işaretlerini, habercilerini şimdiden görmek mümkündür. Üstelik oldukça erken bir tarihte, 1959'da Alman SPD'sinin Bad Godesberg Kongresi'nde başlamış bir süreçtir bu. Bu kongrede kabul edilen program ile birlikte SPD kapitalizm ve piyasa ekonomisi ile uzlaşacağını ilân etmiştir.[14] SPD, bu programatik gerileme açısından hâlâ bir istisnadır ama bu partinin Sosyalist Enternasyonal içindeki belirleyici rolü göz önüne alınırsa, bu gelişme öteki partiler açısından da önem taşır.[15] Üstelik, bu partilerin önemli bir bölümü yıllar, hatta onyıllar süren iktidar dönemleri boyunca, kendilerini kapitalizmi yönetmeye uyarlamış, burjuva devlet aygıtıyla artan bir ölçüde bütünleşmişlerdir. Bu bütünleşmenin, sözkonusu partilerin de burjuva toplumsal formasyonunun birer aygıtı haline dönüşmesi yönünde güçlü etkiler yaratacağı açıktır. Nihayet, Sosyalist Enternasyonal'de son dönemde ortaya çıkan gelişmeler, Avrupa sosyal demokrasisinin giderek işçi sınıfı sorunlarını geri plana attığını ve Avrupa'nın AET bünyesinde birleşmekte olan kapitalizminin dünya çapındaki sözcüsü haline gelme eğilimi içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Enternasyonal'in 1976 Cenevre Kongresi bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Son on yıldır Enternasyonal'in temel konuları arasında, uluslararası bunalımın kapitalist üretim tarzı çerçevesinde nasıl çözüme ulaştırılabileceği, emperyalizmin azgelişmiş ülkelerle nasıl daha «insancıl» ilişkiler kurabileceği, petrol sorununun nasıl çözülebileceği (Sosyalist Enternasyonal Üçüncü Dünya'yı savunur, ama OPEC'e karşıdır!) gibi konular, işçi ve emekçi hakları vb. karşısında mutlak bir öncelik kazanmıştır.[16]

---

(14) Bk. G Minnerup, «Le SPD est-il le plus 'classique' des partis ouvriers bourgeois?», Profils... içinde, s. 74.

(15) Sosyalist Enternasyonal'in bütçesinin %60'ı SPD'nin kaynaklarından sağlanmaktadır. Bk. A.G.A.Valladao, «La dimension utilitaire de l'ouverture au tiers-monde», Le Monde Diplomatique, Eylül 1981.

(16) A.Donneur, a.g.y., s. 92-94 ve 67 vd. Bu yeni yönelimi dolayısıyla Sosyalist Enternasyonal, başta Alman emperyalizmi olmak üzere AET kapitalizminin, azgelişmiş

Gerek Sosyalist Enternasyonal çevresindeki bu gelişmeler, gerek bunalım içinde sosyal demokrat hükümetlerin sağ partilerden sadece derece farkıyla ayrılan kemer sıkma politikalarına yönelmeleri, gerekse bu yeni yönelime eşlik eden yeni ideolojik eğilimler, sosyal demokrasinin geleceği konusunda ciddi sorular uyandıran gelişmelerdir. Ne var ki, bunlar sadece habercilerdir. Sosyal demokrasi günümüzde, reformizmine, kapitalizmle pratik içinde uzlaşmış olmasına, burjuvaziyle sınıf işbirliğini son sınırına kadar götürmesine rağmen, bir işçi sınıfı hareketidir.

CHP'yi ve onun mirasına sahip çıkan partileri değerlendirirken de bizim için belirleyici olan budur.

2. CHP'NİN TARİHSEL EVRİMİ

CHP'nin 1965 sonrası dönemde bir sosyal demokrat parti haline gelip gelmediğini araştırmadan önce, aynen uluslararası sosyal demokrasi için yaptığımız gibi, bu partinin tarihsel evrimini, özel olarak da Ecevit hareketiyle birlikte geçirdiği değişimin toplumsal dinamiklerini ele almamız yararlı olacaktır. Bu bize bir yandan partinin hangi tarihsel gelenek içinden geldiğini saptama fırsatını, bir yandan da 1960 sonrası dönemde ortaya çıkan konjonktüre partinin neden böyle tepki gösterdiğini kavrama olanağını verecektir.

CHP konusunda yaygın olarak beslenen bir yanlış düşünce, bu partinin kurulduğu dönemden itibaren bir küçük burjuva partisi olduğudur. Bu görüş, temelde, Türkiye'nin 1919-23 arasında yaşadığı tarihsel dönemin yorumu ile doğrudan bağıntılıdır. Millî Mücadele'yi ve Cumhuriyet'in kuruluşunu «sivil- asker küçük burjuvazi»nin eseri sayan görüş, bu mücadelenin önder kadrosunun 1923'de oluşturduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve onun ardılı olan CHP'yi de doğal olarak bir küçük burjuva partisi olarak niteleyecektir. 1919-23'ün bir kitlesiz burjuva devrimi olduğunu, burjuvazinin, eski rejimin hakim sınıflarıyla uzlaşma içinde yürüttüğü bu devrimde, belirli özgül koşullardan dolayı bürokrasinin özel bir önem kazandığını daha önceki bir yazımda

kapitalist dünyada yerini sağlamlaştırma ve yeni mevziler kazanma çabasının bir aracı olmakla suçlanmaya başlamıştır. Bk. J.F.Petras, «Un rôle grandissant, mais des objectifs limités», Le Monde Diplomatique, Haziran 1980; J.M. Palmier, «La Fondation Friedrich-Ebert», a.y.; Valladao, a.g.m. Sosyalist Enternasyonal'in Brandt raporlarında dile gelen bunalım çözümlerinin tahlili ve eleştirisi için bu kitapta A.Eralp'in yazısına bakılabilir.

göstermeye çalışmıştım.[17] Bu devrimin önder kadrosunun oluşturduğu CHP de, Türkiye'de kapitalizmin ve burjuva toplumunun önünü bilinçli olarak açmaya yönelen bir burjuva partisidir. 1923-46 döneminde CHP'ye özgüllüğünü veren, bir süreç içinde devletle özdeşleşmesi, böylece özellikle ordu ile arasında derin ve köklü bağlar oluşmuş olmasıdır.

1946'da Demokrat Parti'nin CHP'nin bağrından doğup ayrılması, neredeyse evrensel biçimde bir burjuva partisi olarak anılan bu partinin kurucu kadrolarının CHP içinden gelmeleri dolayısıyla, CHP'nin burjuvaziyle sıkı bağlarını olaydan sonra yeniden ortaya koymuştur. (Bu, CHP-DP kutuplaşmasının genellikle unutulan bir yönüdür.) Ne var ki, bu kopuş ve ardından gelen seçim yenilgileri, CHP'yi ciddi bir açmazla karşı karşıya bırakmıştır aynı zamanda: tek parti döneminde temsil ettiği egemen sınıf blokunun büyük çoğunluğuyla CHP'yi terketmiş olması, partiyi işlevini giderek yitiren kalıntı bir örgüte dönüştürmüştür. 30'lu yılların sonundan itibaren köylülükle arası zaten iyice açılmış olan parti, yeni doğmuş olan siyasal ittifaka karşı anlamlı bir alternatif oluşturabilmek için kendini yenilemek zorundadır. 1950'den 1969'a kadar yirmi yıllık bir sürede partinin oyları hiçbir zaman %40'ı aşmamıştır. İşte bu durum, bu sıkışmışlık karşısında başlayan değişim sürecidir ki, sonunda «ortanın solu» sloganından geçerek sosyal demokrat bir parti oluşturma iddiasına kadar varan bir gelişmeyi başlatan dinamiği oluşturmuştur.

Ne var ki, bu değişim süreci doğrusal bir çizgide ilerleyen, sancısız bir süreç olmamıştır. Partinin hakim sınıflardan yitirdiği desteği tek parti döneminde devletle bütünleşmesinden kazandığı özel güç ile ödünlemek isteyen bir eğilim, uzun süre varlığını sürdürmüş ve ancak 1972 yılında büyük bölümüyle (ama tümüyle değil) tasfiye edilebilmiştir. Partinin geleceğini geçmişte arayan bu kanada karşıt olarak, yenilikçi kanat varolan sıkışmışlığı gidermek üzere gözlerini değişik toplumsal güçlere çevirmiştir. Kırları büyük ölçüde DP'ye kaptıran ve her zaman daha çok bir kent partisi olmuş olan CHP için 1950'lerin ve 60'ların Türkiye'sinde iki yeni toplumsal güç, partinin dayanabileceği en anlamlı adaylar olarak ortaya çıkmaktaydı. Her iki güç de, 50'li yılların ortasında hızlanmaya başlayan sınai sermaye birikiminin ürünleriydi. Bir yanda, sanayi burjuvazisi vardı. DP içinde kenetlenmiş hakim sınıflar blokunun üvey evlât muamelesi gören bu tâbi üyesi, DP'ye karşı önemli bir mesafe koyarak, hiç olmazsa belirli kanatlarıyla CHP'ye yaklaşacaktı.

(17) «Osmanlı'dan Cumhuriyete: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu», **Onbirinci Tez**, 1, Kasım 1985 (2. baskı: Ağustos 1986).

Sanayinin gelişmesinin öteki kutbunda yer alan işçi sınıfı ise CHP'nin erkenden göz diktiği öteki yükselen toplumsal gruptu. CHP ilk kez 1953'de 10. Kurultay'da kabul edilen yeni programında grev hakkını tanıyacak, 1954 Seçim Bildirgesi'nde iş yasasının kapsamını genişletme, asgarî ücreti genelleştirme, hafta tatili ve genel tatil günlerinde tam ücret, yıllık ücretli izin ve işçi sigortalarının reformunu grev hakkına ekleyerek işçi sınıfının karşısına geniş bir paketle çıkacaktı.[18] 1957 Seçim Bildirgesi ile bunlara memurlara sendika kurma hakkının verilmesi eklenecektir.[19] 1959'da, 14. Kurultay'da yapılan program değişikliklerinin işçi haklarıyla ilgili bölümleri ise, daha sonra Ecevit hareketinin simgesi olacak bazı ifadeleri ilk kez programa sokmuştur: «Millî varlığın dayanılacak ve korunacak **en önemli değer kaynağı** vatandaşların emeğidir.» «...iş verenlerin hakları gözönünde bulundurularak **emeği istismardan korumak** için gerekli tedbirleri almak devletin vazifesidir.» «Partimiz her vatandaş için çalışma emniyetini **dokunulmaz bir hak** sayar.» vb. vb.[20]

Bütün bunlardan görülebileceği gibi, CHP daha 50'li yıllarda, yani çok erken bir tarihten itibaren işçi sınıfını partinin bir destek gücü olarak bellemiş ve giderek buna uygun programatik ve politik adımları atmaya başlamıştır. Bu bakımdan, işçi sınıfı ile ilişkiler konusunda Ecevit hareketinin özgün olarak ortaya attığı pek az yeni görüş, pek az yeni slogan vardır. Aşağıda göreceğimiz gibi, Ecevit'in asıl yeniliği köylülük ile ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda CHP için kökten bir sıçrama sayılabilecek bir atılım yapmış olmasıdır.

50'li yıllardaki bu içten içe (moleküler) değişim süreci, 60'lı yıllarda Türkiye'de sınıf mücadelelerinin kazandığı yeni kisve ile üstüste geldiğinde ortaya CHP'nin 1965-72 arasında geçirdiği büyük değişimin bütün koşulları çıkmış olacaktır. Şimdi, herhangi bir kronolojik sıra izlemeden, bu koşulların her birinin ötekileri etkileyerek ve onlardan etkilenerek geliştiğini de gözönünde tutarak, sözkonusu koşullara göz atalım:

● 1960'lı yıllar Türkiye'sinin geçmişe göre **ayırdedici ve belirleyici** yönü, hiç kuşku yok ki, gelişen işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez kitlesel bir biçimde siyaset sahnesine girmesi olmuştur. Bu yıllarda, bir yandan gelişen grevler ve başka tür işçi hareketleri yaygınlaşırken,

---

(18) S.Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 118 ve 120-121; H. Bilâ, **CHP Tarihi, 1919-1979**, Ankara, 1979, s. 274.

(19) S.Kili, a.g.y., s. 127.

(20) Aktaran S. Kili, a.g.y., s. 129-130. Vurgu sonradan.

bir yandan da bağımsız bir sınıf sendikacılığının ifadesi olan DİSK kurulmuştur. Birazdan ele alacağımız TİP olayıyla birleştirildiğinde bütün bunlar, işçi sınıfının siyasal, örgütsel ve giderek de ideolojik bakımdan burjuvaziden bağımsızlaşması potansiyelinin oluştuğunu göstermektedir. Haziran 1970 olayları bu sürecin hem çarpıcı bir örneği hem de doruğudur. CHP yönetimi, özellikle de Ecevit ekibi, burjuvazinin siyasal güçleri içinde, işçi sınıfının bağımsızlaşması tehlikesini en erkenden gören ve bu tehlikeye karşı **baskıya değil eritmeye** dayanan önlemler geliştirmeye yönelen öğe olmuştur. Ecevit bunu gerek 60'lı yılların başında yazdığı gazete yazılarında, gerekse de 1965'de yayınladığı ve ilk manifestosu olarak kabul edilebilecek **Ortanın Solu** başlıklı kitabında hiç sıkılmadan açıklamıştır:

> «Halkı adaletsizlikten, yoksulluktan, baskıdan kurtarıcı ve toplumu sosyal adalet içinde kalkındırıcı tedbirler alınmazsa, ezilen, yoksulluk çeken insanlarda birikecek isyan duyguları, kabarıp taşma noktasına varabilir. Sınaileşmeye başlamış toplumlarda bu tehlike daha da büyüktür. İşte o zaman aşırı sol akımlar, bu isyan duygusunu, yıkıcı ve yaygın bir sel haline getirebilir. Ortanın solu, bu sele karşı en sağlam duvar, en etkili settir.»[21]

● İşçi sınıfı hareketinin yükselişinin bir ifadesi de 1961'de kurulan ve hızla gelişen Türkiye İşçi Partisi'nin siyasal alanda CHP'ye karşı sesi duyulan bir rakip haline gelmesidir. İnönü de dahil olmak üzere CHP yönetimi, TİP'in bu gelişmesinin CHP için (özellikle de 50'li yıllardan itibaren benimsediği, işçi sınıfı üzerinde hegemonya kurmaya yönelik taktiği gözönüne alındığında) nasıl bir tehdit oluşturduğunu erkenden teşhis etmiştir. Gerek işçi sınıfı içinde, gerekse CHP'-

---

(21) B. Ecevit, **Ortanın Solu**, 2. baskı, İstanbul, 1966, s. 21. Burada bir-iki ek noktaya değinmek istiyorum: (1) Bu bölümün, aynen kitabın geri kalan bölümleri gibi, emekçilere değil doğrudan doğruya hakim sınıflara hitap ettiği, hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak kadar açıktır. (2) Dikkatli bir metin analizi, Ecevit'in, söylediğinden daha fazlasını ima ettiğini göstermektedir. Yazar, «sınaileşmeye başlamış toplumlarda bu tehlike daha büyüktür» diyor. Ama nedenini açıklamıyor. Oysa nedeni açık: Ecevit hakim sınıfları sadece genel olarak «halk» konusunda değil, özel olarak gelişen proletaryanın oluşturduğu tehlike karşısında uyarmak istiyor. (3) Nihayet, **Ortanın Solu** kitabını inceleyenler, burada aktarılan pasajın, öyle yeri gelmişken söylenmiş sözlerden ibaret olmadığını, kitabın merkezi tezini ifade ettiğini göreceklerdir. Kitabın mimarisi de bunun kanıtıdır: yoksul insanlara yönelik acıma duyguları uyandırmayı amaçlayan retorik bir girişten ve siyasal partiler yelpazesini en basit terimlerle açıklayan pedagojik bir bölümden sonra «ortanın solu»nu gerekçelendirmeye yönelik ilk ciddi bölüm, Türkiye'de sol tehlike temasına ayrılmıştır. (Bk. s. 27 - 33).

nin her zaman temel toplumsal desteklerinden biri olmuş olan üniversite gençliği içinde TİP'in bulduğu yankı, CHP yönetimini toplumsal sorunlara ve taleplere sahip çıkmaya itmiştir.[22] Aynı şekilde, DİSK'in doğuşu ve hızla büyümeye başlaması, bazı Türk-İş sendikacılarını, işçi sınıfı içindeki bu yeni eğilimleri gözönüne alarak, sosyalizmin önünü kesecek bir sosyal demokrat ideolojiyi geliştirme yönünde hareketlendirmiştir.[23]

● 60'lı yılların sonunda işçi sınıfının siyasal hareketliliği doruğuna yükselir ve üniversite gençliğinin radikalleşmesi, belirli yörelerde toprak işgalleri vb. buna eşlik ederken, AP'nin temsil ettiği hakim sınıf blokunda da çok ciddi bir çatlama meydana geliyordu. Olayın temelinde, AP'nin (DP'den farklı olarak) sanayi burjuvazisinin hakimiyetine girmiş olması, özel olarak da büyük kentlerin büyük sermayesine öncelik tanıması yatıyordu. Bu, bir yandan tarım burjuvazisi ve yarı-kapitalist toprak sahipleri arasında, bir yandan da küçük kentlerin burjuvazisinde ciddi huzursuzluklara yol açacaktı. Sonuç, AP'nin içinden çeşitli kopmaların olmasıydı: yeni kurulan Demokratik Parti ve MSP, büyük burjuvazinin, sermayenin öteki dilimleriyle ve toprak sahipleriyle ittifakının parçalanışının bir ürünüydü. 60'lı yılların sonunda iç pazara dönük sermaye birikiminin ilk ciddi bunalımına girmesi hakim sınıflar arasındaki bu çelişkileri derinleştiriyordu. Sözkonusu çelişkiler, bunalımın bastırıldığı ama gerçek anlamıyla çözülmediği 70'li yılların tümü boyunca siyasal mücadeleye damgasını vuracaktı.

Böylece, sanayi sermayesi bu dönemde iki ateş arasında kalıyordu. Bir yanda, işçi sınıfı ve öteki emekçi katmanların yükselen mücadelesi; öte yanda ise, sermayenin, çıkarları sınai kapitalizmin gelişmesiyle çelişen dilimlerinin gösterdiği direnç. CHP ve AP, 70'li yıllar boyunca sanayi sermayesinin bu iki sorununun çözümü açısından karşıt kutuplar oluşturacaktı. AP, bütün mülk sahibi sınıfların birliği temelinde işçi sınıfı hareketinin bastırılması stratejisini benimserken, CHP giderek işçi sınıfı, öteki kentsel emekçi sınıf dilimleri ve yoksul ve orta köylülük üzerinde kurduğu hegemonya yoluyla, sınai sermaye birikiminin önünde birer engel haline gelmiş olan öteki mülksahibi sınıfları geriletme stratejisini sunuyordu sanayi burjuvazisine. Yeni CHP'ye

(22) Bu, zaman zaman parti yönetimi tarafından açıkça ifade edilmiştir. Bk. Bilâ, a.g.y., s. 387-88 ve Kili, a.g.y., s. 211-213.

(23) Bu sendikacıların 1971 yılında hazırladıkları bir raporda DİSK'in gelişmesinden duydukları huzursuzluk örtülü bir biçimde ifade edilmektedir. Bk. **Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen**, toplu yapıt, Ankara, 1971, s. 11.

70'li yıllarda, emekçi sınıfları savunan retoriğine rağmen, burjuvazinin gözünde saygınlık ve inanılırlık kazandıran işte bu partinin sanayi burjuvazisi için ifade ettiği bu sınıf ittifakıydı.

CHP'nin sanayi burjuvazisinin çıkarlarını toprak, ticaret vb. çıkarlara karşı savunmasının programatik ifadesi birçok metin ve açıklamada bulunabilir. Bir örnek vermekle yetineyim. CHP'nin 1976 yılında kabul edilmiş olan son programında, «Hakça Kazanç» başlığı altında, partinin hangi gelir kategorilerine karşı mücadele edeceği (karakteristik bir demagojik üslupla sanki emekçilerin çıkarları açısından ele alınıyormuşçasına) açıklanmaktadır. Bunların hızla gözden geçirilmesi, sanayinin toplam artı-değerden aldığı payın yükseltilmesinin amaçlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Sözkonusu gelir kategorileri şunlardır: (1) ticarette aracılık kârları; (2) arsa spekülasyonu vb. faaliyetlerden edinilen gelirler; (3) gereksiz sübvansiyon ve korumacılıktan elde edilen aşırı-kârlar; (4) vergi kaçırma; (5) tefeci kârı; (6) büyük toprak sahiplerinin rantı.[24]

● CHP'nin sosyal demokrasiye yaklaşmasının son bir nedeni daha vardır: Türkiye'nin gelişmekte olan uluslararası ilişkileriyle ilgilidir bu neden. 60'lı yıllar, Türkiye'nin giderek Avrupa ile bütünleşmeye başladığı, Avrupa sisteminin bir parçası niteliğini kazandığı ve ABD'den bir ölçüde uzaklaştığı bir dönemdir. (Bu eğilim 1980'e kadar devam edecek, ondan sonra daha sorunlu bir nitelik kazanacaktır.) AET ile uzun dönemde üyeliği öngören bir ortaklık anlaşması imzalanmış, Batı Avrupa'ya işçi göçü hızlanmış, gerek ticaret gerekse sermaye akımları açısından Batı Almanya birinci sırayı ABD'den devralmış, 1964 Kıbrıs olayları ve ünlü Johnson mektubu sonrası gelen «çok-yönlü dış politika» dalgasında Avrupa ABD'ye karşı ilk akla gelen ağırlığı oluşturmuştur. İşte Türkiye'nin burjuva güçleri arasında Avrupa'ya yönelenler içinde Avrupa'nın iki ana siyasal ailesinden biri olan sosyal demokrasi ile bütünleşmek bu gelişmeler çerçevesinde son derece mantıklı bir seçiştir. Nitekim CHP geleneği bu yönelişin meyvalarını 12 Eylül sonrasında uluslararası sosyal demokrasinin dayanışması biçiminde toplayacaktır.

Bütün bu söylenenler şöyle özetlenebilir. CHP'de 1965 sonrasında yaşanan değişim, tarihsel işlevini yitirmekte olan ve yeni bir kimlik arayan bir siyasal parti ile sınaî kapitalizm evresine giren ve köklü biçimde değişen bir toplumda ortaya çıkan yeni sınıf dengeleri ve yeni sınıf ittifakı arayışları arasında bir buluşmanın ürünü olmuştur.

(24) Bk. Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Ankara, 1976, s. 42-43.

kitlesini arayan bir partiyle siyasal ifadesini arayan yeni bir toplumsal durum arasındaki uyumdur bu. Kuşkusuz, bu yeni toplumsal gelişme farklı bir siyasal tablo da doğurabilirdi: işçi sınıfının sosyalist bir örgütlenme çerçevesinde burjuva siyasal güçlerle ilişkisini koparması. Ama başka şeylerin yanısıra, solun devlet gücüyle bastırılması, bu yolu büyük ölçüde güçleştirmişti. İşte CHP'nin 1965-77 arasındaki göz kamaştırıcı yükselişini açıklayan da bu iki etkenin bir araya gelişidir.

3. CHP VE SOSYAL DEMOKRASİ

CHP'nin yenileşmesinin, bir anlamda kendini güncelleştirmesinin tarihsel dinamiklerini kısaca ele aldıktan sonra, şimdi de 70'li yıllara varıldığında CHP'nin bu yenileşme sonucunda gerçekten iddia edildiği gibi bir sosyal demokrat parti haline gelip gelmediğini araştıralım. Bu konuyu tartışırken, akılda tutulması gerekli iki nokta var. Birincisi, bir partinin sosyal demokrat bir parti olup olmadığını sormak, uluslararası sosyal demokrasiyi incelerken gördüğümüz gibi, bu partinin reformist ve kapitalizmle uzlaşmış da olsa, bir **işçi partisi** haline gelip gelmediği sorusunu sormak anlamına geliyor. Aksi takdirde sosyal demokrasi kavramını içi boş bir etiket olarak kulanıyoruz, ya da bir hareketi kendine taktığı adla anmanın kolaylığına kapılıyoruz demektir. Her ikisinin de sosyalist pratik açısından çok ciddî sorunlar doğurabileceğini çeşitli tarihsel örnekler aracılığıyla izlemek olanaklı. İkinci nokta ise şu: buradaki tartışma sadece CHP'nin vardığı noktadaki durumunu saptamaya yönelik. Aslında, aynen Avrupa sosyal demokrasisinde olduğu gibi soruna dinamik bir bakış açısından bakmak gerekiyor. CHP, hiç olmazsa söylem düzeyinde sosyal demokrasiye yanaşan bir parti olduğuna göre, sosyal demokratlaşma da bir **süreç** olarak görülebilir ancak. Dolayısıyla da aşağıda söylenenler geleceğe ilişkin değil, **şimdilik varolana** ilişkin şeylerdir.

CHP'nin bir işçi sınıfı partisi olup olmadığını araştırırken, uluslararası sosyal demokrasiye uyguladığımız kıstasları bu partiye de uygulamamız gerekir. Sözkonusu kıstasların ilkine, yani partinin dünya işçi sınıfı hareketinin tarihi içindeki yerine baktığımızda, durumun tümüyle olumsuz olduğunu görmek kolaydır. Bir tarihsel oluşum olarak CHP'nin bu gelenekle uzak yakın en ufak bir ilişkisi olmamış, parti, başlangıcından itibaren azgelişmiş bir kapitalizmin koşullarına uygun bir burjuva partisi olarak, üstelik uzun bir dönem boyunca işçi sınıfına karşı baskıcı bir siyaset uygulamıştır. Zaten sorun CHP'nin bu tarihine **rağmen** bir işçi sınıfı partisi haline gelip gelemediği olduğuna göre, bu nokta üzerinde daha fazla durmak gereksizdir.

İşçi sınıfıyla ve işçi sınıfı örgütleriyle ilişkiler açısından elimizde fazla bir veri olduğunu söylemek mümkün değil. Burada, tek bilinen nokta CHP'nin sendikalarla ilişkilerinin gelişimi.[25] CHP'nin 60'lı yılların sonundan itibaren sendika hareketi içinde kendine yandaş bir akım bulduğu bilinen birşey. Önce Türk-İş içinde, «sosyal demokrat ideoloji»yi benimseyen bir grup sendikacı belirmişti. Ardından 70'li yıllarda bazı sol gruplarla ittifak halinde çalışan CHP'ye yakın sendikacılar, DİSK içinde ciddi bir ağırlık kazanacaklardı. Ne var ki, bütün 70'li yıllar boyunca CHP her iki konfederasyonla da kalıcı ve temelli ilişkiler oluşturmayı başaramamıştır. Bu da önemli bir noktaya işaret etmektedir: Türkiye gibi azgelişmiş bir kapitalist ülkede, üstelik de derin bir bunalım döneminde, reformist bir partinin işçi sınıfının hiç olmazsa belirli dilimlerine verilecek ödünler temelinde sendikalarla kalıcı bir ilişki kurması çok güçtür. 1977 sonunda, tam da CHP ağırlıklı hükümetin kuruluşunun öncesinde, DİSK'in başına CHP içinden gelen bir sendikacı geçtiği halde, Ecevit hükümetinin hemen hemen her konuda DİSK ile ters düşmüş olmasının nesnel nedenlerinden biri budur. Türk-İş'e gelince, 1978'de gerçekleştirilen «Toplumsal Anlaşma»ya ve yılların «partilerüstü politika» savunucusu Halil Tunç'un sonradan Ecevit'e yakınlaştığı iyice ortaya çıkmasına rağmen, gerek 1980 öncesinde, gerekse bugün Türk-İş üst yönetiminin çoğunluğuyla CHP geleneğinden uzak durmaya kararlı olduğu açık seçik ortadadır.

Kaldı ki, yukarıda da belirttiğim gibi, sendikalarla yakın ilişki bir partiyi işçi partisi olarak nitelemek için yeterli değildir. Çünkü burjuva partileri de yer yer böyle ilişkiler kurabilirler, hatta destek kazanmak için kurmak isteyebilirler. Önemli olan, bir yandan, bu ilişkilerin partinin sınıfla bunun yanısıra kurduğu başka ilişkiler içindeki yeri; bir yandan da partinin öteki sınıf ve katmanlarla ilişkisinin niteliğidir. CHP'nin sadece işçi sınıfı ile değil, toplumun öteki sınıflarıyla da kalıcı ilişkiler kurmaya çalıştığı bilinmektedir. 70'li yıllarda Rahşan Ecevit'in başkanlığı altında çalışan Köylü Derneği, aşağıda CHP'nin yeni programatik yaklaşımını ele aldığımızda da göreceğimiz gibi, köylülüğün de parti için son derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Öte yandan, CHP'nin sermaye örgütleriyle de ilişkilerini geliştirmek istediği yolunda veriler vardır. Bunlar arasında, 1974 Odalar Birliği seçimleri dolayısıyla örgüte gönderilen genelge en çarpıcı örneklerden birini oluşturmaktadır.[26] Bu genelgede Ge-

(25) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi bu kitapta Y.Koç'un yazısında bulunabilir.
(26) Bu konuda İlke dergisinin Mayıs 1974 tarihli 5. sayısında (s. 40-43) yayınlanan belgeye bakılabilir.

nel Merkez örgüte, Odalar Birliği Genel Kurulu'na katılacak delegelerin kazanılması ve yönetime Birliğin bünyesinde «sömürü düzenine dur!» diyecek kişilerin seçilmesi için talimat vermektedir!

Böylece sendikaların CHP'nin ilişkiler ağı içinde ayrıcalıklı bir yeri olmadığı ortaya çıkıyor. Sorunun öteki yanına, yani partinin işçi sınıfıyla sendikaların dolayımından geçmeyen ilişkilerine bakarsak, tablonun daha olumsuz olduğunu görmek mümkün. Üyelerin bileşimi konusunda elde yeterli veri yok. Buna karşılık CHP'nin genel yönetiminde olsun, taşra yönetiminde olsun işçi ve emekçilerden çok burjuva kadroların hakimiyetinin 70'li yıllarda da sürüp gittiği yolunda ciddi göstergeler mevcut. Türkiye'de işçi sınıfının en yoğun olduğu İstanbul'u alalım. İstanbul yönetiminin 70'li yıllar boyunca çeşitli sermaye dilimlerinin, en başta da inşaat sermayesinin etkisi altında olduğu biliniyor. İstanbul örgütünün bütününe gelince, durumun ne olduğunu bir CHP'linin, Süleyman Genç'in, 1976 yılında yapmış olduğu bir konuşmadan izleyelim:

> «CHP, işçi ile bütünleşmeyi sağlayacak bir örgüt yapısına sahip olmalıdır... İşçi köylü elele derken bunlarla bütünleşmiş olmalıyız... Genel merkez bunu yapmıyor. Hemşerilik şirketi gibi çalışıyorlar. Kiminle, hangi örgütle hizipleşeceğiz? İstanbul'da 19 ilçeden 13'ünün başında tüccarlar çalışıyor.»[27]

İşçi sınıfının son derece yoğun olduğu İstanbul'un bu durumda olduğu düşünülürse, işçi sınıfının hem nicel olarak çok daha zayıf olduğu, hem de örgütlenmesi önünde çok daha büyük engellerin varolduğu taşra örgütlerinin yönetim bileşiminin niteliğini kestirmek çok da güç olmasa gerek.

CHP'nin toplumla bağları açısından bir işçi sınıfı partisi konumuna en çok yaklaştığı nokta, 1973 ve 1977 seçimlerinde oylarının büyük bir bölümünü büyük işçi kentlerinden almış olmasıdır. Partinin oyları bu kentlerde Türkiye ortalamasına göre belirgin biçimde daha yüksektir. (Semt veya mahalle düzeyinde daha ayrıntılı bir araştırma bilebildiğim kadarıyla henüz yapılmış değil.) Ne var ki, bu olgu tek başına hiçbir anlam ifade etmez. Birincisi, bu oylar, Batı Avrupa'nın sosyal demokrat partilerinde olduğu gibi **kalıcı** biçimde bağlanmamıştır CHP'ye. Gerek 1979 seçimlerinde İstanbul'da alınan sonuçlar, gerekse 1984 yerel seçimlerinde ANAP'ın SODEP ve HP kar-

(27) Aktaran Bilâ, a.g.y., s. 649-650.

şısında büyük kentlerdeki başarısı bunu ortaya koymaktadır. İkincisi, işçi oylarının belirli bir dönem boyunca bir partiye akması, başka verilerin yokluğunda, sözkonusu partinin bir işçi partisi olduğuna ilişkin bir karine oluşturmaz. Türkiye'de 1970'li yıllara kadar gecekondu mahallelerinin oylarının büyük çoğunluğuyla DP-AP geleneğindeki partilere yöneldiği bilinen bir gerçektir.

CHP Programı'nda «Sosyal Demokrasi»

Aslında, CHP'nin sınıfla dolaysız örgütsel bağları açısından klasik anlamda bir işçi partisi haline gelmediği zaten uzun uzun kanıtlanmaya değmeyecek kadar açıktır. Bu konuda, soru işareti uyandırabilecek esas etken, partinin kendini yenilemeye yöneldiği dönemde geçirdiği programatik değişim olabilir. Biraz da bu konuya dönelim.

CHP'nin 1969 ve 1973 Seçim Bildirgelerinden, 1976 tarihli son programından, Ecevit'in yazı ve konuşmalarından hareket edildiği takdirde, yeni CHP'nin «sosyal demokrat» (veya aynı anlama gelmek üzere «demokratik sol») programının temel öğeleri şöyle özetlenebilir: tarım ve köylülük için öngörülen reformlar ve politikalar (toprak reformu, köykentler, kooperatifleşme vb.); bölgelerarası sosyal adaletin sağlanması, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya öncelik tanınması; özel sektör ve kamu sektörünün yanısıra bir iktisadi ve siyasal güç odağı olarak «halk sektörü»nün geliştirilmesi; çalışanlara yeni haklar (kamu kesiminde yönetime katılma, memur/işçi ayırımı sorununun çözüme bağlanması, memurlara sendikalaşma hakkı vb.); sanayileşmeye öncelik.

Bu program hakkında söylenebilecek ilk şey, programın ana öğelerinin CHP'nin son «arınma» sürecini yaşadığı 1972 sonrası döneme, hatta hatta 1965 sonrası «Ortanın Solu» dönemine bile özgü olmadığıdır. Unutmamak gerekir, CHP'nin ve Ecevit'in 70'li yıllarda çok sol ve radikal görünen terminolojisi (bu, partinin ideolojik ortamı açısından önemlidir) daha İnönü döneminde yürürlüğe girmiştir. «Düzen değişikliği», «Toprak işleyenin, su kullananın!» gibi sloganlar, «solculuğu» konusunda hiçbir hayâl beslenemeyecek olan İnönü'nün parti başkanlığı döneminde ortaya atılmış, İnönü'nün direnciyle de karşılaşmamıştır. 1967'de büyük gürültü ile partiden ayrılacak olan Turhan Feyzioğlu bile, 1966 yılında Meclis kürsüsünden şöyle konuşmaktadır:

«Sosyal uyanış yüzünden, ucuza sömürülen el emeği ile sermaye birikimi sağlamak, artık imkânsız bir hale gelmiştir. Bu itibarla biz de kapitalist modelle kalkınmayı mümkün görmüyoruz.»[28]

Dolayısıyla, 70'li yılların sol retoriğini CHP'nin gerçek bir sol parti niteliği kazandığı yolunda bir kanıt olarak kullanmak yanlıştır. Üstelik, yeni programın hemen hemen bütün öğeleri, 50'li yıllardan veya 60'lı yılların başından itibaren partinin programına şu veya bu ölçüde girmiş noktalardır. Örnek vermek gerekirse, «köykent» terim olarak olmasa bile kavram olarak ilk kez 1961 yılında Temel Hedefler Beyannamesi'nde, Doğu'nun öneminin vurgulanması aynı yılın seçim bildirgesinde yer almıştır.[29] İşçi hakları ve yabancı sermaye konusundaki duyarlılık, ta 50'li yılların gelişmelerinin ürünüdür. «Sos yal demokratlaşma» sürecinin bunlara yaptığı katkı, belirli eklemeler ve daha açık bir sistemleştirmeden başka birşey değildir.

İkinci olarak, bu sistemleştirmede **esas yenilik**, çalışanların hakları ve çıkarları konusunda **değil**, (1) köylülüğe veri'en öncelikte, (2) kooperatifleşme sürecine verilen büyük önemde ve (3) «halk sektörü» kavramında ortaya çıkmaktadır. İlk noktayla ilgili olarak şu söylenebilir : Ecevit'in, başvurduğu yeni söylemin ötesinde, CHP programına esas katkısı, partinin 50'li yıllarda kentsel sınıflar yönünde geliştirdiği açılmayı yeterli bulmayarak, Türkiye'nin daha uzun süre en önemli oy deposunu oluşturacak olan köylülüğe dönmesi ve burada da AP geleneğinin ufkunun dışında kalan yeni bir programatik atılım yapmasıdır. Bu yeni atılım kooperatifçilik ile ilgi'idir. Kooperatifçiliğin sosyal demokrat gelenekle uzaktan bir akrabalığı vardır gerçi, ama bir işçi sınıfı partisini tanımlama açısından aslî bir öğe olduğunu iddia etmek olanaksızdır. «Halk sektörü»ne gelince, CHP'nin propagandasının bu çok önemli unsuru (bu önerinin gerçekçiliği veya anlamlılığı üzerine bir tartışmaya burada girmek mümkün değil) aslında temel olarak iki öğe içermektedir : Türkiye'de bir ölçüde zaten gelişmiş olan kooperatif kesimi ile yabancı ülkelerde çalışan işçilerin dövizleriyle kurulacak şirketler. Bunun ötesi tam anlamıyla propagandadır.

CHP'nin yeni programatik yaklaşımının burjuvazinin çıkarları karşısındaki konumuna gelince, burada gözlenebilen üç temel nokta

---

(28) Konuşmanın metni için bk. M. Aksoy, **Sosyalist Enternasyonal ve CHP**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 32.

(29) Bk. S.Kili, a.g.y., s. 169 ve 171-73.

vardır. Birincisi, Türkiye solunun önemli bir bölümünün CHP'yi «anti-tekelci» kesimlerin çıkarlarını savunan bir parti olarak nitelemesine yol açan **Ak Günlere** (1973 Seçim Bildirgesi) metninin tekelci büyük sermaye karşısındaki eleştirel konumunun, üç yıl gibi kısa bir süre içinde neredeyse **tümüyle** ortadan kalktığı gerçeğidir. 1976'da kabul edilen yeni program, sözkonusu metinden farklı olarak, özel kesimi büyük ve küçük olarak ikiye ayırmaz, büyük sermayeyi tekelcilikle uzun uzun eleştirmenin yerini «tekelleşme eğilimine karşı etkin ve kesin önlemler» gibi herhangi bir burjuva partisinin programında yer alabilecek bir kısa değinme alır, büyük-küçük ayırımı yapılmaksızın sermayeye birçok kolaylık ve özendirme vaad edilir.

İkincisi ve çok daha önemlisi, Ecevit'in **Ortanın Solu** kitabıyla başlayan gelenek, **Ak Günlere** gibi en radikal bir metin de dahil olmak üzere, CHP'nin bütün programatik metinlerinde sürdürülür: CHP'nin emekçi halkın çıkarları ile ilgili önerilerinin **aynı zamanda** sermayenin çıkarlarına hizmet etme açısından en etkin yöntemi oluşturduğunun belirtik biçimde ileri sürülmesidir bu. Ecevit'in «Ortanın Solu»nu aslında emekçi kitlelerin solini engellemeye yönelik en güçlü set olarak nitelediğini yukarıda görmüştük. **Ak Günlere**'nin tam da işçi hakları ile ilgili bölümü, sermayeyi bu hakların kendi çıkarlarıyla çelişmeyeceğine ikna etmeye yönelik argümanlar içerir. Söylenen, işçi haklarının (1) teknolojik atılımları uyararak, (2) iç pazarı genişleterek ve (3) «işçilerin demokratik rejimle bağdaşmayan akımlara veya eylemlere yönelmeleri veya öyle akımların ve düşüncelerin işçiler arasına sızması» gibi olasılıkları önleyerek yararlı olacağıdır. Zaten, «eğer 1963'de, CHP'nin öncülüğünde, Türk işçilerine ileri demokratik çalışma hakları tanınmış olmasaydı», 60'lı yılların sonunda bütün toplum radikalleşirken işçi sınıfı sakin kalmazdı, Bildirge'ye göre.[30] 1976 programı da aynı şeyi başka kelimelerle söylemektedir: CHP'nin önerdiği çerçeve içinde «çalışan bir özel kesim, topluma güven vereceği gibi, sanayi toplumuna geçiş sürecinin çetin aşamalarında **kendi güvenliğini de en etkin biçimde sağlamış olur.**»[31]

CHP'nin yeni yönelişinin sermaye ile ilgili yönleri konusunda değinilmesi gereken son nokta, yukarıda partinin yenileşmesinin ardındaki dinamiği araştırırken belirttiğim gibi, CHP'nin sanayi sermayesini öteki sermaye dilimleri karşısında hiçbir ikircikliliğe yer bırakmayan biçimde savunmasıdır. Çeşitli özendirme önlemlerinin yanısıra, her program tekrar tekrar sanayicilere ticaret odalarından ba-

(30) **Ak Günlere** (Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi), s. 117 - 122.
(31) **Program**, s. 151, vurgu sonradan.

ğımsız odalarda ve bağımsız bir birlikte örgütlenme olanağını vaad etmektedir.[32]

Bütün bunların ışığında varılması gereken sonuç açıktır. CHP 60'lı ve 70'li yıllarda geçirdiği önemli değişime rağmen bir işçi sınıfı partisi haline gelememiştir. Buna ne tarihsel geleneği, ne örgütsel yapısı ve ilişkileri, ne de programı izin vermemektedir. Dolayısıyla da, partinin bir «sosyal demokrat» parti olduğu önermesi, sadece bir iddiayı, bir dileği ya da içi boş bir etiketi temsil edebilir ancak.

Ne var ki, CHP'nin sosyal demokrat bir parti olduğu iddiası, aynı zamanda, bu partinin 1977 yılında Sosyalist Enternasyonal'e üye olarak kabul edilmiş olmasından da belirli bir güç almaktadır. (Aynı şey 1986 yılı içinde üye olarak kabul edilen SHP ve DSP için de geçerlidir.) Öyleyse son olarak, bu soruna da kısaca değinmemiz gerekiyor.

Sosyalist Enternasyonal Sorunu

Sosyalist Enternasyonal (SE) üyeliğinin CHP'nin sosyal demokrat niteliğine işaret ettiğine inananların düşüncesi oldukça yalın: madem SE sosyal demokrat partilerin üst uluslararası örgütüdür ve madem bu örgüt CHP'yi kendi çatısı altına kabul etmiştir, demek ki bu partiler CHP'yi de kendileriyle aynı yapıda görmektedirler. Eğer bu yapı bir işçi sınıfı partisinin yapısı ise demek ki CHP'yi de böyle nitelemek mümkün olmalıdır. Bu usyürütme ilk bakışta doğru gibi görünebilir. Başka durumlarda ve başka yerlerde de muhtemelen doğru sonuçlar verebilir. Nitekim bizim de başlangıçta bir partinin işçi sınıfı partisi olup olmadığını saptamak için üzerinde durduğumuz kıstaslardan biri, partinin uluslararası örgütlenme içindeki yeridir. Bütün bunlara rağmen, sözkonusu usyürütme doğru değildir. Çünkü, SE'nin son dönemde geçirdiği köklü değişimden soyutlamakta, somut bir tahlile dayanmamaktadır.

SE, 1976 Cenevre Kongresi'nden itibaren Willy Brandt'ın başkanlığı altında büyük bir hızla Avrupa'nın göreli olarak yoksul ülkeleri (İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye) de dahil olmak üzere azgelişmiş ülkelere dönmüş, «Kuzey/Güney» ilişkilerini faaliyetlerinin odak noktasına alırken, azgelişmiş ülkelerdeki örgütlenme çabasına da büyük bir ivme kazandırmıştır. Bugün SE'in Büro'sunun yarısı Avrupa-dışı partilerden oluşmaktadır.[33] Latin Amerika'nın her ülkesin-

(32) Ak Günlere, s. 84 ve Program, s. 152.
(33) A.Donneur, a.g.y., s. 92 vd.

de en az bir parti mevcuttur SE ile bağlantısı olan.[34] On yıllık bir süre içinde dünyanın her yanında sosyal demokrat işçi partilerinin fışkırdığını düşünmek için hiçbir neden yoktur. Nitekim dünyanın dört bir yanından SE'ye katılan partiler konusunda yazılanlar, bu partilerin önemli bir bölümünün kendi ülkelerinin (ulusçu, popülist ya da reformist) burjuva veya küçük burjuva partileri olduğunu ortaya koymaktadır.[35] SE'nin bu yeni genişleme politikasının nedenlerine burada girmeye gerek yok. Bu konudaki bazı yorumları yukarıda aktarmıştım. Bizim için önemli olan şudur : SE'nin son dönemdeki yöneliminin somut bir tahlili, **CHP geleneğindeki partilerin Enternasyonal'e kabulünün, bu partilerde değil, Enternasyonal'in kendisinde bir değişikliğin ürünü olduğunu** ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Varolan sınırlı bulguların incelenmesi, CHP'nin bir işçi sınıfı partisi haline gelmediğini, 1980'e varıldığında yer yer popülist bir söyleme yaslanan reformist bir burjuva partisi niteliğini taşıdığını gösteriyor. Oysa, yazının ilk bölümünde göstermeye çalıştığım gibi, uluslararası sosyal demokrasiye bağlı Avrupa partileri, sadece tarihsel gelenekleri açısından değil, günümüzdeki özelliklerinden dolayı da işçi sınıfı partileridir. Kapitalist toplumun iki ana sınıfı karşısında bu derece farklı bir konuma sahip, sınıf doğası bakımından birbirinden tümüyle farklı iki siyasal hareketi aynı siyasal etiketle anmak, sınıflar arasındaki mücadeleleri toplumların hareketinin ana motoru olarak kabul eden marksizm için olanaklı değildir. CHP hiçbir zaman sosyal demokrat bir parti olmamıştır. Sosyal demokrat olarak anılması da o'sa olsa partinin sınıf doğası konusunda bir mistifikasyon doğurmaya yarar.

Bu yazının vardığı temel sonuç bu olmakla birlikte birkac noktayı daha eklemekte yarar var. Birincisi, burada sadece CHP'nin ele alınmış olmasıyla ilgili. Bugün bu partinin mirasçısı olarak ortaya çıkan SHP ve DSP bu yazıda ele alınmıyor. Bunun iki nedeni var. Bir yandan, yazının boyutları bu partilerin de CHP konusunda yapıldığı kadar bile ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutulmalarını olanaksız kılıyor. Öte yandan, bu partilerin kısa geçmişi, birçok konuda anlamlı

(34) J. Petras, a.g.m.

(35) Latin Amerika için bk. J. Arrate, «El socialismo autonomo sudamericano : sus antagonismos y sus convergencias con Europa», Nueva Sociedad (Karakas), 72, Mayıs-Haziran 1984, s. 104 ve J. Petras, a.g.m.; Afrika için bk. J Ziegler, «Crise à l'Internationale socialiste», Le Monde Diplomatique, Ekim 1982.

sonuçlara varmayı, yeterli bulgulara erişmeyi olanaksız kılıyor. Ama eğer programlarına ve bugüne kadar ortaya koydukları siyasal performansa bakılırsa, bu partiler sosyal demokrasiye CHP'den bile daha uzak görünüyorlar. Kuşkusuz, CHP içinde olduğu gibi, bu partiler içinde de gerçek bir sosyal demokrasinin fikirlerini benimsemiş nice kadro, hatta önder bulunduğunu kabul etmek mümkün. Ama bir siyasal harekete karakteristik özelliğini, herşeyden ötede sınıf doğasını kazandıran, bireylerin niyetleri ve düşünceleri değil, partinin yapısı, sınıflarla ilişkileri, programı ve ideolojisidir. Bu açıdan SHP ve DSP' nin bugünkü konumlarına bakıldığında, Türkiye'de sosyal demokrasinin CHP'den farklı bir yere vardığını düşünmek için henüz hiçbir neden yok gibi görünüyor. Daha doğrusu, CHP'ye göre bu partiler olsa olsa bir gerilemeyi temsil ediyorlar.

İkincisi, Türkiye'deki CHP geleneği ile Avrupa sosyal demokrasisi arasında bu yazıda ortaya konulmaya çalışılan temel farklılığın, tarihsel gelişmenin bugün varmış olduğu noktada çekilmiş bir fotoğrafa dayandığı unutulmamalı. Oysa tarih durmuyor. Yarın yepyeni gelişmelere gebe olabilir bu konuda da. Uluslararası sosyal demokrasinin tarihsel evrimine bakarken gördük: bu hareket devrimci bir işçi sınıfı hareketi konumundan yola çıkarak her yeni evrede burjuvaziyle daha fazla uzlaşmış, nihayet bir burjuva hareketi olmanın sınırlarına ulaşmıştır; önümüzdeki dönemde büyük bir tarihsel sıçramayla bu eşiği geçip geçmeyeceğini zaman bize gösterecektir. Öte yandan CHP, 50'li yıllarda başlayan, 60'lı yıllarda büyük bir ivme kazanan, 1972'de önemli bir aşama kaydeden bir süreç içinde ciddî bir değişim geçirmiştir. Bugün varolan iki partiden birinin önümüzdeki dönemde sınıf mücadelelerinin somut gelişimi içinde sarsıcı ve köklü bir değişim geçirmesi halinde bir sosyal demokrat parti haline gelmesi, son derece güç görünmekle birlikte, olanaksız değildir. Yani uluslararası sosyal demokrasinin de, CHP geleneğinden gelen partilerden birinin de zemin değiştirmesi tümüyle dışlanmaması gereken birer olasılıktır. Buluşmanın sınırın hangi yanında olacağını bugünden belirlemek güçtür. Hatta gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bile söylenemez. Ama gelecekteki gelişmelerin dikkatle izlenmesi yine de zorunludur.

Üçüncüsü, CHP'nin bir sosyal demokrat parti niteliğine bile kavuşamamış olması, sosyal demokrasinin kendisinin dünya işçi sınıfının ve emekçilerinin uzun dönemli çıkarları açısından savunulabilecek veya güvenilebilecek bir yanı olduğu anlamına gelmez. Yanlış anlamaları önlemek için bir kez daha belirteyim: sosyal demokrasi bir işçi hareketidir; ama köklü biçimde reformist, işçi sınıfı bürokrasisine ayrıcalıklar sağlamak uğruna burjuvaziyle uzlaşan, gelişmiş

ülkelerin işçilerinin kısa dönemli çıkarlarını kapitalizmin devamına bağlayan ve böylece hem dünya işçi sınıfının, hem de, hatta, gelişmiş ülkelerin işçilerinin uzun dönemli çıkarlarını ayaklar altına alan, sınıf mücadelesinin bütün büyük dönüm noktalarında başarısızlığı tescillenmiş bir işçi sınıfı hareketi.

Nihayet, bu yazıda CHP geleneği konusunda yapılan saptamanın, başlangıçta belirttiğim gibi, sosyalist pratik açısından çok önemli uzantıları olduğunu hatırlatmakta yarar görüyorum. Bir partinin burjuva partisi mi, yoksa işçi partisi mi olduğu sorusu, klasik marksizmden kaynaklanan ve tarihin büyük mücadelelerinin deneyimi ışığında sınanmış ve zenginleştirilmiş bir mücadele anlayışı için, bir dizi sorunda **belirleyici** bir önem taşır. Bu sorunların bazılarına kısaca değineyim: İşçi sınıfının en ileri unsurlarını bağrında toplayan bir partinin yokluğunda, sosyalistler bir başka partinin içine girip çalışmalı mıdır? İşçi sınıfının örgütsel bağımsızlığının sağlandığı bir durumda, işçi sınıfı partilerinin birbirlerine karşı tavırları ile ilerici, demokrat burjuva partilerine karşı tavırları aynı mı olmalıdır? Özel olarak da burjuva partileriyle uzun dönemli, cephe tipi ittifaklar yapılması, işçi sınıfının ve sosyalizmin çıkarlarına yarar mı getirir, yoksa zarar mı? Sosyalist partiler seçime girme olanağından yoksunsa, bir işçi sınıfı partisi ile bir burjuva partisi karşısında alınması gereken tavır aynı mı olmalıdır, farklı mı?

İşte sosyalist pratiğin bu derece yakıcı sorunlarının doğru bir çözüme kavuşturulmasında taşıdığı belirleyici önem dolayısıyladır ki, aksine bir kanı bütün toplumda neredeyse bir siyasal önyargı haline gelmiş olsa bile, CHP geleneğinin sosyal demokrat bir hareket haline gelmemiş olduğunun saptanması, sosyalistler için küçümsenemeyecek bir ivedilik taşımaktadır.

Türkiye'de Sosyal Demokrasi ve Sendikacılık

Yıldırım KOÇ

Türkiye'de sosyal demokrasi ve sendikacılık konusundaki bir çalışma öncelikle sosyal demokrasiden ne anlaşıldığı konusunda bir açıklamayla başlamak durumundadır. Ancak, yazının konusunun Türkiye'de sosyal demokrasi ve sendikacılık olması, sosyal demokrasinin çağdaş anlamı ve içeriğine ilişkin olarak sendikalardan birkaç örnek ve genel bir değerlendirmeyle yetinilmesini zorunlu kılıyor. Sosyal demokrasi ve sendikacılık arasındaki yakın bağ da, özellikle sendikaların sosyal demokrasi anlayışının irdelenmesini gerektiriyor.

Yazı, bu nedenle, önce İsveç ve Norveç'te «sosyal demokrat» sendikaların amaçları ve sorunların çözümüne ilişkin yaklaşımları konusunda birkaç örnekle ve sendikal ve siyasal alanlarda çağdaş içeriğiyle sosyal demokrasinin bazı özelliklerinin özetlenmesiyle başlayacak. Bu bölümün amacı, bugüne kadar Türkiye'de sosyal demokrasi olarak sunulanın, çağdaş anlam ve içeriğiyle sosyal demokrasi ile ilişkisinin çok sınırlı olduğunu sergilemektir.

Daha sonraki bölümde, çeşitli siyasi akımların sendikalara bakış açıları özetlenmektedir. Kanımca bugün sendikal alanda yürütülen reformist mücadeleye en uygun anlayış sosyal demokrasidir. Reformları, reformist bir yaklaşımın parçası olarak değil de, daha köklü ve temelli toplumsal-politik-ekonomik dönüşümler sürecinin birer aracı olarak değerlendirenlerin sendikal alandaki anlayışı ve mücadelesi, bugünkü durumuyla, sanırım geliştirilmeye muhtaçtır. Reformist sosyal demokratların sendikal çalışmalarının irdelenmesi bu konuya açıklık getirecektir.

Yazının daha sonraki bölümünde, bugün sosyal demokrat olma iddiasında ve sanırım çabasında olan iki siyasi partinin de mirasına büyük ölçüde sahip çıktıkları Cumhuriyet Halk Partisi'nin dönüşümü incelenmektedir. Ancak CHP bütün özellikleriyle değil, konuyla bağlantısı açısından, işçilere yaklaşımı ve parlamenter demokrasiye sahip çıkışı yönleriyle ele alınmaktadır. Bu iki konu birbiriyle özellikle bağlıdır, çünkü sosyal demokratların ana mücadele alanı parlamenter demokrasidir ve sendikal mücadele ile parlamentodaki mücadele ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır.

Yazının daha sonraki bölümünde, Türkiye'de işçi sınıfının nicel durumu ve örgütlülüğü ele alınmaktadır. Türkiye'de sosyal demokrasinin «Türkiye'ye özgü sosyal demokrasi» olmaktan çıkıp, çağdaş bir anlam ve içerik kazanmasının ön koşulu işçi sınıfının gelişimidir. Türkiye'de işçi sınıfının nicel durumu, örgütlülük düzeyi ve deneyim birikimi birçok tarihsel görevi başarmaya ve bu arada da çağdaş içeriğiyle bir sosyal demokrat harekete (geçici de olsa) taban oluşturmaya yetecek düzeydedir. 1930'lu yıllarda Kadrocuların «gelişmemiş işçi sınıfı» tezlerini bugün sosyal demokrasi adına tekrarlamanın anlamı kalmamıştır. Türkiye'de sosyal demokratlık iddiasında olanların çağdaş ve gerçek anlamıyla sosyal demokrat olabilmelerinin maddi koşulları bugün vardır. Gerisi niyete, gayrete ve işçi sınıfına kendi programını benimsetmeye çalışan alternatif güçlere göre sosyal demokratların gücüne kalmıştır.

Yazıda son olarak da, günümüzdeki «Türkiye'ye özgü sosyal demokrat» partiler bu açılardan incelenmektedir.

Bu yazıda, Türkiye'de çağdaş anlamı ve içeriğiyle bir sosyal demokrat hareketin bulunup bulunmadığı sorusuna yanıt aranacaktır. Çağdaş anlamı ve içeriğiyle sosyal demokrat bir sendikacılık hareketinin ve siyasal partinin bulunup bulunmadığı sorusu ile, Türkiye'de sosyal demokratların iktidara gelmesi durumunda sosyal demokrat bir programın başarıyla uygulanıp uygulanamayacağı soruları birbirinden tümüyle ayrıdır. Bu yazıda ikinci soru tartışılmayacaktır.

İttihat ve Terakki Partisi ile CHP'nin değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken nokta, bağımsızlıkçı, milliyetçi, sanayileşme programlı ve belirli tarihsel koşullarda ilerici yanları olan hareketleri hemen sosyal demokrat olarak nitelemenin yanlışlığıdır. Türkiye'de genellikle yapılan budur.

Türkiye'de sendikacılık hareketinde çağdaş içeriğiyle sosyal demokrat akım oldukça güçlüdür. Ancak, bu konuda bir noktaya der-

hal işaret etmek gereklidir. Türkiye'de sendikacılıkta çağdaş içeriğiyle sosyal demokrat akımı, genellikle sanıldığı gibi Türk-İş içindeki «sosyal demokrat kanat» değil, bir bütün olarak DİSK temsil etmektedir. DİSK'e bağlı bazı sendikaların yapıları ve çalışmaları farklıdır, ancak bir bütün olarak programı, yapısı ve genellikle de etkinlikleri açısından DİSK, çağdaş anlamıyla sosyal demokrat bir sendikal yapıdır.

Türkiye'de uzun yıllar sendikal alanda «sosyalizm» biçiminde sunulanlar, çoğunlukla Batı Avrupa ölçütlerine göre «sosyal demokrat» ya da çeşitli ülkelerde bir ölçüde Marksizmden kaynaklanan veya yararlanan ve kendi tanımlarıyla «demokratik sosyalist» olan partilerin anlayışlarıdır.

Çağdaş Anlamıyla Sosyal Demokrasi (Sendikaların Bakışı)

İsveç'te tüm ücretlilerin yaklaşık yüzde 85'i sendika üyesidir. Mavi yakalı işçiler arasında sendikalaşma oranı yüzde 90'ın üstündedir. Mavi yakalı işçiler İsveç Sendikalar Konfederasyonu'nda (LO) örgütlüdürler. LO'nun üye sayısı 2,2 milyon dolayındadır.[1]

LO'nun **Sendikalar ve Parti - Bir Ekip** isimli yayınında şöyle deniyor :

> «LO tüzüğü, LO'nun 'toplumumuzun siyasal, toplumsal ve ekonomik demokrasi ilkelerine uygun bir biçimde gelişmesini sağlamaya çabalayacağını' belirtmektedir.
> «Ayrıca, LO üyesi sendikaların çoğunun (24 sendikanın 14'ünün) tüzüklerinde, bu sendikaların sosyalist bir toplumun geliştirilmesini sağlamak için çalışacakları belirtilmiştir...
> «Çeşitli sendika tüzüklerinde kullanılan farklı sözcüklerin tümünün aynı amacı vardır; diğer bir deyişle, sendikacılık hareketinin, Sosyal Demokrat Parti tarafından temsil edilen biçimdeki demokratik sosyalizmi savunacağını belirtmektedir.
>
> «LO tüzüğünde 'sosyalizm' sözcüğünün bulunmamasının nedeni sadece ve sadece bu sözcüğün farklı insanlar için çok değişik anlamlar içermesi ve bu sözcüğün kullanımının LO'nun yaklaşımlarını daha açık bir biçimde sunmaya katkısının bulunmamasıdır.»[2]

---

(1) Karlsson, Gösta, **The Trade Union Movement in Sweden, European Trade Union** Institute, 1983, s. 8.
(2) LO (İsveç), **The Unions and the Party - A Team**, Stockholm, 1984, s. 2.

Batı Avrupa'da «sosyal demokrat» dendi mi, akla işçi sınıfı geliyor. İsveç Sendikalar Konfederasyonu Sosyal Demokrat Parti ile ilişkilerini, «işçi hareketinin sendikal ve siyasal kanatları arasındaki işbirliği» olarak açıklıyor.[3]

Norveç Sendikalar Federasyonu'nun (LO) 1981 yılı kongresinde son biçimini alan tüzüğünün 1. maddesinde, Federasyon'un amaçları arasında şu da belirtilmektedir :

> « a) İşletmeleri, kredi kurumlarını, girişimleri, toprağı ve doğa güzellikleri, ücretlilerin çıkarlarına ve genel refaha katkıda bulunduğu durumlarda, ortak mülkiyete geçirmek ve
> b) Ücretliler için çalışma yaşamında gerçek bir yönetime katılmayı sağlamak,
> gibi yollardan ekonomik demokrasinin kurulması için çalışmak.»[4]

Norveç Sendikalar Federasyonu Tüzüğü'nün bir maddesi de üyeliğe bir kısıtlama getiriyordu. Bu maddeye göre, «Nazi veya Faşist programları olan veya bu tür programlara benzeyen amaçları olan bir siyasal partiye üye bulunan veya böyle bir partiyi temsil eden ücretliler» «LO'ya bağlı sendikalara üye olamayacakları için» LO'da yer almayacaklardı. (Madde 2/1/f)[5]

Batı Avrupa ülkelerindeki «sosyal demokrat» sendikaların ve siyasal partilerin diğer özellikleri arasında parlamenter demokrasiye sahip çıkış ve toplumu «sivilleştirme» de sayılabilir.

Batı Avrupa'da bugünkü anlam ve içeriğiyle sosyal demokrasi, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında biçimlenmeye başladı. Kapitalizmin tekelci aşamaya geçişi, sendikalarda örgütlü (genellikle) vasıflı işçilerin istemlerinin bir ölçüde karşılanabilmesini, «sendikaların evcilleştirilmesini» olanaklı kıldı. Oluşan ve gelişen işçi aristokrasisi bu süreçte önemli bir rol oynadı. İşçi sınıfının gelişkin bir kendiliğindenci mücadele temelinde düzen-dışı siyasal akımlara kitlesel ilgisi, düzenin oyun kuralları içindeki bir mücadeleye yöneltildi.

Batı Avrupa'da çağdaş içeriğiyle «sosyal demokrat» denilince akla gelenler özetle şunlardır :

---

(3) LO (İsveç), a.g.e., s. 10.

(4) LO (Norveç), **Constitution of the Norwegian Federation of Trade Unions (LO)**, (As Amended by the 1981 Congress), Oslo, 1981, s. 5.

(5) LO (Norveç), a.g.e., s. 7.

— Bugün Marksizm'den ne kadar uzaklaşmış olsa da, geçmişte Marksizm'den kaynaklanan veya yararlanan ve mevcut sistemde tadilatlar (reformlar) yoluyla sistemi değiştirmeyi ve kendi tanımladıkları bir «demokratik sosyalizm»e götürmeyi amaçlayan bir program;

— Bu programın işçi sınıfının reformist (sendikal) programı olması;

— Düzeni değiştirmenin araçlarını sağlayan parlamenter demokrasiye ve burjuvaziye karşı mücadeleyi de gerektirmiş olan genel oy hakkına sahip çıkış;

— Parlamenter demokratik sistemin işleyişini destekleyecek olan barışı savunma;

— Emekçi sınıf ve tabakaların parlamenter demokrasi çerçevesinde elde ettiği haklara ve özgürlüklere bile tahammül edemeyenlere karşı (ne kadar tutarlı bir biçimde uygulandığı tartışmalı olan) bir tavır;

— Demokrasinin belirli aralıklarla oy kulanma ile sınırlanmaması, toplumsal yaşamın her alanına, özellikle yerel yönetimlere ve işletmelere yaygınlaştırılması;

— Bir ölçüde uluslararası sendikal dayanışma, ama özünde milliyetçilik;

— Ulusal kaynakların verimli kullanılması yoluyla, mevcut sistem içinde işçi sınıfının mutlak anlamda refahının yükseltilmesi (refah devleti veya sosyal devlet ve bunun gerçekleşmesi için de silahsızlanma).

Sendikalardan Beklenenler

Türkiye'de sosyal demokrasinin işçi sınıfı ile bağları ve ilişkileri incelenirken, önce sendikaların kısaca ele alınması gereklidir.

Sendikalar, ilk ortaya çıktıkları dönemden günümüze, mevcut düzene yaklaşımlarından iç işleyişlerine kadar büyük değişiklikler göstermişler, farklı biçimler almışlardır. Bir bütün olarak bakıldığında, mevcut düzene temelden ve esastan karşı çıkanların örgütlenmesi olan sendikalardan, düzenin şu ya da bu biçimde güçlendirilmesini ana amaç edinmiş sendikalara kadar çok geniş bir yelpaze söz konusudur.

Sendikaların bu yapısındaki farklılaşmanın yanı sıra, çeşitli siyasal akımların sendikalara bakışları ve sendikalardan beklentileri

de çok farklılık göstermektedir. Mevcut düzeni açıkça savunanlar için sendikalar, işçileri kontrol altına almanın ve gütmenin bir aracı yapılmak istenebilir. Mevcut düzeni işçiler lehine tadil etmek isteyenler için ise sendikalar ana güçtür. Bazı başkaları, sendikalara düzende köklü değişiklikler açısından yaklaşabilir. Bu gruptakilerin bir bölümü sendikaları tümüyle yadsıyabilir, sendikaların düzene entegre olmuş birimler olduğunu ileri sürebilir ve alternatif örgütlenmeleri savunabilir. Bir bölümü, sendikaların düzen değişikliğinin unsurlarını yaratmada katkısının bulunacağını, ama kendilerinin düzenle bir ölçüde bütünleştiğini ve düzen değişikliği unsurları olmayacağını savunabilir. Bir bölümü, sendikaları da düzen değişikliğinin unsurlarından biri yapmanın mümkün olduğunu savunur ve bunu gerçekleştirmeye çalışır. Bir bölümü ise, sendikaları hem düzen değişikliğinin ana unsuru, hem de kafalardaki yeni düzenin çekirdeği ve ana örgütlenme birimi olarak değerlendirebilir.

Batılı anlamda Marksizm'den kaynaklanan sosyal demokrasi veya ileri sürülen tanımıyla «demokratik sosyalizm», sendikaların yürürlükteki düzen tarafından meşru kabul edildiği, sendikaların düzenin kuralları çerçevesinde faaliyette bulunmayı kabul ettiği, uzun bir süreç içinde ülkede üretim araçları üzerindeki mülkiyet yapısında tadilatların gerekli görüldüğü ve amaçlandığı, sendikaların bu alanda önemli görevlerinin olduğu bir anlayıştır. Amaçlanan, köklü ve radikal bir yapı değişikliğinden daha basit olduğu için, sendikaların işlevi genellikle büyüktür.

Sendikalar, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bazı sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin ulusal kurtuluş ve bağımsızlık savaşları dışında, genellikle kurulu düzenin oyun kuralları içinde tadilatlar yapmaya çalışan örgütler oldu. Güney Afrika'nın bazı sendikaları ve her türünden diktatörlüklere karşı mücadele yürüten sendikalar da mevcut düzenin dışına taştı. Polonya'daki Dayanışma Hareketi ise değişik ve yeni bir örnektir.

Sendikal hak ve özgürlüklerin bir ölçüde bile uygulandığı ülkelerde ve Türkiye'de, sendikalar mevcut düzenin örgütleridir. İşçi sınıfının genellikle kısa vadeli ve kesimsel çıkarlarının, reformizmin temsilcisidir. İşçi sınıfı, ekonomik-politik-toplumsal dalgalanmalarda belirli dönemlerde reformist programlar benimseyebilir ve destekleyebilir.

Türkiye'de bugün genel olarak sendikaları, mevcut düzeni kökten ve radikal bir biçimde dönüştürmenin doğrudan araçlarından biri olarak değerlendirmek, kanımca, mümkün değildir. Sendikaların oyunu

oyunun kurallarıyla oynama yükümlülüğü ve düzen içinde üstlenmiş oldukları görev ve işlevler buna engel olur. Bu nedenle, köklü değişikliklerden yana olanların bile sendikalar için geliştirdikleri programlar, ne kadar ileriye dönük olsa da, bir noktada reformlara ilişkin programlardır. At ile otomobil geçilmez. Atı çok zorlarsanız at çatlar. Bu anlamda, sendikaların düzence tanındığı ve bunun karşılığında düzeni tanıdığı ülkelerde ve dönemlerde «devrimci sendikacılık» veya «sosyalist sendikacılık» kavramlarının içeriğinin ayrıntılı olarak tartışılması gerektiği düşüncesindeyim. Türkiye'de bugüne kadar «devrimci sendikacılık» veya «sosyalist sendikacılık» adı altında uygulanan, büyük ölçüde Batılı anlamda «sosyal demokrat» sendikacılıktır. Sendikacılık alanında reformist mücadele ile köklü dönüşümlere yardımcı olacak reformlar için mücadelenin programları ve uygulamaları arasındaki ayrımlar Türkiye'de pek net değildir.

Bu koşullarda, bugün birçok ülkedeki biçimiyle sendikacılığın, bir sınıf ve kitle hareketi olarak, genellikle en kolay uyum sağladığı siyasal düşünce, Batı Avrupa'daki anlam ve içeriğiyle sosyal demokrasi veya demokratik sosyalizmdir. Sendika bugün genellikle reformist bir yapıdır. Buna en uygun düşen düşünce de reformizmdir. Düzenin oyun kuralları içinde reformları köklü ve radikal bir dönüşüm için ileriye dönük olarak kullanan sendikalar azınlıktadır.

İşçi sınıfı hareketi ile sendikacılık özdeş değildir. İşçi sınıfının mücadelesinde farklı örgütlenme biçimleri olduğu gibi, sendikacılığın bir bölümü de işçi sınıfını temsil etmez.

Sendikal mücadelenin genellikle temelde reformist olması, köklü değişiklikler isteyenlerin bu yapıyı kullanmamaları anlamına gelmez. Burada amaç, reformların köklü dönüşümlerin önünde birer engel olmasının engellenmesi ve aksine, köklü dönüşümlere yardımcı olacak biçimde kullanılmasıdır. Ancak bu iki tarafı keskin kılıcı kullanmak genellikle sanıldığı gibi kolay değildir.

Bunlara göre, işçi sınıfının belirli koşullardaki örgütlenme biçimlerinden biri olan sendikaların bugün yaygın olarak görülen biçimlerinde etkinlik kurma olasılığı en yüksek olan siyasal düşünce, Batılı anlamda sosyal demokrasi veya kendilerince kullanılan terimiyle «demokratik sosyalizm»dir. Fransa ve İtalya'da Komünist Partilerinin sendikalarda büyük bir etkinliği vardır. Ancak bu partilerin sendikalarda uyguladıkları politikaların ne ölçüde reformist, ne ölçüde de köklü dönüşümler amacına dönük reformlar için bir mücadele olduğu tartışılabilir.

İşçi sınıfının özellikle yoğun toplumsal-siyasal hareketlilik dönemlerinde oluşturduğu konsey veya işçi komiteleri türü alternatif ve ağırlıkla kendiliğindenci örgütlenmelerde ise sosyal demokrasi veya reformizm fazla etkili olamaz.

İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Halk Partisi Geleneği

Bugün sosyal demokrat olma iddia ve çabasındaki iki siyasal parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin düşünce ve kadrosu mirası üzerinde yükselmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ise, İttihat ve Terakki Partisi'nin devamıdır. Bu nedenle, Türkiye'de bugünkü «sosyal demokrat» partilerin Batılı anlamda sosyal demokrat olup olamayacağı ele alınırken, bu partilerin öncülü olan Cumhuriyet Halk Partisi ve onun da öncülü olan İttihat ve Terakki Partisi'nin işçi sınıfına karşı tavrına özetle bakmak gereklidir.

CHP'nin İttihat ve Terakki'ye karşı resmi tavrı gerçek durumu yansıtmamaktadır. CHP, kitlelere yaklaşım, ülkede burjuva devriminde takınılan tavır ve üstlenilen rol, sanayileşme çaba ve yöntemleri ile amaçlanan reformlar açısından İttihat ve Terakki'nin, onu aşan bir devamıdır. Ancak Ulusal Kurtuluş Savaşı'na önderlik eden kadronun geçmişte İttihat ve Terakki içinde ikinci plana itilmiş olması, İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi gibi nedenlere bağlı olarak, CHP yöneticileri İttihat ve Terakki'nin devamı oldukları gerçeğini genellikle yadsıdılar. 1926 yılında İzmir Suikastı girişimi bahane edilerek de, İttihat ve Terakki önderleri büyük ölçüde yok edildi.

İttihat ve Terakki, CHP'nin öncülüdür. CHP mirasını devralanlar İttihat ve Terakki mirasını da, bilerek ya da bilmeyerek, devralmaktadırlar.

İttihat ve Terakki'nin işçi sınıfına karşı dostça bir tavrı yoktu. Bunun çeşitli nedenleri vardır.

İttihat ve Terakki, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu içinde ulusçuluk akımı en geç gelişen Türkleri temsil ediyordu. Türk ulusçuluğunun sanayileşmeye bağlı olduğunu kavramıştı. Sanayileşme için gerekli sermaye birikiminin sağlanmasında köylülüğün vergilendirilmesinin yanı sıra, düşük ücretler de gerekliydi.

Osmanlı döneminde, sendikalaşma eğilimi en yüksek olan vasıflı işçiler azınlıklardandı. Ayrıca ulusçuluk akımları, bir «Osmanlı İşçi Sınıfı»nın oluşumunu büyük ölçüde olumsuz etkiledi. Farklı uluslardan işçilerin katıldığı grevlere ve direnişlere ilişkin örnekler verilebilir. Ancak bunlar genel eğilimi ve yapıyı yansıtmaz.

1908'de İttihat ve Terakki'nin iktidara gelişinde işçi sınıfı hareketinin belirleyici bir rolü olmadı. Ünlü 1908 grevleri, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonradır. Sınıfın gücü ve örgütlülüğü de, burjuva devrimine öncülük eden İttihat ve Terakki'nin iktidarda kalmasında yararlı ve gerekli değildi.

Bu nedenle İttihat ve Terakki, 1908 yılında çıkardığı bir kanun hükmünde kararname ile grevleri bir uzlaştırma prosedürüne bağladı ve kamuya dönük hizmetlerde sendikalaşmayı yasakladı. 1909 yılında da bu durum bir yasa ile (Tatil-i Eşgal Kanunu) düzenlendi. Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerde bazı sosyalist milletvekilleri bu yasaya karşı çıktılar. İttihat ve Terakki içinde ise Cavit Bey, bu tarihlerde Avrupa'da yerleşme yolunda olan sendika özgürlüğünün Osmanlı ülkesinde de bulunmasını savundu. Tartışma, nitelik itibariyle, burjuvazinin işçi sınıfının örgütlenmesine ilişkin farklı yaklaşımları arasındaki çelişkiydi.[6]

İttihat ve Terakki Partisi hiç bir zaman işçi hareketinin reformist partisi olma gibi bir düşünceye sahip değildi. İttihat ve Terakki Türkiye'de gelişmesi istenen ve gelişmekte olan burjuvazinin siyasal örgütüydü. İktidara gelmesi ve iktidarda kalması için, henüz zayıf olan ve milliyetçi akımlar nedeniyle bölünmüş durumda olan işçi sınıfından yardım istemiyordu. Bu nedenle de, işçi sınıfına karşı tavrı dostça olmadı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'na önderlik eden siyasal kadro, işgalci güçlere ve İstanbul Hükümeti'ne karşı halka dayanmak zorundaydı.

Anadolu'da işçi sınıfı nicel olarak çok zayıftı. Ayrıca, bağımsız sınıf örgütlenmeleri çok geri bir düzeydeydi. Ancak bu zayıflığa karşın Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda küçümsenmeyecek bir rol oynadı. Savaş döneminde (1921) Ereğli Kömür Havzası'nda çalışan işçiler lehine çıkarılan ve günün uluslararası koşullarında da ilerici bir nitelik taşıyan 151 sayılı Ereğli Havza-ı Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun bu durumun bir sonucudur.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosunun programı İttihat ve Terakki'ninkinden özde farklı değildi. Daha yetenekli, koşulları daha iyi değerlendiren ve dengeleri iyi kullanan kişiler olarak, geçmişten dev-

---

(6) Ta'til-i Eşgal Kanunu Meclis-i Mebusan'da görüşülürken, Cavid Bey 26 Mayıs 1909 günü yaptığı konuşmada, sendikaların ihtilal örgütü olmadığını, dünyanın her tarafında sendika kurmanın bir hak olduğunu belirtiyor ve tüm işç'lerin sendika kurma hakkına sahip olması gerektiğini savunuyordu. Konuşma metni için bkz. Ökçün, A. Gündüz, Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler-Yorumlar, A.Ü. S.B.F. Yay. No. 503, Ankara, 1982, s. 17-24.

raldıkları programı geliştirerek ve bütünleştirerek, öncülüğünü ettikleri zaferden kaynaklanan bir cesaretle uygulamaya koydular.

1923-1946 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminin bırakın sosyal demokratlığını, demokratlığından bile söz edilemez. 1923-1946 döneminde iktidarların düşünce ve uygulamalarının sosyal demokrasi ile bağdaştırılabileceğini düşünemiyorum. İnsanlar dört yılda bir seçim sandıklarına gidip oy kullanıyorlardı, ama kimin seçileceği daha önceden belirlenmişti. 1924 ve 1930 yıllarındaki iki yeni parti girişimi, muhalefetin önemli bir kanadının bu saflarda etkin bir biçimde yer alması nedeniyle, kısa sürede kapatıldı.[7]

Cumhuriyet Halk Partisi, 1946 sonrasında iktidarda kalabilmek için yeniden halka ihtiyaç duydu.

1923-1946 döneminde ülkede sermaye birikiminin sağlanması, dış borçların ödenmesi, 1927 tarım buhranı ve 1929 ekonomik buhranı, millileştirmeler, küçümsenmeyecek bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi, «anayurdun dört yanının demir ağlarla örülebilmesi», iç karışıklıklara ve İkinci Dünya Savaşı'nın tehlikelerine karşı malzeme-teçhizat ve insan gücü açılarından ordunun güçlendirilmesi gibi nedenlere bağlı olarak, emeğiyle geçinenler üzerinde yoğun bir baskı uygulanması gerekliydi.

İnsanlardan özveri istenildiğinde bu iki yolla gerçekleştirilebilir. Ya insanlar çok demokratik bir biçimde karar alma süreçlerine katılırlar ve herkesten eşit özveri istenir; ya da insanlara en küçük özgürlükler bile verilmez, yoğun bir baskı ve şiddet uygulanır. Cumhuriyet Halk Partisi, 1923-1946 döneminde Türkiye'de kapitalizmin temellerinin güçlendirilmesi sürecinde bu ikinci yola başvurdu.

1946 yılında, ağırlıkla dış etkilere bağlı olarak, çok-partili parlamenter demokrasiye geçildiğinde, emekçi halk kitlelerinin taleplerini formüle edip programına alan Cumhuriyet Halk Partisi değil, Demokrat Parti idi.

Demokrat Parti, 7.1.1946 tarihinde kuruldu. Programının 7. maddesi şöyleydi:

> «İşçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyet-

---

(7) Bu döneme ilişkin daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Koç, Y., **Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi, 1923-1973**, Birlik Yayıncılık, Ankara, 1979.

ler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.»[8]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin yöneticileri 1928 sonrasında sendikaları fiilen kapatmışlar, kendi denetimleri altında işçi örgütlenmeleri gerçekleştirmeye çalışmışlar, işçi sınıfının bağımsız sınıf örgütlenmelerini de 1938 yılında yasaklamışlardı.

Cumhuriyet Halk Partisi, 1936 yılına kadar Tatil-i Eşgal Kanunu uyarınca belirli bir uzlaştırma sürecinden sonra gerçekleştirilebilecek olan grev hakkının kullanımını fiilen engelledi. 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Yasası ile de grevi yasakladı. Buna karşılık, Demokrat Parti'nin 20 Haziran 1949 günü toplanan ikinci kurultayında, işçilere siyasi maksatlar dışında grev hakkının tanınacağı kararı alındı.[9]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 seçimlerinde demokratik olmayan yöntemlere başvurmak zorunda kalması ve 1950 seçimlerinde uğradığı yenilgi, halka ve özellikle de işçi sınıfına karşı tavrında bir değişikliğe yol açtı.

Cumhuriyet Halk Partisi, 1923-1950 döneminde iktidarda bir bütün olarak burjuva bir program uygulamaya çalıştı. Konunun ayrıntılarına burada girmek mümkün değildir. Bu dönemde Türkiye'de kapitalizmin temelleri oluşturuldu ve güçlendirildi. İşçi sınıfının en temel hak ve özgürlükleri baskı ve şiddetle yok edildi. Türkiye'de sermaye birikiminde 1930'ların demiryolu politikası ile ve İkinci Dünya Savaşı'nda büyük sıçramalar gerçekleştirildi.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iyice güçlenen ve sermayenin uluslararası düzeydeki birikiminin ulaştığı yeni boyutlarda CHP'nin sınırlı programı ile yetinemeyen burjuvazi, siyasi tercihini Demokrat Parti'ye çevirdi. 1923-1950 döneminde ülkede kapitalistleşme için, sermaye birikimi için halka yapılan tüm zulmün ve çekilen tüm eziyetin faturası Cumhuriyet Halk Partisi'ne çıkarıldı. Bu süreçten yararlanan tek güç olan burjuvazi ise, eskiyen ve kirlenen elbisesini çıkararak, CHP'nin zulmüne karşı DP'yi destekleyen emekçi halk kitlelerinin yanı sıra, DP'ye sahip çıktı. 1950'li yıllarda uluslararası düzeyde yaşanan ekonomik refah, soğuk savaş, artan A.B.D. etkisi, çokuluslu şirketler, kapitalist dünyada uluslararası işbölümünde Türkiye'nin pa-

---

(8) Eroğul, Cem, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, A.Ü. S.B.F. Yay. No. 294, Ankara, 1970.

(9) Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Koç, Y., «Türkiye'de 1936-1960 Döneminde İşçi Hakları», **Türkiye'de İşçi Hakları (Osmanlı Döneminden Günümüze)** (Derleme), Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları, 1986/8, Ankara, 1986.

yına düşenlerin değişmesi gibi etkenlere bağlı olarak, CHP, Türkiye'de gelişen ve güçlenen ve artık uluslararası kapitalizm ile yeni koşullar çerçevesinde farklı ilişkilere girmek isteyen burjuvazi tarafından terkedildi.

Cumhuriyet Halk Partisi, yenilgisinin şaşkınlığını atınca, halktan destek bulma çabasına girdi. CHP'nin 1970'lerde benimsediği tavır ve programların kaynağında 1950 hezimeti yatmaktadır.

1950 hezimetinin ardından CHP'de iki eğilim sürekli olarak çarpıştı. Bir eğilim, parlamenter demokrasinin oyun kuralları içinde güçlenebilmenin yolunun halkın desteğini almak olduğunu belirtiyor, halkın günlük taleplerini reformist ve milliyetçi bir program içinde formüle etmeye çalışıyordu.

İkinci eğilim ise 1923-1946 dönemine geri dönmek istiyordu. Bu dönemde CHP'nin burjuvazinin programını uygularken dayandığı ana güç ordu ve bürokrasiydi. CHP içindeki ikinci kanat, «cahil halk» yerine, «asker-sivil aydın» güçlerin desteğine ve müdahalelerine bel bağlıyordu.

27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinde Cumhuriyet Halk Partisi içinde farklı tavırlar hep bu çelişkinin ifadesidir.

1950 seçimlerinde hezimet sonrasında bazı yetkili ve etkili kişiler, iktidarın Demokrat Parti'ye devredilmemesini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den istediler. İnönü bunu kabul etmedi. İktidarı seçimle gelenlere devretti. Bu tavrıyla da, yukarıda belirtilen çelişkide, sonuçları ne olursa olsun, parlamenter demokrasiden yana bir tavır koydu. Bu tavır, Cumhuriyet Halk Partisi içinde halkın bazı taleplerine sahip çıkma sürecinin başlangıcı oldu denilebilir.[10]

1950-1980 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde burjuvazinin yeni taleplerini CHP program ve uygulamalarına sokmak isteyenlerle emekçi halkın bazı taleplerine öncelik vermek isteyenler arasında ve ayrıca halkın oylarıyla iktidara gelmek ile 1923-1946 dönemine geri dönmek isteyenler arasında sürekli çelişki yaşandı. Birinci çelişki, burjuva olmakla sosyal reformist olmak, ikinci çelişki demokrat olup olmamaktı.

---

(10) CHP 1950 seçimlerinden önce de halkın bazı taleplerine sahip çıktı. 1946 yılında sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırılması bunun bir örneğidir. Ezanın Arapça okunmasına yeniden izin verilmesi ise seçmenleri etkileyebileceğine inanılan dinci çevrelere verilmiş bir ödündü.

Bu iki çelişki her zaman aynı saflaşmayı doğurmuyordu. Örneğin, halkın oylarıyla burjuvazinin yeni programını uygulamak veya orduya ve bürokrasiye dayanarak «cahil halkı korumak ve kollamak» isteyenler bulunabiliyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi'nde ve mirasında hakim olan, emekçilerin bazı taleplerinin reformist bir program çerçevesinde kısmen dile getirilmesi ve bu sürecin halkın oylarına dayalı parlamenter demokrasi çerçevesinde gerçekleştirilmesidir.

Cumhuriyet Halk Partisi; 1950'li yıllarda tüm çalışanların örgütlenme hakkına sahip çıktı.

CHP'nin 1954 seçimleri öncesinde yayınladığı Seçim Bildirgesi'nde tüm çalışanlara örgütlenme hakkı yer almıyordu. Ancak, 1957 seçimlerinden önce CHP tarafından yayınlanan seçim bildirgesinde, memurlara mesleki örgüt ve sendika kurma hakkının verileceği belirtiliyordu. 1959 yılında hazırlanan İşçi ve İşveren Mesleki Teşekkülleri Kanunu Projesi'nde, 1947 yılında çıkarılmış bulunan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un yetersiz kaldığı belirtiliyor, demokratik esaslara ve sendikacılığın ana ilkelerine uygun bir yasanın çıkarılması talep ediliyordu.

1936 yılında grevi yasaklayan, 1946-1950 döneminde Türkiye'de işçilerin grev hakkını kullanabilecek kadar gelişmediğini, grev hakkının zararlı olduğunu ileri süren CHP, 1953 yılındaki kurultayında işçilere grev hakkını tanıma kararı aldı. 1954 yılında yayınlanan Seçim Bildirgesi'nde «programımızdaki şartlar içinde grev hakkını ele alacağız» deniyordu.[11] İsmet İnönü, 1956 yılında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni ziyaretinde işçilerin önünde grev hakkını savundu. CHP'nin 1957 seçim bildirgesine de işçilere grev hakkının verileceği kondu.

Sendikacılık bu dönemde önemli sorunlarla karşı karşıyaydı. 1950 yılında 76 bin olan sendika üyesi sayısı, 1960 yılında ancak 282 bine çıkmıştı. Demokrat Parti, çıkardığı belirli yasalarla işçilerin büyük bir bölümüne ekonomik haklar sağlarken, sendikalar üzerinde baskı uyguluyor, işçilerin sendikalaşma eğilimlerini zayıflatmak için çeşitli yöntemler kullanıyordu. CHP döneminde çıkarılan ve 1963 yılına kadar yürürlükte bulunan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un 5. maddesi, sendikaların siyasi faaliyetini yasaklıyordu. Yasanın ilgili hükmü şöyleydi:

---

(11) Bildirinin tam metni için bkz. Kili, Suna, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976, s. 120-121.

> «İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar.»

Ancak, bu hüküm iktidar partisi ile sendikalar arasındaki ilişkide uygulanmadı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine karşı tavrı, hem destekleme, hem desteklememe biçiminde oldu. Sanıyorum İnönü'de, uzak görüşlü bir devlet adamı olarak, böyle bir müdahaleyi istememe ağır basmıştır. Ancak, müdahale olduktan sonra bunun yönünün Batı'daki burjuva demokrasileri doğrultusunda biçimlenmesinde CHP içindeki bir kanadın büyük etkisi ve katkısı oldu. Özellikle sendikal hak ve özgürlükler konusunda 1961 Anayasası'nın 46. ve 47. maddeleri, CHP'nin 1957 seçim bildirgesinden ve daha sonra hazırlanan tasarılardan biçimlenmişti.

Bütün bunlara karşın, CHP bu müdahaleyi meşru kabul etti. İsmet İnönü'nün 20 Haziran 1960 tarihinde il ve ilçe başkanlıklarına gönderdiği genelgede şöyle deniliyordu:

> «Anayasayı ihlal ve iptal ederek karanlık bir baskı idaresi kurmuş olan Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960'ta yıkılmıştır.
>
> «27 Mayıs'ta şanlı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin harekâtı ile birkaç saat içinde başarılan iktidar değişikliği, her bakımdan hazır olan bir içtimai vasatta vuku bulmuş meşrû bir in kılap hareketidir.»[12]

CHP ve özellikle İsmet İnönü 1960'lı yıllarda parlamenter demokrasinin yerleştirilmesi için küçümsenmeyecek bir mücadele verdi, burjuva demokrasisinin birçok kurumuyla yerleşmesi için çaba gösterdi. Bu yıllarda gelişen sosyalist hareket, emekçilerin ve özellikle de işçilerin oyları konusunda CHP'nin alternatifi oldu. Ortaya atılan «ortanın solu» anlayışı, CHP'nin iktidara gelme ve iktidarda kalmada emekçilerin oylarına dayanma çabasının ifadesiydi.

CHP bu dönemde sendikalarla yakın bağlar kurmaya, sendikalarda etkisini artırmaya çalıştı. 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın kabul edilmesi sırasında Bülent Ecevit'in Çalışma Bakanı olması, CHP'nin sen-

---

(12) Kili, S., a.g.e., s. 136.

dikal alanda daha sonraki yıllardaki propagandasının önemli öğelerinden birini oluşturdu. Ancak, bu çabalarda belirleyici olan bağımsız bir sınıf hareketinin güçlendirilmesi değil, gelişen sendikacılık hareketinin daha sol'un çizgisini benimsemesini önlemek ve sendikalar aracılığıyla işçileri denetim altına almaktı.

1970 yılında Türk-İş içinde oluşan sosyal demokrat sendikacılar hareketi, 1960'lı yıllardaki bu çabaların, 1967 yılında DİSK'in kurulmasının ve Türk-İş içinde «partilerüstü», daha doğrusu, işçi sınıfını politika dışında tutmayı amaçlayan bir anlayışın hakim olmasının ürünüydü.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, 12 Nisan 1976 günü Türk-İş genel kurulunda yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:

> «Özür dileyerek söyleyeyim ki, partilerüstü deyimini kullamıyorum. Çünkü siyasetin dışında kalmakla işçi örgütleri, partiler üstünde, onlara sanki yön verebilen, onlara yukardan direktifler verebilen bir duruma erişebilmiş değillerdir. O anlamdadır ki, bence partilerüstü deyimi biraz fazla iyimser bir deyimdir. Onun yerine siyaset dışı kalmışlardır sözünü kullanmak zorunluluğunu duyuyorum.»[13]

CHP, 12 Mart 1971'i izleyen aylarda, 1960 sonrasında içinde barındırdığı çelişkilerden birini büyük ölçüde çözümlemek zorunda kaldı. Genel Sekreter Bülent Ecevit önderliğindeki bir grup 12 Mart askeri müdahalesine karşı çıktı ve Ecevit görevinden istifa etti. CHP içinde, askeri müdahale konusunda bir saflaşma oldu. Askeri müdahaleye Ecevit önderliğinde karşı çıkan ekip CHP'ye ağırlığını koydu. İsmet İnönü genel başkanlıktan istifa etti. 14 Mayıs 1972 günü yapılan kurultayda da Bülent Ecevit genel başkanlığa getirildi.[14]

---

(13) «CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 12 Nisan 1976 Günü Toplanan Türk-İş Genel Kurulu'nda Yaptığı Konuşmanın Özeti», **Türk İşçi Hareketinin Görevi**, CHP Ankara İl Örgütü İşçi Komitesi Yayınları, No. 3, s. 6.

(14) Ecevit, 21 Mart 1971 günü, İsmet İnönü ile anlaşmazlığa düştüğünü belirterek istifa ettiğini açıkladı. Açıklamasında şu nokta belirtiliyordu:
«Ben CHP'nin halk iradesi dışında yollardan iktidara gelmesine veya gelmiş görünmesine razı olamam. Eğer hükümete katılmama kararı alınabilseydi, belki bazı şeyler kurtarılabilirdi.» (Ulus, 22.3.1971, aktaran, Kili, S., a.g.e., s. 268.)
12 Mart muhtırasının verilmesinin ardından İnönü muhtıraya karşı çıktı. 15 Mart 1971 günü CHP ortak grubunda yaptığı konuşmada, «ordunun emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak veya kalmayacak: böyle bir düzen demokratik değildir,» dedi. (Ulus, 16.3.1971, aktaran, Kili, S., a.g.e., s. 270-271.)

CHP içinde burjuva demokrasisine, parlamenter demokrasiye sahip çıkma, iktidara halkın oylarıyla gelme anlayışı ile 1923-1946 döneminin anlayışı arasındaki bu ciddi çatışmada birinci gruptakiler kazandı. Bu, CHP'nin 1923'ten günümüze geçirdiği yapı değişiklikleri içinde, 1950 hezimetinin sonrasındaki değişim kadar önemlidir.

CHP, 1973 ve sonrasında bir atılıma girdi. Emekçi sınıf ve tabakaların CHP'ye olan ilgisi arttı. Birçok yerde CHP değil, CHP içinde parlamenter demokrasiyi ve halkın bazı reformist taleplerini temsil eden grubun önderliğini yapan Bülent Ecevit umut oldu.

1970'li yıllarda CHP'nin işçiler ve köylüler arasındaki çalışmaları arttı. CHP sendikalara ilişkin somut programlar oluşturamadıysa da, sendikacılığın doğal yapısı ve sendikacıların soldaki en güçlü siyasi partiye duydukları yakın ilgi nedeniyle, hem Türk-İş, hem DİSK içinde CHP üyeleri oldukça etkili oldu.

Türk-İş, «partilerüstü» sendikacılık anlayışı ile CHP'yle ilişkilerini belirli bir mesafede tutarken, Türk-İş'e bağlı sendikaların yöneticilerinin CHP'li olanları ile CHP arasında yakın ilişkiler kuruldu.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, 13 Ekim 1976 günü Teksif Sendikası genel kurul delegeleriyle yaptığı görüşmede bu konuda şöyle yakınıyordu :

«CHP grubunda 12 Mart muhtırası üzerine iki görüş belirmiştir. Birincisi, başlangıçta İnönü'nün de benimsediği, Ecevit ve 'ortanın solu' ekibinin sonuna kadar savunduğu 'muhtırayı demokrasi dışı bir hareket kabul etme' ve 'kurulacak uzun süreli bir hükümete katılmama'; ikincisi de Satır, Erim, Koçaş ve etrafındakilerin oluşturduğu, sonradan İnönü'nün de katıldığı 'Ordu komutanları iyi yapmıştır, biz parti olarak reform istemiyor muyduk, o halde hükümete katılıp reformları gerçekleştirelim' görüşüdür.» (Kılı, S., a.g.e., s. 271.)

İnönü 16 Mart'ta bu tavrını değiştirdi. «Kurulacak hükümet... reformları yapacak kuvvette olursa, o reformların tatbiki için CHP hükümeti desteklemeye hazırdır.» dedi. (Ulus, 17.3.1971, aktaran, Kili, S., a.g.e., s. 273.)

Ecevit, bu gelişmeler karşısında 21 Mart 1971 günü genel sekreterlik görevinden istifa etti.

Gelişmeler CHP'yi 6-7 Mayıs 1972 günleri V. olağanüstü kurultaya götürdü.
Ecevit bu kurultayda yaptığı konuşmada Parti içindeki önemli çelişkiye dikkati çekiyordu. Şöyle diyordu :

«Yakın zamana kadar bazı Cumhuriyet Halk Partisi ileri gelenleri, her seçim yenilgisinden sonra, halkımızın cahil olduğunu, gerici olduğunu, onun için Halk Partisi'ne oy vermediğini, halkın yüzüne karşı söylemediler mi? Hem halka 'sen cahilsin, gericisin' dediler, hem de gittiler halktan oy istediler. İşte ben bunun karşısına çıkıyorum.» (aktaran, Kili, S., a.g.e., s. 321.)

«Maalesef kendi iç yapısındaki bazı özellikler nedeniyle birçok üyelerinin aksi yöndeki eğilimine rağmen, Türk-İş bu akımı kolaylaştırmaktadır. Yani işçilerin siyaset dışı tutulması, işçi örgütlerinin siyasette etkinlik kazanmaması yolundaki tertipleri, oyunları sürdürmeyi kolaylaştıran bir davranış maalesef Türk-İş'te hâlâ egemen olmaya devam ediyor. Türk-İş'in bu tutumunun değişmesi Türkiye'de demokrasiyi pek çok bunalımdan ve sıkıntıdan kurtaracaktır.»[15]

Ancak, «partilerüstü» politika yalnızca Türk-İş'i bağlıyordu. Türk-İş gibi, merkeziyetçilikle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir yapı içinde birçok sendika CHP ile yakın bağlar kurdu.

Bu nedenle, Türk-İş'in partilerüstü sendikacılık anlayışını gerektiğinden fazla abartmamak doğru olur. Türk-İş tüzüğünde yer alan bu hüküm birçok sendikanın tüzüğünde yoktu ve bu hüküm sendikaları bağlamıyordu. Türk-İş genel merkezinin ise, hele bu yıllarda kamuoyunda ve üyesi sendikalar üzerinde çok az gücü vardı.[16]

1969 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'ni desteklemiş olan DİSK ise 1973 ve 1977 seçimlerinde CHP'yi destekleme kararı aldı. 14 Ekim 1979 seçimleri için alınan karar ise, «CHP'ye oy verilerek desteklenmesi, ...sosyalist, ilerici tüm partilerin adaylarına da oy verilerek güç katılmasının faşizmle mücadele ilkesine ters düşmeyeceği» biçimindeydi.

CHP, bu dönemde sendikalarla daha yakın bağlar kurmayı, ilişkilerini geliştirmeyi amaçladı. Ancak, bu konuda yeterince başarılı olamadı.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Türkiye'de 1970'li yılların sonlarında işçi sınıfının gücünün nelere yeteceğinin bilincinde olarak, 1977 yılı Nisan ayında şunları söylüyordu:

«Bildiğiniz gibi, sömürü çevrelerinin, yerli ve yabancı sömürü çevrelerinin öteden beri uyguladığı çok basit bir kural vardır: 'Böl ve Yönet.' Bunun anlamı, 'Böl ve Sömür'dür aslında. Sömürebilmek için, işçinin gücünü kırabilmek için onu bölmeye çalışırlar. Çünkü, Türkiye'deki toplumsal değişim

---

(15) «CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 13 Ekim 1976 Günü Teksif Sendikası Delegelerine Yaptığı Konuşmanın Özeti», **Türk İşçi Hareketinin Görevi**, CHP Ankara İl Örgütü İşçi Komitesi Yay., No. 3, s. 29.

(16) İngiltere'de de İngiliz İşçi Partisi ile merkezi işçi örgütü olan Sendikalar Kongresi (TUC) arasında üyelik bağı yoktur. Sendikalar Kongresi'nin üyesi bazı sendikalar Parti'ye üyedir.

o noktaya geldi ki, eğer işçi bölünmezse, işçi Türkiye'de iktidar olacaktır ve kendisiyle birlikte bütün çalışanları iktidara getirecektir. Bunu önlemenin tek yolu olarak işçilerin bölünmesini görüyorlar.»[17] (Altı Ecevit tarafından çizilmiştir.)

Sosyal demokrat partilerle sendikalar arasındaki ilişkinin bu yıllarda CHP tarafından nasıl algılandığı ve bir ölçüde neyin amaçlandığı, Genel Başkan Bülent Ecevit'in bir konuşmasında çok güzel formülle edilmiştir.

Bülent Ecevit, 1976 yılı başlarında yaptığı bir konuşmasında şunları söylüyordu :

> «İşçi hareketinin de, demokratik sol hareketin veya onunla aynı doğrultudaki bazı sosyal demokrat hareketlerin de güçlü olduğu ülkeler, demokratik sol bir siyasal partiyle işçiler arasında bütünlesme ölçüsüne varan bir işbirliğinin kurulabilmiş olduğu ülkelerdir.»[18]
>
> **«Değil mi ki, Türkiye'nin demokratik sol partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir, bu parti Türkiye'deki demokratik işçi hareketiyle bütünleşecektir. Bütünleşmeye mecburdur.»**[19] (Altı Ecevit atrafından çizilmiştir.)
>
> «Demokratik işçi hareketiyle demokratik sol hareketin bütünleştiği ülkelerde uzun süreli ve etkili iktidarı ancak demokratik sol veya sosyal demokratik partiler kurabilir. Onun için, kendi çıkarlarına uygun düşen düzeni sürdürmek isteyen bazı tutucu güçler iş işten geçmeden önce, bir yandan Türkiye'de demokratik işçi hareketini bölmek, güçsüzleştirmek, işçi hareketinin kendi doğrultusunda bir siyasal parti ile bütünleşmesini önlemek, bir yandan da böyle bir bütünleşmenin adayı olabilecek partileri yıldırmak, güçsüzleştirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı bunu denediler. Ama bizi yıldıramadılar; onlar üstümüze yürüdükçe güçlendik, dövüldükçe çelikleştik. Fakat şimdi işçileri bölmeye, işçileri siyasetten uzak-

---

(17) «CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 1977 Nisanında Kayseri'de İşçiler ve Sendikacılarla Yaptığı Sohbet», **CHP'nin Düzen Değişikliği Programında Çalışanların Hakları ve Etkinliği**, CHP Ankara İl Örgütü İşçi Komitesi Yay., No. 1, s. 24.

(18) Ecevit, Bülent, **Üçüncü Demokratik Sol Düşünce Forumunda Konuşmasının Tam Metni**, Halkçı Kadın Dergisi Yay., 1976, s. 15-16.

(19) Ecevit, B., a.g.e., s. 17.

laştırmaya, işçileri kendi aralarında bir sınıf-içi kavgaya yöneltererek, demokratik ve anayasal sınıflararası mücadeleden alıkoymaya, siyasetten uzak tutmaya çalışmaktadırlar.»[20]

«Türkiye'deki demokratik işçi hareketini ilkin kendi içinde birleşmeye çağırıyorum, sonra da Cumhuriyet Halk Partisi'yle bütünleşmeye çağırıyorum.

«Böyle bir bütünleşmeye dayanmadıkça, ne bir demokratik sol parti uzun süre güçlü kalabilir, ne de bir demokratik işçi hareketi güçlü olabilir. İkisi de bölünmeye mahkûm olur, ezilmeye mahkûm olur.»[21]

«Demokratik sendika hareketi bizim uzattığımız ele elini uzatır, elele veririz, bunu bir anda sağlarız.

«Elini yeterince uzatmak, kimi uzatır, kimi uzatmaz, böyle bir durumla karşı karşıya kalırsak, biz, karınca gibi temelden çalışmaya başlarız. Tavanda elele verebileceğimiz o bütünleşmenin sağlanamayacağını görürsek, işçilerle tabandaki bütünleşmemiz üstüne yeni bir yapı kurarız.»[22]

«İşçi hareketi, sendika hareketi, ilkin kendi içinde birleşmelidir, sonra da kendi partisiyle bütünleşmelidir. Bu parti, bizim gözümüzde Cumhuriyet Halk Partisi'dir. İşçi örgütleri onu beğenmezler, başka bir seçme yapabilecek durumdalarsa, o seçmeyi yaparlar ve demokratik işçi hareketiyle bütünleşmiş bir siyasal demokratik hareketi oluşturmanın gereğini yerine getirirler, getirmelidirler. Bu, onların işçilere karşı ödevidir, sorumluluğudur.»[23]

«Kurtuluşun tek yolu vardır: İşçilerin bir demokratik sendika hareketiyle birleşmesi ve işçi hareketinin bir demokratik sol siyasal hareketle bütünleşmesi.»[24]

Ecevit'in temsil ettiği anlayışın bu görüşleri ne kadar samimi bir biçimde savunduğu ve konuya genel politikalarında ne kadar önem verdiği ise tartışmalıdır.

Nitekim Bülent Ecevit, kendisiyle 1986 Ağustosunda yapılan bir görüşmede, bu konuşmalarında geçen «işçi» sözcüğünden «tüm çalı-

---

(20) Ecevit, B., a.g.e., s. 18.
(21) Ecevit, B., a.g.e., s. 23.
(22) Ecevit, B., a.g.e., s. 23-24.
(23) Ecevit, B., a.g.e., s. 24.
(24) Ecevit, B., a.g.e., s. 25.

şanları» anladığını ileri sürmektedir.[26] Bülent Ecevit, büyük ölçüde yararlandığı İsveç sosyal demokrasisinin sınıfsal yanını herhalde benimseyememiş, İsveç sosyal demokrasisini Kemalizmle uzlaştırmaya çabalamıştır. Söyledikleri içinde ve ayrıca söyledikleri ile uygulamaları arasındaki çelişki ise, dayandığı bu iki kaynağın bağdaşmazlığının sonucudur.

Kanımca, CHP içinde yukarıda Bülent Ecevit tarafından ileri sürülen anlayış hiçbir zaman ön plana geçmemiştir. Buna rağmen, 1980 öncesi yıllarda Cumhuriyet Halk Partililerin Türkiye'de sendikal hareketteki gücü genellikle sanıldığından çok daha fazlaydı. Ancak, Cumhuriyet Halk Partisi bu gücünü örgütleyemiyor, yukarıda belirlenen politika doğrultusunda harekete geçiremiyordu.

1980 yılı Haziran ayında toplanan CHP Küçük Kurultayı'na sunulan Genel Yönetim Kurulu Raporu'nda belirtildiğine göre, CHP Merkez İşçi Komitesi şu kişilerden oluşuyordu :

1. Nusret Aydın (Oleyis - DİSK Genel Başkanı)
2. Muzaffer Saraç (Yol-İş Fed. - Türk-İş Genel Sekreteri)
3. Ertan Andaş (Genel-İş - DİSK Genel Sekreteri)
4. İbrahim Öztürk (Hava-İş - Türk-İş Genel Başkanı)
5. Nuri Şimşek (Enerji-İş - Bağımsız Genel Başkanı)
6. Mehmet Kılınç (Oleyis - DİSK Genel Başkanı)
7. Ömer Sönmez (DYF-İş - Türk-İş Genel Sekreteri)
8. Demirhan Tuncay (Gıda-İş - DİSK Genel Başkanı)
9. Kenan Akman (Lastik-İş - DİSK Genel Başkanı)
10. Süleyman Çelebi (Tekstil - DİSK Genel Başkan Vekili)
11. Hüseyin Pala (Tümtis - Türk-İş Genel Başkanı)
12. Kemal Sarısoy (Ağaç-İş - Türk-İş Genel Başkanı)
13. Hüseyin Düzgün (Basın-İş - Türk-İş Genel Başkanı)
14. Yener Kaya (Deri-İş - Türk-İş Genel Başkanı)
15. Uğur Batmaz (Tez Büro İş - Türk-İş Genel Başkanı)
16. Kenan Durukan (Harb-İş - Türk-İş Genel Başkanı)
17. Cevdet Selvi (Petrol-İş - Türk-İş Genel Başkanı)
18. H. Basri Babalı (Kristal-İş - Türk-İş Genel Başkanı)
19. Ahmet Ağır (TİS - DİSK Mali Sekreteri)
20. İsmail Çalışkan (Genel-İş - DİSK GYK üyesi)
21. Mustafa Orhan (Maden Fed. - Türk-İş Genel Sekreteri)

---

(25) Aydın Köymen'in Bülent Ecevit ile görüşmesi, **Yeni Gündem**, 18-24 Ağustos 1986, No. 24, s. 22.

(26) **CHP Küçük Kurultayı, Genel Yönetim Kurulu Raporu, 8 Haziran 1980, Ankara**, Ankara, 1980, s. 17-18.

22. Emin Kul (Ulaş İş Fed. - Türk-İş Genel Başkanı)
23. İbrahim Çapan (Koop-İş - Türk-İş)[26]

12 Eylül 1980 geldiğinde CHP içinde işçi sınıfının reformist sendikal örgütlenmesi konusunda örgütlü ve kararlı bir tavır yoktu. CHP içindeki sendikacılar, CHP'nin belirlediği politikalar uyarınca değil, kişisel durumları ve sendikalarının içindeki güç dengelerine göre tavır alıyorlardı. Buna ve diğer bazı etmenlere bağlı olarak da, Ecevit'in çeşitli yazılarında belirtilen sendikal birlik sağlanamıyor, sendikal hareketle CHP' nin bütünleşmesi doğrultusunda önemli hiç bir adım atılmıyordu, atılamıyordu.

CHP'nin 1950 sonrasında işçi hareketine ilgi duymasının nedeni, işçilerin nüfus içinde ve toplumsal yaşamda giderek önem kazanan rolüydü.

Aşağıda önce işçi sınıfının nicel gelişimi, daha sonra da örgütlülüğü ve çeşitli konulardaki tavrı özetle ele alınıyor.

Türkiye'de İşçi Sınıfının Nicel Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan pek güçlü olmayan bir işçi sınıfı devraldı.

İttihat ve Terakki döneminde ülkede hızlanan sermaye birikimi ve kamu yatırımlarının da artışıyla sayıları yükselen ücretli işçilerin önemli bir bölümü azınlıklardandı. Birinci Dünya Savaşı döneminde bu azınlıkların bir bölümü ülkeyi terketti. Savaş yıllarında ücretli işgücünün önemli bir bölümü askere alındı, onların yerlerini ilk kez fabrikaya giren kadınlar doldurdu. 1919 ve sonrasındaki işgal döneminde Anadolu'da ve İstanbul'da çeşitli uluslardan işçiler arasındaki çelişkiler arttı. Lozan Antlaşması ile de İstanbul dışındaki tüm Rumlar mübadeleye tabi tutuldu.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ücretli işçilerin sayısı çok düşüktü. Ayrıca, ücretliler arasında mülksüzleşme düzeyi çok geriydi.

1930'lu yıllarda başlayan sanayileşme ülkede işçi sayısını artırdı. 1934 yılında, endüstriyi teşvik etmek için 1927 yılında çıkarılan yasa kapsamındaki işyerlerinin sayısı 1309 idi ve bu işletmelerde toplam 66 bin işçi çalışıyordu.[27]

1936 yılında çıkarılan ve 10 ve daha fazla sayıda işçinin çalıştığı işyerlerini kapsamına alan 3008 sayılı Iş Yasası'nın uygulandığı işletmelerde çalışan işçi sayısı 1946 yılı sonunda 280 bin, 1948 yılı sonunda

(27) Tökin, İsmail Hüsrev, **Rakamlarla Türkiye**, Cilt II, Ankara, 1949, s. 74.

301 bin, 1950 yılı sonunda 374 bin ve 1952 yılı sonunda da 442 bin kişiydi.

1946 yılında genel bütçeye dahil kuruluşlarda 85 bin, katma bütçeye dahil kuruluşlarda ise 66 bin memur ve ücretli çalışıyordu. Kamu kesiminde tüm birimlerde çalışanların sayısı 1950 yılında 220 bin iken, 1959 yılında 383 bine yükselmişti.

1955 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de 1,6 milyon ücretli bulunuyordu. Ücretlilerin 371 bini imalat sanayiinde, 362 bini hizmetler sektöründe, 244 bini tarımda, 176 bini ise inşaat sektöründeydi.

1960 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, bu tarihte bir işte çalışan ücretlilerin sayısı 2,4 milyon olmuştu.

1980 yılı nüfus sayımı ise, gelir getirici bir işte çalışmakta olan ücretlilerin sayısının 6,2 milyon olduğunu göstermektedir.

Bu verilere göre, iş sahibi faal işgücü içinde ücretlilerin oranı 1955 yılında yüzde 13 iken, 1960 yılında yüzde 19 ve 1980 yılında da yüzde 34 oldu. Bu rakamlara işsizler dahil değildir. Mutlak miktarı ve faal işgücü içindeki oranı artan işsizler de hesaba katıldığında, günümüzde ücretlilerin faal işgücü içindeki oranının yüzde 45 dolayında olduğu söylenebilir.[28]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 sonrasında işçilerin sorunlarına eğilmek zorunda kalışının ve buna bağlı bir yapı değişikliği geçirmesinin temelinde, faal işgücünün yapısındaki bu değişiklik yatmaktadır. Ayrıca, 1982 yılında kentsel yerleşim yerlerinde iş sahibi faal işgücünün yüzde 65'i ücretlidir. CHP'nin seçimlerde kentsel yerlerde artan oyu, ücretlilerin artan sayısı ve değişen tavrıyla doğrudan bağlantılıdır.

Bu gelişim, aynı zamanda, çağdaş anlam ve içeriğiyle sosyal demokrat partilerin kurulabilmesi için gerekli ve yeterli düzeyde bir mülksüzleşmenin gerçekleşmiş olduğunu da göstermektedir.

Türkiye'de İşçi Sınıfının Sendikal Örgütlenmesi ve Tavrı

1908 öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda sendikal örgütlenmeler çok cılızdı. 1908'in kısa süreli özgürlük ortamında kurulan sendikalar ise, 1913-1919 döneminde yok olup gittiler.

1919-1923 döneminde ise İstanbul'da yoğun bir sendikacılık hareketi gelişti. Savaş döneminin sıkıntıları, edinilen deneyimler, işgal

(28) Günümüze İlişkin veriler için bkz. Koç, Y., «Türkiye'de Ücretlilerin Maddi Durumu», 11. Tez, 2. Kitap, İst., 1986.

kuvvetleri arasındaki çelişkiler, Padişah yönetiminin zayıflığı, 1919 yılında oluşturulan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün etkileri ve işgalci kuvvetlerin kendi ülkelerinde işçi sınıfının gücü gibi etmenlere bağlı olarak, bu dönemde sendikalar güçlendi. Anadolu'da da, halkı işgalcilere karşı örgütlemek için yaratılan özgürlük ortamında sendikal örgütlenmeler bir ölçüde gelişti.

Ancak, 1925 yılından itibaren CHP iktidarı sendikalar üzerinde yoğun bir baskı uygulamaya başladı. 1938 yılında da sınıf esasına dayalı cemiyet kurmak yasaklandı.

1946 yılında bu yasağın kaldırılmasıyla birlikte, çok sayıda sendika kuruldu.

Bu sendikaların bir bölümü, aynı dönemde kurulmuş iki sosyalist parti ile ilişkileri bulunduğu savıyla, sıkıyönetim komutanlıkları tarafından kapatıldı.

1947-1952 döneminde ise çeşitli etmenlerin rol oynadığı bir süreç sonucunda, Türk-İş kuruldu.[29]

1952-1960 döneminde Türk-İş ve bağlı sendikalar büyük sıkıntılar çektiler. DP iktidarı, bir taraftan işçilere yasalarla bazı ekonomik haklar verirken, diğer taraftan sendikaların faaliyetlerini engelledi, durdurdu. Ancak, sendikalar ve işçiler, işverenlere ve iktidarın bu uygulamalarına karşı aktif bir mücadele vermediler, burjuva demokrasisinin tüm kurumlarıyla işletilmesi için ciddi bir çaba göstermediler.

27 Mayıs 1960 ihtilali olur olmaz, Türk-İş yönetim kurulu toplandı ve kısa bir süre önce Başbakan Adnan Menderes'e bağlılık mesajı çekmiş olan Türk-İş Genel Başkanı Nuri Beşer'i görevden aldı. 27 Mayıs askeri müdahalesinin işçilere ne getirip işçilerden ne götüreceğinin kesinlikle bilinmediği ve belli olmadığı bir dönemde, Türk-İş yönetimi askeri müdahaleye övgüler düzdü, destek verdi.[30]

Bu tavır çok önemlidir. Ülkede Batılı anlamda sosyal demokrat bir hareketin oluşumunun önkoşullarından biri, sendikacılık hareketinin parlamenter demokrasinin kuralları içinde oynamayı kabul etmesi, ama aynı zamanda herkesin oyunu bu kurallar içinde oynamasını sağlamak için aktif bir mücadele vermesidir. Türk-İş 1960 ih-

---

(29) Türk-İş'in kuruluşu konusunda bkz. Koç, Y., «1946-1952 Sendikacılığı ve Türk-İş'in Kuruluşu», I, Gün, Ekim 1985, s. 19-21; II, Gün, Kasım 1985, s. 18-22.

(30) Bkz. Türk-İş, **IV. Genel Kurul İcra ve İdare Heyetleri İdari ve Mali Raporları**, Ankara, 1960, s. 4-6.

tilalinde bunu yapmadı. İşin ilginç yanı, Türk-İş'ten ayrılanlar ve DİSK'i kuranlar Türk-İş'in bu konudaki tavrını hiç bir yazılı metinde eleştirmediler.

1961 Anayasası ile tüm çalışanlara sendikalaşma hakkı ve işçilere grev hakkı tanındı. 1963 yılında çıkarılan Sendikalar Yasası ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası da bu hakların kullanılmasını düzenledi. Memurların örgütlenme hakkı da, 1965 yılında kabul edilen 624 sayılı Kamu Personeli Sendikaları Yasası ile düzenlendi.

1961 yılında Türk-İş'e üye ve bağımsız bazı sendikaların yöneticileri tarafından Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Sendikacılar partiyi başarılı bir biçimde yürütemedikleri için, Mehmet Ali Aybar'ı yönetime getirdiler. TİP kurulduğunda sosyalizmi bir amaç olarak belirtmiyordu. Avrupa ölçütleri uygulanırsa, TİP 1964 yılına kadar program itibariyle demokratik solcu bir partiydi.

1961-1967 döneminde Türk-İş içindeki bazı sendikaların yöneticileri ile TİP arasında yakın bir işbirliği gerçekleştirildi. Ancak, bu sendikalar ile TİP'in örgütsel bağları yoktu.

1967 yılında Türk-İş'in üç üyesi, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş sendikaları Türk-İş'ten ayrıldılar, bağımsız Türk Maden-İş ve Gıda-İş sendikaları ile birlikte DİSK'i kurdular. Bu tarihte DİSK'e bağlı sendikaların üye sayısı 30 bin dolayındaydı. DİSK'in tüzüğünde belirtilen amacına göre DİSK Batılı anlamda sosyal demokrat nitelikteydi ve hatta belki daha da geriydi:

DİSK'in 25-26 Şubat 1968 tarihlerinde yapılan ikinci genel kurulunda kabul edilen biçimiyle tüzüğün amaç maddesi şöyleydi:

> «Madde 3: DİSK, işçi sınıfının ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan kalkınması ve yücelmesi için, öncelikle, Türkiye'nin her bakımdan tam bağımsız olmasını ve hızlı bir kalkınma yoluna girmesini zorunlu görür. Bundan ötürü de, Türk işçi hareketinin, Anayasa'da öngörülen köklü dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlayacak bir devrimci öze kavuşmasını şart sayar.
>
> «Temel ilkeleri şöyle kabul eder:
>
> a) İşçi sınıfının sorunları tam bağımsızlığa kavuşmuş toplumcu bir düzende çözümlenir. Bunun ekonomik alanda birinci adımı, emekten yana, emekçilerin yönetim ve denetimine doğrudan doğruya katıldığı planlı bir devletçilik sistemidir.

Bu sistemde kamu sektörü ağır basar ve itici, yönetici rol oynar.

b) Çelik ve makine sanayii ile enerji kaynakları gibi sanayiin kilit noktalarının genellikle ağır sanayiin, madenciliğin ve büyük ulaştırma, ihracat, ithalat işleriyle bankacılık ve sigortacılığın devlet eliyle yürütülmesi gereklidir. Bu alanda özel sektör yardımcı durumdadır.

c) Emekçilere, insan onuruna uygun bir hayat seviyesi sağlamak ve bu seviyeyi devamlı olarak yükseltmek, işsizliği ortadan kaldırmak, ancak devlet eliyle yürütülecek hızlı bir sanayileşme ile mümkündür. Ancak, devlet eliyle yürütülen bir sanayileşmede, işletmelerin devletleşmesi ve en ileri tekniklerin kullanılması işçilerin yararına olur.

ç) İşçi sınıfının devrimci bir niteliğe erişmesi ve bilinçlenmesi ancak yurt ve dünya olaylarının emekçiler açısından ve bilimsel yoldan değerlendirilmesine bağlıdır. Bilim, işçi sınıfının en önemli mücadele aracıdır.

d) Köylümüzü uygar yaşama şartlarına kavuşturmak ve sanayileşmemize temel ve destek olmak üzere, köklü bir toprak reformu zorunludur. Bunun aynı zamanda işsizliği önleyici bir yararı da vardır.

e) Emekçilerin, tüm haklarını alabilmesi yalnız mesleki mücadele ile mümkün değildir. Bunun yanı sıra, Anayasa'daki demokratik haklarını kullanarak, siyasi mücadele yapmaları da gereklidir. Bu mücadele, işçi sınıfını varlığının tam bilincine kavuşturarak, insanın insanı sömürmesi esasına karşıt bir amaç güder.»[31]

DİSK'in anatüzüğünün bu maddesi, 1980 yılında faaliyeti durduruluncaya kadar aynı kaldı. Yalnız, «b» bendinde «sigortacılığın» sözcüğünden sonra, «Anayasa'da öngörülen ilkeler içinde» sözcükleri eklendi.[32]

Bu tarihlerde Türkiye'ye özgü bir «sosyal demokrat» kavramı yerleşmeye başladı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin emekçi halkın reformist

(31) DİSK, **Kuruluş Bildirisi, Ana Tüzüğü,** (II. Baskı), DİSK Yay., No. 2, İstanbul, 1968, s. 33-35.

(32) DİSK, **DİSK Ana Tüzüğü,** DİSK Tay. No. 13, İst., 1974, s. 7-9.
——, **DİSK Ana Tüzüğü,** DİSK Yay., No. 18, İst., 1975, s. 8-9.
——, **DİSK Ana Tüzüğü,** DİSK Yay., No. 20, İst., 1976, s. 7-9.
——, **DİSK Ana Tüzüğü,** DİSK Yay., No. 27, İst., 1978, s. 3-4.

taleplerini kısmen formüle eden programını benimseyenler kendilerine «sosyal demokrat» demeye başladılar.

Türk-İş'ten ayrılan ve DİSK'i kuranlar 1969 seçimlerinde TİP'i desteklediler.

Türk-İş içinde kalanlar ise CHP ile daha yakın bir işbirliğine gitme gereğini duymaya başladılar. Bir taraftan CHP'nin yapı değiştirmesi, diğer taraftan TİP'in işçi sınıfı içindeki etkinliğinin artması ve muhtemelen de 15-16 Haziran olayları, Türk-İş içindeki CHP'li sendikacıları hareket geçirdi.

Türk-İş üyesi sendikalardan Genel-İş Genel Başkanı Abdullah Baştürk, Deniz Ulaş-İş Genel Başkanı Feridun Şakir Öğünç, Yol-İş Genel Başkanı Halit Mısırlıoğlu ve Petrol-İş Genel Başkanı İsmail Topkar, 14 Ocak 1971 günü Kızılcahamam'da toplanan Türk-İş Yönetim Kurulu'na **1971 Türkiye'sinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız, Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar** isimli bir rapor sundular.[33]

Raporda Türk-İş'in partilerüstü politikayı terketmesi isteniyordu. Ancak, toplantıda, «geniş hacimli olduğu» gerekçesiyle, raporun tümü görüşülmedi.

Bunun üzerine, Türk-İş Yönetim Kurulu'nun 9 Temmuz 1971 günü Ankara'da yapılan toplantısına ikinci bir rapor, bu kez Türk-İş'e bağlı 12 sendikanın ve federasyonun yöneticisi tarafından sunuldu.[34]

Bu rapor da, «geniş hacimli olduğu» için bu toplantıda görüşülmedi. Yönetim Kurulu'nun 11 Kasım 1971 günü yapılan toplantısında da bu konuda bir karar alınmadı.[35]

Bu raporlarda, Türk-İş'in 23'ü 1968, 1'i de 1970 yıllarında yapılan kongrelerinde kabul edilen 24 ilkesi savunuluyordu.

Bu tartışmalar sürerken, 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, seçimle iktidara gelmiş olan Hükümet'e bir muhtıra verdi ve Hükümet'in istifa etmesini sağladı.

Türk-İş yöneticileri ve Türk-İş'e bağlı sendikaların başkanlarından oluşan Türk-İş Başkanlar Kurulu 13 Mart 1971 günü Ankara'da toplandı ve iki günlük bir çalışma sonucunda bir bildiri yayınladılar.

---

(33) Bu rapor DİSK tarafından yayınlandı: **DİSK Sunar: Türk-İş'e Verilen 4'lü Rapor**, 1971 (Çoğaltma), 177 s.

(34) **Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen, İlkeler, Amaçlar, Yöntem**, Ankara, 1971.

(35) Yici, Özkal, «Türk Sendikacılığında Sosyal Demokrasi Hareketi», **Sosyal Siyaset Konferansları, 24. Kitap**, İstanbul, 1972, s. 209-222.

Bu bildiride Türk Silahlı Kuvvetleri'nin muhtırası destekleniyor, Parlamento ve siyasal partiler suçlanıyordu.[36]

DİSK ise 12 Mart muhtırasının verilmesinden hemen sonra yayınladığı bildiride Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu davranışının «işçi kesiminin devrimci kesiminde büyük bir ferahlık yarattığı»nı belirtiyor ve «DİSK, Atatürk devrimlerinin ve Anayasa ilkelerinin korunmasında, uygulanmasında, geliştirilmesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yanında olduğunu belirtmekten kıvanç duyar» deniyordu.[37]

Türk-İş içinde kendilerine sosyal demokrat ismini veren sendikacılar 4 Aralık 1971 günü Sapanca'da toplandılar ve Türk-İş'e bağlı Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyi adıyla, tüzel kişiliği olmayan bir grup oluşturdular.

1970'li yıllarda, Türk-İş içinde kendisine sosyal demokrat diyen sendikaların bir bölümü Türk-İş'ten ayrılarak DİSK'e katıldı. Böylece Türk-İş içindeki dengeler değişti.

DİSK ise özellikle 1974 sonrasında güçlendi. Bir taraftan büyük bazı sendikalar DİSK'e katılırken, DİSK'e bağlı sendikaların üye sayılarında da artışlar gerçekleşti.

1970 yılında yaklaşık 100 bin üyeyi temsil eden DİSK, 1980 yılında yaklaşık 400-450 bin işçiyi temsil eder konuma gelmişti.

DİSK, 1975-1977 ve 1977-1980 dönemlerinde ayrı nitelikte yönetimler altındaydı. Ancak, uygulamalarda fazla bir farklılık görülmedi. 1979-1980 yıllarında DİSK ile CHP arasındaki ilişkiler, çeşitli nedenlere bağlı olarak, pek iyi değildi. DİSK yöneticileri bir sosyalist kitle partisi kurma çalışmaları yaptılarsa da, olumlu bir tepki almadıklarından, bu girişimden vazgeçtiler.

Bir bütün olarak bakıldığında, DİSK'e ilişkin şu değerlendirmeler yapılabilir : DİSK, birçok açıdan, Batı Avrupa'da kullanılan anlamıyla «sosyal demokrat» bir konfederasyondu.

DİSK'in sınıfların varlığı ve sınıf mücadelesini savunma, parlamenter demokrasiye bağlılık, 1 Mayıs'ı kutlaması ve bir ölçüde uluslararası sendikal dayanışma, barış, silahsızlanma, anti-faşizm, anti-militarizm, gerçek bir yönetime katılma aracılığıyla demokrasinin genişletilmesi, milliyetçilik gibi konulardaki program, tavır ve uygulamaları, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat sendikalarınkinden özde

(36) Bildirinin tam metni için bkz. Türk-İş, 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, s. 14-18.
(37) Milliyet 1871 Yıllığı, s. 67.

farklı değildir. Bunları kabul etmek ve savunmak Marksistliğin ölçütü gibi gösterildiğinden ve görüldüğünden, DİSK'in bunları yapmasının onu Marksist yaptığı sanılmıştır.Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu ve Batılı anlamda sosyal demokrat kabul edilen birçok konfederasyon bunları ve hatta daha ötelerini savunmaktadır ve uygulamaktadır. DİSK'in Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'na (ETUC) kabulü de, bu gerçeğin bir ifadesidir.

Hatırlanacağı gibi, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Genel Başkanı Abdullah Baştürk, DİSK davasında yaptığı savunmada DİSK'in demokratik sosyalizmi savunduğunu belirtiyordu.[38]

Baştürk, yanlış anlamalara ve kasıtlı iddialara karşı da, şu açıklamayı yapıyordu:

> «DİSK'in resmi antetli kâğıtlarında ve yabancı dildeki ajanslarında Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu adının İngilizce, Fransızca ve Almanca çevirileri vardır. Ve bu çevirilerde devrimci kelimesi ihtilalci olarak değil, ilerici anlamında çevrilmiştir. Resmi antetli kâğıtlara bakıldığında bu gerçek görülecektir.»[39]

DİSK'in üye sendikaları için hazırladığı tek tip demokratik tüzükte amacın sosyalizm olduğunun belirtilmesi de, DİSK'i Avrupa'nın reformist (sosyal demokrat) sendikalarından ayırmaz.[40] Onların tüzüklerinin bazılarında da aynı hüküm bulunmaktadır. Bunları kesinlikle DİSK'in mücadelesini küçümsemek anlamında belirtmiyorum. DİSK'in Türkiye işçi sınıfının tarihine, mücadele geleneğinin oluşumuna büyük katkıları olmuştur. Ancak, DİSK'in mücadelesi ve yapısı Avrupa ölçütlerine göre sosyal demokrattır.

1980 yılı geldiğinde Türkiye'de sendikalı işçi sayısı 1,5 milyon dolayındaydı.

1963-1980 döneminde işçiler yeni haklar elde etmede ve ücretlerini artırmada hemen hemen yalnızca toplu iş sözleşmelerini kullanmışlar, yasalarda değişiklik yapmayı tümüyle ihmal etmişlerdi. İşçiler ve

---

(38) «DİSK demokratik sosyalizmi savunmuştur.» (s. 437); «DİSK Anayasa'ya dayalı demokratik bir sosyalizmi savunmuştur.» (s. 438). Baştürk, Abdullah, **Yargı Önünde Savunma**, Çağdaş Yay., 1986.

(39) Baştürk, A., a.g.e., s. 406.

(40) Bkz. DİSK, **Tek Tip Demokratik Tüzük**, DİSK Yay. No. 30, Ankara, 1979, s. 11.

sendikalar sorunlarının çözümünde işyerlerindeki mücadeleyi esas almışlardı. İşyerlerini aşan kitlesel eylemler ancak hakların (ekonomik ve demokratik) geri alınması girişimlerine karşı tepki biçimindeydi (15-16 Haziran, DGM direnişi, faşizme karşı mitingler, v.b.). 1963-1980 döneminin bu uygulamaları sınıf hareketinin gücünün yeterince gelişmesini engelledi, Batılı anlamıyla sosyal demokrat bir yapının oluşmasını geciktirdi.

1980 yılının sonlarına doğru sosyal demokrat hareket ve işçi sınıfı açısından durum şöyleydi: CHP, yeni oluşumlara ayak uyduramamış, köylü hareketi olmak ile işçi hareketine önem vermek arasında bocalayıp durmuş, burjuvaziye karşı tavır almadığı için işçiler gözünde itibarını önemli ölçüde yitirmiş, faşizme karşı mücadeledeki teslimiyetçiliği nedeniyle önemli kadrolar yitirmiş, kendi içinde farklı görüşler taşıyan, bir kesiminin askeri müdahaleyi beklediği ve çeşitli biçimlerde desteklediği bir yapıydı.

İşçi sınıfının sendikal plandaki örgütlenmesi ise uzun dönemli bir plandan yoksundu. DİSK'in 1977-1980 Haziran dönemindeki yönetimi sırasında ortaya çıkan sorunların çözümü için, 1980 yılı Haziran ayında yapılan 7. genel kurulda farklı görüşlerin temsil edildiği bir yönetim yapısı oluşturulmuştu. Bu yönetim yapısı 1980 Haziran'ından Eylül'üne kadar kendi içinde bir işbölümü bile yapamamıştı. Türk-İş içinde kendisine sosyal demokrat diyen sendikacılar ise, 24 Ocak kararlarının olumsuz etkileriyle dar bakışlı bir anlayışla uğraşıyorlar, Türk-İş içinde işçi sınıfının reformist çıkarları doğrultusunda aktif bir mücadele yürütmüyorlar, suçu Türk-İş üst yönetimine atarken, merkezi disiplinden yoksun Türk-İş içinde kendileri de ciddi bir adım atmaktan kaçınıyorlardı.

Batılı anlamda sosyal demokrat olan DİSK ile seçim sandıklarıyla sınırlı bir kitlesel gücü olan CHP arasındaki ilişkiler ise gergindi.

12 Eylül 1980 tarihindeki askeri müdahaleden sonra DİSK'in ve DİSK'e bağlı sendikaların faaliyetleri durduruldu. Cumhuriyet Halk Partisi ise kapatıldı.

12 Eylül müdahalesinin hemen ardından toplanan Türk-İş İcra Kurulu teşkilata bir genelge yayınladı. Genelgenin bir bölümünde şöyle deniliyordu:

> «Türk Devleti'nin bölünmezliği ve ulusumuzun refah ve mutluluğu için Türk Ordusu'nun kendi kumanda zinciri içerisinde almaya zorunlu bırakıldığı yönetime el koyma kararı ve

uygulamasını serinkanlılıkla ve anlayışla karşılayarak, ülkemizin esenliğe kavuşması ve elverişli şartların yeniden doğabilmesi için Türk-İş'e düşen görevleri her zamankinden daha fazla bir titizlik ve duyarlılıkla yerine getirmeye gayret etmeliyiz. Ülke ekonomisinin düzlüğe çıkabilmesi için üretimi artırmaya mecbur olduğumuzu unutmamalıyız.»[41]

1980 Sonrasındaki Gelişmeler

1982 Anayasası ve 2821 sayılı Sendikalar Yasası ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası, sendikal hak ve özgürlüklerde büyük kısıtlamalar getirdi. Bunları burada ele almayacağız. Ancak, sonuç olarak şu söylenebilir: Yeni çalışma mevzuatı içinde yalnızca toplu iş sözleşmeleriyle yeni haklar elde etmek tümüyle olanaksız duruma sokuldu. Artan işsizlik, düşen gerçek gelirler ve giderek ücretliler aleyhine bozulan gelir dağılımı, emekçi sınıf ve tabakalar arasında büyük bir hoşnutsuzluk yarattı.

Ana amacı işgücünün yeniden üretim maliyetini düşürmek olan 24 Ocak İstikrar Tedbirleri ve bu amacın yerine getirilebilmesinin politik ve toplumsal çerçevesini oluşturan 12 Eylül sonrası uygulamalar, Türkiye'de ekmek ve demokrasi mücadelesini ayrılmaz bir bütün haline soktu.

Yıllardır «ücret sendikacılığı» («bread and butter unionism») yapan, «partilerüstü» adı altında politika dışı kalmaya ve işçi sınıfını politika dışında tutmaya çaba gösterenler, gündemlerinin birinci maddesinin demokrasi olduğunu söylemeye başladılar. DİSK'e bağlı sendikaların üyelerinin Türk-İş üyesi sendikalara geçmeleri, işçi sınıfının önemli bir deneyim ve bilinç düzeyine ulaşması gibi nedenlere bağlı olarak, sendikaların tabanlarından yukarıya doğru küçümsenmeyecek bir muhalefet başladı.[42] İktidardakiler Türkiye'de halkı depolitize

---

(41) Türk-İş Dergisi, No. 138, Eylül 1980, s. 33.

(42) Bkz. Koç, Y., «Türk-İş'te Kongre Yılı», Gün, Şubat 1986, s. 16.
Bugün Türk-İş ve asıl Türk-İş'e bağlı sendikalar yapı değişikliklerine gebedir. Bu kısa yazı bunun dinamiklerinin tartışılacağı yer değildir. Ancak, yıllar boyu Amerikan sendikacılığının (Gompers Sendikacılığı) azgelişmiş ülkeler için çarpıtılmış bir biçimini uygulayan ve savunanların, bugün gündemlerinin birinci maddesine demokrasiyi koymak zorunda kalmaları, dipten gelen dalganın gücünü ve doğrultusunu göstermektedir.
Örneğin, Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir, Türk Metal Sendikası'nın Ankara 1 No.'lu Şubesinin 19 Temmuz 1986 günü toplanan genel kurulunda şunları söyleyebilmektedir:

etmeye çabalarken, tam tersine bir politizasyon süreci başladı ve hızlandı.

İşçi sınıfının toplumsal yapının değişmesi doğrultusundaki talepleri arttı. Ancak, bu toplumsal yapı değişikliğinin biçimi ve programı konusunda yeterince açıklığa henüz ulaşamadı. Görülebildiği kadarıyla genel eğilim henüz sosyal demokrasi doğrultusundadır ve bu sosyal demokrasi henüz Batı Avrupa'daki içeriği de kazanmamıştır.

1983 yılında kurulan Halkçı Parti'nin programında işçi hakları ve sendikal konulara çok küçük bir yer verilmişti. Halkçı Parti'nin bu konudaki tavrının sosyal demokratlıkla uzaktan yakından ilgisi yoktu.[43]

SODEP de, kurucuları arasında sendikacıların bulunmasına karşın, Batılı anlamda bir sosyal demokrat parti değildi; bütün ulusun çıkarlarını uzlaştırmaya çalışan bir parti görünümündeydi. Parti programında sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin olarak ancak şunlar söyleniyordu :

> «Parti, sendikal haklar ve özgürlükler konusunda çoğulcu demokratik ülkelerde benimsenmiş ölçütlere ulaşmayı çağdaş sendikal gelişmenin bir amacı sayar.»[44]

SHP'nin oluşmasından sonra işçi sınıfının reformist taleplerine verilen önem arttı. SHP programında şunlar belirtilmektedir :

> «Çalışma yaşamında bütün emekçi katmanların örgütlenme özgürlüğü koşulsuz yaşama geçirilmelidir...
>
> «SHP, sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev konularında, işçilerin haklarını, çoğulcu demokratik ülkelerdeki hakların gerisinde tutan bütün yasal sınırlamalardan kurtaracaktır. SHP sendikaların siyasal etkinlik dışında bırakılmalarına karşıdır. Sendikaların denetiminde öz denetim asıldır.»[45]

«Kaya Özdemir, sendikacılıkla militarizmin çelıştiğini, işçi kesiminin bugün içinde yaşadığı sorunların da bu çelişkiden kaynaklandığını belirterek, 'İşçi haklarını içeren 2821 ve 2822 sayılı kanunlar militarist kafayla düzenlenmiştir,' dedi... Özdemir yaptığı konuşmada, bu yasaların askeri otorite ve disiplin altında çıkarıldığını belirtti ve 'O mantığın çıkarttığı kanunlar serbest toplu pazarlık ve grev hakkı gibi işçi mücadelesinin iki ayağına ancak kâğıt üzerinde müsamaha edebilirdi, nitekim öyle oldu' şeklinde konuştu. Türk-İş'in verdiği mücadelenin demokrasi mücadelesi olduğunu belirten Kaya Özdemir, işçilere demokrasiye sahip çıkmalarını, ciddi mücadele etmelerini ve askeri müdahalelere zemin hazırlamaktan kaçınmalarını önerdi.» (Son Havadis, 20.7.1986)

(43) Halkçı Parti, **Halkçı Parti Programı**, Ankara, 1983, s. 26.

(44) Sosyal Demokrasi Partisi, **Program**, Ankara, 1983, s. 17.

(45) Sosyal Demokrat Halkçı Parti, **Program**, Ankara, 1985, s. 27.

Dikkat edileceği gibi, SHP'nin bugünkü programında ve diğer açıklamalarında sergilenen tavır, 1970'li yıllarda Bülent Ecevit'in işçi sınıfının sendikal örgütlenmesi ile siyasal parti arasındaki ilişki konusunda söylediklerinden daha çok geridir.

Bugün SHP içinde bir mücadele sürmektedir. Bu mücadele, bir zamanlar CHP içinde yaşananlara benzer niteliktedir. **SHP bir bütün olarak** askeri müdahaleler konusunda açık ve net bir tavır almamış, 1982 Anayasası'nın hazırlanma ve referanduma sunulma biçimi de dahil olmak üzere tümüne karşı çıkmamıştır. Bu konuda SHP içinde farklı kanatlar bulunmaktadır. Diğer taraftan, SHP'yi emekçilerin ve ağırlıkla işçilerin sosyal demokrat partisi yapmak isteyenlerle, mülk sahibi sınıf ve tabakalarla uzlaşma çabası içinde olanların («bütün ulusun, yani tüm sınıf ve tabakaların partisi» yapmak isteyenlerin) arasında da bir mücadele sürmektedir. SHP'yi emekçilerin ve ağırlıkla işçilerin sosyal demokrat partisi yapmak isteyenler bu partiye sızmış komünistler değil, demokratik solculardır.

Demokratik Sol Parti'nin parlamenter demokrasi ve askeri müdahaleler konusundaki tavrı daha homojen, ancak partinin sınıfsal niteliği konusunda tutumu açık değildir. Ecevit'in CHP içinde askeri müdahalelere karşı bir tavrı temsil eden çizgisi DSP içinde çok net ve açık bir biçimde benimsenmiştir. Bu tavrın **ne ölçüde tutarlı bir biçimde uygulandığı** ise tartışılabilir. DSP, açıklamalarına göre, iktidara halkın oylarıyla gelmek istemekte, askeri müdahalelere kesinlikle karşı çıkmaktadır.

Ancak, DSP'nin dünyaya bakışında Batı Avrupa sosyal demokratlarında görülen sınıfsal nitelik yoktur. 1976 yılında sendikalarla bütünleşmekten söz eden, demokratik sol bir partinin başka türlü yaşayamayacağını söyleyen Bülent Ecevit, 1986 yılında işçi sınıfı hareketi olma konusunda bir görüş ileri sürmemektedir. Avrupa sosyal demokratları geçmişte Marksizmden büyük ölçüde esinlenmiş ve hatta kaynaklanmışken, sınıf örgütlenmesini ve sınıf mücadelesini kabul ederken ve reformlarla bir süreç içinde gerçekleştirilecek bir tür sosyalizmi amaçlarken, DSP'de bunlar eksiktir. DSP, kendisinin de yeterince belirleyemediği bir çizgide, kendi soluna karşı olumsuz bir tavır takınmaktadır. Sürekli bir «sızma» fobisi içindedir. Bu tavırda Ecevit'in çağımızın Kerensky'si olma korkusu, Türkiye'de sosyal demokrat bir programın başarıyla uygulanabilmesi konusundaki kuşkular ve Batı sosyal demokrasisi ile Atatürkçülüğü uzlaştırma çabasında karşılaşılan büyük zorluklar yatıyor olabilir.

DSP programında sendikacılık hareketi ve sendikal hak ve özgürlükler konusunda getirilenler, Bülent Ecevit'in 1976-1977 yıllarında söylediklerinden geridir. Buna karşılık, İsveç'teki İşçi Yatırım Fonlarından esinlenilerek, «tarım kesiminde kurulacak üretici yatırım fonlarına benzer nitelikte işçi yatırım fonları kurulacaktır» denmekte ve iki sayfa bu fonun işleyişi anlatılmaktadır.[46]

1982 Anayasası'nın ve 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nın sendikalarla siyasal partiler arasındaki örgütsel bağı yasaklayan hükümleri, sosyal demokrat partilerin oluşmasının önünde önemli bir engel değildir. Federal Almanya ve Avusturya'da böyle bir ilişki yoktur. İtalya'da aynı kişinin hem sendikada, hem siyasal partide yönetici görev alması sendikalarca yasaklanmıştır.[47] Bu ülkede de sendikal örgütlerle siyasal partiler arasında organik bağ yoktur. İşçiler, sendikaları aracılığıyla değil, doğrudan siyasal partilere üye olmaktadırlar.

Özetle; Türkiye'de bugün sosyal demokrat olma iddiasındaki iki siyasal partinin, çağdaş anlamı ve içeriğiyle, sosyal demokrasi ile ilişkileri henüz çok sınırlıdır. SHP ile DSP değerlendirildiğinde, SHP'nin çağdaş anlamıyla sosyal demokrat bir parti olabilme olasılığı DSP'den daha yüksek gözükmektedir. Ancak, SHP içinde çeşitli kanatlar arasında süren mücadelenin sonucuna bağlı olarak, beklenmedik gelişimler de olanaksız değildir.

(46) DSP, **Program**, Ankara, 1985, s. 114-117.

(47) Çeşitli ülkelerde sendikalarla çağdaş içeriğiyle sosyal demokrat partiler arasındaki ilişkinin incelenmesi için bkz. Koç, Y., «Batı Ülkelerinde Sendikaların Siyasal Partilerle İlişkisi», **Yol-İş Dergisi**, No. 4, Mart-Nisan 1986, s. 29-31.

Fransa'da Halk Cephesi, 1936

Yusuf BARMAN

Fransa'da 1936'da yaşanan **Halk Cephesi** hükümeti deneyiminden bu yana 50 yıl geçti. Başta Sosyalist, Komünist ve Radikal partiler olmak üzere çeşitli sol partiler ile sendikalar ve diğer kitle örgütlerinin koalisyonundan oluşan bu iktidar ancak iki yıl yaşayabilmiştir, ama yalnız Fransa'da değil, aynı zamanda Avrupa çapında işçi sınıfı mücadelesi tarihinde derin izler bırakan bir olay olmuştur. Aynı yıllarda İspanya'da işbaşına gelen Halk Cephesi ve patlak veren İç Savaş ile birlikte düşünüldüğünde, Fransız Halk Cephesi'nin, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın, hatta dünyanın kaderini etkileyen olaylardan birisi olduğunu söylemek hiç de abartı olmaz.

Ancak, Fransa'da yaşanan bu deneyin, olumlu ve olumsuz yanlarıyla tarihe mal olduğunu sanmak yanlış olur. Çünkü böyle düşünmek, aynı zamanda bu deneyden çıkartılabilecek derslerin de yalnızca geçmişe ait olduğu sanısını yaratır. Halbuki, kapitalizmin yarattığı sınıfsal yapılanmanın sürmekte olduğu günümüz toplumlarında, sınıf mücadelesinin çeşitli sorunları, değişik biçimler altında da olsa yeniden ve yeniden karşımıza çıkabilmektedir. Ve eğer politikayı, gündelik davranış biçimleri ve rastlansal olaylar olarak değil de, kendine özgü kuralları olan bir bütünlük olarak ele alacak olursak, bu kuralların üretildiği soyutlamalara yaşam veren tarihsel gerçeklikleri, olguları ve olayları iyi değerlendirmek zorundayız. Bu anlamda, aradan, kapitalizmin tarihi açısından çok da uzun bir süre sayılamayacak olan bir yarım

yüzyıl geçmiş olsa da, 1936'nın Fransa'sı bizim için zengin dersler içermektedir.

Bu söylediklerimizin bir kanıtını, bir başka yerde değil, yine bizzat Fransa'da bulabiliriz. Bu ülkede 1981'de işbaşına gelen ve altı ay kadar önce göçüp giden **Sol Birlik** hükümeti deneyi, bu deneye yol açan politika anlayışları ve uygulamaları, 1936'daki Halk Cephesi dönemindekileriyle büyük benzerlikler taşımaktadır. Şimdi gerek Avrupa solu içinde, gerekse de sosyalist kampta, bu birliğin ne anlama geldiği, böylesine bir koalisyona ilişkin sosyalist taktiklerin doğruluğu ya da yanlışlığı, bu işbirliğinden Komünist Partisi'nin neler umduğu ve neler bulduğu vb. sorunlar tartışılıyor.

Aslında ne bu tartışmalar, ne de bu türden ittifaklar yeni değil. «Birlik», «cephe» vb. kavramlar, sosyalizmin literatürüne daha 1920'li yıllarda girmişti. Üstelik mücadele taktikleri, iktidar formülleri giderek bu kavramlara dayandırılır olmuştu. Bu açıdan Fransa'daki son koalisyon denemesinin sonuçlarını, örneğin Fransız Komünist Partisi'nin (FKP) **bugünkü** politika anlayışına, **bugünkü** politik çizgisinin olumlu ya da olumsuz yönlerine bağlamak tek başına anlam taşımaz. FKP'nin politik çizgisi 1930'larda izlediği çizgiden; Sol Birlik ise 1934'te kurulan ve iki yıl sonra yine bir seçimle işbaşına gelen **Halk Cephesi**'nden çok farklı değildir. Tıpkı, bugünkü **Avrupa Komünizmi** anlayışının, o günlerdeki ulusal sosyalizm anlayışının mantıki ve doğal sonuçlarından birisi olması gibi. Bu açıdan Fransa'da 1934-1938 arasında gerçekleştirilen Halk Cephesi deneyi, günümüze de ışık tutması açısından oldukça öğreticidir.

Komintern ve Halk Cephesi

Fransa'da Halk Cephesi'nin kurulması, Fransız Komünist Partisi'nin kendi başına ani bir politika değişikliğinin sonucu olmamıştır. Çünkü bu parti, diğer ülkelerdeki Komünist partileri gibi, Moskova'dan yönlendirilen Komünist Enternasyonal (Komintern)'in politik belirlemesi altındaydı. Aslında Komintern, Lenin'in 1924'teki ölümünden sonra, bir başka deyişle, ilk dört kongresinden sonra, Komünist partilerinin ortaklaşa bir dünya politikası oluşturdukları özgür bir platform ve bir dünya partisi olmaktan çıkmış, Sovyetler Birliği'nin dış politikasına yardımcı bir kuruluş durumuna dönüşmüştü. Stalin önderliğinde gerçekleştirilen bu dönüşüm, çeşitli biçimler altında gerçekleştirilen politik ve örgütsel

tasfiyelerle, üye partilerin Moskova'daki önderliğin talimatlarını yerine getirmekle yetindikleri örgütler durumuna gelmesiyle sonuçlanmıştı. Böylece, Sovyet yönetiminin gereksinim duyduğu politikalar dar bir çevre içinde belirleniyor, Komintern'de onaylanıyor, çeşitli partiler tarafından da ulusal çerçevelerde uygulanıyordu. Ve bu politikalar da günün gerekleri uyarınca sık sık değişebiliyordu. İşte Halk Cephesi çizgisi de, bu değişikliklerden birisinin sonucu olarak ortaya çıktı.

1933'te Almanya'da Hitler'in zaferi, 3. Enternasyonal'in 1928'deki 6. Kongresi'nden beri izlemekte olduğu aşırı sol **Üçüncü Dönem** politikasının da sonu olmuştu. Bu yıllar boyunca sosyal demokrat partiler «sosyal faşist» olarak tanımlanmış; sosyal demokrasi ile ittifakın ancak **tabandan**, sosyal demokrat işçilere çağrı yaparak, yani onları KP'ler etrafında toplayarak yapılabileceği savunulmuş; asıl düşmanın faşizmin «ikiz kardeşi» sosyal demokrasi olduğu iddia edilmiş; kitlesel işçi sendikaları parçalanarak «kızıl sendikalar» örgütlenmeye çalışılmış; faşistlerin iktidarı ellerine geçiremeyeceğine, geçirseler bile ancak çok kısa süreyle ellerinde tutabileceklerine inanılmış; işçi sınıfının parçalanmışlığı koşullarında, Komünistler'in denetimi altındaki dar işçi grupları için doğrudan devrim ve iktidar sloganları atılmıştı. Ama bunların hiç biri Almanya'da Nazizm'in zaferini engelleyemediği gibi, Avusturya, Polonya, Fransa, İspanya gibi ülkelerde faşizmin güçlenmesini de önleyememişti.

İşte bu Üçüncü Dönem politikası 1934'ten itibaren değiştirilmeye, hem de tam tersi bir yönde değiştirilmeye ve burjuva partileriyle ittifakın formülü olan **Halk Cephesi**'ne yönelik ilk adımlar atılmaya başlandı. Ama sanılmasın ki, Komintern bu politika değişikliğini eski çizgisinin hatalarını kavraması üzerine yaptı. Hayır, o politika doğruydu, ama şimdi «koşullar» değişmişti. Bu durum, 25 Temmuz - 20 Ağustos tarihleri arasında toplanan Komintern 7. Kongresi hazırlık çalışmaları raporunda şöyle belirtiliyordu :

> «Hitler'in iktidara gelmesinden sonra, birleşik cephe için mücadele yeni bir evreye girdi. 5 Mart'ta Komintern bir çağrı yayınladı (...) Yürütme Komitesi, komünist partilerine şu öneriyi yapıyordu : sosyal demokrat partilerin yönetimlerine, mücadelenin somut talepleri çerçevesinde işbirliği çağrısı yapılabilirdi ve yapılmalıydı. Komintern'in bu önemli politik adımı, Hitler'in

iktidara gelmesiyle ortaya çıkan uluslararası koşullardaki değişmeden kaynaklanıyordu.»[1]

Bu değişimin niteliğini, dolayısıyla da yeni politik çizginin ne anlama geldiğini ise, kongre sırasında İtalyan lider Palmiro Togliatti anlatıyordu:

> «6. Dünya Kongresi'nden bu yana uluslararası koşullarda köklü dönüşümler gerçekleşti (...) Burada, proletarya diktatörlüğü ülkesinde, sosyalizmin zaferi nedeniyle, Sovyetler Birliği ile kapitalist dünya arasındaki karşılıklı ilişkiler yeni bir döneme girdi (...) Aynı zamanda savaş tehlikesi önemli oranda arttı (...) İşte taktiklerimizin değişmesine yol açan ve barışın ve Sovyetler Birliği'nin korunmasını ön plana çıkarmamızı gerektiren koşullar, durumdaki ve güçler dengesindeki bu değişiklikten kaynaklanmaktadır.»[2]

Görüldüğü gibi, yeni politikanın gerekirliği, Sovyetler Birliği'nin korunmasına yönelik dış politika gereksinimlerinden kaynaklanıyordu. Böylece komünist partileri de, kendi ulusal politikalarını esas olarak bu gereksinime dayandırmak, kendi ulusal mü-

---

(1) Die kommunistische Internationale vor dem VII. Weltkongress (Materialen). aktaran: Pierre Frank, Histoire de l'internationale communiste, s. 724, Editions la Brèche, Paris, 1979. Burada, Komintern'in 4. Dünya Kongresi'nde formüle edilen Birleşik İşçi Cephesi ile Halk Cephesi arasındaki ayrımı vurgulamakta yarar var. Birincisinde, birleşik cephe, işçi sınıfının birliğini sağlamak ve bu temelde bir işçi hükümetine (ya da daha popüler ifadesiyle işçi-köylü hükümetine) yönelmek amacıyla ortaya atılmıştı. Komünist partileri, sosyal demokratlardan henüz kopmuşlardı ve sınıfın azınlığını denetleyebiliyorlardı. Bu nedenle Komintern, sosyal demokrasi ile sınıf mücadelesi temelinde birleşik işçi cephelerinin kurulmasını öneriyor, orta sınıflara ancak birleşik bir işçi sınıfı önderliğinin gerekli güveni verebileceğini düşünüyordu. Birleşik cephenin bu formülasyonunda, burjuvazi ile işbirliğinden dikkatle kaçınılıyor, birleşik işçi cephesinin «sınıfa karşı sınıf» karakteri üzerinde ısrar ediliyordu. Halk Cephesi biçiminde ortaya atılan birleşik cephe anlayışı ise, işçi sınıfının birliği ötesinde bir hedefi içeriyor, «demokratik», «anti-faşist» vb. biçimlerde tanımlanan burjuva partileri ile işbirliklerini gündeme getiriyordu. Bu formül, Komintern'in kuruluş nedeni olan burjuvaziyle ittifaklara girmeme anlayışından tam bir kopuşu ifade ediyordu. Nitekim bu anlayış, Fransız Komünistleri'nin tüm sınıfları kapsayan Fransızlar Cephesi sloganına dek genişleyecekti. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. III. Enternasyonal, 1919-1943, Belgeler, Belge Yayınları, İstanbul, 1979.

(2) VII. Kongress der kommunistichen Internationale-Referate und Resolutionen, Dietz Verlag, Berlin, 1975, s. 815.

cadelelerini bu doğrultuda yönlendirmek durumundaydılar. Peki, bu uluslararası yeni çizginin, çeşitli ülkelerdeki sınıf mücadelelerine uyarlanmasının esasları neler olacaktı? Bu konuyu da, Üçüncü Dönem'in gömülmesiyle birlikte gözden düşen Kuusinen ve Kolarov'un yerine, Halk Cephesi sloganıyla birlikte yıldızı parlamaya başlayan, Bulgar partisinin lideri Georg Dimitrov açıklıyordu.

Dimitrov, 7. Kongre'de yaptığı konuşmada, Almanya'da Nazizm'in, yönünü şaşırmış küçük burjuva kitleleri ve proletaryanın geri katmanlarını kazanarak zafere ulaştığını söylüyor, ama bunun sorumluluğunu yalnızca işçi sınıfını bölen sosyal demokrasiye yüklüyor ve Komünist Partisi'nin neden bu durumun üstesinden gelemediğine ilişkin tek bir sözcük sarfetmiyordu. Bu nedenle, Dimitrov'a göre, küçük burjuva katmanlarının kazanılması büyük öneme sahipti. Bu katmanları ise, onların çıkarlarını ve taleplerini savunduğunu iddia eden partiler ile özdeşleştiriyor ve buna bir örnek olarak da Fransa'daki Radikal Parti'yi gösteriyordu. Dimitrov'a göre, faşizme karşı mücadelenin temel hedefi kapitalizmin alaşağı edilmesi ve iktidarın elde edilmesi olmamalıydı. Her şeyden önce gerekli olan «faşizme geçit verilmemesi»ydi. Bunu gerçekleştirecek olan ise bir Birleşik Cephe, ya da yeni tabiriyle Halk Cephesi hükümeti olabilirdi. Ama Dimitrov, «Sözünü ettiğim, proleter devriminden sonra kurulacak olan bir hükümet değildir» diyordu.[3] Halk Cephesi hükümeti ne bir işçi hükümeti, ne de bir işçi-köylü hükümetiydi. Sözkonusu olan, burjuva toplumu çerçevesinde küçük burjuva partileri olarak görülen partiler ile birlikte ve esas olarak faşizmin yenilgiye uğratılması ve burjuva demokrasisinin savunulması programı üzerinde kurulacak olan bir burjuva hükümetiydi.

Komintern, 4. Dünya Kongresi'nde kabul edilen Birleşik İşçi Cephesi ve işçi-köylü hükümetleri formülünden ayrıldığını ilk kez açıktan ilan ediyordu. Ve yine ilk kez, burjuva partileriyle birlikte burjuva hükümetlerinin kurulabileceğini açıkça kabul ediyordu. Komintern liderlerinin düşünce sistemleri şu önellere dayanıyordu : faşizm, küçük burjuva yığınlarını kazanarak, onları sosyalizmin üzerine sürerek zafere ulaşmıştı. Bu nedenle, komünist partiler kendi programlarını bir süre için rafa kaldırmalı, küçük burjuva partileri ile demokratik parlamenter sistemin korunması temelinde işbirliğine gidilmeli ve böylece faşizmin uluslararası politikasından kaynaklanan savaş tehlikesi önlenmeliydi.

---

(3) Ibid. s. 143.

Ama ortada bazı sorular vardı. Birincisi, faşizmin kendi etrafında bütünleştirdiği küçük burjuva kitleler, demokratik parlamenter sistemden ümitlerini kestikleri için seferber olmuşlar ve «yönlerini şaşırmış»lardı. O halde, kapitalist sisteme nefretle başkaldıran bu yığınlar, bu sistemin savunulmasıyla nasıl kazanılabilirdi? İkincisi, eğer küçük burjuvazinin sosyalistlere ve komünistlere saldırmasının nedeni sosyalizmden nefret etmesi idiyse neden faşist partiler kimi sosyalist sloganları kendi demagojilerine alet ediyorlar, hatta partilerinin adına sosyalist, işçi, vb. tanımları ekliyorlardı? Üçüncüsü, sözü edilen Radikal Parti, vb. gerçekten küçük burjuva partileri miydi, yoksa örneğin Fransa'da olduğu gibi 40 yıldan beri burjuvazinin politik yönetimini üstlenmiş ve popülist söylemleriyle küçük burjuvaların ve hatta işçi sınıfının belirli bölümlerinin oyunu kazanmış klasik burjuva partileri miydi? Bir başka soru ise şuydu: bunalım anlarında burjuvazi ile işçi sınıfı arasında salınan küçük burjuvaziyi kazanmanın yolu, burjuva partileri ile ittifaktan mı geçerdi, yoksa bu yığınlara güçlü bir işçi cephesi önderliği sunmaktan mı?

Tarih bu sorulara olumlu ve olumsuz pek çok yanıt getirmiştir. Ama belki de en trajik sonuçlar İkinci Dünya Savaşi'nın hemen öncesinde bir başka Halk Cephesi deneyimi yaşayan İspanya ile Fransa'da yaşanmıştır. Şimdi biz Fransa'ya gelelim. Ama Fransa'daki gelişmeleri anlatmadan önce, Togliatti'nin yukarda andığımız konuşmasında, bu ülkeyi nasıl ele aldığını görelim:

> «Fransa'nın bugün oynadığı rol çok önemlidir. Fransız burjuvazisi bugün hâlâ, Alman nasyonal sosyalizminin Avrupa'nın egemenliğini eline geçirmek için atacağı her adımın kaçınılmaz olarak Fransa'nın güvenliği ve sınırları sorunlarını da gündeme getireceğini kavrayacak kadar zekidir. Bu nedenledir ki, bugün Fransız burjuvazisi barışın korunmasından söz etmekte ve statükonun savunulmasını istemektedir.»[4]

O halde? O halde, barışın, tabii dolayısıyla da Sovyetler Birliği'nin savunulması görevinde, bu görevin gerektirdiği Halk Cephesi politikasında Fransız burjuvazisine gereksinim vardı.

Fransa'da Bunalım

Fransa, 1931'de, o güne dek yaşamadığı derinlik ve uzunlukta bir ekonomik bunalımın etkisi altına girmişti. İşsizlik, iflaslar,

---

(4) Ibid. s. 193.

yoksulluk, tarım ürünleri fiyatlarında benzeri görülmemiş düşüşler, tüm işçileri, köylüleri ve orta sınıfları kasıp kavuruyordu. Bunalımdan en ağır biçimde etkilenen bu sınıflar, sorunlarının geleneksel partilerine verecekleri oylarla çözümlenebileceği düşüncesinden giderek uzaklaşmaya başlamışlardı. Bu partilerin başında ise, Üçüncü Cumhuriyet'i 19. yüzyılın sonundan beri yönetmekte olan ve burjuva demokrasisinin tüm kurumlarının inşasında damgası bulunan Radikal Parti geliyordu.

İtalya ve Almanya'da, ekonomik bunalımın darbesini yiyerek politik arenada seferber olan küçük burjuva yığınlar, kurtuluş yolunu faşist ya da nasyonal sosyalist yeni partilerde aramışlardı. Büyük sermaye tarafından finanse edilen bu partiler, küçük burjuvazinin kızgınlığından yararlanarak bölünmüş durumdaki işçi örgütlerini parçalamayı ve devleti ele geçirmeyi başarmışlardı. Fransa'da da işçi örgütleri bölünmüş durumdaydı. Bu ortamda, kapitalist ve kapitalizm aleyhtarı düşüncelerin bir karmaşasından oluşan yeni ideolojiler türemeye, bu arada yeni faşist örgütlenmeler doğmaya başlamıştı. Bunların arasından sivrilen **Croix de Feu** (Ateşten Haç) hızla gelişmiş ve bir faşist hareketin tüm özelliklerini bağrında toplamıştı: Mistik bir milliyetçi ve anti-demokratik program, şefe tapınma geleneği, güçlü bir para-militer örgütlenme, geniş bir kapitalist çevre desteği.

1934'e gelindiğinde, ekonomik bunalımın daha da yoğunlaşmasının yanı sıra bir dizi siyasi ve mali skandal demokratik rejimin prestijini iyice sarsmıştı. İşte böyle bir ortamda faşist örgütler saldırıya geçtiler. 6 Şubat 1934 günü yüz bine yakın Parisli, **Croix de Feu**, **Action française** (Fransız Eylemi), **Jeuresses Patriotes** (Genç Yurtseverler) ve **Solidarité française**'in (Fransız Dayanışması) çağrıları üzerine toplanarak parlamenter kurumların sembolü durumundaki Bourbon Sarayı (Ulusal Meclis binası)'na saldırdı. «Kahrolsun Soyguncular» sloganıyla harekete geçen göstericiler ile Cumhuriyetçi muhafızlar ve jandarma arasındaki çatışmalar sabaha dek sürdü. Ancak ertesi sabah bastırılabilen ayaklanma girişimi, 20 ölü ve yüzlerce yaralıyla sonuçlanmıştı. Aynı gün Radikal Parti lideri Edouard Daladier başbakanlıktan çekiliyor ve Gaston Doumergue Milli Birlik hükümetini kuruyordu. Faşist örgütler hükümeti radikal tedbirler almaya itmiş, ama kazanan geleneksel gericilik olmuştu.

7 Şubat tarihli **Le Quotidien** gazetesinin manşeti, «Cumhuriyet sürüyor» biçimindeydi. Faşist girişim şimdilik yenilmişti.

Faşistler adına bu yenilginin bir dizi nedeni vardı. Her şeyden önce kendi aralarında bölünmüşlerdi ve kıyasıya bir çekişme içindeydiler. Ayrıca, Hitler, Mussolini gibi kitleleri sarsacak demogajik hitabet gücüne sahip bir liderleri yoktu. Bu nedenle orta sınıflar bu örgütlere ilişkin olarak henüz kararsızdı. Burjuvazi de, bir proleter devrimini acil bir tehlike olarak görmüyor, faşizm kozunu oynamaya yanaşmıyordu. Bunalımın derinliğine karşın Fransız kapitalizmi hâlâ harcayabileceği fonlara, kaynaklara sahipti, kârlılık sürüyordu ve ciddi bir tehlike karşısında değildi. Faşist örgütlerin işçi hareketi üzerinde uyguladıkları terör şimdilik yeterliydi.

Ama faşizm, Almanya ve İtalya'da da zaman zaman yenilgiler almıştı. Siyasi bunalımın her türlü çözümü olanaksızlaştırdığı anda sermayenin tümüyle faşizmin arkasında toplanacağı açıktı. Ve böyle bir durumda küçük burjuvazi siyasi arenaya damgasını vurmak isteyecek, ama doğası gereği iki kamptan birini tercih edecekti: faşizm ya da sosyalizm. Küçük burjuvazinin o anda acil olarak ileri süreceği, «Durumu değiştirmek için ne yapmak gerekir?» sorusuna, işçi sınıfının cevabı ne olacaktı?

Sınıfsal Birliğe Doğru

Fransa işçi sınıfı gerek siyasi, gerekse de sendikal alanda ikiye bölünmüştü. İşçi sınıfı partilerinden daha güçlüsü olan SFIO[5], 1932 genel seçimlerinde parlamentonun en büyüğü durumuna gelmişti. Léon Blum'un önderliğindeki Sosyalistler, bir yandan işbaşındaki hükümetleri parlamentoda destekleyerek siyasi bir bunalım yaratmaktan kaçınıyorlar, bir yandan da yumuşak bir muhalefetle oy tabanlarını korumaya çalışıyorlardı. Ancak, onların bu politikası, parlamenter düzene tepki duyan küçük burjuva kitleleri tatmin etmiyor ve bu partiden uzaklaştırıyordu. Maurice Thorez'in önderliğindeki Komünist Parti ise, Komintern'in taktikleri uyarınca Üçüncü Dönem'in sekter politikalarını uyguluyor, faşistleri ve sosyalist önderleri blok halinde kapitalizmin ajanları olarak tanımlıyordu. Bu anlayış, «Eski Savaşçılar» olarak adlandırılan komünist grubu, 6 Şubat akşamı sokağa çıkmaya ve Ra-

(5) SFIO (Section française de l'Internationale ouvrière - İşçi Enternasyonali [İkinci Enternasyonal] Fransız Seksiyonu), bugünkü Fransız Sosyalist Partisi'nin atasıdır. Bu partinin Aralık 1920'deki Tours Kongresi'nde Üçüncü Enternasyonalci sol kanat ayrılarak Fransız Komünist Partisi'ni kurmuştur. SFIO, Temmuz 1969'daki Issy-les-Moulineaux Kongresi'nde başka gruplarla birleşerek Sosyalist Parti adını almıştır.

dikal hükümete karşı faşistlerin yanı başında gösterilere katılmaya sürüklemişti. Ama KP'nin asıl hedefi, SFIO idi. Buna yönelik olarak SFIO'nun tabanına birlik çağrısında bulunuyor, Sosyalist işçileri «Sosyal Faşist» olarak tanımladığı liderlerinden koparak KP'ye katılmaya çağırıyordu. Ne var ki KP, bu politikasıyla girdiği 1932 seçimlerinde ağır bir yenilgi alacaktı.

Sendikal mücadele alanında ise reformist CGT (**Confédération générale du travail** - Genel İş Konfederasyonu) ile komünistlerin yönlendirdiği CGTU (**Confédération générale unitaire** - Birleşik Genel İş Konfederasyonu) kıyasıya mücadele etmekteydiler. İki konfederasyonun toplam üye sayısı ancak 1 milyonu buluyordu.

6 Şubat'taki faşist ayaklanma girişimi tüm bu gevşek ve sekter yapıları derinden sarstı. Aynı gün SFIO yönetimi «Partinin seferber edilmesi» ve «örgütlerin korunması görevi için hazırlıklı olunması» çağrısında bulundu. Bu arada, hiçbir partiye bağlı olmayan solun etkisi altındaki Seine ve Seine-et-Oise parti federasyonları, KP örgütlerine eylem birliği önerisi yaptılar. 8 Şubat tarihli **L'Humanité** gazetesinde KP yöneticileri bu çağrıya eski sekter çizgilerine sadık kalarak cevap veriyorlar ve «Faşizme karşı gerçekten mücadele vermek isteyen herkes ile birlikte olmaya hazırız. Ama, ücretleri düşüren bir hükümeti destekleyenler ile nasıl bir araya gelebiliriz?» diyorlardı.[6] Ayrıca Sosyalist işçileri, 9 Şubat'ta düzenleyecekleri gösteriye katılmaya çağırıyorlardı.

Bu arada CGT yönetimi, 12 Şubat'ta 24 saatlik bir genel grev yapılması için karar aldı. Grevin yönetimi için de, CGT, İnsan Hakları Birliği, SFIO, İşçi-Köylü Federasyonu, Proleter Birliği Partisi, Anarşist Birlik ve «yeni sosyalistler» adlı örgütlerin temsilcilerinden oluşan bir koordinasyon komitesi kuruldu. SFIO da aynı gün için bir gösteri düzenlemeye karar verdi. Paris'in dışındaki birçok kentte de benzer kararlar alındı. 9 Şubat'ta Komünistler kendi gösterilerini düzenlediler ve gece çıkan çatışmalarda 6 işçi öldü.

12 Şubat'ta ise Paris'te yaşam tümüyle durdu ve kitleler sokaklara doldu. Paris'in yanı sıra Marsilya, Toulon, Perigueux, Toulouse, Montluson, Saint-Etienne, Rouen ve Bordo'daki katılımlar ile birlikte grevcilerin sayısı 4,5 milyonu, göstericilerin sayısı ise 1 milyonu bulmuştu. Sosyalistlerin Paris'teki gösterisi öğ-

---

(6) Aktaran : Jacques Danos ve Marcel Gibelin, Juin 36, 2 cilt, Maspero, Paris, 1972, c. 1, s. 15.

leden sonra başladı. Başlama saatinden hemen önce KP gösteriye katılma kararı aldı. İşte o saatlerde Paris sokakları, sosyalist ve komünist işçilerin kucaklaşmalarına sahne oluyor, «Birlik! Birlik!» sloganlarıyla inliyordu. İki kortej Vincennes alanında birleştiğinde, işçi sınıfı yıllardan beri ilk kez birliğin tadına varıyordu. İşçiler sınıfsal birlik istiyordu. KP yöneticileri ertesi sabah **L'Humanité**'de «dün unutulmaz bir gündü» demek zorunda kalacaklardı. Ardından Sosyalistler'in jesti geldi ve Seine ve Seine-et-Oise sosyalist federasyonları, 9 Şubat'tan beri ölen komünistlerin cenaze törenine katıldı.

KP yönetimi, tabandan gelen baskılara bir süre daha direndi ve SP ile eylem birliğini reddetti. Ama sonunda, 1934 Haziranı'ndan itibaren, taktiklerini değiştirmeye ve sosyalist yöneticiler ile polemiklerinde daha yumuşak bir dil kullanmaya başladı. Bu değişikliğin birkaç nedeni vardı. Her şeyden önce, partinin işçi üyelerinden birlik doğrultusunda gelen talepler çok güçlenmişti. Saint-Denis'in komünist belediye başkan yardımcısı Jacques Doriot, sosyalistler ile eylem birliğini savunuyor ve etrafında giderek büyüyen bir taraftar kitlesi topluyordu. Öyle ki, Komintern Yürütme Komitesi duruma müdahale etmek zorunda kaldı.

Sonuçta Doriot, «disiplin» adına partiden ihraç edildi. Ama bu arada Komintern Yürütme Komitesi, Pravda'da yayınlanan ve 31 Mayıs'ta **L'Humanité**'de Fransızca tercümesi basılan bildirisinde, «Komintern, faşist saldırı karşısında birleşik cephe çağrılarının, bazı koşullar altında zorunlu olduğunu kabul eder (...) Bu, sosyal demokrat işçilerin, partilerinin Alman sosyal demokrasisinin yolundan gitmeyeceğine inandıkları Fransa'da olanaklıdır» diyordu.[7]

Aslında yukarda da değinildiği gibi, Stalin yönetimi, Nazi iktidarının yarattığı savaş tehlikesi karşısında yeni müttefikler aramaya yönelmiş ve bu politikasına uygun olarak da Üçüncü Dönem'e son vererek sosyal demokratlar ve burjuva partileri ile ittifaklara girmeye karar vermişti. İşte Fransız Komünist Partisi'nin taktik değişikliğinin ardında yatan en önemli nedenlerin başında bu geliyordu. Devrim çağrılarında bulunulmayacak, «ulusal», «anti-faşist», «demokratik» burjuvazi ile işbirliği yapılacaktı.

---

(7) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 20

23 Haziran'da toplanan KP ulusal konferansı, Parti'nin politik bürosuna «anti-faşist mücadele için birleşik cephe örgütleme» görevini, bu doğrultuda SP'ye bir eylem birliği anlaşması önerisi yapma yetkisini verdi. İki gün sonra Seine-et-Oise'daki Sosyalist ve Komünist parti örgütleri ortak bir gösteri düzenlediler. 16 Temmuz'da ise SFIO Ulusal Konseyi büyük bir çoğunlukla eylem birliği anlaşması önerisinin kabul edilmesine ve anlaşmanın 27 Temmuz'da iki parti tarafından imzalanmasına karar verdi. Halk Cephesi'nin yolu açılmıştı.

Halk Cephesi ve Seçim Zaferi

KP için, SFIO ile imzaladığı eylem birliği anlaşması yeterli değildi. Bu haliyle bu ittifak bir işçi cephesine yönelikti. Ama KP, ulusu sosyalist devrime götürecek bir işçi sınıfı birliğinden çok, mevcut anayasal düzeni koruyacak bir işbirliğinin peşindeydi. Thorez bunu **Fils du peuple** adlı kitabında şöyle anlatıyordu : «Bizim için eylem birliği anlaşması, bir sonuçtan çok, bir başlangıçtır. İşçi sınıfının birliğini sağladık; şimdi, faşizme karşı zaferi güvence altına almak için, ittifakımızı orta sınıflara doğru genişletmeliyiz.» Thorez'e göre, «orta sınıflar ile ittifak», Radikal önderler ile uzlaşmak anlamına geliyordu. Bunlar arasında da, «iyiler» ile «kötüler» arasında bir ayrım yapmak gerekirdi. İşte, Daladier bu birinci kategoriyi, Herriot ise ikinci kategoriyi temsil ediyordu. Ve 9 Ekim 1934'te KP, Sosyalistler'e, ittifakın genisletilmesi ve «iş, ekmek ve özgürlük icin bir Halk Cephesi» kurulması önerisinde bulundu. Thorez, 24 Ekim'deki Nantes Kongresi'nin hemen öncesinde de aynı öneriyi Radikaller'e yapıyordu : «Biz komünistler, Sovyet iktidarı için mücadele veriyoruz... Ama, kafa ve kol işçilerinin taleplerinin savunulması ve demokratik özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi için her şeyi yapmaya hazırız (...) Bu nedenle KP, tüm işçi ve köylü örgütlerine, gericiliğe karşı çıkan tüm radikal gruplara ve genel olarak tüm kır ve kent emekçilerine seslenmektedir.»[8] KP, insan haklarını geriye götürecek tüm girişimlere karşı Anayasa'nın savunulması, faşist birliklerin silahsızlandırılması ve lağvedilmesi, ücretlerin ve maaşların korunması, küçük köylülüğün ve küçük tüccarların çıkarlarının savunulması temelinde bir eylem programı öneriyordu. Thorez, gönülsüz Radikaller'i ikna etmek için 1 Kasım'da Merkez Komitesi önünde, «Elbette bütün bun-

(8) Aktaran : Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 22-23.

lar komünistlerin programı değildir. Ama, bütün bu taleplere, Radikal Parti'nin açıklamalarında yer verdiği bu türden bütün özlemlerine biz de inanıyoruz. Çünkü bunlar genel olarak Fransız halkının arzularıdır.»[9]

SFIO, komünistlerin bu çağrısına karşı başta gönülsüzdü. Ve işin ilginç yanı, bu isteksizliğinin nedeni, KP'nin program önerisini ılımlı bulmasıydı. Bunu Thorez, Komintern'in 1935'teki 7. Kongresi'nde yaptığı konuşmada şöyle dile getiriyordu: «Başta SFIO, bizim Halk Cephesi önerimize karşıydı. Gerçi onlar sorunların çözümünü parlamenter çerçevede arıyorlardı, ama bu arada da sola gitmek istiyorlardı. Bizim programımızı çok ılımlı buluyorlardı. Biz ise, bugün üzerinde uzlaşmaya varılabilecek bir anlaşma öneriyorduk.»[10] SFIO, KP'nin Halk Cephesi önerisini ancak, 1935 Haziran'ında düzenlediği Mulhouse Kongresi'nde kabul edecekti.

Radikal Parti yöneticilerinin Halk Cephesi önerisini kabul etmeleri ise daha farklı gelişmelerin sonucunda gerçekleşti. Ekim 1934 ve Mayıs 1935'te yapılan belediye seçimlerinde RP ciddi bir yenilgi almış, buna karşılık SFIO ve KP'nin oyları artmıştı. Radikaller'in seçmen kitlesi, bu partinin gerici hükümetlere katılmasına ilişkin tepkisini ortaya koymuştu. RP, belki bu gerilemenin üstesinden geleceğini düşünebilirdi, ama genel seçimler çok yakındı, buna zaman yoktu.

Ama, Radikaller için bundan daha önemli bir gelişme olmuştu. Radikal Dışişleri Bakanı Pierre Laval, 13-15 Mayıs 1935 tarihleri arasında Moskova'ya giderek, Stalin ile görüşmeler yapmış ve Stalin-Laval Antlaşması olarak anılan Fransız-Sovyet Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması'nı imzalamıştı. Yapılan resmi açıklamada, «İki ülkenin, ulusal savunmalarını güçlendirmeleri gereği» vurgulanmakta ve «Bu bağlamda Sayın Stalin, Fransa'nın güvenliğini sağlamak amacıyla izlediği silahlı gücünü arttırmaya yönelik ulusal savunma politikasını anlayışla karşılamakta ve onaylamaktadır.» denilmekteydi.[11]

Bu açıklama, Fransız komünistleri arasında önce bir şok etkisi yarattı. Emperyalist savaşlara karşı burjuva hükümetleri-

---

(9) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 23.

(10) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 23.

(11) Aktaran: Daniel Guérin, **Front populaire, révolution manquée**, Maspero, Paris, 1976, s. 82.

nin ulusal savunma politikalarına karşı durmak, savaş bütçelerine oy vermemek, Lenin'in ve onun kurduğu 3. Enternasyonal'in temel ilkesi değil miydi? Şimdi nasıl olur da, emperyalist bir ülkenin burjuvazisinin yine emperyalist bir savaş için giriştiği hazırlıklar «onaylanabilir»di? KP liderlerinin bu şoku atlatmaktaki tek araçları, «Yoldaş Stalin'in bir bildiği vardır» sloganı idi. Yanılmaz şefe güvenmek gerekirdi. KP bu şoku aşmaya çalışırken, Radikaller de Komünistler'in «samimiyet»ine inanmışlardı. Halk Cephesi'ne katılabilirlerdi.

Taraf örgütler arasında 1935'in ikinci yarısında başlatılan program görüşmeleri çetin geçti. 1 Ocak 1936'da ise, Halk Cephesi'nin genel seçimlere sunacağı program imzalanarak yayımlandı. Program üç bölümden oluşuyordu. Birinci bölümde, özgürlüklerin savunusu dile getiriliyor ve genel af talebi ileri sürülüyordu. Faşist birliklerin lağvı, basın üzerindeki mali denetimin reforme edilmesi, sömürgelerdeki durumun «gözden geçirilmesi» isteniyordu. Barışın korunması ve savaş sanayiinin millileştirilmesine ilişkin ikinci bölümde ise, emekçi örgütlerin barışın savunulması çalışmasına aktif olarak katılmaları, «silahlı barıştan silahsız barışa geçmek için elden gelen her şeyin yapılması» ve gizli diplomasiye son verilmesi öneriliyordu. Ve nihayet üçüncü bölümde, ekonomik talepler sergileniyordu. Bu bölüm esas olarak, daha sonra Léon Blum'un kuracağı ilk hükümetin uygulayacağı ekonomik politikanın çerçevesi niteliğindeydi. Kitlelerin geçim düzeylerinin yükseltilmesi, ekonomiye yeni bir hız kazandırılması, iş saatlerinin kısaltılması, işsizlik fonu kurulması, toplu sözleşme hakkının yasalaştırılması, tüketicinin spekülatörlere karşı korunması, kredi sisteminin düzeltilmesi, temel esaslardı.

Programın oluşturulmasını CGT ile CGTU'nun birleşme görüşmeleri izledi. Ve Mart 1936'da Toulouse'da toplanan kongreyle iki örgüt CGT adı altında birleşti. Sendikal birlik kısa sürede sonuçlarını verdi ve birleşmeyi izleyen iki ay içinde birleşik CGT'ye 250 bin yeni işçi katıldı.

26 Nisan ve 3 Mayıs'taki genel seçimlere, Halk Cephesi'ne katılan SFIO, KP, RP, CGT, İnsan Hakları Birliği, Antifaşist Aydınlar Komitesi, Gençlik Örgütleri, küçük sol partiler, kooperatifler, masonlar ve birçok benzer örgüt, cephe programının resmi adı olan «Halk Birliği» listesiyle girdiler. Sonuç tam bir zaferdi. Sosyalistler oylarını 200 bin arttırarak 2,2 milyon oy al-

mışlar ve 146 milletvekiliyle parlamentonun en büyük grubu durumuna gelmişlerdi. KP ise, 1932'ye oranla tam iki misli oy toplamış ve 1,5 milyon oyla 72 sandalye kazanmıştı. Radikallerin oyu ise 2,3 milyondan, 1,7 milyona düşmüştü ve ancak 116 milletvekilliği kazanabilmişlerdi. Bir bütün olarak Halk Cephesi parlamentoda 100 sandalyelik bir üstünlüğe sahipti.

Haziran 1936

Blum, hükümetini anayasa gereği ancak Haziran başında kurabilecekti. İşte, seçim zaferinden, Haziran ortasına dek geçen bu süre içinde tüm Fransa'yı köklerinden sarsan grevler ve fabrika işgalleri patlak verdi. Geçmiş yıllar boyunca işçi sınıfı ekonomik bunalımdan, işsizlikten ve burjuva hükümetlerinin baskılarından çok çekmişti. Şimdi ise, harekete geçme zamanının geldiğine inanıyordu. Halk Cephesi onların oylarıyla işbaşına gelmişti. Cephe partilerinin seçim öncesi ortak programları ve seçim sloganları, hep işçilerin taleplerini içermekteydi. İşte, bu düşünce ve güvenle işçiler seferberlik ilan ettiler.

İlk grevler 11 Mayıs'ta Havre ve Toulouse'da görüldü. İşçiler, 1 Mayıs gösterileri sırasında işten atılan arkadaşlarının geri alınmasını ve 1 Mayıs'ın işverence tanınmasını istiyorlardı. Grevler tümüyle kendiliğinden bir biçimde başlamıştı. Aslında bir ay boyunca ortaya çıkacak eylemlerin hiç biri doğrudan CGT ya da partiler tarafından başlatılmayacaktı. Tam tersine ileride görüleceği gibi, HC'nin siyasi ve sendikal örgütleri, eylemleri kısmen desteklerken, esas olarak sınırlamak ve nihayet sona erdirmek için çaba harcadılar.

14 Mayıs'ta Courbevoie'ya sıçrayan grev dalgası, dört gün sonra Venissieux ve Longwy'ye atladı. Bu arada grevci işçiler, işten atılma, işyerinden uzaklaştırılma tehditlerine ve işsizlerin işe alınarak fabrikaların yeniden çalıştırılması tekliflerine karşı önlem olarak fabrikalarını terketmiyorlar, kapıları kitleyerek işgal ediyorlardı. Bu, Fransız işçi sınıfı mücadelesinde tümüyle yeni uygulanan bir yöntemdi.

Bu olaylar, Paris'teki SFIO ve KP basınında kısmen ve önemsiz bir biçimde yansıtılıyordu. Ama, 24 Mayıs'ta Paris Komünü'nün simgesi olan Federeler Duvarı önünde 600 bin işçinin katıldığı Komün'ü anma toplantısı, Paris için bir dönüm noktası oluşturdu ve 26 Mayıs'tan itibaren grev dalgası yine kendiliğinden bir biçimde Paris çevresindeki metalurji sanayiine yayıldı; ertesi gün ise Paris'teki Fiat, Citroen, Farman, Carnaud, Salmson vb.

fabrikalarını da içine aldı. Paris'te yaşam durmuş, işyerleri çalışanların eline geçmişti.

İşyerlerindeki işçi temsilcileri taleplerini ardı arkasına patronlarına ve sendikalarına iletiyorlardı. Asgari ücretin yükseltilmesi, haftalık çalışma saatinin kısaltılması, ücretli izin hakkı, toplu sözleşme hakkı, işçi temsilcilerinin tanınması, 1 Mayıs'ın kabul edilmesi taleplerin en önemlileri arasındaydı. CGT, 30 Mayıs'ta işveren temsilcileriyle görüşmeler başlattı. Ancak, işverenler öncelikle fabrikaların boşaltılmasını istiyorlardı, bu yüzden somut bir anlaşmaya varılamadı. 2 ve 3 Haziran günlerinde ise Paris'teki kimya, tekstil, ulaşım, petrol, gıda, basın ve metalurji sanayilerine bağlı 200 fabrika daha işgal edilmişti. Ayrıca, grevler Lille ile Lyon'a da sıçramıştı.

Léon Blum, 4 Haziran'da hükümetini kurdu ve ertesi gün parlamentoda 210'a karşı 384 oyla güvenoyu aldı. Komünistler kabineye katılmamışlar, ama dışardan desteklemişlerdi. Resmi organlarında, «Halk Cephesi'nin en yaman ve en disiplinli unsurlarının yardımlarıyla, kitlelerin bakanı olarak kalmayı» tercih ettiklerini bildiriyorlardı. HC'nin en «yaman» savunucusu KP, HC hükümetinin sorumluluğundan uzak durmayı yeğliyordu. Ama, birkaç gün sonra bunun olanaklı olmadığını görecekti.

7 Haziran'a gelindiğinde, yalnızca Paris'teki değil, Lille, Toulouse, Vierzon, Rouen, Brive, Nice, Marsilya, Kuzey bölgesi ve Pas-de-Calais'deki tüm fabrikalar da işgal edilmişti. Benzer işgal eylemleri, 1920'de İtalya'nın Torino kentinde de görülmüştü, ancak bunlar birbirinden bağımsız girişimler biçimindeydi. Fransa'dakine benzer ne bir yaygınlık, ne de süreklilik kazanmıştı. Fransa'da durum nesnel açıdan devrimci bir nitelik taşıyordu. Talepler uğruna başlayan grevlerin ulusal çapta bir karakter kazanması ve işgal biçimine bürünmesi, doğrudan mülkiyet ve iktidar sorununu gündeme getirmişti. Bunu burjuvazinin kendisi dahi kabul ediyordu. Renault fabrikalarının müdürü Lehideux, şöyle diyordu: «Söz konusu olan, emeğin özgürlüğüne ve özel mülkiyete zarar veren devrimci bir eylemdir. İşgale son verilmesi ve fabrikaların içinde düzenin yeniden kurulması bu durumda hiç bir değişiklik yaratmaz. Yasalar kendiliğinden bir biçimde ihlal edilmiş değildir, eylem tümüyle tasarlanmış bir nitelikdedir. Grev, siyasi bir salgının sonucudur.»[12]

---

(12) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 46

Burjuvazi, durumun siyasi ve devrimci karakterini iyi tespit etmişti ama, eylemin kendiliğinden gelişmeyip, önceden tasarlanmış olduğuna ilişkin düşüncesi tümüyle yanlıştı. Zira, bizzat sendika ve işçi partileri, grevcilerin eyleminin siyasi ve devrimci bir nitelik taşımadığını iddia ediyorlardı. Metal İşçileri Sendikası sekreterlerinden KP üyesi Doury, 29 Mayıs 1936 tarihli L'Humanité'de şunları yazıyordu: «İşi durduran işçileri engellemeye girişmeden önce, fabrikalarda olan biteni anlamak, sorunu çözümlemek için yeter de artar bile.»[13] Metalurji İşçileri Sendikası'nın lideri Croizet ise aynı gün, «Eğer patronlar işçilerin yasal ve haklı taleplerini kabul etmeye hazırlarsa, Paris bölgesindeki metalurji sanayiinde grev hareketi kısa sürede durulur. Şu anda 100 bin metalurji işçisi sabah akşam, en ufak bir taşkınlık ve sabotaj yaratmadan fabrikalarında beklemektedirler. Ücretlerinde ve yaşam koşullarında iyileştirmeye gidilmesini patronlarından beklemektedirler» diyordu.[14] Kısaca, sadece CGT ve SFIO değil, KP liderliği de eylemi devrimci bir karakterde görmüyor, onun bu niteliğinden çıkması için patronlardan, işçilerin taleplerini kabul etmelerini istiyorlardı. Bu nedenle, durumun devrimci nesnel koşulları ile öznel gereksinimleri arasında tam bir uçurum bulunuyordu. İşyerlerinde konseyler kurulmasını ve bunların merkezileştirilerek ulusal bir devrimci konsey örgütlenmesine gidilmesini isteyen küçük devrimci örgütler ise bu boşluğu dolduramıyorlardı. Üstelik taze HC hükümetinin «maceracılık» suçlamasıyla baskısına maruz kalıyorlardı.

7 Haziran'da Blum hükümeti, CGT ile işveren konfederasyonu arasında görüşmeler başlattı. Matignon Oteli'nde (Başbakanlık binası) düzenlenen toplantı anlaşmayla sonuçlandı. Buna göre, işverenler sendika özgürlüğünü, işçi temsilcilerini tanıyacaklar, ücretler yüzde 7 ile yüzde 15 arasında değişen oranlarda arttırılacak, haftalık çalışma süresi 40 saate indirilecek, işçilere yılda 15 gün ücretli izin verilecek, grevler nedeniyle işten işçi atılmayacaktı. Ayrıca Blum, faşist örgütlerin kapatılacağını, küçük burjuvazi ve köylülüğün yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik yasaların çıkartılacağını vaad ediyordu.

Ama grevler bitmiyordu. Zira işçiler, bu şartların tek tek işyerlerinde patronlarca kabul edilmesini, durumlarının güvence altına alınmasını istiyorlardı. Ayrıca, sendikalı olmayan, ya da

(13) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 46
(14) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 46

harekete katılmamış birçok yeni fabrika da greve çıkıyordu. Durum denetim altına alınamıyordu. KP artık «sorumluluğunu» üstlenmeliydi.

Matignon anlaşmasını izleyen günlerde KP'nin tavrı, grevleri desteklemek, bu arada eylemi Halk Cephesi'nin talepler sistemi içinde tutmak ve durumun devrimci niteliğini reddetmek biçimindeydi. 10 Haziran'da toplanan Politbüro, yayınladığı bildiride şöyle diyordu: «Politbüro, grevcilerle dayanışmasını; işçilerin bu yasal eylemleri sırasında partinin tüm Fransa çapında bir uzlaşma yaratma kararına sadık kalmış olmalarından duyduğu mutluluğu belirtir. Sosyalist ve Komünist işçiler ile birlikte mücadele veren ve atalarımızın üç renkli bayrağı ile umudumuzun kızıl bayrağını fabrikalara çeken Katolik ve **Croix de Feu** yandaşı işçilere selamını iletir...; patronların büyük fedakârlıklar yapmış olduklarını reddeder.»[15]

Ama grevlerin sürmesi önlenemiyordu. Sonunda Maurice Thorez, 11 Haziran'da Paris'teki parti üyelerini toplayarak onlara eylemin bitirilmesi için gereken her şeyin yapılması gerektiğini bildirdi. Thorez, amacın Sovyet iktidarı olduğunu, ama bunun derhal olmayacağını, çünkü tüm koşulların olgunlaşmamış olduğunu belirtiyor ve ekliyordu: «Kırsal kesimi ardımıza, yanımıza alabilmiş değiliz henüz. Aynı zamanda küçük burjuvazinin ve Fransız köylülerinin sempatisini yitirme tehlikesiyle karşı karşıyayız. O halde?... O halde belirli bir doyuma ulaştıktan sonra bir grevi bitirmeyi bilmeliyiz. Aynı şekilde, tüm talepler henüz elde edilememiş olsa da, eğer temel taleplere ilişkin zafere ulaşılmışsa, uzlaşmayı kabul etmeyi de bilmeliyiz.»[16] Halk Cephesi'nde toplanmış kitleler bölünmemeliydi, işçi sınıfı diğer sınıflardan tecrit edilmemeliydi, hareket içindeki sol eğilimlere izin verilmemeliydi. Kısaca, herkes işinin başına geçmeliydi.

Tüm basın Thorez'in bu çağrısını alkışlarla karşıladı ve tam metin bastı. Thorez daha sonra, 1949'da yazacağı **Fils du Peuple** adlı kitabında, konuşmasının etkisini şöyle anlatacaktı: «Bu politik tutum meyvesini verdi. Birçok yerde toplu sözleşmeler imzalandı ve muzaffer işçiler bandolar eşliğinde ve başlarında bayrakları, fabrikaları terkettiler.»[17] 13 Haziran'dan itibaren «uzlaşma» sağlanmaya başlamıştı. Temmuz'da hâlâ birkaç yerde grev sürüyordu, ama artık eylem bitmişti.

---

(15) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 113.
(16) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 115.
(17) Aktaran: Danos ve Gibelin, a.g.y. s. 117.

Fransız Kapitalizminin Yeni Yöneticisi :
Halk Cephesi Hükümeti

Fransa'da bir devrimci durum yaratan ve ülkeyi sosyalist devrimin eşiğine getiren Haziran 1936 grevler ve işgaller dalgası nasıl yatışmıştı? Bunun belki de en önemli nedeni, Troçki'nin deyişiyle, «işçilerin düşmanlarını tanıyamamış olmaları, ya da başka bir deyişle, düşmanın kılık değiştirerek dost görünümüne bürünmüş» olduğuydu.[18] Sosyalistler'in yönetiminde, Komünistler'in desteğinde ve Radikaller'in denetimindeki Halk Cephesi hükümeti onların oylarıyla işbaşına gelmemiş miydi? Önde gelen liderler bakan koltuklarında oturmuyorlar mıydı? Üstelik grevler sırasında ileri sürülen belli başlı talepler elde edilmemiş miydi? Hükümet kademelerine yerleşen işçi liderleri öylesine bir paravan oluşturuyorlardı ki, işçi yığınlarının bunun ardında yatan burjuva iktidar mkanizmasını görmeleri son derece güç, hatta olanaksız oluyordu. On yıllardan beri parti ve sendika önderlerinin kendilerine anlatıp durdukları sınıf devleti, sanki bir hükümet değişikliğiyle sınıf karakterinden arınmış ve bir Tanrı lütfu durumuna gelmişti. Bu nedenle de, kendilerine telkin edildiği üzere uslu durmaları, beklemeleri, sabırlı olmaları, canlarını sıkmamaları, kışkırtmalara kapılmamaları gerekiyordu.

Aslında Halk Cephesi hükümeti oldukça zayıf bir iktidardı. İşçi önderleri bir yandan kendi sınıf desteklerini korumak, öte yandan kapitalistlere gerekli güvenceyi vermek zorundaydılar. Üstelik, partilerinin bir seçim zaferiyle işbaşına gelmiş olmasını, kendi sınıflarının iktidarı olarak algılayan emekçi kitlelerin saldırıları karşısında burjuva devletini korumak, ayakta tutmak göreviyle yükümlüydüler. Léon Blum, bir yandan banker Horace Finaly ile, bir yandan da CGT lideri Léon Jouhaux ile ilişkilerini sürdürmek ve sık sık her ikisine de birbiriyle çelişkili tavizler vermek zorundaydı. Karşıt sınıfların gönüllü işbirliği ise, ancak çok geçici süreler için olanaklıydı. Toplumsal diyalektik kısa bir süre içinde çıkar çatışmasını tüm şiddetiyle yeniden gündeme getirecek ve hükümet kısa süren huzurlu bir rüyadan uyanmak zorunda kalacaktı. O zaman ne tarafa yönelecekti? Ne Blum'un dostu İşçi Partisi yönetimindeki İngiltere, ne de Thorez'in bağımlı olduğu Sovyetler Birliği, Fransa'da bir devrim istiyordu. Üstelik, Fransız Sosyalistleri çoktandır sosyalizm programlarını

(18) L. Trotsky, *Où va la France?* Aktaran: Daniel Guérin, a.g.y. s. 140.

gelecekteki bilinmeyen bir tarihe ertelemişler, Fransız Komünistleri ise devrim programlarını gündemde tutmakla birlikte, bundan uzak gündelik politikalar uygulamakla yetinir duruma gelmişlerdi. Bu durumda geriye bir tek seçenek, klasik bir burjuva iktidarı işlevini üstlenmek seçeneği kalıyordu. Zaten Radikal Parti de bunun için, günü geldiğinde ipleri eline almak için Halk Cephesi'nin içinde bulunuyordu.

Thorez'in 11 Haziran'da grevlerin bitirilmesi talimatını vermesi, durumu bir süre için sakinleştirmişti. Ama, Ağustos ayı ile birlikte dalga yine kabarmaya başladı. Ücretli yıllık izin uygulaması, birçok işyerinin kapatılmasıyla sonuçlanmıştı. Ayrıca, kazanılmış hakların yürürlüğe girmesi sorununda birçok pürüz çıkıyor, kapitalistler verdikleri sözleri tutmuyorlardı. Buna karşı, işçilerin yapabilecekleri tek şey ise, Haziran'da kullandıkları silaha yeniden başvurmak, kısaca grev ve işgal eylemlerini yeniden başlatmaktı. Böylece, 1936'nın ikinci raundu başlamış oldu.

«Durmadan yinelenen işgaller», Blum hükümetinin hazinesi için büyük önem taşıyan bankacıları huzursuz ediyordu. Böylece, sağcı partilerin çoğunlukta olduğu Senato, Blum hükümetini «anarşiyi» bastırmaya çağırdı ve içişleri bakanı Sosyalist Salengro'yu, «gerekli her türlü yöntemi kullanmaya» yetkili kıldı. 29 Eylül'de Senato eleştiri ve suçlamalarını yineleyince Blum işçileri eylemlerinden vazgeçmeye çağırdı. 7 Ekim'de ise hükümet, güvenlik güçlerini Parisli işçilerin üzerine sürerek fabrikaları zorla boşalttı.

Komünist Partisi, hükümetin zor kullanarak grev kırıcılığı yapmasını eleştirdi, ama bununla da yetindi ve hükümeti mecliste desteklemeye devam etti. Hatta bu tavrını, ileride göreceğimiz üzere Halk Cephesi'nin işçilere karşı şiddet uygulamaya başlaması durumunda bile sürdürdü. Eylemlerin sürmesi, bağımsız eylem örgütlerinin kurulması, bunların koordine edilmesi için uğraş verenler ise, Sosyalist Parti içinde Marceau Pivert çevresinde kümelenen sol kanat devrimciler oldu. Ne var ki bunların gücü henüz çok sınırlıydı.

Fransız mali sermayesi, ülkede son sözü kendisinin söylediğini artık hükümete hissettirmeye başlamıştı. Aslında hayal içinde olan yalnızca hükümet değildi; daha Halk Cephesi programı kaleme alınırken Sosyalist ve Komünist liderler, Fransız sermayesini denetim altına alabileceklerinin, onu «uysallaştırabilecek-

lerinin» düşünü kurmuşlardı. Hitler rejiminin uygulamaları bir örnek olarak önlerindeydi. Eğer gerekli tedbirler alınırsa, parasal istikrarın korunabileceği, sermayenin yurt dışına kaçışının engellenebileceği görülmüştü. Ama, gözden kaçırdıkları nokta, Hitler'in Alman mali sermayesinin tüm diğer alanlardaki taleplerini yerine getirmiş ve Nazi hükümetinin Alman kapitalizminin en sağlam koruyucusu olduğunu kanıtlamış olduğuydu.

Blum hükümetinin desteğini aradığı Fransız bankacıları ise böyle düşünmüyorlardı. Gerçi Halk Cephesi, Haziran 1936'da Fransız kapitalizmini bir işçi devrimi tehlikesinden kurtarmıştı, ama yine de bu hükümet onlar için mevcut şartlarda varolabilecek en iyi hükümet değildi. Nitekim Blum, Sosyalist Parti'nin 1938 Haziranı'ndaki Royan Kongresi'nde yaptığı konuşmada bu gerçeği, «büyük sermayenin güvencesini sağlamayı başaramadık» biçiminde ifade edecekti. Bu açıdan Halk Cephesi'nin yapabileceği tek şey, büyük sermayenin istekleri karşısında, işlerliklerini ve geçerliklerini yitirmiş olsa bile hâlâ kutsal sayılan ekonomik liberalizmin yasaları önünde diz çökmekti.

Blum, sermaye sahiplerine güvendiğini belli etmek için, partisinin sol kanadından gelen tüm baskılara karşın, kabineyi kurma ve başbakanlığı üstlenme görevini öne almayı reddetmiş ve anayasal işlerliğe sadık kalarak, 1936 Nisanı'ndan Haziranı'na dek beklemişti. İşte bu süre içinde 80 milyar franklık altın rezervleri 69 milyara inmiş, önemli bir bölümü de daha sonraki üç ay içinde erimişti. «Sosyalist» Halk Cephesi'nin hareket olanağı daha baştan kısıtlanmış oluyordu.

Halk Cephesi, parasal istikrarı kapitalist üretim tarzının kendi yasalarının dışında sağlayamayacağını ise 1 Ekim 1936'da kabul etti. Blum, ilk meclis konuşmasında «hiç bir zaman devalüasyon duvarına çarpmayacağız» demişti; ne var ki gerçeklik öyle değildi ve Maliye Bakanı Vincent Auriol, 1 Ekim sabahı Fransız parasının yüzde 37 oranında devalüe edildiğini ilan etti. Gerçi «sosyalist» hükümet bunun «demokratik» bir karar olduğunu savunuyordu, ama kısa sürede temel gıda maddelerinin fiyatları da yüzde 53,6 oranında, giyim eşyalarının fiyatları ise yüzde 73,3 oranında arttı. Matignon anlaşması ile işçilerin elde ettikleri ücret kazanımları, bir anda yok olmuştu.

İş bununla da kalmadı. Sosyalist ve Komünist liderler, sermayelerini, altınlarını ülke dışına kaçıranları «kötü yurttaşlar» olarak tanımlamışlar ve «onlara ihtiyacımız yok, onları istemi-

yoruz» demişlerdi. Ama, bankaların yeni baskıları sonucunda 5 Mart 1937'de bu sözlerini de geri aldılar. Devalüasyondan sonra hükümet, değerli maden sahiplerinin ellerinde bulundurdukları miktarların eski ve yeni değerleri arasındaki farkı hazineye ödemelerini istemişti. İşte, 5 Mart'ta bu karar da kaldırılarak ülke dışına kaçan sermaye ödüllendirilmiş oldu. Halk Cephesi, işçiler için reddettiği oynak merdiven sistemini, kapitalistlerden sonra mali sermayedarlar için kabul etmişti. Hükümet artık, «sermaye şimdi kaçmıyor, ülkeye geri dönüyor» diye övünebilirdi.

Orta Sınıflar ve Faşizm

Halk Cephesi liderleri başında orta sınıflara yakın davranmış ve onları kendilerine bağlayabilmek için Radikal Parti'yi aralarına almışlardı. Ne var ki, bir yandan kapitalistlerin talepleri, öte yandan onların hükümet düzeyindeki sözcüsü Radikal Parti'nin baskıları sonucunda alınan kararlar, tekellerin değil, küçük üreticilerin ve küçük tüccarların üstüne bir kâbus gibi çöktü. Piyasa ekonomisi ancak en güçlü kuruluşların yaşamasına ve kârlarını güçsüzlerin aleyhine olarak büyütmelerine olanak tanıyordu. Üstelik, büyük sermayeyi «çok daha uzun bir yol arkadaşı» olarak ilan eden Ulusal Ekonomi Bakanı Sosyalist Charles Spinasse, sanayiciler arasında bir anlaşma tasarısı geliştirerek, sermaye yoğunlaşmasını ve küçük işletmelerin büyüklerce yutulmasını kolaylaştırmıştı.

Küçük köylülüğün durumu da daha iyi değildi. Bu kesim, devalüasyonla birlikte sanayi mallarında görülen hızlı fiyat artışları karşısında tam anlamıyla perişan olmuştu. Öte yandan Senato, Tarım Bakanı Sosyalist Georges Monnet'nin, büyük aracıları ve spekülatörleri tasfiye etmeye yönelik bir yasa tasarısını reddetmiş, buna karşılık SFIO ve KP hiç bir yeni girişimde bulunmamışlardı. Hükümet bir toprak ürünleri ofisi kurmuş, ancak (buğdayın dışında) köylüye ödenen fiyatlar masrafları bile karşılamaz bir düzeyde kalmıştı.

Devalüasyonun en ağır darbesini yiyen kesimlerden biri de sabit gelirliler, kısaca rantiyeler, küçük hesap sahipleri, emekliler vb. olmuştu. Üstelik, bu kesimler gelirlerini düzeltmek için grev yapma olanağına da sahip değillerdi ve her şeyi devletten beklemek durumundaydılar.

Bu durum karşısında temel sanayi sektörlerinin ve mali kuruluşların devletleştirilmesini isteyen, ancak bunun fiyat artış-

larını durdurabileceğini ve dar gelirlileri koruyabileceğini söyleyen, yine SFIO içindeki sol kanat oldu. Bu grup, 10 Ekim 1936' da yaptığı bir açıklamada, «Kapitalist rejime dokunmadan kitlelerin ekmek, barış ve özgürlüğe ulaşabilecekleri yolundaki saçma inanç bugün felaketli sonuçlarını doğurmaktadır. Halk Cephesi hükümeti, ya temel sanayileri toplumsallaştırarak ve işçi denetimini sağlayarak kapitalizme saldırır, ya da düşer» diyordu. Ama, yalnızca SFIO değil, Komünist Parti liderliği de bu talepleri «zamansız, gereksiz ve kışkırtıcı» buluyordu.

Aslında Blum hükümeti kimi millileştirmeler yapmıştı, ama bunlar göstermelik olmanın ötesinde bir anlam taşımıyordu. **Banque de France'a** (Merkez Bankası) getirilen «reform», yalnızca bankanın genel kurulunun bileşiminin değiştirilmesi biçimindeydi. Silah ve uçak fabrikaları millileştirilmiş, ama bunların sahipleri çok dolgun tazminatlar almakla kalmamış, fabrikalarının yönetimini ellerinde tutmayı sürdürmüşlerdi. Bazıları, yeni şirketler kurarak kendi markalarını taşıyan ürünlerini, hiç devletin aracılığına gereksinim duymadan, çeşitli ülkelere satmaya devam etmişlerdi. Kısacası Halk Cephesi, kendi literatüründe «200 aile» olarak adlandırdığı sermaye grubuna teslim olmuş durumdaydı.

Ama, yalnızca ekonomi alanında değil, devlet işlerliği alanında da hükümet aciz içindeydi. Çeşitli devlet kademelerine yapılan yeni atamalar devletin sınıf karakterini değiştirmek bir yana, faşistlerin yönetim cihazı içindeki mevzilerini bile çökertememişti. Devlet dairelerinin yanı sıra, ordu ve polis örgütlerindeki kilit mevkileri işgal etmiş olan gericilik ve faşizm yandaşları etkinliklerini sürdürüyorlardı. Sosyalist bakanlardan ve üst düzey yöneticilerinden gelen emirler hasır altı ediliyor ve geleneksel uygulamalar sürdürülüyordu. Öte yandan, alttan üste giden raporlar, yöneticiler için aydınlatıcı olmak bir yana, tümüyle tek yanlı ve kasıtlı bir içerik taşıyordu.

Bu arada SFIO, tümüyle devletle bütünleşmiş bir görünüm kazanmıştı. Sosyalist liderlerin parti içinde aldıkları kararlar, partinin bağımsız çalışmasını sağlamaktan çok, partili militanları ve işçileri burjuva devletinin gereksinimleri doğrultusunda faaliyete geçirmeye yönelikti. Sosyalist bakanlar, bir ayakları devlet koltuklarında, öbür ayakları parti mevkilerinde çalışıyorlardı. Öyle ki, parti içindeki muhalif militanların çalışmaları, doğrudan devlet istihbarat örgütlerinin hareketlendirilmesiyle takip altına alınıyor, ya da bastırılıyordu.

Faşist örgütlere yönelik tedbirler ise, bu örgütlerin kapatılmasıyla kalmıştı. Ama, yeni adlar altında yeni örgütlenmelere giden faşistler, bir yandan işçi sınıfının kendi partilerine giderek yabancılaşmasından, öte yandan orta sınıfların giderek artan hoşnutsuzluklarından yararlanarak etkinlerini genişletmeye çalışıyorlardı. Bu girişimlere karşı gelişen sivil korunma örgütlenmeleri ise, devlet kurumlarının dışında olması nedeniyle yasa dışı görülüyor ve bastırılıyordu.

Bunun en acı örneklerinden birisi, 16 Mart 1937'de Clichy'de yaşandı. Dağıtılmış olan faşist Croix-de-Feu örgütünü **Fransa Toplum Partisi** adı altında yeniden toplayan Albay La Rocque, bu işçi kentinin ortasında bir gösteri yapmaya karar vermişti. Sol sosyalistlerin etkinliği altındaki Halk Cephesi Bölge Komitesi ise, aynı gün işçilere bir çağrıda bulunarak faşistlerin bu gösterisinin engellenmesini istemiş, öte yandan İçişleri Bakanı Sosyalist Marx Dormoy'a başvurarak, gösterinin yasaklanmasını talep etmişti. Ama, 5 Mart teslimiyetinin etkisi altındaki hükümet bu talebi reddetmiş ve gösterinin güvenliğini sağlayacağını bildirmişti. Nitekim 16 Mart günü kent meydanında toplanan işçiler, zincirlerinden boşanmış ve faşistlerin kışkırtmasıyla azmış polisler tarafından saldırıya uğradılar. On bin kadar işçi ile polis arasında saatlerce süren çatışmalar beş işçinin ölümüyle sonuçlandı. Blum ve Thorez ise olayın ardından yalnızca üzüntülerini bildirmekle yetindiler.

Savaş ve Sömürgeler Sorunu

Sosyalist ve Komünist partiler, 1. Dünya Savaşı'nın sonundan beri barış yanlısı bir politika izlemekteydiler. Nitekim bu konu Halk Cephesi programına, «Silahlı barıştan silahsız barışa geçilmesi, silahlanmanın eşzamanlı ve karşılıklı denetimli bir biçimde önce sınırlandırılması ve daha sonra yok edilmesi için her türlü çaba harcanacaktır. Dünya barışı için tehlikeli olan antlaşmaların barışçı amaçlara yönelik olarak yeniden düzenlenmesi için Milletler Cemiyeti'nin öngördüğü prosedürlerin yumuşatılmasına çalışılacaktır» biçiminde girmişti.[19]

Sosyalistler henüz bir savaş tehlikesi görmüyorlar ve Hitler'in bir barış antlaşmasına zorlanabileceğine inanıyorlardı. Ama Komünist Parti, Moskova'nın savaşa ilişkin kaygılar sonucunda izlemeye başladığı yeni politikanın etkisi altındaydı ve bir

(19) Aktaran: Guérin, a.g.y. s. 147.

savaş olasılığına karşı ülkenin hazırlanmasını istiyordu. Bu nedenle de Halk Cephesi'nin genişletilerek bir **Fransızlar Cephesi**'ne dönüştürülmesini öneriyordu. Buna karşılık Blum, Eylül 1936 başında yaptığı konuşmada şöyle diyordu: «Bizden politikamızı sertleştirmemizi ve ulusal tutkularımızı arttırmamızı isteyen dostlarımız var... Fransızlar'ın olası bir tehlike karşısında omuz omuza dayanışmalarını arzulayan bu düşünceyi anlıyorum. Ama, bir çatışma olasılığını kaçınılmaz bir kader olarak kabul ederek yurtseverlik duygularının kışkırtılması, yeni ittifaklar önerilmesi, işte buna karşıyım.»[20]

Ama, aslında kutsal yurtseverlik ittifakının hazırlığına çoktan başlanılmıştı. Ulusal bayram olan 14 Temmuz büyük coşkularla kutlanmış, 1 milyon gösterici şöven sloganlarla inletilmişti. Geçit törenindeki askerler bir yandan Sosyalistler'in ve Komünistler'in sıkılmış yumrukları ve «Yaşasın Cumhuriyet Ordusu!» sloganlarıyla, öte yandan faşistlerin havaya kaldırılmış elleri ve «Yaşasın Ordu!» çığlıklarıyla selamlanmıştı. 15 Ağustos'ta ise Komünist liderlerden Jacques Duclos, **L'Humanité**'deki yazısında Halk Cephesi'nin «sağa doğru genişletilerek **Fransızlar Cephesi**'nin yaratılması gerektiği»ni ilan etmişti.[21] 1934'te Sosyalistler ile Komünistler arasında birleşik cephe, 1935'te «orta sınıf partileri»nin katılımıyla halk cephesi ve şimdi de, Fransızlar Cephesi; Moskova, Komünist Parti aracılığıyla Fransa'yı savaşa ve kendisiyle ittifaka hazırlıyordu.

Ve Eylül başında Fransa parlamentosu, hükümetin dört yıl için istediği 20 milyar franklık savaş kredisini **oybirliği** ile onayladı. 11 Kasım'da ise bakanlar konseyi, kralcılardan komünistlere kadar her türlü siyasi görüşün temsilcilerinden oluşan bir eski muharipler komisyonunun önerisi uyarınca «barış, anı ve zafer» gösterisi düzenledi. Champs-Elysées ilk kez faşistler ile komünistlerin bir ortak gösterisine tanık oluyordu.

Halk Cephesi'nin sömürgeler sorunu karşısındaki tavrı da daha az şöven değildi. Halk Cephesi programında sömürge sorununun dikkatli bir biçimde yeniden incelenmeye alınacağı ve sömürge halklarının en temel haklarının kendilerine tanınacağı bildirilmişti. Ama, seçim zaferinden umutlanan sömürge insanları kısa bir süre sonra karşılarında geleneksel sömürge valileri

(20) Aktaran: Guérin, a.g.y. s. 148.
(21) Aktaran: Guérin, a.g.y. s. 149.

ile askeri ve idari uygulamalardan başkaca bir şey bulamadılar. Özellikle Cezayir, Tunus ve Fas'ta grevciler yine kurşunlanıyor, tüm sömürgelerde yine geniş tutuklama kampanyaları sürdürülüyordu. Fransa'da bile, Halk Cephesi'ne bağlılığını ilan eden Kuzey Afrika Yıldızı örgütü Blum hükümetince yasaklanıyordu.

Sosyalistler açısından bu politikanın şaşırtıcı bir yanı yoktu; ne var ki, Komünist Parti açısından durum çok yeniydi. İlk kurulduğu yıllarda Komünist Parti, içinden çıktığı SFIO'nun sömürgeci anlayışına karşı yoğun bir savaş vermiş ve Fransız emperyalizmine karşı sömürgelerde verilen mücadeleleri yüreklice desteklemişti. Fransız komünistleri, Komintern'in «emperyalist ülke komünistlerinin önce **kendi** hükümetlerinin sömürgelerdeki emperyalist girişimlerine karşı çıkmaları» ve «sömürgelerdeki kurtuluş savaşlarını yalnızca sözde değil, ama doğrudan eylemle desteklemeleri» şartlarına sadık kalmışlardı. Ama Stalin-Laval anlaşması, artık bu politikanın da değiştirilmesini gerektiriyordu.

Halk Cephesi hükümeti, Blum-Violette tasarısı olarak anılan ve Cezayır'de yalnızca Fransız kökenlilere ve üniversite görevlisi, devlet memuru gibi bir avuç ayrıcalıklı Cezayirli'ye tanınan oy hakkının genişletilmesi için bir yasa tasarısı geliştirmişti. Ama, Kuzey Afrika Yıldızı örgütü bunun bir aldatmaca, asıl önemli olanın ise bağımsızlık olduğunu ileri sürerek tasarıya karşı çıktı. Hükümet, «eylemleri doğrudan Fransa'ya karşı olan ayrılıkçı bir örgüt» tanımlamasıyla bu örgütü yasakladı ve lağvetti. Komünist Partisi ise, birkaç günlük bir kararsızlıktan sonra, Kuzey Afrika Yıldızı'nı faşist ve gerici bir örgüt olarak tanımlayarak hükümet kararını onayladı. Komünistler'e göre, Cezayirliler'in şu anda uğrunda mücadele etmeleri gereken şey bağımsızlık değil, «Halk Cephesi kazanımlarının Cezayir'e aktarılması» idi. Parti lideri Thorez, 25-29 Aralık 1937'de düzenlenen 9. parti kongresinde, konuya ilişkin olarak şunları söylüyordu:

> «Sömürge halklarına ilişkin olarak partimizin temel talebi hâlâ, **kendi kaderini tayin ve bağımsızlık hakkıdır.** Ancak, Lenin'in bir formülü uyarınca, **ayrılma hakkının, ayrılma zorunluluğu** anlamına gelmediğini söylüyoruz. Eğer günümüzün temel sorunu faşizme karşı savaşı kazanmak ise, sömürge halklarının çıkarı Fransız halkı ile birlik olmalarındadır, yoksa kendilerini faşizmin egemenliğine sokabilecek, örneğin Cezayir, Tunus ve Fas'ı Mussolini ya da Hitler'in, ya da Çin Hindi'ni Japon mi-

litarizminin kucağına atabilecek bir tavırda değildir. Halkımız ile sömürge halkları arasında böyle özgür, karşılıklı güvene dayalı ve kardeşçe bir birliğin şartlarının sağlanması, Fransa'nın bugün tüm dünya karşısında yerine getirmesi gereken bir görevi değil midir?»[22]

Kısacası Thorez sömürge halklarına, kendilerinin bağımsızlık hakkını soyut olarak tanıdıklarını, ancak onların bunu istemelerinin faşizmi istemeleri ile eşanlamlı olduğunu söylüyordu. 11 Şubat 1939'da ise, Cezayir'de yaptığı bir konuşmada Thorez daha da ileri giderek şöyle diyordu:

«Irk ve din ayrımı gözetmeksizin, özgür yaşamak isteyen tüm Fransa'lı Fransızlar ve tüm Cezayir'li Fransızlar, birleşin! Cezayir'li Fransızlar derken burada bulunan hepinizi, siz Fransa kökenlileri, Fransızlaşmışlar'ı, Yahudi'ler'i ve siz Müslüman Araplar ve Berberiler hepinizi, Fransız Cumhuriyeti'nin **tek ve bölünmez bir bütün** olduğunu söylerken ırklar ve dinler arasında hiç bir ayrım gözetmemiş olan büyük Fransız Devrimi'ne, kanı ayrı olsa da yürekten bağlı olan hepinizi kastediyorum... Tarihsel açıdan oluşmakta olan ve gelişimi Fransız Cumhuriyeti'nin desteği ile hızlanabilecek bir Cezayir ulusu vardır... Cezayirliler, yirmi ırkın karışımından oluşan bir ulusturlar.»[23]

Sömürge statüsü çerçevesinde ve sömürge merkezinin yardımıyla gelişebilecek olan bir ulus anlayışı, Komünist Parti'nin daha ilerki yıllarda da, Cezayir halkının ayaklandığı 1945'te ve bağımsızlık savaşı verdiği 1954-1962 arasında izlediği politikalarda da kendini açığa vuracaktı. Komünist Parti için bir «Fransızlar Cephesi», ya da «Fransızlar Birliği», sömürge imparatorluğunun korunmasından başka bir anlama gelmiyordu. Eğer görev, Sovyetler Birliği ile ittifaka giren Fransız kapitalizminin çıkarlarının korunması ve Laval-Stalin paktının şartlarının yerine getirilmesi idiyse, şüphesiz bunun sömürgeler politikasında yansımaları da olacak ve buna yukarıda Thorez'in ağzından dinlediğimiz «teorik» gerekçeler de getirilecekti.

(22) Aktaran: Frank, a.g.y. s. 767.
(23) Aktaran: Frank, a.g.y. s, 767.

Halk Cephesi'nin dış politikasının felaketli sonuçlara neden olan bir başka örneği de, İspanya İç Savaşı'na ilişkin olanıydı. İspanya'daki Halk Cephesi'nin zaferi karşısında Franco, 18 Temmuz 1936'da bir askeri darbe girişimiyle iç savaş başlatmıştı. Almanya ve İtalya, ayaklanan subayları ve faşist birlikleri askeri açıdan destekliyordu. Blum'a göre, Cumhuriyetçiler'e yönelik bir askeri yardım, Fransa'yı bir savaşa sürükleyebilirdi ve buradan da bir dünya savaşı patlak verebilirdi. Blum, bir anlamda pasifist anlayışı nedeniyle, ama daha da önemlisi İspanya'da devasa yatırımlara sahip İngiltere'nin talebi üzerine, İspanya'daki iç savaşa yönelik olarak «müdahale etmeme» politikasını benimsedi. Böylece, Pireneler'deki sınırlar kapatıldı, İspanyol Cumhuriyetçileri'ne askeri malzeme gönderilmesi yasaklandı.

Komünist Partisi, Halk Cephesi hükümetinin bu politikasına gösterilerle karşı çıktı ve daha sonra da Uluslararası Tugaylar'ın örgütlenmesine yardımcı oldu. Ama, parlamentoda hükümeti desteklemeye devam etti. Görünürde, Blum'un «müdahale etmeme» politikasının sorumluluğundan kendisini kurtarmıştı.

Halk Cephesi Dağılıyor

Blum hükümetinin bu çelişkilerle birlikte yaşayabilmesi ancak bir yıl sürdü. 1937 Haziranı'nın başında mali durum iyice ağırlaşmıştı. Ülke dışına altın kaçırılması artmıştı, öte yandan bankalar hazinedeki kaynaklarını çekmeye başlamışlardı. Mali sermaye, bir yıl önce kendisini bir devrimden kurtaran hükümetin artık gitmesini istiyordu.

Blum hükümeti son bir atakla, mali tedbirler almak amacına yönelik olarak Parlamento'dan oldukça geniş kapsamlı yetkiler istedi. 15 Haziran'da Meclis bu talebi kabul etti, ancak Senato geri çevirdi. Meclis bir kez daha kabul etti, ama Senato yine onaylamadı. Blum bir karar anına ulaşmıştı. Meclis'ten güvenoyu isteyebilir, Sosyalist milletvekillerini blok halinde Meclis'ten çekebilir, referanduma başvurabilir, ya da Meclis'i dağıtarak yeni seçimlere gidebilirdi. Bu arada, parti sol kanadının bastırdığı doğrultuda, gerici Senato'ya karşı bir seferberlik ilan edebilirdi. Ama o, bunlardan hiç birine başvurmadı ve 22 Haziran'da istifasını verdi.

Aslında Blum, zaten bir süreden beri istifa etmeyi düşünüyordu. Gerçi partisi iktidar olmanın getirdiği avantajlardan yararlanarak, üye sayısını önemli ölçüde arttırarak, 275 bine çıkart-

mıştı. Ancak, ekonomik bunalım ve işçi hareketi karşısında tavır alma zorunluluğu oy kitlesini eritmekteydi. Öte yandan, kendisini destekleyen mali sermaye grupları (Banque de Paris ve başkanı Horace Finaly) ya tavır değiştirmişler, ya da tekeller içindeki etkinliklerini yitirmişlerdi. Onların yerini alan muhafazakâr gruplar ise, bir yandan Radikal Parti aracılığıyla, öte yandan Senato'daki ağırlıklarıyla Sosyalist hükümetten kurtulmak istiyorlardı. Komünist Parti ise, hükümeti desteklemekle birlikte, kabineye katılmamış olması ve eleştiri özgürlüğünü elinde tutmasıyla üye sayısını 163 binden 340 bine yükseltmişti. Böylece, iki yandan da sıkışan Blum, partisinin sol kanadından gelen baskılara karşı koyarak hükümeti Radikal Parti'den Camille Chautemps'a teslim etti. 1937'de toplanan parti kongresinde ise, bu tavrını, «Her zaman partimin çıkarlarını kolladığımı biliyorsunuz. Ama, benden iktidara asılmamı istemeyin. Bu, tıpkı İspanya'da olduğu gibi, bir iç savaş anlamına gelecektir» diyerek haklı göstermeye çalışıyordu. Kısaca, Sosyalistler bir iç savaş tehlikesinden «kaçmak» için hükümeti sağa bırakmışlardı.

Bunun ardından SFIO içinde Chautemps hükümetine katılıp katılmama tartışması başladı ve katılma yanlısı Blum kazandı. Ancak, ülkedeki ekonomik koşullar değişmemişti. Ne var ki, bu kez Radikaller'in yönetimindeki hükümet mali sermayenin tüm taleplerini yerine getiriyordu. Öte yandan, 1936 Haziranı'nda işçilerin elde ettiği haklar tek tek geri alınıyordu. Nitekim, 1937 Aralığı'nda 40 saatlik iş haftası yasasının kaldırılması kararının altında, başbakan yardımcısı Léon Blum'un imzası bulunuyordu.

Ocak 1938'de Chautemps-Blum hükümeti, tıpkı bundan önceki Blum-Chautemps kabinesinin başına gelmiş olduğu gibi, mali sermayenin saldırısına uğradı. Yine büyük ölçekte altın kaçırılıyor, yine hazine derin bir mali bunalımın içinde bulunuyordu. Başbakan bu çevreleri yatıştırmak amacıyla ve Moskova'da başlatılmış bulunan tasfiye hareketlerini ve düzmece yargılamaları bahane ederek, Komünistler'i Parlamento çoğunluğunun dışına atmaya, onların Halk Cephesi ile bağlarını koparmaya girişti. 17 Ocak'ta da, Radikal Parti'nin bu uygulamasına karşı çıkan Sosyalistler hükümetten çekildiler.

Bu arada işçi sınıfı mücadeleciliğinde hızlı bir artış görülmeye başlanmıştı. Önce, 23 Aralık 1937'de Colombes'da işçiler fabrikalarını işgal ederek ellerinden geri alınan hakların iadesini istediler. Ardından, 29 Aralık'ta Paris'te yaşam durdu ve fab-

rikalar işgal edildi. Mart 1938'de ise tüm metalürji sektörü grev durumundaydı. Hükümetin bu eylemlere yanıtı ise, bölgeye daha çok asker ve polis birlikleri göndermek ve eylemleri zor kullanarak kırmaya çalışmak biçimindeydi.

Blum, hükümetten çekildiğinden beri bir **ulusal hükümet** formülü savunmaya başlamıştı. «Thorez'den Paul Reynaud'ya kadar» herkesi kapsayan böylesi bir hükümet önerisini, Parlamento'daki sosyalist grubun başkanı Albert Sérol şöyle haklı gösteriyordu: «Bir yabancı saldırısı karşısında, düşmanın karşısına tek bir blok halinde çıkmak için ulusal birlik mutlak bir zorunluluktur.»[24] Bu öneri, zaten Fransızlar Cephesi'ni önermekte olan Komünist Parti'nin desteğini de sağlamıştı.

11 Mart'ı 12'ye bağlayan gece Hitler orduları Avusturya'yı işgal edince Blum, formülünün gerçekleşmesi için harekete geçti. Dışarda gelişen olağanüstü olaylar, özellikle de **Anschluss** harekâtı, «Halk Cephesi etrafında bir ulusal birleşmeyi zorunlu duruma getirmiş»ti. SFIO'suz bir ulusal birlik olamayacağına göre de, bu birlik SFIO'nun yönetiminde kurulmalıydı. Komünist Parti ve SFIO içinde Zyromski çevresinde toplanan Stalinistler bu öneriye coşkuyla sarıldılar. Komünistler'e göre, sınıf mücadelesinin «çapı artık genişlemiş ve uluslararası bir alana yayılmış»tı. Faşizm ve emperyalizm bundan böyle içiçe geçmişti. İşçi hareketinin doğrudan eylemi ise «yetersiz»di. Hitler'e karşı, «Demokratik devletlerin gücünden yararlanmak bir zorunluluk haline gelmiş»ti. Komünistler için ulusal birliğin ardında yatan mantık buydu.

Böylece, Komünistler'in desteğinde kurulan ikinci Blum hükümeti 13 Mart'ta Meclis'ten güvenoyu almayı başardı. Gerisi Senato'nun onayına kalmıştı. Bu nedenle de onların güvenini sağlamak, ulusal birlik hükümetine ikna etmek zorunluluğu vardı. Bu amaçla yeni hükümet, bir yandan grevcilerin üzerine polis birliklerini yollarken, Komünistler de öte yandan grevcilere karşı yoğun bir propagandaya girdiler. Her iki parti için de dış politika gereksinimleri, emperyalist savaşa hazırlanma zorunluluğu, sınıf mücadelesinin önüne geçmiş, daha büyük bir öneme sahip olmuştu. KP yayın organı **L'Humanité**, 27 Mart 1938 tarihli sayısında, «grevcilerin Troçkist provakatörlerin ve onların Sosyalist Parti içindeki yandaşlarının başının altından çıktığı»nı ile-

---

(24) Aktaran : Guérin, a.g.y. s. 179.

ri sürerek, hükümetten kışkırtıcıların tutuklanmasını talep etti.[25] Hükümet sözcüsü André Blumel ise, metalürji işçilerinin temsilcilerini Matignon Oteli'nde toplayarak, «ya grevlere 28 Mart'a kadar son verirsiniz, ya da Blum gider ve Pétain ile baş başa kalırsınız» tehdidini savurdu. Yine de grevler 19 Nisan'a dek cesaretle sürdürüldü. Ama, her taraftan çembere alınan işçi sınıfı bir kez daha yarı yolda terkedilmiş ve yenilgiye uğramıştı.

Ama bunların hiç biri, burjuvaziyi ulusal birlik hükümeti konusunda ikna edemedi. Şüphesiz onlar da bir ulusal birlik istiyorlardı; ama, böylesi bir hükümetin başında artık Blum olmamalıydı. Kitlelerin saldırısı ezilmişti ve artık 1936'daki kurtarıcılarına ihtiyaçları yoktu. Üstelik, Sosyalistler'in ve Komünistler'in içinde bulunduğu bir hükümet her zaman işçiler tarafından bir eylem fırsatı olarak değerlendirilebilirdi. Böylece, 8 Nisan'da Senato, Blum hükümetine güvenoyu vermeyerek kabineyi düşürdü. Yeni hükümeti Radikal Parti'den Edouard Daladier kurdu; Sosyalist Parti de ulusal birlik adına hükümete katıldı.

1938 Eylülü'nde hükümetin Hitler ile Münih Antlaşması'nı imzalayarak Çekoslovakya'nın Almanya'ya ilhakını onaylaması ve diğer Avrupa ülkeleri ile birlikte Sovyetler Birliği ile olan bağlarını gevşetmesi, Halk Cephesi'ne indirilen son ölümcül darbe oldu. Komünist Parti'nin dışındaki tüm partiler, «Münih yandaşları» ile «Münih karşıtları» biçiminde çatlamaya başladı. Komünist Parti'nin uzun bir süredir savunduğu Fransızlar Cephesi'nin gerçekleştirilebilmesi artık söz konusu olamazdı.

Münih Antlaşması'nı protesto etmek ve Daladier hükümetinin uyguladığı politikaları eleştirmek üzere CGT, 30 Kasım 1938'de bir genel grev çağrısı yaptı. Ne var ki, çağrı işçiler arasında çok az bir yankı uyandırdı. İki yıllık Halk Cephesi deneyimi, işçi sınıfının Haziran 1936'da doruk noktasına ulaşan gücünü eritip bitirmişti. Daladier hükümetinin kısa süreli bir saldırısı, eylemi ezmeye yetti.

Büyük umutlarla başlatılan, yanılgılar ve art niyetler üzerine kurulan Halk Cephesi artık ölmüştü.

(25) Aktaran : Guérin, a.g.y. s. 183.

KAYNAKÇA

Bu yazının hazırlanmasında yararlanılan başlıca kaynaklar şunlardır:

Calvés, André, **Sans bottes, ni médailles**, Éditions la Brèche, Paris, 1984.

Chavardés, Maurice, 6 Fevrier, Calmann-Lévy, Paris, 1967.

Danos, Jacques ve Gitelin, Marcel, **Juin 36**, 2 cilt, Maspero, Paris, 1972.

Defranse, **La Gauche en France**, Presses Universitaires de France, Paris, 1972.

Fauvet, Jean, **Histoire du Parti communiste française**, Fayard, Paris, 1964.

Frank, Pierre, **Histoire de l'internationale communiste**, Éditions la Brèche, Paris, 1979.

Guérin, Daniel, **Front populaire, revolution manquée**, Maspero, Paris, 1976.

Lefranc, Georges, **Le front populaire**, Julliard, Paris, 1965.

Monatte, Pierre, **Trois scissions syndicales**, Éditions Ouvrières, Paris, 1951.

Nataf, André, **Dictionnaire du mouvement ouvrier**, Éditions Universitaires, Paris, 1970.

VII. Kongress der kommunistichen Internationale - Referate und Resolutionen, Dietz Verlag, Berlin, 1975.

Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler: (II)

Zülküf AYDIN

Birinci bölümü 11. Tez dizisinin Üçüncü Kitabı'nda yayınlanan bu yazının amacı, kapitalist gelişme sürecinde tarımsal yapıların dönüşmesini açıklamaya çalışan çeşitli modelleri «tarımda dönüşüm tartışmaları» çerçevesinde incelemektir. Yazının birinci bölümünde bu tartışmaların ilki, yirminci yüzyıl başlarında Rusya ve Almanya'da tarımda kapitalist gelişmenin sonuçlarının tartışıldığı Lenin, Kautsky ve Chayanov arasındaki «klasik» tartışma incelenmişti. Bu klasik tartışma sürecinde ortaya çıkan kavramlar ve görüş ayrılıkları daha sonraları 1960'lı ve 1970'li yıllarda Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişme ve azgelişme süreçlerinin tartışılmasıyla tekrar gündeme gelmişlerdir. Yazının bu ikinci bölümünde Latin Amerika, Hindistan, Yunanistan ve Türkiye'ye iilşkin olarak gelişen bu yeni tartışmalar ele alınacaktır.

KAPİTALİZMİN TARIMDA GELİŞMESİ: YENİ YORUMLAR

Kautsky Lenin ve Chayanov'un (klasikler) eserlerinin basımından sonra 60 yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen tarımda kapitalizmin gelişmesine ilişkin sorunlar halen çözülmemiş ve tartışmalara açıktır. Görünüşte kapitalist olmayan yani ücretli emeğe dayanmayan ilişkilerin süregitmesi birçok düşünürü bu ilişkileri yeni bir kuramsal yorumlama ile ele almaya yöneltmiştir.

Klasik tasfiye kuramlarının (Lenin ve Kautsky) kapitalist çevre ülkelerde aynen uygulanamayacağı görüşü birçok çağdaş

yazarda yaygın bir kanıdır. İncelemelerin ilgi alanını büyük çoğunlukla kapitalizmin neden sanayidekine benzer bir gelişme göstermediğini, yani neden tarımda kapitalist tarımcı ile ücretli işçi sınıflarının egemen eğilim olarak ortaya çıkmadığını açıklama çabası oluşturmaktadır. Örneğin Amin gibi düşünen yazarlar belli koşullarda kapitalizmin diğer üretim formlarını ve tarzlarını yıkmadığını ve kapitalizmin diğer üretim tarzları ile eklemlendiğini savunmaktadırlar. Burda eklemlenme sadece bağlantı anlamında ele alınmayıp kapitalizmin toplumsal pratiklerinin diğer üretim tarzları üzerinde bir müdahalesi olarak algılanmaktadır. Bazen de bu ilişki işlevsel bir biçimde alınıp kapitalizm öncesi ilişkilerin sürekliliği kapitalizmin işlevsel gereksinmelerinin bir sonucu olarak açıklanmaktadır.

Köylü Üretim Tarzı

Marxist yazarlar arasında çevre kapitalist ülkelerin kırsal yapılarının açıklanmasında feodalist ve kapitalist nitelendirmeler yetersiz olduğu için yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yeni yaklaşım üretim tarzlarının eklemlenmesi sorunu üzerinde yoğunlaşmaktadır.[1] Somut toplumları toplumsal biçimler olarak ele alan bu yaklaşım, kuramsal ilhamını Althusser ve Balibar'dan almaktadır. Bir toplumsal formasyon içinde çeşitli üretim tarzları birbirleriyle eklemlenmiş olarak var olabilirler. Hakim olan üretim tarzı diğer bağımlı üretim tarzlarını kontrolü altına alır. Toplumsal formasyonun somut olarak algılanmasına karşın, üretim tarzı kavramı soyuttur ve üretici güçlerle bunlara tekabül eden üretim ilişkilerinin özel bir şekilde eklemlenmesi tarafından belirlenir. Burada üretim ilişkileri artığa el koymanın biçimlerini ve bunlara karşılık olan üretim araçlarının toplumsal bölüşümünün niteliğini belirler. Üretici güçler ise doğanın sömürülme biçimini yani belli bir ham maddenin belli bir ürüne dönüş-

(1) Üretim tarzlarının eklemlenmesinin sistematik bir şekilde incelenmesini ilk kez Althusser'in (1970) etkisindeki Meillassoux (1964, 1972, 1975), Godelier (1972, 1977), Terray (1972), Dupre ve Rey (1978) ve Rey (1971, 1973) gibi Fransız ekonomik antropologlarında görüyoruz. Bunlar içersinde eklemlenme fikrini en iyi işleyen Rey (1971, 1973) dir. Rey'in bir eleştirisi için bkz. Bradby (1975). Althusserci bir etkiyle üretim tarzlarının ve eklemlenmenin bir irdelenmesi için bkz. Hindess ve Hirst (1975, 1977). Üretim tarzlarının eklemlenmesinin bir taraması için bkz. Foster-Carter (1979) ve Wolpe (1980), özellikle giriş bölümü. Althusserci üretim tarzı kavramı yardımıyla azgelişmişliğin nasıl irdelenmesi gerektiğine ilişkin bir yapıt için bkz. Taylor (1979).

türülme biçimini ifade eder. (Hindess ve Hirst 1975: 9-10) Bu şekilde a priori olarak betimlenen üretim tarzı kavramından giderek çeşitli üretim tarzlarına denk gelen üretim ilişkileri ve üretici güçlerin dökümü gene a priori olarak yapılmaktadır. Ama Althussercilere göre somut toplumlar böylece soyut olarak betimlenen birçok üretim tarzlarını içinde barındırırlar. Bu yaklaşımın amacı çevre ülkelerde kapitalist olmayan çeşitli üretim tarzlarının kapitalizmin gelişmesini ne dereceye kadar engellediğini ortaya koymaktır. Kapitalist olmayan üretim tarzlarının çevre ülkelerde kapitalizmle eklemlenmesi sonucu bu üretim tarzları ortadan kalkmamakta fakat hakim olan kapitalist üretim tarzına bağımlı bir biçimde onun amaçlarına hizmet etmektedir.

İşte köylülüğü bir üretim tarzı olarak ele alan Amin (1976, 1977), Amin ve Vergopoulos (1977) Marxizm ve Chayanov'u uzlaştırmaya çalışmaktadır. Ona göre köylü üretim tarzı küçük meta üretim tarzları ailesine aittir. Bu üretim tarzının nitelikleri şöylece sıralanabilir. Bir kez üretici üretim araçlarından kopmamıştır. Köylüler aile emeğine dayanan bir üretim süreci içindedirler ve bunun sonucu olarak da hane aynı anda hem bir üretim ve tüketim birimi, hem de bir yeniden üretim birimidir. Hane meta veya kullanma değeri üretmekte veya ikisinin karışımı bir ekonomik etkinlik içinde bulunmaktadır ve üretimin amacı kâr etmek değil yeniden üretimi sağlamaktır. Kendine özgü toplumsal ilişkileri olan bu köylü üretim tarzı hiçbir zaman izole olmuş bir şekilde var olmamaktadır, daima öbür üretim tarzlarının hakimiyeti altında varlığını sürdürür.

Günümüz çevre ülkelerinde köylü üretim tarzi kapitalist üretim tarzı ile eklemlenmiş bir konumdadır. Köylü üretim tarzı bir kez kapitalist bir formasyonla bütünleşince, kendi içeriğinden koparılır ve kapitalist üretim tarzına bağımlı bir hale gelir. Geçimlik üretime dayanan köylü üretim tarzında üreticiler çok düşük bir toplam gelire razı olduklarından dolayı, kapitalist tarım bunlarla rekabet edemez. Yani köylülüğün süregitmesinin temelinde geçimlik için üretim vardır, bu da kapitalist tarımın gelişmesine bir engel teşkil eder. Köylülerin kapitalist tarım ile rekabet etmesi demek küçük köylünün ürettiği ürün fiatlarını, ister ulusal ister yabancı kökenli daha yeterli kapitalist tarımcı rakiplerinin seviyesine indirmesi anlamına gelir. Köylü gelirindeki bu azalma, onların gelirlerinde toprak mülkiyetinden dolayı toprak hesabına düşen kiraya denk bir miktarın yani toprak rantının ortadan kalkması demektir. Yani köylü üretim tarzı kapitalist

bir toplumsal formasyonda kapitalist üretim tarzı ile eklemlendiğinde, köylü üretim aracına (toprak) sahip olmaktan dolayı elindeki avantajını yitirmektedir. Toprağın karşılığı bir geliri fiat rekabeti yoluyla yitiren köylünün eline geçen gelir ürün fiatıyla ayni seviyeye inmiş olan emeğinin fiatıdır. Bu anlamda üretim aracına sahip olmayan proleter bir işçi ile sadece emeğinin karşılığı bir ürün fiatı elde edebilen köylü arasında hiç bir fark yoktur. Aradaki fark sadece köylünün üretim aracına sahip olmasından doğan görünüş farklılığıdır. Üretim aracı sahipliği köylüye fazla bir gelir sağlamamaktadır. Bu yüzden Amin köylüleri gizli proleterler olarak nitelemektedir. Amin bu sonuca Marx'tan esinlenen kapitalist ve Chayanov'dan esinlenen köylü üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramından kalkarak varmaktadır.[2]

Köylü üretim tarzının kapitalist üretim tarzı ile eklemlenebileceğini ileri sürmek için bu üretim tarzının varlığının kuramsal olarak haklı gösterilmesi gereklidir. Oysa böyle bir üretim tarzının var olamayacağını ileri sürenlerin [Ennew ve diğerleri (1977), Bernstein (1977: 68), de Janvry (1981: 103-106)] üzerinde birleştikleri bir nokta şudur: Köylü üretim tarzı veya basit meta üretim tarzı formülasyonlarının üzerinde durdukları ilişkiler bir hane üretim biriminin iç ilişkileridir. Bir üretim tarzı ise sadece üretim biriminin iç ilişkilerini değil toplumsal dolaşım ve bölüşüm ilişkilerini de içerir. Hane üretim birimi yeniden üretimin koşullarını kendisi belirleyemediği ve bu koşullar kendisi dışındaki üretim tarzları tarafından belirlendiği için Marxist anlamda bir üretim tarzı olamaz. Olsa olsa en çok bir meta üretim formu olabilir. De Janvry köylü üretim tarzının olanaksızlığını göstermek için şöyle bir argüman geliştirir. Bir üretim tarzının varlığını kabul etmek veya haklı göstermek için o üretim tarzının kendisini yeniden üretebildiğini göstermek gerekir. Köylü üretim tarzı için bunu yapmak mümkün değildir. Şöyle ki köylülerin bir kâr amacıyla çalışmadıkları önermesi köylü üretim tarzının ayrılmaz bir parçasıdır. Tanımı gereği bu üretim tarzı ancak bir tek sınıfa yani köylü üreticileri sınıfına sahiptir, bu nedenle köylü üretim tarzının kendi içinde bir sömürü yoktur, sömürü ilişkilerinin bu üretim tarzının dışında olması gerekir. Sömürü ve içsel farklılaşma olmadığı müddetçe köylü üretim tarzı kendini yeniden

(2) Köylülerin gizli proleterler veya ücretli işçi eşdeğeri olduğu sonucu, köylü üretim tarzının kapitalizmle eklemlenmesini kuramsal olarak olası görmeyerek reddeden Banaji (1977 b), Bernstein (1977), Roseberry (1978) ve Clarke (1977)'da da vardır.

üretebilir. Dış güçler ise köylülüğün artığına el koyarak içsel farklılaşmayı engellerler. Ama gerçekte bu böyle değildir.

Köylü üretim tarzının maruz kaldığı artığı dışarı çeken mekanizmalar bireysel olarak empoze edilmiş mekanizmalar değil, pazar mekanizmalarıdır ve tüm köylüler için aynı şiddette geçerlidir. Bunun sonucu olarak pazar tarafından daha çok korunan ve başarılı köylüler bir kısım artığı ellerinde tutabilirken, diğer köylüler basit yeniden üretim düzeyinin altına itilirler ve böylece farklılaşma ortaya çıkar. Kısacası köylülüğün pazar ilişkileri aracılığıyla yoğun sömürüsü içsel farklılaşmaya neden olur ve köylü üretim tarzının tek sınıflı temeli de ortadan kalkar. Diğer yandan, köylülerin kâr amaçlamadıkları önermesi de kuşkuludur. Marx'a göre küçük köylülerde kârın olmayışı, köylünün sömürülebileceği en son 'mutlak limit'tir (Marx 1965: 805). Yani kârın var olmayışı köylülerin davranışsal eğilimlerinin değil sömürünün yoğunluğunun bir sonucudur. Buradan da de Janvry şu sonuca varıyor: Köylülük üretim tarzını savunanların köylünün davranışsal karakteristiğinin belirleyicisi olarak ileri sürdükleri şey aslında köylünün artık emeğinin çeşitli kanallarla kendisinden koparıldığı sınıf ilişkilerinin sonucudur. Köylü üretim tarzının savunucuları yanlış bir şekilde basit yeniden üretimi köylülerin davranışsal karakteristiklerinin betimleyicisi olarak kullanmaktadır. Bu yanlışa köylülerin kâr elde edebilme olanaksızlıkları ile onların sözde varsayılan kâr için bir istem duymamalarını birbirine karıştırmalarından dolayı düşmektedirler (de Janvry 1981 : 104, 105). De Janvry'e göre bu, sömürü ilişkilerini üreticilerin bir kâr amaçlamaksızın hallerinden memnun oldukları ve emek gücünün alınıp satılmasının göz göre göre dikkate alınmadığı köylü üretim tarzı ile kapitalist üretim tarzının eklemlenmesine dönüştürmektedir. Yani çelişki ve çatışmalar kırsal alanda sınıflar arasında değil de köylü ve kapitalist tarım arasındaki bir çatışma olarak veya tarımla sanayi arasındaki bir çatışma olarak görülmüştür. Bunun sonucu olarak da politik nedenlerle kırsal alanda sınıfların gelişmesinin bilincinde olmayı asgari düzeye indirgemeye çalışanlar için bu yaklaşım ideolojik anlamda yararlı olmuştur. Bu da Rus Narodniklerinin kesin amacıydı ve bugünkü Lipton (1977) gibi popülistlerin de amacı budur (de Janvry 1981 : 106).

Bu eleştiriler köylü üretiminin kapitalizm için kırsal alanda en yararlı üretim biçimi olduğunu ileri süren Vergopoulos için de geçerlidir.

Köylülüğün Kapitalizm için İşlevselliği : Vergopoulod savı

Sınıf çelişkilerini sektörler arası çelişkilere indirgeyen Kostas Vergopoulos (Vergopoulos 1978 ve Amın ve Vergopoulos 1977) tarımın kent kapitalizmi için işlevsel bir rolünün olduğunu ileri sürerken Kautsky ve Chayanov'un kuramlarını Marxist bir terminoloji içinde uzlaştırma çabasındadır. Vergopoulos tarımda sanayi tipi kapitalizmin olmamasını toprağın ters niteliğiyle açıklarken Kautsky'nin kavramlarını kullanmaktadır. Toprağın diğer üretim faktörlerine kıyasla nicelik olarak sınırlı, nitelik olarak da değişik olması, sanayie kıyasla yatırımlara giderek azalan bır verimlılık göstermesi gibi özelliği tarımda kapıtalizmin gelişmesini engelleyici niteliktedir. Toprağın bu ters niteliği geniş işletmelere (ister fecoal, ister kapıtalist) toprak mülkiyetinde tekelcilik olanağını verdiği ve dolayısıyla tarımsal ürün fiatlarını yükselttiği için, kentsel sanayi kapitalizminin aleyhine işlemektedir. (Mouzelis 1976: 484) Diğer yandan, küçük üreticiler örgütsüzlükleri ve güçsüzlükleri nedeniyle toprağın bu ters niteliğini kendi yararlarına kullanamadıkları gibi kâr için değil de sadece geçimlikleri için çalışmaya kolayca zorlanabilirler. Yirminci yüzyılda büyük toprak sahipleri sınıfı bir düşüş gösterdiği ve toprak rantı kaybolma eğilimine girdiği için, toprak tekeli kapitalizmin gelişmesi için artık büyük bir engel teşkil etmemektedir. Kent kapitalizmi, artıklarına el koymak için köylüleri sürekli olarak verimliliklerini artırmaya zorlamaktadır. Bunun için de iç ticaret hadleri tarım aleyhine düşürülmekte, tarım ile sanayi arasında eşitsiz bir değişim oluşturulmaktadır. Tarımda kârlılık oranı düşük veya yok olduğu için özel sermaye bu alanda yatırımdan kaçmakta, tarımsal artığa dolaşım yoluyla el koymayı tercih etmektedir. Sadece geçimliğini amaçlayan küçük köylü ise düşen gelirini geçimlik seviyesine çıkarabilmek için üretimini modernleştirmek zorunda kalmaktadır. Burada devlet önemli bir rol oynayarak köylülerin işletmelerini modernleştirmeleri için gerekli kredi, gübre, ilaç v.s.'yi temin etmektedir. Köylü işletmesinin modernleşmesi sonucu üretilen artığa ticaret sermayesi eşitsiz değişim yoluyla el koymakta, köylülük ise her seferinde geçimliğini elde etmek için giderek artan bir şekilde daha yoğun çalışmak zorunda kalmaktadır.

Vergopoulos'un savı, kent kapitalizmine azami artığı tarımda üretmeye en uygun üretim tarzının aile işletmesine dayanan basit meta üretim tarzı olduğudur. Chayanovcu bir aile işletmesi

kavramı Vergopoulos'un böyle bir sonuca ulaşmasına olanak vermektedir. Köylü aile üretimi yiyecek fiatlarının düşük tutulmasını sağlayan en yeterli üretim tarzıdır. Ona göre «köylü tarımı» pre-kapitalist bir artık teşkil etmeyip kapitalizmle eklemleşen ve kapitalizm tarafından yaratılan bir üretim tarzıdır. Kapitalizmin hizmetine en yüksek artığı sunduğu için ve köylüler kendi evlerinde adeta kapitalistlerin emrinde çalıştıkları için (pazar ilişkileri ve devlet hangi ürünün hangi kalitede üretileceğini belirlediğinden) köylü üretimi «kapitalistsiz bir kapitalizmdir». Devlet ile ticaret ve sanayi sermayesi küçük köylüleri çok sıkı kontrol altına alan koşulları yaratmakta ve bu koşullar altında tarımcı üretimini azami bir kâr elde etmek için değil fakat giderlerini karşılamak ve borçlarını ödemek için modernleştirmeye ve verimliliğini arttırmaya zorlanmaktadır (Mouzelis 1976). Kâr gütmeyen aile tarımı sayesinde kentsel kapitalizm bir sermaye birikimi sağlayarak gelişebilmektedir. Tarım ile kent ekonomisi arasındaki eşitsiz değişim bir yandan yiyecek fiatlarının düşmesine ve dolayısıyla sanayideki ücretlerin düşük tutulmasına olanak verirken, diğer yandan tarım kesiminde köylünün çalışma koşullarının kötüleşmesine neden olmaktadır. Köylülerin yaşam koşullarının kötüye gitmesi aile işletmelerinin 'ilkel' ve geri niteliklerinden değil, köylü üretiminin hakim kapitalist sistemle bütünleşmesinin bir sonucudur.

Kısacası Vergopoulos'un çalışması kent kökenli kapitalist üretim tarzı ile kır kökenli basit meta üretim tarzının eklemlenmesini irdelemektedir. Bu eklemlenme sonucu kaynaklar sistematik olarak kırsal alandan kentlere transfer edilmekte, köylü üreticiler biçimsel olarak toprak sahibi olmalarına rağmen kendi evlerinde çalışan bir proleterin statüsüne düşürülmektedirler.

Yukarda detaylı bir şekilde ele aldığımız köylü üretim tarzının kuramsal olarak var olup olamayacağına ilişkin eleştiriler Vergopoulos tezi için de geçerli olduğundan bunları tekrara bir gerek yoktur. Vergopoulos'a yöneltilebilecek önemli bir eleştiri sınıfsal ilişkileri mekansal ve sektörel ilişkilere indirgemesidir. Marxist kavramlar kullanılmasına rağmen sömürü ilişkilerini kent ile kır arasına indirgemesi Marxizmden bir sapmadır. Bu kırsal alandaki farklılaşmayı inkar etmek anlamına gelir.

Mouzelis (1976) Vergopoulos'un görüşlerini eleştirerek özellikle tarımın rasyonelleştiği ve kârların verimli bir şekilde yatırıma yöneldiği durumlarda büyük toprak sahiplerince elde edilen

kârın sanayiin aleyhine olmadığını vurgular. (Mouzelis 1976 : 488) Vergopoulos tarım ile kent sanayii arasında gelişme açısından kesin bir farklılık ve karşıtlık görmektedir, halbuki bir sürü çok uluslu firmanın hem tarım hem de sanayideki yatırımlarında çeşitlilikler görülür. Bunun yanında hayvan yetiştiriciliği gibi bazı tarım alanları da başarılı bir şekilde kapitalistleşmişlerdir. Bu çeşitli tarımsal girişimlerin kent sanayiinin gelişimine zararlı olduğunu söylemek biraz sorunlu görülmektedir.

Tarımda kapitalizmin gelişememesini sadece toprağın ters niteliğine indirgemek kuşkuludur. Çünkü böylesi bir yaklaşım tarımın kendine özgü diğer niteliklerini, örneğin üretim ve emek süresinin eşdeğer olmayışı, depolama, işçi tutulması, ürünün bozulması v.b. gibi faktörleri dikkate almamaktadır. Vergopoulos'un kuramının temelinde, düşük tarımsal ürün fiatlarının yoğun aile emeği sarfiyatı ve daha ileri teknolojilerin benimsenmesini teşvik ettiği varsayımı vardır. Devletin kredi sağlaması yoluyla köylü hanesinin gerekli teknolojiyi elde edebildiği ileri sürülmektedir ki bu Üçüncü Dünya ülkeleri için doğru değildir. Bu ülkelerin çoğunda tarımsal teknolojinin satın alınması için gerekli olan devlet kaynakları çok sınırlıdır, (Glavanis ve Glavanis 1983 : 29) ve bu kredilerin aslan payını büyük toprak sahipleri ve kapitalist çiftçiler elde etmektedir. Örneğin Türkiye'de Güneydoğu Anadolu bölgesinde büyük toprak ağaları kredilerin büyük bir kısmını elde ederek tarımsal teknolojiye yönelirken, küçük köylüler çok sınırlı bir kredi elde etme olanağını bulmaktadır. Krediler yiyecek veya hayvan satın alma, düğün, sünnet v.b. gibi alanlarda harcandığı için köylünün yıldan yıla daha çok borçlanmasına neden olmaktadır. Zaten tapu karşılığı verilen ve çok sınırlı olan bu kredi ile köylünün yeni teknolojileri elde edip işletmesini modernleştirmesi mümkün değildir. (Bkz. Aydın (1986) basılıyor)

Kırsal alandaki değişiklikleri tamamen kent kapitalizminin bir işlevi olarak ele alan Vergopoulos, kırsal alandaki sınıf dinamizmlerini de tümüyle göz ardı etmektedir.

Kapitalist Tarımın Gelişmesi Önündeki Engelleri

Sanayi kapitalizminin gelişmesi için kırsal alanda köylü üretiminin yaratılması görüşünü kabullenmek zorluğunun yanında, köylülüğün ve küçük üreticilerin yaşamlarını sürdürdükleri, Marxist klasiklerin ileri sürdüğü gibi tümüyle ortadan kalkma-

dıkları da bir gerçektir. Köylünün bir üretim formu olarak tarımda süregitmesini kimi yazarlar tarım sektörünün kendine özgü niteliklerinin tarımsal kapitalizmi engelleyici bir rol oynadığı argümanı ile açıklama çabası içindedirler. Bu görüşün özü kapitalizmin tarım sektöründe değil de sanayi sektöründe gelişeceği biçimindedir. (Mann ve Dickinson 1978) Dünyanın çok az bir kısmında tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin sanayideki gibi apaçık biçimde, yani tarımsal işletmelerin az sayıda kapitalist elinde toplanıp ücretli işçi kullanılması biçiminde ortaya çıkması bu görüşü haklı gösterir niteliktedir.

Mann ve Dickinson tarımda küçük meta üretiminin kapitalist üretim tarzının yanısıra varlığını sürdürmesinin kapitalizmin niteliği gereği olduğunu savunurlar. Tarımdaki üretim süresinin sanayideki üretim ve emek süresinden çok farklı olması biçimindeki tarımın kendine özgü niteliği ile tarımsal üretimde bilim ve teknolojinin seviyesi de küçük üreticiliğin süregitmesinin nedenleri arasındadır. Kapitalizm üretim süresi ile üretimde sarfedilen emek süresini birbiriyle denkleştirmeye çalışır. Tarımda ise üretim süresi ile emek süresi arasında bir boşluk vardır ki bu da tarımı kapitalist üretim açısından çekici yapmamaktadır. Bu nedenle tarımda kapitalistleşme üretim süresinin başarılı bir şekilde azaltılabildiği alanlarda daha çabuk gelişmektedir. Üretim süresi ile emek süresinin kesin bir şekilde çakışmadığı tarım alanlarına sermaye büyük ölçüde gitmekten kaçınmakta ve bu alanları küçüklere bırakmaktadır. (Mann ve Dickinson 1978: 472-73) Tarımda sermayenin çok yüksek organik bileşimi (toprak binalar ve makinaların değerinin emeğe oranı) nin sabit sermaye kullanımını verimsiz kılması, ürünlerin bozulması ve depolama sorunları, işçi sağlanması ve yönetime ilişkin sorunlar tarımda sermaye yatırımı ve kapitalizmin gelişmesini engelleyici nedenler arasındadır. Tarımsal üretimde üretim süresi ile emek süresinin çakışmaması ve üretim süresinin çok daha uzun olmasından dolayı tarım kapitalisti, zorunlu olduğu zamanlarda ücretli işçiye gereksinme duyacaktır. Tam zaman ücretli işçi ürün maliyetini yükseltip dolayısıyla kapitalist kârını düşüreceğinden, kapitalist mevsimlik göçebe işçiye yönelmek zorundadır ki bu da yönetsel sorunlar doğurmaktadır.

Mann ve Dickinson'un ileri sürdüğü gibi işçinin göçebe olması gerekmez. Kapitalist, çevredeki yoksul köylüleri kullanabilir. Yazarların çözümlemeleri gelişmiş kapitalist ülkeler için geçerli olabilir ama az gelişmiş kapitalist ülkeler için söz konusu ola-

maz. Hele özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi toplumda belli bir sınıf toprağa hakimse ve ülkede sanayileşme kırsal yoksulların emek gücünü emecek seviyede değilse, kırsal alanda ister istemez emeğini mevsimsel olarak çok ucuza satmaya hazır geniş bir insan kitlesinin bulunması kaçınılmazdır.[3] Güneydoğu'da olduğu gibi işletmesi kuşaktan kuşağa miras yoluyla küçülen fakat kır dışında alternatif bir geçim kaynağı bulamayan köylü birbiriyle yarışarak toprak ağalarının çiftliklerinde mevsimsel olarak çok ucuza çalışmaktadırlar. Bu işçiler göçebe işçiler değil bölgenin yerlileri olup, ağa köyleri etrafındaki uydu yerleşme merkezlerinde yaşamaktadırlar (Aydın (1986) basılıyor).

Kapitalist üretim ilişkilerinin tarımda sanayie göre zayıf kalmasını tarımın kendine özgü nitelikleriyle açıklayan yaklaşımın sık sık kullandığı bir görüş tarımsal üretimin doğa koşullarına bağımlı olmasıdır. Ama açıktır ki tarımsal üretimde makina kullanımı genişlediği zaman bu sınırlamadan büyük ölçüde kurtulmak mümkündür. Fakat tarımda özellikle toprak ve su gibi doğal kaynakların önemi, makina kullanımından elde edilebilen teknolojik yararların bir çoğunu azaltmaktadır. Tarımda üretimin genişliği ve ritmi büyük ölçüde bölgenin doğal kaynakları ve iklim koşullarının güvenirliği ile sınırlanmaktadır. Doğal olarak hayvan yetiştiriciliği gibi bazı geniş çaplı tarımsal etkinlikler sanayideki sermaye yatırımının getireceği bir çok riski beraberinde taşımamaktadır. Hayvan yetiştiriciliği tarım içersinde bir uzmanlaşma alanıdır. Fakat tarımda sanayideki gibi yoğun işbölümüne dayalı bir uzmanlaşmaya gitmek çok daha zordur. Sanayide uzmanlaşma üretim faktörlerinin üretici potansiyelini arttırırken bu tarımda tümüyle ters bir etki yapabilir. Tarımda üretilen ürün ve üretimde kullanılan yöntemlerde çok fazla bir uzmanlaşma, genellikle topraktaki besleyici maddelerin azalmasına, erozyon meydana gelmesine ve doğal çevrenin bozulmasına yol açmaktadır.

Tarımda kapitalist olmayan üretim formlarını sadece kent sanayiinin gelişmesine yaptıkları katkı açısından ele alan ve bu formların kapitalizmin bir işlevi sonucu yaratılıp sürdürüldükleri biçimindeki görüşler karşısında tarımda kapitalizmin gelişmesini önleyici tarımın kendine özgü nitelikleri savı önemli bir yer tutar. Tarımda kapitalist olmayan ilişkiler sadece kapitaliz-

(3) Benzer bir görüş için bkz. Perelman (1979).

min bir zorunluluğu sonucu olarak değil de tarımın sermaye yatırımı bakımından sahip olduğu göreli dezavantajlar açısından da açıklanabilir. Bu anlamda gerek Kautsky'nin ve gerekse Mann ve Dickinson'un yapıtları dikkate değer bir öneme sahiptir. Fakat bu demek değildir ki tarımda kapitalist olmayan üretim formlarının süregitmesi sadece tarımın kendine özgü, kapitalizmi sınırlayıcı nitelikleri ile açıklanabilir. Bunun yanında ülkenin kapitalist dünya sistemi içindeki yeri, ülkedeki sanayileşmenin niteliği, kapitalist sanayileşmenin tarım sektöründen artık çekiminin mekanizmaları gibi faktörlere de bakmak gerekir.

KAPİTALİZM VE FEODALİZM TARTIŞMALARI

Kırsal alanların yapısal dinamiklerinin saptanması sadece akademik bir sorun değildir. Aşağıdaki Türkiye, Hindistan ve Latin Amerika tartışmalarında görüleceği gibi, kırsal alanın yapısının doğru bir çözümlemesi siyasal açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Marxist yazarlar kırsal sınıf dinamiklerini saptamak yoluyla işçi ve köylüler ittifakının ne derece gündemde olduğunu belirlemek amacındadırlar, bu ise siyasal programlar için can alıcı bir öneme sahiptir. Bir çok az gelişmiş ülkede rastlanan toprak sahibi köylü, yarıcı, ortakçı v.b. gibi kategorilerin çok iyi irdelenmesi gerekir. Bunu yaparken de kategorileri içinde bulundukları uluslararası ve ulusal konumdan soyutlamamak, kapitalist sistemdeki sermaye birikim süreci içerisinde ne anlama geldiklerini çok dikkatli bir şekilde ortaya koymak gerekir. Maalesef bu, Türkiye tarımı üzerinde olan tartışmalarda yapılmamıştır ve bundan Türkiye solunun kaybı çok büyüktür.

Türkiye'de Tarım Sorunu

1960 ve 70'li yıllarda Türk Solu içerisindeki siyasi gelişmeler Türk Tarım Sorunu'na ilişkin tartışmalarla yakından ilişkilidir. Tartışmalar ikili bir öneme sahiptir. Birincisi, Türkiye kırsal alanının uğradığı dönüşümlerin anlaşılmasına veya yanlış anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. İkinci olarak da, tartışmaların kuramsal sonuçları Türk Solu'nun çeşitli fraksiyonları tarafından siyasi stratejilerin çizilmesinde kullanılmıştır. Kuram ve pratiğin bütünlüğüne, kuramlarının doğruluğuna ve zamanın olgunluğuna inançla binlerce öğrenci yol gösterileri yaparak devrim çağrısında bulunmuştur. Bir kısım öğrenciler ise işçi sınıfının müttefiki

köylüleri Milli Demokratik Devrim için örgütlemek üzere kırsal alanlara gitmişlerdir. Beklentilerin aksine Türkiye'nin koşulları Milli Demokratik Devrim veya Sosyalist Devrim değil, 1971 ve 1980'de askeri müdahaleler getirmiştir.

Aşağıda Türk Tarım Sorunu'na ilişkin tartışmalardaki görüşlerin kuramsal olarak zayıf ve ampirik olarak da temelsiz olduklarını göstermeye çalışacağım. Tartışmadaki farklı görüşler üretim tarzı kavramının hatalı anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

Boratav - Erdost Tartışması

Tarım sorununa ilişkin tartışmalara birçok kişinin küçük çapta da olsa katkısı olmuştur[4] ama en büyük katkı Korkut Boratav ve Muzaffer Erdost'tan gelmiştir. TİP'in dergisi **Emek**'te yayınladığı ve **Gelir Dağılımı** adlı kitabındaki görüşlerini özetleyen Boratav (1969a, 1969b), Türk tarımında birbirinden farklı üç üretim ilişkinin gözlemlenebileceğini ileri sürmüştür: Küçük (basit) meta üretimi, kapitalist üretim ve feodal ve yarı-feodal üretim. Bunlar içinde ticaret ve tefeci sömürüsüne maruz olan basit meta üretimi en yaygın olanıdır. Boratav basit meta üretimi ile ticaret ve tefeci sermayesi arasındaki sömürü ilişkilerini kapitalist sömürünün ilkel biçimleri olarak görmektedir. Tarımın büyük bir kesiminin ilkel kapitalist sömürünün etkisinde olması gerçeği Türkiye'de ilkel kapitalist bir üretim tarzının hakim olduğu sonucuna götürmektedir. Gelir Dağılımı'nda Boratav istatistiksel veriler kullanarak Türkiye'de feodal ve yarı-feodal ilişkilerin önemsizliğini göstermeye çalışır. Ona göre yarıcılık veya daha katı biçimlerde görünen feodal ve yarı-feodal sömürü ilişkileri, bir toprak ağasının bir veya daha fazla köye sahip olduğu durumlarda güçlüdür. Köy İşleri Bakanlığı'nca yapılan ve 43 ilde 22.047 köyü kapsayan Köy Envanter Etüdleri'ne göre tümüne bir ağa, aile veya sülale tarafından sahip olunan köylerin sayısı sadece 701'dir ve bu toplam köylerin ancak yüzde 3,2'sidir. Bu oran doğu illerinde daha yüksektir ama Tunceli, Ağrı, Hatay, Mardin, Erzurum, Diyarbakır, Siirt, Urfa ve Gaziantep gibi onbir doğu ilinde gene de yüzde 11'i geçmemektedir. Buradan çıkarılan sonuç

(4) Tartışmaya katkısı olanlardan bazıları şunlardır: Boratav (1969a, 1969b, 1970a, (1970b), Erdost (1969a, 1969b, 1969c, 1969d, 1970) Kardam (1970), Kutlay (1970a, 1970b).

şudur: Feodal ve yarı-feodal ilişkiler çok sınırlıdır ve Doğu Anadolu'da ancak köylerin yüzde onunu kapsamaktadır.

Feodal ve yarı-feodal ilişkilerin sınırlılığını göstermek için Boratav'ın kullandığı bir diğer ölçüt de yarıcı olarak çalışan topraksız köylülerin sayısıdır. Köy Envanter Etüdlerinin verilerini kullanan Boratav'a göre 43 ilde topraksız yarıcılar toplam çiftçi ailelerinin yüzde 2,6'sını oluşturur. Buna toprak sahibi olup ta yarıcı olan aileleri de ilave edersek bu oran oldukça yükselir. 1963 Tarım Sayımına göre yarıcılık yapan ailelerin toplam çiftçi ailelerine oranı yüzde 15'tir. Yarı-feodal bir ilişki olarak düşünülebilmesi için yarıcılığın küçük işletme biçiminde olması gerekir. Küçük toprak sahipleri için yarıcı olarak çalışan köylüler hesaba katılmazsa, 500 dönüm ve daha fazla toprağa sahip olan toprak ağaları için yarıcı olarak çalışan köylülerin sayısı 90.000 (toplam çiftci ailelerin yüzde 2,6'sı) olarak ortaya çıkar. Boratav 1969a: 108-112)[5] Ağalığın sınırı 200 dönüm olarak alınırsa, Boratav'a göre, tarımcı ailelerin ancak yüzde 3,3'ü yarıcı olarak kabul edilebilir.

Tarımda feodal ve yarı-feodal ilişkilerin niteliği ve boyutlarını saptamak için Boratav'ın şu üc ölçütü kullandığı açıkça ortadadır: topraksız ailelerin sayısı, büyük toprak sahiplerinin topraklarını yarıcı olarak işleyen ailelerin sayısı ve bir toprak ağası, aile veya sülaleye ait olan köy'erin sayısı. Buradan giderek feodal ve yarı-feodal bölüşüm ilişkilerinin Türk tarımında yüzde 2.6 ile 3.3 arasında önemsiz bir orana sahip olduğu sonucuna varmaktadır. Ama Boratav'a göre Türk tarımı saf anlamda kapitalist de değildir. Çünkü çiftçi ailelerin sadece yüzde 10'u ücretli isci olarak calısmaktadır: bu da Türk kırsal alanında hakim olan üretim iliskisi olarak kabul edilemez. En yaygın üretim iliskisi kırsal nüfusun yüzde 75-80'ini kapsayan ve küçük mülkiyete dayanan küçük meta üretimidir (Boratav 1969a: 112-113). Küçük üreticiler artık ürünlerini feodal unsurlara değil tüccar ve tefeci sermayesine kaptırdığı için Boratav Türkiye'de geri bir kapitalizmin hakim olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Boratav'ın Türkiye'de varolan kapitalizmin tümüyle gelismiş bir kapitalizm olmadığı görüsü belki doğru olarak kabul edilebilir ama Türkiye'de kapitalizmin geriliğini saptamada kullandığı yöntem oldukça kuşkuludur.

---

(5) Sayfa numaraları Gelir Dağılımının 1976'daki ikinci baskısına aittir.

Kapitalizmin veya feodalizmin varlığının saptanmasında toprak büyüklüğünün bir ölçüt olarak ele alınması oldukça hatalıdır. Yarıcılık ilişkilerini yarı-feodalizm ile özdeştirmek de pek ikna edici bir argüman değildir. Latin Amerika üzerine yapılan birçok çalışma yarıcılık kurumunun büyük toprak ağalarınca kullanılmasının feodalizmin bir işareti olmadığını fakat büyük toprak sahiplerinin kârlılık hesaplarının bir sonucu olduğunu ortaya koymuştur.[6] Toprak ağası-yarıcı ilişkilerinin en yaygın olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerine yaptığım kendi çalışmam da şu gerçeği ortaya koymuştur: Bir çok durumda tarımsal üretimde ücretli işçi değil de yarıcı kullanmak toprak sahibi için hem ekonomik hem de politik açıdan çok daha yararlıdır. (Aydın 1980, 1986 basılıyor) Sermaye birikimi kapitalizmin temel özelliklerinden biridir ve toprak ağasının aldığı kararlarda sermaye biriktirme çabasının etkisi çok büyüktür.

Bir ülkede kapitalizmin mi yoksa feodalizmin mi hakim olduğu araştırılırken bir üretim birimi içerisindeki üretim ilişkilerine veya üretim sürecinin niteliğine bakmak yanlış yargılara sürükleyici niteliktedir. Boratav, tek tek üretim birimleri içindeki ilişkilere bakmak suretiyle, üretim tarzı kavramı ile üretim sürecini veya üretim ilişkilerini birbirine karıştırmaktadır. Yarıcılığı yarı-feodalizm, ücretli işçiliği de kapitalizm ile eşdeğer tutmak doğru değildir. Boratav'ın ampirist yöntemi onu statik bir üretim tarzı kavramına götürmektedir. Boratav'ın üretim tarzı kavramı üretim ilişkilerinden çıkarsanmakta ve üretim ilişkileri de geçerliliği kuşkulu olan istatiksel verilerden elde edilmektedir. Bu hata Boratav'a özgü değildir. Marxizm'in belli bir kesiminde oldukça yaygındır. İlerde Hindistan tartışmalarında da benzeri yaklaşımların var olduğunu göreceğiz.

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi'nde Lenin, kapitalizmin özellikle tarımda çok stereotipik bir şekilde anlaşılmasına karşı bizi uyarmaktadır. Aynı şekilde Kautsky de tarımda kapitalizmin sanayideki gibi gelişmesi gerekmediğini ortaya koymuştur. Tarımın kendine özgü nitelikleri doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopmalarını engelleyici bir rol oynamaktadır.

> «Tarım sorununu Marx'ın yöntemine göre incelemek için kendimizi küçük ölçekli tarımın geleceği sorunu ile sınırlamamalıyız: aksine kapitalist üretim koşulları altında tarımın geçirdiği tüm değişiklikleri ele almalıyız. Sermaye tarımı kont-

(6) Bir örnek için bkz. Martinez-Alier (1977).

rolü altına alıyor mu? Alıyorsa bu hangi biçimde olmakta, eski üretim biçimleri ve yoksulluğu nasıl yıkıp bunları takip edecek yeni biçimleri nasıl yerleştiriyor? gibi soruların cevaplarını aramalıyız.» (Banaji: 1976)

Tarımda kapitalist hakimiyetten söz edebilmek için Boratav'a şu soruyu sormalıyız: ampirik olarak rakamlarla ifade edilebilen bir ücretli işçi sınıfının sayısal hakimiyeti tarımsal kapitalizm için gerçekten zorunlu mudur? Örneğin kapitalizmi bir dünya sistemi olarak ele alan Wallerstein, ücretli işçi kategorisinin kapitalizmin kullandığı zorunlu emek formu olmadığını fakat kullanılması olası olan bir çok emek formundan sadece bir tanesi olduğunu ileri sürmektedir (Wallerstein: 1974).

Tüm bu eksikliklerine rağmen Boratav'a hak ettiği krediyi de vermek gerekir. Boratav son yıllarda çok etkili olan üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramına çok yaklaşmıştır. Türkiye'de kapitalizmin niteliğinden söz ederken, Boratav kavramı kullanmamakla birlikte aslında eklemlenme olgusunun birçok unsurlarını bir araya getirmektedir. Ona göre bir toplumsal kuruluşta çeşitli üretim ilişkileri yan yana veya içiçe yaşar.[7] Bu üretim ilişkilerinden bir tanesi hakim üretim ilişkisidir, diğerleri ise bu üretim ilişkisine bağımlı ilişkilerdir. Toplumun üst yapısına uygun olan üretim ilişkileri hakim olan üretim ilişkileridir. (Boratav 1970a : 178-180) Burada dikkat edilmesi gereken nokta, tüm tartışmalar boyunca üretim ilişkisi kavramı ile üretim tarzı kavramının değişmeli olarak birbirinin yerine kullanılması ve dolayısıyla iki kavramın Boratav tarafından birbirine karıştırılmasıdır. Belli üretim ilişkilerinin (ve üretim tarzlarının) varlığının saptanmasında Boratav'ın istatistiksel verileri nasıl kullandığını biliyoruz. Bir toplumsal kuruluşta bir üretim tarzının diğerleri üzerine hakim olması, Boratav'ın yazılarında, bağımlı üretim tarzlarının hakim üretim tarzının hareket yasalarına tabi olması anlamına gelmemektedir. Onun istatistiksel verileri ele alış biçimine göre, bir üretim tarzının diğerleri üzerine hakim olması demek bu üretim tarzının ilişkilerinin oransal olarak diğerlerinden daha fazla olması demektir. Bu nedenle ücretli işçiyi temel alan kapitalist

(7) Çeşitli üretim ilişkilerinin birlikte var oluşu düşüncesi aslında pek yeni değildir. Marx'ın kapital'inde ve Dobb'un (1946) kapitalizm'in gelişmesine ilişkin önemli eserinde özellikle feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde feodal ilişkilerin çözülmeye başladığı ve kapitalist ilişkilerin feodal yapı içerisinde giderek yeşermeye başlaması görüşü çeşitli üretim ilişkilerinin bir toplumsal biçim içinde var olabileceğinin örnekleridir.

üretim tarzı Türk toplumsal kuruluşunun yüzde 10'unu, yarıcılığı temel alan feodal ve yarı-feodal üretim ilişkileri yüzde 5-10'unu ve küçük işletmelere dayanan basit meta üretimi ise yüzde 75 - 80'ini oluşturmaktadır (Boratav, 1970a: 211 ve 1969a: 113). Boratav'ın üretim tarzının istatistiklere dayanan tanımı kabul edilse bile, eklemlenme görüşü anlamında hakim bir üretim tarzından söz etmek mümkün değildir. Bunun yerine ileri sürülen şey biri diğerlerinden daha çok yaygın olan bir kaç üretim tarzının birlikte var olmasıdır. Bu tür yaklaşımlar Banaji tarafından eleştirilmiştir. Ona göre bir ekonomide tek tek üretim birimleri emeğin sömürüsünün çeşitli ilişkilerini gösterebilir. Önemli olan nokta, bu girişimlerin ekonominin hareket kanunlarına tabi olmalarıdır. Bir üretim tarzını emeğin sömürü biçimleriyle özdeşleştirmek, vülger Marxizm yapmaktan başka bir şey değildir. Çeşitli üretim tarzları (dönemleri) içersinde ortaya çıkabilecekleri için ücretli emek, yarıcılık v.b. gibi sömürü ilişkileri basit kategorilerdir. «Üretim tarzı» kavramı, tek tek girişimlerdeki veya ekonominin kimi kısımlarındaki çeşitli sömürü ilişkilerinin yaşamlarını sürdürmeye devam etmeleri ve yeniden üretilmelerine indirgenemez veya bunlardan çıkarsanamaz. Kapitalizmin hakim olduğu bir ekonomide «kapitalizm öncesi girişimler, şekilsel görünüşlerinin aksine, aslında kapitalist hareket yasalarına tabi olduklarından özde kapitalisttirler». (Banaji, 1977b) Aynı şekilde Bernstein (1977 : 60-73) kapitalizmin evrensel bir karakter kazandığını, diğer üretim tarzlarının tipik emek biçimlerinin tümüyle olmasa bile kısmen dönüşüme uğratıldığı hallerde bile, kapitalizmin bu biçimlerin yeniden üretim koşullarını yıktığını vurgulamıştır. Üretim birimlerindeki emek süreci eski şekline benzese bile, örneğin aileye dayanan köylü işletmesi, artık bu üretim tarzı kendi yeniden üretiminin koşullarını belirleyemez durumdadır. Çünkü metalaşma ile birlikte dolaşım ve bölüşüm ilişkileri aile üretim biriminin dışındaki dinamikler tarafından belirlenmektedir.

Daha önce de belirttiğim gibi, Boratav'ın Türkiye'de geri bir kapitalizmin varlığı savı doğru olabilir ama onun istatistiklere dayanan ampirist yöntemi böyle bir sonucu haklı göstermekten uzaktır. Kırsal yapıların niteliği sadece ücretli işçilerin sayısını, sahib olunan toprak miktarını saptamakla veya tarımı toplumsal üretimin tüm mekanizmalarından soyutlayarak incelemekle anlaşılamaz.

Boratav'ın çözümlemesi Türkiye İşçi Partisi tarafından benimsenmiş ve partinin siyasi taktik ve stratejisinin belirlenmesinde etkili olmuştur. TİP'in dergisinde yazan kimi düşünürler Boratav'ın görüşlerini takrarlayarak Türkiye'de kapitalizmin bir çeşidinin var olduğunu, bu nedenle de devrimci savaşın sosyalizm için savaş olması gerektiğini savunmuşlardır.[8] Bunlara göre işçi sınıfı hem sanayi hem de tarımda sosyalizmi gerçekleştirebilecek bir seviyeye gelmiştir. Kapitalist ilişkilerin gelişmesi küçük ve orta köylülerin zararına işleyerek onları işçi sınıfı ile birleşmeye sevketmiş ve onların devrimci bir potansiyel kazanmalarını sağlamıştır. Bu nedenle şimdi artık sosyalizm için savaşın koşulları olgunlaşmıştır.

Boratav'ın Emek'teki makalesi Türkiye'de feodalizm ve yarı-feodalizmin hakimiyetine inanan bir cephenin yoğun saldırılarına hedef olmuştur. En keskin saldırı Boratav'ın istatistikleri yorumlamasını ve kuramsal pozisyonunu eleştiren Muzaffer Erdost'tan (1969) gelmiştir. Erdost feodal ilişkilerin kırsal alandaki tüm diğer ilişkilere oranını yüzde 5 olarak ele alan Boratav'ı güvenilir olmayan istatistikler kullanmakla suçlamıştır. Kırsal alanda feodal ve yarı-feodal ilişkilerin oranını yüzde 46 olarak hesaplamamış olsaydı, Erdost'un (1969c : 39-40) Boratav'ı eleştirisi belki kabul edilebilirdi. Bu hesaplamayı yapmakla yani sahib olunan toprak miktarını feodalizm veya yarı-feodalizmin tanımı için yeterli kabul etmekle, Erdost Boratav'ın düştüğü ve kendisinin eleştirdiği hataya düşmektedir. Diğer yandan, Erdost da Boratav gibi üretim tarzı kavramını üretim ilişkisi kavramı ile eşdeğer tutmaktadır ki bu doğru değildir. Tarımsal yapılar sadece bir hane üretim birimi veya köy veya hatta bir bölgenin, içinde bulundukları toplumsal kuruluş ve kapitalist dünya sisteminden soyutlanarak ele alınmasıyla anlaşılamazlar. Bu birimlerdeki işçilerin veya yarıcıların sayısı veya kullanılan toprak miktarı bir üretim tarzının belirlenmesinde kendi başlarına birer ölçüt olamazlar.

Erdost kategorik olarak patriyarkal, yarı-feodal, feodal ve kapitalist üretim arasında bir ayırım yapmaktadır. Türkiye'deki 9 milyon üretim biriminden sadece, ona göre, 600.000 üretim birimi ücretli işçi kullanmaktadır ki bu da kapitalist üretim tarzı-

(8) Örneğin bkz. Emek dergisinin Haziran 1969 ve Nisan 1970 sayıları, özellikle Selik ve Çulhaoğlu'nun makaleleri. Ayrıca aynı dergide Kutlay'ın Temmuz 1970 ve Ağustos 1970'teki yazılarına bakılabilir.

nın Türkiye'de hakim üretim tarzı olmadığını ortaya koyar. Erdost kapitalist üretim ilişkilerinin Türkiye'de varlığını kabul etmekle birlikte hakim üretim ilişkileri olmadıklarını tekrar tekrar vurgular. Küçük köylü işletmelerinin sayısal olarak çoğunlukta olduğu bir ülkede kapitalizmin hakimiyetinden söz edilemez. Aksine tarımda pre-kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu söylenebilir. (Erdost 1969c : 40)

Kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin Türk kırsal alanında hakim olduğunu göstermek için Erdost'un kullandığı en önemli ölçütlerden birisi meta üretiminin yaygınlığıdır. Ona göre basit meta üretimini kapitalist üretimden ayırdetmek gerekir. Tuz v.b. gibi zorunlu maddelerin satın alınması için yapılan pazar için üretim kâr amacı gütmemektedir, bu kâr amacıyla yapılan pazar için üretimden farklıdır. Eğer üreticiler ücretli işçi kullanarak p m-p (para-mal-para) formülüne göre bir üretim yapıyorlarsa, kapitalist bir meta üretimi söz konusudur. Küçük köylü üreticiler ürünlerinin büyük bir çoğunluğunu pazara sunmadıklarından bunların kapitalizm tarafından sömürüsü çok sınırlıdır. Küçük üreticilerin sermaye tarafından sömürülme oranı pazarda sattıkları meta miktarı tarafından belirlenir. Bu ise küçük üreticiler tarafından en çok üretilen buğdayda bile yüzde 10'u aşmamaktadır. (Erdost 1969c: 44-46) Erdost'un bu görüşünün mantıksal bir sonucu kapitalist üretim ilişkilerinin kırsal alandaki ilişkilerin yüzde 10'undan aşağısını oluşturduğu biçimindedir.

Bu oldukça yanıltıcı bir görüştür. Bernstein'in de belirttiği gibi «bir kez meta ilişkileri ekonomik bir gereksinme olarak köylü işletmesinin üretim döngüsünün bir parçası haline gelince, kaynaklarının ne kadarının kullanma değeri, ne kadarının meta üretimine ayrıldığı, önemli olmakla birlikte, ikinci bir dereceye düşer». (Bernstein 1979 : 426) Bugün kapitalizm evrensel bir nitelik kazanmıştır, küçük köylü işletmesinin pre-kapitalist görünüşü bizi bunun bir üretim tarzı oluşturduğunu düşünmeye sevketmemelidir. Sermaye bugün köylü işletmesinin yeniden üretim koşullarını kontrolu altında tutmaktadır. Sorun kapitalizmin kırsal alanda var olup olmadığının araştırılması biçiminde değil de sermayenin hangi mekanizmalar yoluyla aile işletmeleriyle ilişkiye girdiği ve hangi yollarla hane üretimi üzerinde egemenliğini kurduğu biçiminde ortaya konmalıdır.

Üretim araçlarına sahip olmak, aile emeği kullanmak gibi hane biriminin üretimdeki nitelikleri, bu üretim birimlerinin ka-

pitalizm öncesi kalıntılar oldukları ve kapitalist gelişmeyi engellediklerı izlenimini verebilir. Fakat biçimsel görünüşlerine rağmen, hane üretim birimleri pre-kapitalist kalıntılar olarak ele alınamazlar, çünkü bu birimlerin içinde var oldukları üretim ve yeniden üretim koşulları temelinden değişmiştir. Hane üretim birimının şekılsel görünüşü Osmanlı İmparatorluğu ve bugünün Türkiye'sinde benzerlikler gösterebilir ama hanenin bugün içinde bulunduğu üretim ilişkileri temelinden değişmiştir. Günümüz Türkiye'sinde kapitalist üretim tarzının hareket yasaları üretim alanlarının tümüne nüfuz etmiştir ve aile emeğine dayalı hane üretim birimlerinin yeniden üretim koşulları kapitalist üretim tarzı tarafından belirlenmektedir. Ücretli işçi kullanmayan ve üretim aracı sahibi olan bu hane üretim birimlerinin kapitalist Türkiye ve diğer azgelişmiş ülkeler içindeki varlığı, sermayenin emeği biçimsel denetimi veya kapsaması ve gerçek denetimi veya kapsaması kavramları yardımıyla açıklanabilir. Biçimsel kapsamada sermaye kapitalist olmayan üretim formları ile karşılaştığı zaman, üretim sürecinin doğrudan örgütlenmesini üstlenmeksizin üretim sürecinin gerçek denetimini dolaylı olarak elde edebilir. Kimi hallerde sermayenin doğrudan doğruya tarımsal üretime girmeyip, diğer emek formlarını kendi çıkarına göre örgütlemesi ve kontrol etmesine bir örnek, küçük üreticilere kredi, teknoloji ve girdiler vererek onların istenilen ürünleri üretmelerinin sağlanmasıdır. Gerçek kapsama veya denetim kavramı ise sermayenin üretim sürecini doğrudan doğruya kontrolü altına alıp ücretli emek kullanmak suretiyle bir birikim yapmaya çalışmasını ifade etmektedir. Biçimsel kapsama veya denetimde üretici kendi üretim araçlarına sahiptir ama ektiği ürünün kalitesi, miktarı ve fiatı kendi dışındaki faktörlerce (kapitalist sermaye birikiminin mantığı devlet, uluslararası kuruluşlar ve kapitalist girişimciler) tarafından belirlenmektedir. Kapitalizmin evrensel yaygınlığı ile sermayenin kapitalizm öncesi görünüşteki üretim birimlerini biçimsel denetimi altına alması kavramı kabul edildiğinde, ilginin merkezini artık köylülüğün kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak proleterleşip ortadan kalkışı değil, bu kapitalist olmayan görünüşlü üretim birimleri ile sermayenin çeşitli biçimlerinin eylemleri arasındaki ilişki oluşturur.

Hindistan Tartışmaları

Türkiye'deki Tarım Sorunu'na ilişkin tartışmalara benzer bir tartışma da Hindistan'daki tarımsal yapının dönüşümüne iliş-

kin 1970'li yıllarda ortaya çıkan bir tartışmadır. Gerçi tartışmanın malzemesini Hindistan'a özgü somut koşullar oluşturmaktadır ama Hindistan üzerine söylenenlerin kuramsal olarak günümüzdeki bir çok azgelişmiş ülke kırsal yapısının anlaşılmasında yararlı olduğu da bir gerçektir. Örneğin Latin Amerika ülkelerindeki yapısal değişmelerin irdelenmesiyle ilgili tartışmalar hem Türkiye'deki, hem de Hindistan'daki tartışmalarla benzerlikler göstermektedir. Şimdi bu tartışmalara bir bakalım.

Tartışmalar, Rudra'nın (Rudra ve diğerleri 1969a, 1969b, Rudra 1970) 'Yeşil Devrim' sonrasında Hindistan tarımında kapitalizmin gelişip gelişmediğini irdelemek için yaptığı çalışmanın sonuçlarını yayınlamasıyla başlamıştır.[9] Hindistan'ın en gelişmiş bölgesi olan Pencap'ta yaptıkları alan araştırmasında Rudra ve arkadaşları birim üretim alanı başına harcanan ücretli emek miktarı, pazarlanan ürünün toplam ürüne oranı, birim üretim alanı başına kullanılan modern tarım aletlerinin parasal değeri ve birim üretim alanı başına düşen üretim verimliliği gibi ölçüleri kullanarak kapitalizmin gelişmediği sonucuna varmışlardır. Kapitalizmin gelişmiş olduğunu söyleyebilmek için tüm bu değişkenlerin yüksek bir değer göstermesi gerekirken, Pencap'ta bu söz konusu değildir. Rudra'nın vardığı sonuçları ve metodolojisini eleştiren Patnaik (1971a, 1971b, 1972a, 1972b), kapitalizmin olmuş bitmiş statik bir olgu değil, değişim eğiliminde olan tarihsel bir süreç olarak algılanması gerektiğini savunmuştur. Rudra'nın yöntemi kapitalist gelişmeyi ve dönüşümü tamamlanmış bir süreç olarak varsaymaktadır ve zaman kesiti içerisinde her hangi bir anda tümüyle gelişmiş kapitalist birimlerin niteliklerini göstermesini (ücretli emek, yüksek teknoloji, yüksek verim v.b.) beklemektedir. Bu yöntem aynı zamanda ampirist bir yaklaşımla toplumsal sınıfları istatistiksel verilere indirgeyerek sınıf kavramını saptırmaktadır. Bu kavram istatistiksel rakamlar değil, üretim araçlarının mülkiyetinin koşulları, emeğin kullanılması ve ürünlerin bölüşümü biçimindeki üretim ilişkilerini içerir.

Patnaik'e göre sorun istatistiklere bakarak saf sınıf üyelerinin sayısını saptamak değildir, çünkü kapitalist gelişme bir süreçtir bu yüzden saf bir kapitalist veya proleterya sınıfını saptamak mümkün değildir.

Hindistan bağlamında asıl sorun Hindistan'da kapitalizmin gelişme eğilimlerini saptamak, bunun için de ülkenin sömürge

---

(9) Tartışmaların bir özeti için bkz, McEachern (1976).

olduğu dönemde tarımsal ekonominin ne anlamda kapitalizm öncesi bir ekonomi olduğunu ve bugün ne anlamda kapitalist gelişmeye doğru bir eğilimin olduğunu belirlemektir. (Patnaik 1971e : A 124). Tarihsel bir süreç olan kapitalist gelişmenin anlaşılabilmesi için bunun pre-kapitalist üretim örgütlenmesi ile olan karşılıklı etkileşimi içinde ele alınması gereklidir. Koloniyalizm ve emperyalizm, kapitalizm öncesi üretim tarzlarını çözerek dünya ekonomisi ile bütünleştirmiştir. Eski kolonilerde tarım sistemi öylesine değişmiştir ki artık bunları feodal olarak nitelemek mümkün değildir, ama bunları hemen kapitalist olarak da damgalamamak gerekir. Koloniyalizmin etkisiyle çözülen ve kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşen pre-kapitalist üretim tarzları bu ülkelerde kendine özgü bir geçiş toplumu yaratmıştır. Hindistan gibi eski sömürge ülkeler eski üretim tarzını kökünden değiştirmeyen sınırlı ve çarpıtılmış bir kapitalizm tarafından karakterize edilirler. (1971a: 124) Bu ülkelerde emperyalizm, devletin aşırı gelir gereksinmeleri ve dünya fiatlarının dalgalanmaları aracılığıyla, tarımsal kesimin büyük bir çoğunluğunu yoksullaştırarak marjinal bir proletarya haline dönüştürür, ama sanayide alternatif istihdam olanakları sağlamadığı için bu kesim tarıma bağımlı, çok ucuz bir ücretle çalışan, çaresiz ve örgütsüz bir emek gücü oluşturur. Bu emek gücü Marx'ın bahsettiği «özgür işçi»den farklıdır. Büyük toprak sahipleri kâr etmek için özgür işçi değil, tarıma çaresiz olarak bağımlı olan ve boğaz tokluğuna çalışmaya zorlanan bir emek gücünü kullanır. Ona göre Hindistan özgül koşullarında emperyalizm tarafından yaratılan genelleşmiş meta üretimi, tarımda otomatik olarak kapitalist üretim ilişkileri yaratmamıştır, ama sermayenin dolaşım alanında aşırı gelişmesi ve kapitalist bir temelde yeniden kurulmasına olanak vermeksizin pre-kapitalist üretim tarzının çözülmesine yol açmıştır. Sömürgecilik döneminde Hindistan'da İngiliz sanayiin rekabeti ve bunu destekleyen sömürgeci devlet sanayileşmenin gelişmesini engellemiştir.

Patnaik'in sınırlı ve tıkanık kapitalist gelişme görüşü Amin (1976) ve Arrighi (1978)'nin görüşlerine çok benzemektedir. Emperyalizm kapitalist gelişmeyi engellerken diğer yandan da ticaret sermayesi, tefeci sermayesi, küçük ticaret ve toprak kiracılığına yatırılan sermaye gibi eski tip sermayenin daha da gelişmesine olanak sağlamıştır. Sermayenin dolaşım alanında yoğunlaşması, meta üretiminin genel bir şekilde genişlemesine ve borçlanma yoluyla da topraksızlaşmaya yol açmıştır. Genelleşmiş meta üretimi, pre-kapitalist üretim tarzının kendi dinamiği sonucu değil, emperyalizm ta-

rafından dışardan empoze edilmiştir. (Patnaik 1972c: 148) Sermaye Hindistan'da üretim sürecine girmeksizin meta üretimini teşvik etmiştir. Bundan da Patnaik tarımda kapitalist toplumsal ilişkilerin varlığı için, genelleşmiş meta üretimi ve ücretli emek kullanımının zorunlu ve yeterli koşullar olmadığı sonucuna varmaktadır. Koşulların yeterli olması için artığın daha ileri üretim tekniklerine yatırılması gereklidir. Hindistan'da «hakim toprak ağaları» ücretli emek kullanmaları ve pazar için üretmelerine rağmen, geliri yeniden genişleyen bir üretime değil, kişisel lüks tüketimlerine harcadıkları için kapitalist sayılamazlar. Ücretli emek ve genelleşmiş meta üretiminin kapitalizm için zorunlu fakat yeterli olmadığı görüşü çeşitli eleştirilere yol açmıştır. Bunlar içinde en önemlileri Chattopadhyay (1972a, 1972b) ve Frank'tır (1973).

Paresh Chattopadhyay

Chattopadhyay, Rudra ve Patnaik'i eleştirerek ikisinin de yeterince Marxist olmadıklarını ileri sürer. Ona göre meta üretimi ve ücretli emeğin varlığı kapitalizmin var olması için yeterlidir. Hindistan'da gerek meta üretimi ve gerekse ücretli emek kullanımı yaygın bir şekilde var olduğuna göre, Hint tarımı özünde kapitalisttir. Chattopadhyay tek yönlü evrimci bir kapitalizm tanımından hareket ederken Lenin'in kapitalizm anlayışından yararlanmaktadır. Ticaret ve tefeci sermayesinin boyunduruğuna giren kapitalizm öncesi üretim ilişkileri giderek sanayi kapitalizmine dönüşürler. Bu sürecin yavaş olması önemli değildir. Çünkü ilk kapitalist gelişmeler her yerde yavaş olmuştur. Hindistan'ın durumu Lenin zamanındaki Rusya'nın durumuna benzemektedir. Tarihin daima tek yönlü bir evrim geçirdiğini ileri süren Chattopadhyay (1972b: A 189) İngiliz koloniyalizmi döneminden itibaren Hindistan'ın kapitalist bir evrim sürecine girdiğini, bu evrim sürecinin incelenmesi için de yeni analitik kavramlara gerek olmadığını, Marx ve özellikle Lenin'e dönmenin yeterli olduğunu savunur. Genelleşmiş meta üretimi ve ücretli emeğin varlığı, artık değere el konulmasına ve bir birikime yol açmaktadır. Chattopadhyay'e göre Patnaik, kapitalist toplumsal ilişkilerin varlığını üretici güçlerin gelişmesiyle karıştırmaktadır.

Hindistan'daki kapitalizmin niteliği ve bu kapitalizmin tanımlanmasında kullanılan ölçütlerin neler olduğu, ücretli işçilerin özgür olup olmadıkları konularında birbirlerinden çok fark-

lı olmakla birlikte Patnaik ve Chattopadhyay arasında Hindistan'da bir çeşit kapitalizmin pre-kapitalist ilişkilerle birlikte var olduğu konusunda bir uzlaşmadan söz edilebilir. Bu kapitalizm Patnaik'te kendine özgü bir geçiş toplumu veya tıkanmış bir geçiş toplumu olarak nitelenirken, Chattopadhyay'a göre İngiliz koloniyalizmi, bir yandan Hindistan'daki pre-kapitalist ekonomiyi hem yıkıp hem de kimi yönlerini muhafaza ederken, diğer yandan da kapitalizmin gelişmesini hem hızlandırmış, hem de geciktirmiştir.

Patnaik'in meta üretimi ve ücretli emeğin varlığının kapitalizmin varlığı için yeterli olmadığı, kapitalizmden söz edebilmek için kârın genişletilmiş yeniden üretime yatırılması gerektiği görüşünü Frank (1973) şöylece eleştirmektedir: Patnaik üretim tarzını işletme ile karıştırdığı için sermayenin çiftlik üretim birimi içersinde yeniden yatırıldığını görmek istemektedir. Bu da onun sermaye birikimi ve genişlemiş yeniden üretimin İngiltere'deki burjuvazinin lehine olarak oluştuğunu anlamasını güçleştirmektedir. Sermaye Hindistan'daki üretim biriminde değil İngiltere'de yatırılarak, sermayenin genişlemiş yeniden üretimi sağlanmaktadır. Üretim tarzını üretim ilişkileri ile özdeş saymak eleştirisi sadece Patnaik'e değil, Chattopadhyay'a da yöneltilmiştir. Frank (1973), Banaji (1972, 1973a, 1973b), Sau (1973) ve Alavi (1975) şu veya bu şekilde gerek Patnaik ve gerekse Chattopadhyay'ın üretim tarzı kavramını gözlemlenebilen sömürü ilişkilerine indirgediklerini, yarıcılık ilişkilerini feodalizm, ücretli emeği de kapitalizm ile özdeş tuttuklarını belirtmişlerdir ki bu da üretim tarzı kavramının çökmesi anlamına gelir.

Rudra, Patnaik ve Chattopadhyay arasındaki tartışma başka yazarları da Hindistan'da kapitalizmin gelişmesi ve üretim tarzı kavramı üzerinde düşünmeye yöneltmiştir. Bunlar içersinde sömürge ülkelerin yapısının kendine özgü «sömürge tipi bir üretim tarzı» teşkil ettiğini ileri süren Banaji (1972) ve Alavi'nin (1973) görüşleri en önemlilerindendir. Alavi'nin görüşlerine aşağıda değinilecektir. Banaji ise sonraki yazılarında sömürge tipi üretim tarzı kavramını terketmiştir. Banaji gibi Patnaik (1976) ve Rudra (1978) da tartışmalardaki ilk görüşlerini değiştirerek birbirlerine benzer fikirler ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Hindistan tarımı ne açık bir şekilde kapitalistir, ne de feodal. Özellikle son 30 yıl içersinde kapitalist gelişme eğilimleri olmuştur ama prekapitalist toprak rantı yaşamını devam ettirmiştir. Toprak rantının varlığına olanak veren topraktaki tekel ve bunun beraberin-

de getirdiği kırsal nüfusun yoksullaşması, tarımda kapitalist gelişmenin önüne geçmiştir. Bu koşullar tarımda geri sermaye tiplerinin yaşamasının da temelini oluşturmaktadır. Patnaik ve Rudra'nın bu görüşlerine benzer bir görüş de Hindistan tarımının yarı-feodal olduğunu ileri süren Bhaduri (1973) den gelmiştir. Lin (1980) de üretim ilişkilerinin birbirleriyle karışmış olduğuna dayanarak Hindistan tarımında ikili bir üretim tarzının varlığından söz eder.

İki veya daha fazla üretim tarzının somut bir toplumsal kuruluşta bir uzlaşım içinde birlikte varoluşu veya birbiriyle eklemlenmesi Alavi için mümkün değildir. Çünkü farklı üretim tarzları ancak birbirleriyle bir çatışma halinde varolabilirler, halbuki Hindistan'da kırsal yapılar sermayenin çıkarları ile çatışma halinde değildirler, o yüzden bir eklemleşmeden söz etmek de mümkün değildir. Bir üretim tarzının gelişmesi demek diğer üretim tarzları ile çatışma halinde olması ve sonunda onları yıkması demek anlamına gelir. Sömürgecilik dönemi Hindistan'ında yaygın meta üretiminden dolayı feodalizmden söz edilemediği gibi, çok az birikim olduğu için de kapitalizmden söz edilemez. Hindistan'ın durumu ancak sömürge tipi bir üretim tarzı ile açıklanabilir. Kapitalizmin global genişlemesi sömürgelerde metropol ülkelerdekine benzer bir kapitalizm geliştirmemiş, aksine buralarda yapısal olarak farklılaşmış bir kapitalizm geliştirmiştir. Sömürge kapitalizmi kapitalist üretim tarzı ile çelişkili bir kapitalizm olmayıp, dünya kapitalizminin hiyerarşik yapısı içinde farklılaşmış bir yapıyı içerir. Bu sömürge üretim tarzı, sömürgeci burjuva bir devlet tarafından karakterize edilir. Sömürgeci devlet sömürgeden dünya kapitalist sisteminin merkezlerine bir artık transferinin gerçekleştirilmesini sağlar. Sömürgenin iç yapısı birbirinden kopuk sektörler tarafından karakterize edilir ve bu yapıda artığın yitirilmesinden ötürü bir birikim söz konusu değildir. Sömürge üretim tarzı özünde kapitalist olmakla birlikte iç dinamiklerinin dışa bağımlı olmasından ötürü bu üretim tarzından farklı ve kendine özgüdür. Alavi'nin sömürge üretim tarzının nitelikleri, Baran'ın (1957) ileri sürdüğü az gelişmiş ülkelerin tipik özelliklerini hatırlatmaktadır. Brewer'in (1980 : 271) de belirttiği gibi, Alavi'nin sömürge üretim tarzı kavramı Marxizmdeki üretim tarzı kavramına benzememektedir. Bir kez, soyutlama yoluyla kavramsal olarak kurulmamıştır. Sonra, kendine özgü belirleyici üretim ilişkileri yoktur ve özgül sınıfsal çelişkilerinin varlığından da söz edilemez.

Alavi'ninkine benzer nitelikte sömürge tipi üretim tarzı kavramını önce geliştiren sonraki yıllarda da terkeden Banaji, azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin gelişmesini **Kapital**'in düzeltilmemiş bir bölümüne dayanarak[10] biçimsel olarak kapsamına alma ve gerçek biçimde kapsamına alma kavramları ile açıklamaktadır. Kapitalizmi sermaye birikimi ile eşdeğer tutan Banaji'ye göre, sermaye dünya çapında genişleyerek önce kendisini Marx'ın ara formlar adını verdiği görece geri, ilkel ve çarpıtılmış biçimlerde, eski üretim tarzlarının yenilenmesi olarak yeniden üretmekte, daha sonra ise gelişimi sırasında bu geri biçimleri temelinden yıkmaktadır. Eski formların sermaye tarafından yenilenmesi ve yıkılmasını son iki yüzyıl içersinde Hindistan'daki gelişmede görebiliriz (1975 : 1889). Bu gelişmeyi Banaji emeğin sermayenin biçimsel ve gerçek kapsamına girmesi ile açıklar. Biçimsel kapsama teknolojik olarak önceki üretim tarzlarına ait bir üretim sürecini ifade ederken, gerçek kapsama emeğin tümüyle sermayenin denetimine girmesini ifade eder. Biçimsel kapsamada üretici üretim araçlarına sahiptir, fakat üretimin niteliği yani neyin ne kadar nasıl üretileceği sermaye tarafından dikte edilmektedir, gerçek kapsamada ise emek üretim araçlarından tümüyle kopmuştur. Fakat her iki şekilde de sermaye bir artığa el koymaktadır. Birinci şekilde sermayenin dolaylı olarak el koyduğu artık, mutlak artık değer iken, ikinci üretim sürecinde çekilen artık göreli artık değerdir. Bu kuramsal çerçeveyi Banaji 19. yüzyıl Dakka köylülüğüne uygular. Hindistan'ın batısındaki Dakka bölgesinde büyük çiftçi, tüccar ve tefeciler aracılığıyla geniş ölçüde bir metalaşma ortaya çıkmıştır. Köylülüğün büyük bir kesimi gerek üretim araçlarının yenilenmesi ve gerekse geçimlerinin sağlanması için bu para sahibi kapitalistlerden aldıkları ödünç paraya bağımlı olmuşlardır. Köylü üretim birimi biçimsel görünüşünü korumakla birlikte, zamanla sermayenin denetimine girmiştir. Kredi sahibi ile köylü arasındaki ilişki sermayenin dolaşım alanına ilişkin bir alım satım ilişkisi imiş gibi görünse bile, aslında bu bir meta sermayesidir. Şöyle ki açılan kredi veya borç emeğin (köylü ailesinin) ve üretim araçlarının yeniden üretiminin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bir üretim döngüsü sonunda köylüye verilen sermaye genişlemiş bir şekilde para kapitalistine geri dönmektedir. Genişleyen kısım üretici tarafından kapitaliste faiz biçiminde ödenmekle birlikte, köy-

(10) Bu bölüm İngilizcede ilk kez Penguin Books tarafından yayınlanan Kapital'in 1976 baskısına dahil edilmiştir.

lünün artık değerini ifade etmektedir. (Banaji 1977a : 1387-1390) Burada emek süreci sermayenin eylem alanı dışında olmakla birlikte sermaye, dolaysız üreticinin artık değerine dolaylı olarak el koyarak genişlemektedir. Tarımda yarı-feodalizmin varlığını ileri süren Bhaduri bu gerçeği anlayamadığı için, yarı feodalizmden söz etmektedir. Bhaduri üretim süreci üzerindeki kapitalist denetimi özgül kapitalist üretim süreci formu ile karıştırmakta ve belli sömürü ilişkilerini üretim ilişkileri ile eşdeğer saymaktadır. (1977a : 1399)

Banaji'ye göre ticaret ve tefeci sermayesine bağımlı, küçük meta üretimine dayalı bir kapitalist hakimiyet biçimi sömürge dönemi Hindistan'ında yaygın hale gelmiştir. Ticaret ve tefeci sermayesinin biriktirdiği sermaye, toprak toplulaşması eğilimini hızlandırmıştır ama küçük köylü üretiminin sürekliliği sermayenin birikme eğilimini sınırlamıştır. Bu ise Banaji'nin Hindistan'ın sömürge dönemini ve sonrasını 'geri' ve 'aracı' kapitalizm olarak nitelemesine neden olmuştur. Ona göre 'geri kapitalizm' kavramı Hindistan'da sömürgecilik sonrası gelişmeleri sömürge üretim tarzı kavramından daha iyi açıklamaktadır. Daha sömürgecilik döneminde küçük çaplı ticaret ve tefeci kapitalizmi çerçevesinde, daha yerleşik ve genişlemiş bir küçük burjuva kapitalizminin evrimleşmesinin temelleri köylü meta üretiminde ortaya çıkmış ve sermayenin üretime daha derin nüfuzunun koşullarını sağlayan bağımsızlık da bu evrim sürecini hızlandırmıştır. (Banaji 1975 : 1889-1892) Burada Banaji bu evrimin nasıl olduğunu açıklamaktan uzaktır. 'Geri kapitalizmin' sunduğu sınırlılıkların nasıl yenildiğini açıklamamaktadır. Sermaye birikimine temel olan Banaji'nin kapitalizm anlayışı teleolojik ve evrimseldir.

Buna rağmen Marx'ın son zamanlara kadar pek bilinmeyen biçimsel ve gerçek kapsama kavramlarını kullanarak sermayenin tarıma nüfuzunu açıklamaya kalkması oldukça önemlidir ve Roseberry (1978) ve Bernstein (1977, 1979) gibi yazarlar üzerinde etkili olmuştur. Marx'ın kullandığı basit kategoriler ile üretim tarzlarını birbirine karıştırmamak gerektiğini belirtmekle de sömürü ilişkileri ve üretim tarzını eşdeğer tutan görüşlerin de hatalı olduklarını ortaya koymuştur. Fakat bu demek değildir ki Banaji'nin ileri sürdüğü üretim tarzı kavramı hatasızdır. Ona göre bir üretim tarzı veya bir üretim çağı tarihsel hareket yasalarının belli bir bütünlüğüdür. Üretim ilişkileri ise belli bir üretim tarzının fonksiyonudur. Bir üretim tarzı çeşitli üretim ilişkileri ile uzlaşabilir. Önemli olan tarihsel hareket yasalarını saptamak-

tır. Kapitalizmin hareket yasası birikim sağlamak iken feodalizmin hareket yasası da lüks tüketimdir. (Banaji 1977b: 9-17) Wolpe'ye göre Banaji'nin üretim ilişkileri ile hareket yasaları arasında yaptığı ayırım pek açık değildir. Açık olsa bile, Banaji'nin yaptığı gibi üretim ilişkilerinin veya sömürü ilişkilerinin belirlenmesinden önce bir üretim tarzının hareket yasalarını saptamak mümkün müdür? (Wolpe 1980: 31) Cevap olumsuzdur.

Hindistan tartışmaları sömürge toplumsal kuruluşlarda meta ilişkilerinin gelişmesine ve bu ilişkilerin ticaret ve tefeci sermayesi tarafından pekiştirilmesine dikkati çekmektedr. Tartışmaların önemli bir bölümünü ticaret ve tefeci sermayesinin doğrudan üreticileri nasıl bağımlılaştırıp üretim sürecini hangi yollarla kontrolü altına aldığının çözümlemesi oluşturur. Tartışmalarda dolaşım sermayesinin çeşitli tiplerinin kapitalist gelişmede oynadığı rol konusunda çeşitli çözümleme seviyelerine bağlı olarak farklılıklar gözlenmektedir. Sömürge ekonomisinin emperyalist kapitalist merkez ile olan ilişkisini odak noktası alan görüş, bu ilişkinin ticaret sermayesine yeni işlevler kazandırdığını savunurken, kimi tartışmacılar da uluslararası ilişkileri yadsımamakla birlikte tarım sektöründe ve tarımsal üretim birimlerindeki üretim ilişkilerine daha çok ağırlık vermişlerdir.

Hindistan tarımındaki üretim ilişkileri ve üretim tarzlarının nitelendirilmesiyle ilgili tartışmalar siyasi stratejilerle doğrudan doğruya ve temelden lişkilidir.[11] Özellikle Hindistan'daki üç büyük komünist partinin program ve taktikleri, kapitalizmden ne anladıkları, kapitalizmin gelişme derecesi ve bunlarla ilişkili olan devletin yapısının farklı şekilde anlaşılması gibi noktalara dayanmaktadır. Bunlardan Hindistan Komünist Partisi, (CPI), ile Hindistan Komünist Partisi (Marxist), CPI (M), Hindistan'da önemli bir oranda bağımsız kapitalist bir gelişmenin olduğunu savunurken, Mao'dan esinlenen Hindistan Komünist Partisi (Marxist-Leninist), CPI (ML), Hindistan'da çok sınırlı bir komprador kapitalizmin geliştiğini belirtir. Devletin niteliği ve sınıf ittifakları sorununda da, kapitalizmin gelişmesi ve niteliğinin yorumlamalarına bağlı olarak bu üç komünist parti birbirinden ayrılıklar gösterir.

CPI'ye göre Hindistan'da devlet bir bütün olarak milli burjuvazinin sınıfsal yönetim aracıdır. Büyük burjuvazinin güçlü

(11) Aşağıdaki anlatımda Harris (1979 ve 1980)'den geniş ölçüde yararlanılmıştır.

bir etkisinin olduğu bu sınıfsal hakimiyet toprak ağaları ile kuvvetli ilişkiler içindedir. Bu ise devlete gerici bir nitelik kazandırmaktadır. Komünist hareket ve işçi sınıfının görevi, devletin bu gerici niteliğine karşı çıkmak ve devleti yıkmaksızın demokratik burjuva devrimini gerçekleştirmektir. Yani devlet mekanizmasındaki toprak ağalarının gücüne son vermektir.

CPI (M) de devletin burjuvazi ve toprak ağalarının sınıfsal hakimiyetinin bir aracı olduğunu savunur. Burjuvazinin önderliğindeki devlet, yabancı finans kapitali ile giderek yoğunlaşan bir şekilde işbirliği yaparak kapitalizmi geliştirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle ulusal bir burjuvaziden ve milli demokratik bir devrim için birleşik bir cepheden söz etmek mümkün değildir. Yapılması gereken işçi sınıfı önderliğinde burjuvazi ve toprak ağalarının elindeki devleti yıkarak yerine demokratik bir halk devleti kurmaktır.

Marxist Leninist komünist partisi ise (CPI (ML)) Hindistan'da kapitalizmin gelişme derecesinden kuşkuludur. Bu partiye göre Hindistan 'yarı-sömürge' ve 'yarı-feodal' bir ülkedir. Devlet ise toprak ağaları ile komprador-bürokrat kapitalistlerin devletidir. Toplumdaki temel çelişki feodal çıkarlar ile büyük halk kitleleri arasındadır. Silahlı mücadele ile elde edilebilecek olan demokratik devrimin temelgücünü köylüler oluşturur (Harris 1980).

Harris'e göre Hindistan'daki üretim tarzı tartışmalarının, Hindistan Marxist Leninist Komünist Partisi'nin kuruluşu sırasında sol arasında gelişen en uygun devrimci stratejinin seçimine ilişkin kavgalarla aynı dönemde ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Aksine toplumun kuramsal çözümlemesi ile ortaya konacak eylem arasındaki bağlılığın bir sonucudur. Dikkat edilirse Hindistan toplumsal kuruluşunun kapitalist mi, feodal mi, yoksa yarı feodal mi olduğu sorunu Türkiye'deki sol arasında olduğu gibi burada da tartışmaların özünü teşkil etmektedir. Aynı sorunsalı Latin Amerikan toplumlarının niteliklerinin saptanmasına ilişkin Latin Amerika solu arasındaki tartışmalarda da görüyoruz. Somut koşullar farklı olmakla birlikte, gerek Türkiye, gerek Hindistan ve gerekse Latin Amerika ülkelerindeki tartışmalarda benzer yaklaşımlar ve kavramların kullanıldığı çok çarpıcı bir şekilde ortadadır. Bu nedenle Latin Amerika'ya ilişkin tartışmaların ayrıntısına girmeksizin kısa bir özetini sunmak yeterli olacaktır kanısındayım.

Latin Amerika toplumlarında kapitalizmin tarım sektörünün neden çok büyük bir dönüşüme uğramadığı sorunu Marxistler arasında çok büyük tartışmalara neden olmuştur. Küçük köylü işletmelerinin veya pre-kapitalist üretim formlarının veya tarzlarının neden halen önemli bir yer tuttuğunun açıklanmasında birbirleriyle çatışan, gelişen bir sürü görüş ileri sürülmüştür. Tartışmaların büyük bir kesiminde köylülüğün ne olduğu sorunsalı değil, Latin Amerika toplumlarının yapısının nasıl karakterize edilmesi gerektiği noktasına ağırlık verilmiştir. Özellikle sol arasında son onbeş-yirmi yıl içersinde Latin Amerika'nın kapitalist mi yoksa feodal mi olduğu tartışması sadece kuramsal olarak değil siyasi olarak da çok önemli anlamlar ifade etmektedir. Latin Amerika toplumlarının tarihsel olarak feodal olduklarını ve bu niteliklerini bugün de sürdürdüklerini iddia eden görüş, feodal yapının kapalı ve geleneksel olması nedeniyle gelişmeyi engellediğini, Latin Amerika'nın dünya pazarları ile bütünleşmesinin önüne geçtiğini özellikle vurgular. Latin Amerika'nın tümüyle veya kısmen feodal olduğu görüşünün gerek burjuva ve gerekse Marxist yazarlar arasında yandaşları bulunmaktadır. (Frank 1967 : 4-6, 221-242). Feodalizmin egemen olduğunu savunan burjuva yazarlar arasında Fuentes (1963), Furtado (1959), Lambert (1969), Marxistler arasında da Stavenhagen (1962), Singer (1961) ve Ianni (1963) sayılabilir. Her iki yaklaşım da gelişmenin olması için geri nitelikli feodal yapının ve ilişkilerin yıkılması gerekliliğini savunurlar.

İkili bir yapı tarafından karakterize edilen azgelişmiş ülkenin kapitalistleşmesi için birbirinden ayrı olan geri ve kapalı sektör ile modern sektör arasındaki sınırların kaldırılması gerekir. Çünkü bu ikili yapıda geri ve ileri (kapitalist ve feodal) sektörler arasında ya hiç veya çok az bir bütünleşme vardır. Kendine yeterli, geri bir tarım sektörünün varlığı sanayileşme ve ekonomik büyümeyi engellemektedir. Marxist tez icin kapitalizmin gelişmesini tamamlayacak olan milli demokratik bir devrimin gerçekleşmesi, sosyalistlerin milli burjuvazi ile işbirliği içinde bir birleşik cephe kurup emperyalizm ve oligarşiye karşı savaşımları ile mümkündür. Bunun tam aksini savunan neo-Marxist görüş icindeki dependency (bağımlılık) okulu ise, Latin Amerika'nın 16. yüzyılda dünya sistemi ile bütünleşmesinden bu yana kapitalist olduğunu, Latin Amerika'nın günümüzdeki geriliğinin feodalizmin varlığı ile değil, bu ülkelerin dünya sistemi ile bütünleşme-

sinden doğan bağımlılıklarının bir sonucu olması ile açıklanabileceğini ileri sürer. Bağımlılık kuramları arasında üç yaklaşımın varlığından söz edilebilir: (Palına 1978 : 898) a) Üçüncü Dünya ülkelerinde otonom ve kendine yetebilen bir kapitalist gelişmenin mümkün olmadığını, olsa olsa az gelişmenin gelişebileceğinin mümkün olabileceğini savunan Andre Gunder Frank ile Dos Santos, Marini, Caputo ve Pizzario gibi Frankçı düşünürler; b) Üçüncü Dünya ülkelerinde gelişmeyi engelleyici ekonomik, politik ve toplumsal faktörleri belirlemeye çalışan Sunkel ve Furtado gibi yazarlar ve c) Tüm Latin Amerika ülkelerine uygulanabilen mekanik ve formal bir bağımlılık kuramı geliştirmekten kaçınarak bağımlılık ilişkilerinin somut biçimleriyle ilgilenen Cardoso.

Aşağıda Frank'ın görüşlerinde yansıdığı biçimiyle bağımlılık kuramını ve eleştirilerini kısaca ele alacağım. Baran (1957) den çok etkilenen Frank'a göre, tekelci kapitalizmin yetersiz tüketimden doğan ve artan artığın emilememesi sonucu ortaya çıkan krizlerini yenebilmek için, metropol ülkeler dünyanın pre-kapitalist bölgelerinde yayılmışlardı. Dünyanın büyük bir kısmını kendi etki alanları içine alırken, gelişmiş kapitalist ülkeler kendileri için hammadde ve pazar kaybına neden olacağı kaygısıyla gittikleri bölgelerin sanayileşmesine de karşı çıkarlar. Frank'a göre kapitalist yayılma 16. yüzyıldan itibaren bir dünya sistemi oluşturmuştur. Gelişmiş ülkeler bu sistemin hakim metropollerini oluştururken üçüncü dünya sistemin bağımlı uydularını oluşturur. Metropol ve uydu ülkeler arasındaki bağlantıyı gerçekleştiren uluslararası pazar ve ticarette, gelişmiş kapitalist ülkeler sermaye, teknoloji ve pazarın kontrolünü elinde bulundurur.

Frank burjuva gelisme kuramlarını eleştirerek gelişme ve azgelişmenin kapitalist dünya sisteminin gelişme sürecinin birlikte varolan birbirinden ayrılmaz iki yönü olduğunu vurgular. Kapitalist dünya sistemi içindeki bağımlı konumlarının bir sonucu olarak, üçüncü dünya ülkeleri azgelişmislik kıskacına girmişlerdir. Dünya sistemi ile bütünleştikleri 16. yüzyıldan itibaren özellikle Latin Amerika ülkelerinin yapıları kapitalist bir yapıya dönüştürülmüştür. Çünkü bu dönüşüm sonucunda uydu ülkeler dünya pazarları için üretim yapmaya başlamışlardır. Yani Frank için, değisim icin üretim yapmak kapitalizm için yeterli bir koşuldur. Bu böyle kabul edilince Latin Amerika toplumlarının veya diğer üçüncü dünya ülkelerinin yapılarını ikili olarak nite-

leyen tezler tümüyle dışlanmaktadır. Çünkü gerek Frank (1967, 1969, 1972) ve gerekse Wallerstein (1974a, 1974b, 1979) için kapitalizmin varlığından söz etmek için pazar için üretim yeterlidir. Bu üretim çok çeşitli emek süreçleri içerebilir. Örneğin üretim köleler, serfler, özgür köylüler veya ücretli işçiler tarafından yapılabilir. Bu nedenle her iki yazar için de tarımın kendi başına kapitalist bir dönüşümü sorunu önemsiz bir sorun olmaktadır. Kapitalist toplumsal ilişkiler değişim ilişkileri ile özdeştirildiğinden ve Latin Amerika ülkeleri de 16. yüzyılda Avrupalılar tarafından işgal edildiğinden beri, ticaret ilişkileri yoluyla önce merkantilist daha sonra endüstriyel kapitalist dünya sisteminin bir parçası olduğundan, bu ülkeler tümüyle kapitalisttir. Bu nedenle tarımsal dönüşüm sorunu diye bir sorun da söz konusu değildir. Bu aynı zamanda kapitalist üretim tarzının pre-kapitalist üretim tarzları ile eklemleşmesi görüşünün de olasılığı koşulunu ortadan kaldırmaktadır. Çünkü Latin Amerika'nın işgali ve dünya pazarlarının bir parçası haline gelmesi buradaki pre-kapitalist ilişkilerin kapitalistleşmesine neden olmuştur. Kısacası, dünya ticaret sisteminde değişim ilişkilerine girmek bir ülkenin kapitalist sayılması için yeterlidir.

Latin Amerika ülkelerinin eskiden tarımsal ürünler ve maden ihraç eden bölgelerindeki yapıları ve kurumları feodal veya yarıfeodal olarak nitelemek tümüyle yanlıştır. Bu kuruluşlar dejenere biçimde de olsa aslında kapitalisttirler. Büyük toprak işletmeleri (latifundia), ister bugün plantasyon biçiminde ister hacienda biçiminde olsunlar, isterse de 18. yüzyıl Şili'sinde serfler üzerindeki feodal yükümlülüklerin yoğunlaştığı dönemdeki gibi olsun, tüm bu ilişkiler artan talebe ticari bir tepki olarak ortaya çıkmış ve kapitalist gelişmenin dışında kalmamıştır. (Frank 1969 : 15).

Metropol ve uyduların dünya sistemi içinde bütünleşmeleri bir dizi bağımlılık ve sömürü zinciri sayesinde gerçekleşmekte ve bu zincirlenme sonucu uydu ülkelerin artık ürünleri metropol ülkelere transfer edilerek üçüncü dünya ülkelerinin gelişmesi engellenmektedir. Zincirlenmenin tepesinde metropol ülkeler varken en dibinde de köylüler bulunmaktadır. Metropol uyduyu sömürmekte, uydu içindeki hakim sınıflar da, örneğin toprak ağaları, hacienda sahipleri de kendi uyduları olan köylüleri sömürerek pazar için üretim yapmaktadırlar. Yani sömürü zinciri metropol devlet —milli devlet, bölgesel merkezler— yerel merkezler, büyük toprak ağaları veya tüccarlar—küçük köylüler veya toprak kiracı-

ları ve topraksız köylüler biçiminde bir silsile takip etmektedir (Frank 1967 : 7-8 ve 146-148).

Frank'ın görüşleri yoğun bir eleştiriye hedef olmuştur. Bunlar arasında en önemlileri Laclau (1971) ve Brenner (1977) dir.[12]

Laclau ortodoks Marxist bir kapitalizm anlayışıyla hareket ederek ticaret ve değişim ilişkilerinin kapitalizmin temeli olamayacağını, Frank'ın kapitalist dünya ekonomik sistemine katılma ile kapitalist üretim tarzının hakim olması gerçeğini birbirine karıştırdığını belirtmektedir.

Marxist anlamda kapitalizm bir üretim tarzıdır ve bu üretim tarzının kendine özgü üretim ilişkileri sayesinde artık emeğe artık değer biçiminde el konmaktadır. Artığa el koymanın özgül biçiminin kapitalist olabilmesi için, dolaysız üretici ile üretim araçlarının birbirinden kopması ve emeğin bir meta olarak alınıp satılabilmesini mümkün kılacak bir emek pazarının var olması gerekir.[13]

Frank kapitalizm kavramını öylesine geniş bir şekilde kullanmaktadır ki köylülerle toprak ağaları arasındaki ilişkiler de dahil olmak üzere çok farklı ilişkileri kapitalist olarak niteleyebilmektedir. (Laclau 1971 : 25) Oysa kapitalizm bir üretim tarzı olarak ele alındığında bu ilişkiyi kapitalist olarak nitelemek olanaksızdır. Marx'a dayanarak Laclau, pazar için üretimin pre-kapitalist üretim tarzı ile pekala uzlaşabileceğini savunarak azgelişmiş ülkelerin anlaşılması için, yapılarının çözümlemesinde üretim tarzı ve ekonomik sistem kavramlarının kullanılması gerektiğini belirtir. Bir üretim tarzı, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin karmaşık bir bütünleşmesidir. Her üretim tarzının kendine özgü mülkiyet

---

(12) Frank ve dünya sisteminin eleştirileri arasında Booth (1975), O'Brien (1975), Leys (1977), Taylor (1974, 1979), Gülalp (1979, 1983), Palma (1978), Wolpe (1980) ve Culley (1977) sayılabilir. Frank bu eleştiriler karşısında görüşlerini gözden geçirmiştir ama ana görüşlerine aynen sadık kalmıştır; örneğin bkz. Frank (1978a ve 1978b).

(13) Frank-Laclau tartışması 1950'lerde **Science and Society** dergisinde yayınlanan Dobb-Sweezy tartışmalarını anımsatmaktadır. Hatırlanacağı gibi Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişte feodalizme özgü iç dinamikler mi yoksa dış dinamikler mi (uluslararası ticaret) temel değişken olarak kabul edilmelidir sorusu yanıtlanmaya çalışılırken, Maurice Dobb kapitalizmi üretim ilişkilerine dayanarak betimlemiş, Sweezy ise dolaşım ilişkilerini kendi tanımına temel almışdı. Bu tartışmalar Dobb'un **Studies in the Development of Capitalism** (1963, ilk baskısı 1946) eserinin yayınlanmasıyla başlamış ve birçok düşünür tartışmalara katkıda bulunmuştur. Daha sonra tartışmalar Hilton (1976) tarafından bir kitap halinde biraraya getirilmiştir.

ilişkileri ve bununla uzlaşan üretim ilişkileri vardır. Ekonomik sistem ise, ister bölgesel ister ulusal veya isterse dünya çapında olsun, ekonominin farklı sektörleri arasındaki karşılıklı ilişkileri ifade eder. Bir ekonomik sistem çeşitli üretim tarzlarının elemanlarını içinde barındırabilir. Yani Latin Amerika ülkelerindeki üretimde feodal üretim tarzı ile kapitalist üretim tarzı birlikte varolabilir.[14] (Laclau 1971 : 31) Latin Amerika ülkelerinin tümüyle kapitalist olduklarını ileri sürmekle Frank, bu ülkelerdeki sınıfsal ilişkilerin çeşitliliğini tümüyle gözardı etmektedir.

Laclau çağdaş Latin Amerika ülkelerinin azgelişmişliğinin anlaşılabilmesi için, soruna bağımlılık kuramcılarının yaptığı gibi değişim ve dolaşım ilişkilerinin incelenmesi açısından değil, Marxist anlamda üretim tarzı ve üretim ilişkileri ile bunların birbirleriyle eklemlenmesi açısından bakmak gerekir sonucuna ulaşmaktadır. Dış bağımlılığın iç yapıyı tamamen belirlediğini, gelir dengesizlikleri doğurduğunu, sanayileşmeyi çarpıttığını ileri sürdüğü için Frank, mekanik bir ekonomik belirleyicilik görüşünü savunmakla suçlanmıştır (Leys 1977 : 95). Milli burjuvazi yabancı çıkarların kontrolünde pasif bir eleman olarak alınmıştır. Frankçı bağımlılık kuramı üçüncü dünya ülkelerinde kapitalist bir gelişmenin olanaksızlığını ileri sürmüştür. Bu haliyle bağımlılık kuramı statik ve tarih dışıdır (Palma 1978 : 903). Azgelişmeyi çevre ülkelerden merkez kapitalist ülkelere dünya pazarı mekanizmaları aracılığıyla artık aktarımı ile açıklayan Frankçı sav, değişen tarihsel koşullar altında sömürünün yeniden üretimini açıklamaktan uzaktır. Yaklaşımları arasında benzerlikler olan Frank, Wallerstein ve Sweezy görüşlerini pazar güçlerine dayandırdıklarından, azgelişmiş ülkelerdeki sınıf yapısının ekonomik gelişmenin veya azgelişmenin niteliğini belirleyeceğini görmemekte ve bu sınıf yapılarının kendilerinin sınıf savaşımları sonucunda nasıl ortaya çıktıklarını açıklayamamaktadırlar (Brenner 1977 : 27).

Frankçı pan-kapitalizm tezine karşı çıkan ve Latin Amerika toplumlarının ancak üretim tarzları ile sınıf yapılarına, üretim ilişkilerine dayanarak anlaşılabileceklerini vurgulayan, bu toplumlarda feodal, yarı-feodal ve ilkel komünal üretim tarzlarının varlığını ileri süren yazarlar arasında Laclau (1971), Cardoso (1975), Assadourian (1973) ve Pena (1978) sayılabilir (Harris 1978 : 5).

(14) Laclau burada daha sonra Althusserden esinlenen Dupre, Terray, Meillassoux ve Rey gibi yapısalcı Fransız Marxist antropologları tarafından geliştirilen üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramının öncülüğünü yapmaktadır. Eklemlenme kavramı daha sonraları Latin Amerika kırsal alanının çözümlenmesinde kullanılmıştır.

Fakat tartışmacıların çoğu, gelişen kapitalizm ile köylülüğün karşılıklı ilişkilerini ele almak gereği üzerinde dururlar.[15] Örneğin Beaucage (1975), Marx'ın klasik köylülük anlayışını kullanarak köylülerin sömürüldükleri mekanizmaların çeşitliliklerini ortaya koymaya çalışır. Kapitalist bir toplumsal kuruluş içerisinde ekonomik bir anlamda toplumsal sınıf olan köylülerin yarattığı artık değere, kırsal kapitalistler onların ürünlerini değerlerinin altına satın almak, köylülere değerinin üstünde meta satmak, yüksek faizle borç vermek ve üretilen ürünün büyük bir kısmını kira karşılığı olarak almak yollarıyla el koymaktadır (Harris 1978 : 7).
rak sahibi olmadıkları halde yarıcılık, ortakçılık v.b. yoluyla tapitalistleşme süreci içersinde proleterleşme, köylülük niteliklerinin kaybedilmesi, yani köylülüğün geçimi için sadece toprağa bağlı oluşunun kırılması sürecinden daha yavaş gelişen bir süreçtir. İşsizliğe karşı kendilerini korumak için ücretli işçiler ya tarımdaki aile üretim birimleriyle ilişkilerini koparmamakta veya toprak sahibi olmadıkları halde yarıcılık ortakçılık v.b. yoluyla tarımsal üretimden kopmamaktadırlar. Pare'ye göre kapitalist gelişme, kırsal alanda bir yandan kapitalist olmayan üretim formlarının süregitmesine izin verirken, diğer yandan da giderek artan bir şekilde geniş sayıda kırsal alan sakinlerini ücretli işçilik ile bütünleştirmistir. Yani kırsal alanda heterojen bir tarım proleteryası yaratılmakta, bu da Latin Amerika'daki kapitalist gelişmeyi karakterize eden köylülüğün çok yavaş çözülme sürecini yansıtmaktadır. (Pare 1977 : 51) Pare kapitalizmin köylülüğü çözeceği inancında olmakla birlikte, Chayanov ve Kautsky'ninkine benzer bir görüşle köylülüğün neden kapitalizm karşısında direndiğini ortaya koymaya çalışırken, Lenin'in **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi**'nde yaptığı gibi, kırsal proleter kavramı içersine küçük toprak sahibi köylü, ücretli işçi, yarıcı v.s. gibi kategorileri de dahil etmektedir. Lenin'in etkisini Barta'nın Meksika ve Meade'nin de Brezilya tarımındaki dönüşümleri açıklama çabalarında da görmek mümkündür. Hatırlanacağı gibi Lenin, kırsal alanda kapitalizmin gelişmesinin iki farklı yoldan olabileceğini belirtmektedir. Amerikan, devrimci ya da köylü yol dediği birinci biçimde. bir devrim veya toprak reformu sonucunda toprak küçük köylülere dağıtılmakta, küçük köylülerin bir kısmı bir birikim yaparak diğerlerini topraktan çıkarmakta ve işletmeleri ücretli işçi emeği kullanarak işlemektedir. Tutucu, Junker tipi dönüşümde ise geniş toprak sahiplerinin kendileri devletten de yardım

(15) Aşağıdaki anlatım Harris'e (1978) dayanmaktadır.

olarak topraklarında makine kullanıp, ücretli emekle çalıştırmakta, eski yarıcı, ortakcı v.b.'lerini toprak dışına sürmektedir. İşte Bartra Meksika'daki tarımsal dönüşümün devrimci yolu takip ettiğini belirtirken, Meade de Brezilya'nın Junker tipi bir evrimden geçtiğini vurgulamaktadır (Harris : 9). Bu iki yoldan birincisine Kay (1974) dışsal proleterleşme, ikincisine de içsel proleterleşme adını vermektedir. Latin Amerika ülkelerinde kırsal dönüşümde dışsal proleterleşme hakimdir.

Latin Amerika'daki kırsal dönüşüm tartışmalarında Lenin'in etkisi açıkca ortadadır, fakat bu Türkiye'deki gibi basit bir şekilde yapılmamış, yani kapitalizm ücretli işçi ile eşdeğer tutulmamış, kapitalizmin tarıma girişi sırasında daha esnek bir proleterleşme kavramı kullanılmıştır. Kapitalizmin tarımda neden köylülüğü tasfiye etmediği sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu cevaplardan bir tanesi de üretim tarzlarının eklemlenmesi görüşüdür. Bu görüşün kuramsal çerçevesi daha önce sözünü ettiğimiz Dupre, Rey, Meillassoux gibi ekonomik antropologlarınki ile benzerlikler göstermektedir. Latin Amerika'da eklemlenme görüşünün en önemli savunucuları arasında Meksika üzerine yazan Bartra (1975) ile Arjantin üzerine yazan Villareal (1978) sayılabilir. Bunların görüşlerinin özü, köylülüğün basit meta üretim tarzını temsil ettiği ve kapitalizmle eklenerek bir şekilde varlığını sürdürdüğü biçimindedir. Fakat bu üretim tarzı kapitalizmin hakimiyeti altında bir çözülme süreci içindedir. Harris 1978 : 4-5). Köylülüğün bir üretim tarzı teşkil edip edemeyeceği sorunsalına önceki bölümlerde değindiğimiz için burada yeniden tekrara gerek yoktur. Fakat köylülüğün bir üretim tarzı olarak olanaksızlığını ve eklemlenme kuramı ile ilgili eleştirilerin her iki yazar için de geçerli olduğunu da belirtmek yerinde olur kanısındayım.

Kırsal yapının tahlilinde düşünürler arasındaki farklılıklara paralel olarak ileri sürülen siyasi stratejilerde de farklılıklar gözlenmektedir. Bu stratejiler üç ana noktada toplanabilir : 1.) Köylülüğün proleterleşme süreci içinde olduğu ve böylece kent proleteryası öncülüğündeki devrimci bir harekette proleteryanın yanında yer alabileceği biçimindeki Bartra'nın görüşü. 2.) Bunun karşıtı olarak da köylülüğün kendine özgü bir bilinçliliğe sahip olduğunu ileri süren Esteva'nın (1978) görüşü vardır. Köylülük kendi örgütünü kurarak küçük üretimini korumak ve hızlı bir modernleşme sağlamak için işçi sınıfından yardım almaya yönelmelidir. Bu kentlere göçü engelleyecek, işsizliği azaltacak, ücret-

ler üzerindeki baskıyı düşürecektir. Kırsal alanda proleter ve köylü bilinçliliğinin hakim olduğunu savunan bu görüşler çok karmaşık ve geçişsel bir nitelik gösteren Latin Amerika kırsal nüfusunun anlaşılmasını basite indirgemektedir. 3.) Bu iki görüşe alternatif üçüncü bir görüş olarak Teran (1976) ele alınabilir. Ona göre Meksika'da küçük toprak sahibi ve ücretli emekten oluşan kırsal nüfusun savaşımı, özünde köylü karakteri taşımakla birlikte, kırsal nüfusun bilinçliliği ve örgütlenişi işçi sınıfınınkine benzer bir nitelik göstermektedir. Bilinçliliğin köylü niteliği göstermesinin nedeni iş güvenliğinin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Kırsal emek gücünün çeşitli katmanlar arasında çok farklı bilinçlilik seviyesi vardır. Bu yüzden büyük genellemeler yapmadan önce bu farklılıkların çok dikkatli bir incelemesi yapılmalıdır. (Harris 1978 : 20-23).

AZGELİŞMİŞ ÜLKE KIRSAL YAPISI NASIL İRDELENMELİ : KLASİK DÖNÜŞÜM KURAMLARINA BİR ALTERNATİF

Yukardaki tüm tartışmalar klasik kırsal dönüşüm kuramlarının —Chayanov, Lenin, Kautsky— azgelişmiş ülkelerin anlaşılmasında yetersiz kaldıklarını açıkça ortaya koymuştur. Özellikle köylülüğün kapitalizm karşısında tasfiye olacağı görüşü tartışmalara çok açıktır. Kautsky ve Lenin'in eserlerinin yayınlanmasından bu yana 80-90 yıl geçmesine rağmen, küçük üreticilik tasfiye olmamıştır. Hatta kimi yazarlara göre küçük üreticilik sayısal olarak artmıştır.[16] Küçük üreticiliğin süregitmesi iki düşünceyi akla getirmektedir. Birincisi klasik dönüşüm kuramlarına sadık kalarak, tasfiye sürecinin tamamlanması için 80-90 yılın kısa bir dönem olduğunu savunmak ve tasfiyenin eninde sonunda gerçekleşeceğini kabul etmek. Bu düşünce teleolojik bir belirsizliği beraberinde getirmektedir. Ayrıca, tarihsel süreç içinde farklı koşullarda ortaya çıkan kırsal değişimleri sırf bu kuramlara uyabilsin diye çarpıtarak yorumlama tehlikesi de söz konusudur. İkinci düşünce ise, tasfiye görüşü bugünün somut koşullarını açıklamakda yetersizdir, azgelişmiş ülkelerin kırsal yapısının anlaşılması için alternatif açıklamalara gerek vardır biçimindedir. Ben ikinci düşüncenin daha uygun olduğuna inanmak eğilimindeyim. Bu nedenle, aşağıdaki tartışmada azgelişmiş ülke kırsal yapısının anlaşılmasında nelere dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durulacak-

(16) Bkz. Vergopoulos (1978), Amin ve Vergopoulos (1977) ve Varlıer (1978).

tır. Bunu yaparken de kapitalizmin bugün, yani emperyalizm çağında, evrensel bir karakter kazandığı varsayımından hareket edilecektir. Kapitalizmin evrenselliği savunulurken Frank ve Wallerstein'e yöneltilen eleştirilere maruz kalmamak için de, soruna somut koşullarda sermaye ile hane üretimi, veya sermaye ile küçük meta üretimi arasındaki ilişkilerin çeşitliliği açısından yaklaşılacaktır.

Tarımla ilgili olarak, kapitalizmin gelişmesinin üç aşamadan geçtiğini söylemek mümkündür. (Amin 1977 : 50) 1.) Onbeşinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla dek süren ve merkantilizm adı verilen, tarımın ilk dönüşüme uğraması, ticarileşmesi ve feodal üretim ilişkilerinin çözülmesi ile karakterize edilen ilk aşama. 2.) Sanayide kapitalist üretim tarzının tam anlamda gelişmesiyle karakterize edilen ondokuzuncu yüzyıl. 3.) Tarımın sanayileşmesiyle karakterize edilen yirminci yüzyıl. İlk iki aşama büyük ölçüde Avrupayı karakterize etmekle birlikte, üçüncü aşama emperyalizm aşaması ile eşzamanlı olduğu için tüm dünyayı karakterize eder. Kapitalizmin üçüncü gelişme aşaması, tarımın sermayenin egemenliği altına girmesine şahit olmuştur. Bu kapitalizmin bir dünya sistemi olarak yapılaşmasının bir sonucudur. (Amin 1977 : 61-62). Tarımın bağımlılığının ilk koşulu, egemen durumundaki sermayenin tarımdaki üretime müdahale etmesidir. Bu, tarıma belli bir plana göre tarımsal üretimde kullanılan araçlar biçiminde yatırılmış olan bir sermaye değil, tarımsal üreticiler ile bağlantılı olan yiyecek sanayileri ve ticaret çıkarlarının kendisidir. Ürünlerin standartlaşması, endüstriyel yiyecek üretiminin genişlemesi ve ürün toplama ve pazarlama ağlarının yoğunlaşması ile üreticinin üretim planı bu sermaye tarafından denetim altına alınmıştır. Üretim sürecine yapılan bu müdahalede sermaye tek tek bireysel sermayelerin bir toplamından ibaret olmayıp bunun üstünde bir şeydir : sermaye parçalanmadan önce bütünseldir. Türkiye'deki tarım sorunu tartışmalarında olduğu gibi, eğer kendimizi ayrı ayrı incelenen işletmelerin basit bir özeti ile sınırlarsak, kapitalizmin anlamını hiçbir zaman kavrayamayız. Toprak mülkiyetini belli ellerde yoğunlaştırıp köylülüğü dolaysız bir şekilde proleterleştiren yol, kapitalizmin tarımla ilişkilerini geliştirirken takip ettiği temel yol değildir; aksine bu yol bir istisnadır. Bu yol ancak belli bir sınıf ittifakı gerektirdiği zaman ana bir yol olmaktadır. Tarımda ana eğilim, sermayenin tarımı boyunduruk altına alması biçimindedir.

Birikim süreci içerisinde sermayenin çeşitli tipleri (sanayi sermayesi, ticaret sermayesi, finans sermayesi gibi) tarım sektörünün bu birikime bir katkıda bulunması beklentisi içindedirler. Somutta bu katkının gerçekleşmesi kırsal alanda meta üretiminin yoğunlaşması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Hane üreticilerinin sayısal olarak çoğunlukta olduğu bir toplumda, sermaye için sorun bu üreticilerin proleterleştirilmesi değil, kırsal alanda metalaşma sürecinin hızlandırılması, yani pazara sunulan ürün miktarının artması, üreticilerin gerek üretim araçları ve gerekse tüketim malları açısından pazara bağımlılıklarının yoğunlaştırılmasıdır. Böylece yoğunlaşan meta ilişkileri sayesinde sermayenin çeşitli tipleri çeşitli mekanizmalarla üreticilerin artığına el koymayı başarmaktadır. Hane üreticilerinin eylemlerini yöneten mantık, geçimliğini ve yeniden üretimini sağlama mantığıdır. Fakat bu otonom yeniden üretim süreci, hane nakit paraya gereksinme duymaya başladığında, örneğin devlete vergi vermek veya yaşamı için gerekli olan malları satın almak için pazara dönük üretim yaptığında bozulmaktadır. Ürettiği malların niteliği, kalitesi, miktarı kendisi dışında pazar koşulları tarafından belirlenen hane üretimi, kapitalizme bagımlı duruma düşmektedir. Hanenin kapitalizmin denetimine girmesi demek, bir farklılaşmanın olması ve küçük üretimin silinip gitmesi demek değildir. Sınıfsal anlamda köylülüğün farklılaşması, meta üretiminin yoğunlaşmasının bir başka boyutudur. Ama bu yoğunlaşmanın zorunlu bir ön koşulu veya sonucu değildir. Meta üretimi kimi somut koşullarda farklılaşma doğurur ama kimi koşullarda da doğurmayabilir. Hane üretiminin sermayenin denetimi altına girmesini ve hane ile sermaye arasındaki ilişkilerin niteliğini Bernstein çok iyi bir şekilde tahlil etmektedir (Bernstein 1977).

Kapitalizm ile eklemleşmesi olası olan bir köylü üretim tarzı kavramı ile kendine özgü bir köylü ekonomisi kavramını kabul etmeyen Bernstein, sermaye ve hane üretiminin karşılıklı ilişkilerinin odak noktası yapılmasını önerir. Önemli olan sermayenin kırsal alana nüfuz ediş biçimlerini irdelemektir. Sermaye, üretim sürecini doğrudan doğruya üstlenmeksizin bu süreci kontrol altına alabilir. Bunu kırsal alanda meta ilişkilerini yoğunlaştırarak gerçekleştirir. Küçük üreticilerin yeniden üretim döngüsünün elemanlarının metalaşması, yani geçimlik ürünler yerine meta üretimi ve emeğin kullanım değeri değil de değişim değeri üretmeye yönelmesi aracılığıyla sermaye, bu üreticiler üzerinde, nüfuz kurmaktadır. Küçük üreticinin basit yeniden üretim döngüsü ar-

tık eskisi gibi kullanım değeri üretimi ve tüketimi ile sınırlı değildir. Bir kez meta tüketimi üretilmeye başlanınca, meta köylü hanesinin yeniden üretim döngüsünün içsel bir parçası haline gelmektedir. Diğer bir deyişle meta üretimi köylü hanesi için bir zorunluluk haline gelmektedir, yani meta üretimi olmaksızın tüketim gereksinmelerinin büyük bir kısmını karşılamak olanaksızlaşmaktadır. İşte meta üretiminin hanenin yeniden üretiminin içsel bir parçası haline gelmesi aracılığıyla, üretici sermayenin merkantil ve siyasi temsilcileri (tüccar ve devlet) meta ilişkilerini daha da yoğunlaştırarak köylü üretiminin sermayenin isteklerine bağımlılığını pekiştirmektedirler. (Bernstein 1977 : 60-63). Sermayenin çeşitli fraksiyonları, devlet ve devlet sermayesi meta ilişkilerinin ve dolayısıyla köylülüğün sermayeye bağımlılığının pekiştirilmesi için şu mekanizmaları kullanmaktadırlar : yetiştirilen ürünleri ve yetiştirme yöntemlerini belirlemek, tekelci bir fiat belirlemek ve pazarlama koşullarını tayin etmek. Buna karşılık köylüler de bu baskılara meta ilişkilerinden çekilmek ve devletçe yöneltilen pazar fiatlarını dikkate almamak da dahil olmak üzere çeşitli biçimlerde tepki göstermektedirler. Bunun örneklerini Türkiye'de buğday taban fiatlarının düşük tutulması sonucunda köylülerin ürünlerini devlet yerine tüccara satmasında görmek mümkündür. Aynı şekilde petrol krizi döneminde artan yakıt fiatları sonucunda traktör kiralayamayan ve ticari ürün üretmek yerine sadece tüketimleri için buğday üreten Güneydoğu Anadolu köylülerinin davranışını da sermayeye karşı bir tepki olarak görebiliriz. Sermayenin çeşitli fraksiyonları ve devlet köylünün mutlak artığına el koymaktadır. Yani, köylüden çekilen artık, aynı miktar emek kullanıp yeni teknikler uygulanarak verimliliğin artırılması yoluyla yaratılan göreli artık değer değildir, fakat emek yoğunluğu ve çalışma süresinin arttırılmasıyla elde edilen mutlak artık değerdir. Bernstein'e göre artık değere el koymayı eşitsiz değişim ile açıklamak yetersizdir. Çünkü burada çözümleme ticaret sermayesi ile meta üreticileri arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmaktadır. Sermaye ile köylü üretim birimi arasındaki ilişkileri üretim koşullarını kontrol etme savaşımı içersine yerleştirmek gerekir. Bu bağlamda «eşitsiz değişim yaklaşımı kuşkuludur, çünkü üreticilerin ve üretim biriminin yeniden üretimi kısmen değer kanununun etkinliği dışında olan, kullanım değeri üretimi tarafından gerçekleştirilmektedir.» (Bernstein 1977 : 72) Hanenin yeniden üretim masraflarının bir kısmını karşılamak suretiyle doğrudan tüketim amacıyla yapılan kullanım-değeri üretimi, pazarlanan metanın değişim değerini düşürmek eğilimini göstermekte-

dir. Bir başka deyişle hane emeği tarafından sağlanan kullanım değeri subvansiyonu küçük meta üreticilerinin pazar fiatlarının altında bir masrafla yaşamlarını sürdürmesine olanak sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak, köylü üreticiler kapitalist girişimlerle rekabet halinde oldukları zaman, bu nitelik hane tarafından sarfedilen emek zamanının değer yitirmesine ve dolayısıyla üretilen metanın da değer yitirmesine neden olmaktadır. (Bernstein 1977 : 72). Burdan giderek Bernstein köylüleri ücretli işçi eşdeğeri olarak nitelemektedir. Bernstein'in neden böyle bir sonuca gerek duyduğu pek açık değildir. Siyasal anlamda köylülerin işçi sınıfına yakın ve onunla ittifak halinde olduğunu mu belirtmek istemektedir? Aynı sorunsal köylüleri sermayenin kontrolünde kendi evinde çalışan «gizli proleterler» olarak niteleyen Banaji (1977) ve Roseberry'de (1978) de vardır. Roseberry ile Bernstein arasındaki fark bu sonuca ulaşma biçimlerindedir. Bernstein üretim sürecini temel alarak «ücretli işçi eşdeğerleri» sonucuna varırken, Roseberry'nin dayanak noktasını dolaşım sermayesinin köylü üretimine nüfuzu oluşturmaktadır. Kay'in (1975) azgelişmiş ülkelerde ticaret sermayesinin kapitalist metropol girişimin bir aracı olduğu ve bu anlamda ticaret sermayesinin kapitalizm öncesi bir sermaye tipi olmayıp üretici sermayenin bir temsilcisi olduğu görüşünden hareket eden Roseberry, bu sermaye tarafından sömürülen köylüleri gizli proleterler olarak nitelemektedir. Tefeci ve ticaret sermayesi arasında pek bir ayırım yapmayan Roseberry'e göre, üreticiye kredi vermek suretiyle onun üretim koşullarını kontrol eden ve üretici sermayenin bir temsilcisi olan ticaret sermayesi köylünün artık değerine el koymaktadır. Geride köylünün elinde kalan miktar ise onun ücretine denk bir miktardır. O yüzden köylüler kendi evlerinde sermaye hesabına çalışan gizli proleterlerdirler. Kuramsal olarak çarpıcı görünmekle birlikte Roseberry'nin kavramları hatalıdır. Çünkü köylü üretiminde ürünün elde edilmesi için sarfedilen emek miktarının parasal olarak hesaplanması mümkün değildir. Köylü böyle bir hesaplamayı yapmamaktadır. Bu nedenle emek kategorisinin değeri saptanamayan bir durumda Marxist anlamda bir artık değer hesaplamak mümkün değildir. Onun için tüccar veya tefeci tarafından el konulan artığa «artık değer» ve köylüye kalan miktara «ücret» demek olanaksızdır. Böyle olunca da «gizli proleter» kavramı temelsiz kalmaktadır.

Gerçi Bernstein bu kavramı kullanmaktan kaçınmaktadır ama bence «gizli proleter» demek ile «ücretli işçi eşdeğeri» demek

arasında pek bir fark yoktur. Fakat Bernstein'in belirttiği çeşitli sermaye tipleri ile köylüler arasındaki ilişkilerin heterojenliği noktası günümüz azgelişmiş toplumlarının kırsal yapısının anlaşılmasında önemlidir. Tabii ki bu ilişkiler somut koşullarda farklılıklar gösterecektir. İşte asıl yapılması gereken şey sermayenin kırsal alanlara nüfuz edişinin somut koşullarda gözlenmesi ve mekanizmalarının saptanmasıdır. Kapitalist sistem bir dünya sistemi olduktan sonra dünyanın en ücra köşesinde bile sermayenin nüfuzu gerçekleşmiştir. Fakat kırsal alanda, köy düzeyinde dünya sisteminin işleyişi açıkça görülememektedir. Köylüler bir ölçüde toprak ağaları, tüccarlar, tefeciler tarafından sömürülmeye karşı örgütlenebilir ve bu sömürünün varlığını hissedebilir ama yerli sermaye, uluslararası sermaye ve devlet arasındaki işbirliği sonucu ortaya çıkan sömürü mekanizmaları köylüye aynı şekilde apaçık olarak görünmez. Bunun anlaşılması analitik bir çözümlemeyi gerektirir. Devlet ile yerli ve uluslararası sermaye arasındaki işbirliğinin niteliklerinin ortaya konması, ve bunların kırsal alana nüfuz etme biçimleri somut koşullarda saptandıktan sonra daha soyut bir düzeyde bunların kuramsal açıklamasına gidilmelidir. Tabii ki bu mekanizmaları somutta saptamak sanıldığı kadar kolay değildir. Devlet ile yerli ve yabancı sermaye arasındaki üçlü ittifakın somutta görünen biçimi kırsal politikalar ve gelişme projeleridir. Bu politikalar ve projeler pek çok ideolojik meşrulaştırma çabaları ile içiçe olduklarından, ideoloji ile gerçeği birbirinden ayırdetmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR :

Alavi, H. (1975), «India and the Colonial Mode of Production», R. Miliband ve J. Saville (der.), **Socialist Register**, Merlin Press, Londra.

Althusser, L. ve Balibar, E. (1970), **Reading Capital**, New Left Books, Londra.

Amin, S. (1976), **Unequal Development**, Monthly Review Press, New York.

Amin, S. (1977), **Imperialism and Unequal Development**, Harvester Press, Sussex.

Amin, S., Vergopoulos, K. (1977), **La question paysanne et le capitalisme**, Anthropos, Paris.

Assadourion, C.S. (1973), «Modos de produccion, capitalismo y subdesarrollo en América Latina», **Cuadernos de Pasado y Presente**, Buenos Aires, içinde.

Aydın, Z. (1980), «Aspects of Rural Underdevelopment in Southeastern Anatolia», University of Durham, Basılmamış doktora tezi.

Aydın, Z. (1986), **Underdevelopment and Rural Structures in Southeastern Turkey**, Ithaca Press, Londra (baskıda).

Banaji, J. (1972), «For a Theory of the Colonial Mode of Production», **Economic and Political Weekly**, No. 52 ,23 Aralık.

Banaji, J. (1973 a), «Mode of Production in Indian Agriculture», **Economic and Political Weekly**, 7 Nisan.

Banaji, J. (1973 b), «Backward Capitalism, Primitive Accumulation and Mode of Production», **Journal of Contemporary Asia**, c. 3, No. 4.

Banaji, J. (1975), «India and the Colonial Mode of Production: A Comment», **Economic and Political Weekly**, 6 Aralık.

Banaji, J. (1976), «Summary of Selected Parts of Kautsky's 'The Agrarian Question'» **Economy and Society**, c. 5, No. 1.

Banaji, J. (1977 a), «Capitalist Domination and the Small Peasantry, Deccan District in the Late Nineteenth Century», **Economic and Political Weekly**, Special Number, Ağustos.

Banaji, J. (1977 b), «Modes of Production in a Materialist Conception of History», **Capital and Class**, No. 3, Güz.

Baran, P. (1957), **The Political Economy of Growth**, Monthly Review Press, New York.

Bartra, R. (1975), «Sobre La Articulation de Modos de Produccion en America Latina», **Historia y Sociedad**, 5, Bahar.

Bernstein, H. (1977), «Notes on Capital and Peasantry», **Review of African Political Economy**, No. 10.

Bernstein, H. (1979), «African Peasantry: a Theoretical Framework», **The Journal of Peasant Studies**, Vol 6, No. 4.

Bhaduri, A. (1973), «An Analysis of Semi-feudalism in East Indian Agriculture», **Frontier**, c. 6.

Booth, D. (1975), «Andre Gunder Frank: An Introduction and an Appreciation», I. Oxaal et al. **Beyond the Sociology of Development**, Routledge and Kegan Paul, Londra, içinde.

Boratav, K. (1969 a), **Gelir Dağılımı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Boratav, K. (1969 b), «Tarımda Feodal Üretim İlişkileri, Feodal Kalıntılar ve Basit Meta Üretimi». **Emek**, Sayı 6, Haziran.

Boratav, K. (1970 a), «Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine», **Proleter Devrimci Aydınlık**, Sayı 15, Ocak.

Boratav, K. (1970 b), «Gecikmiş Bir Uyarı», **Proleter Devrimci Aydınlık**, Sayı 20, Haziran.

Brenner R. (1977), «The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism», **New Left Review**, No. 104, Temmuz-Ağustos. (Bu yazının kısaltılmış bir Türkçe versiyonu **Onbirinci Tez** de yayınlanmıştır: «Kapitalist Gelişmenin Kökenleri: Yeni Smith'çi Marxizmin Eleştirisi», **Onbirinci Tez**, 3, Mayıs 1986).

Brewer, A. (1980), **Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey**, Routledge and Kegan Paul, Londra.

Bradby, B. (1975), «The Destruction of Natural Economy», **Economy and Society**, c. 4, No. 2.

Cardoso, C. (1975), «Los modos de produccion coloniales: estado de la cuestion y perspectiva teorica», **Historia y Sociedad**, 5, Bahar.

Chattopadhay, P. (1972 a), «On the Question of the Mode of Production in Indian Agriculture: A Preliminary Note», **Economic and Political Weekly**, c. 7, No. 13, Mart.

Chattopadhay, P. (1972 b), «The Mode of production in Indian Agriculture: An Anti-Critique», **Economic and Political Weekly**, c. 7, No. 57, Aralık.

Clarke, J. (1977), «Some Problems in the Conceptualisation of Non-Capitalist Relations of Production», **Critique of Anthropology**, c. 2, No. 8.

Culley, L. (1977), «Economic Development in Marxist Theory», B. Hindess (der.) **Sociological Theories of the Economy**, Macmillan, Londra, içinde.

De Janvry, A. (1981), **The Agrarian Quostion and Reformism in Latin America**, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Doob, M. (1963), **Studies in the Development of Capitalism**, Routledge and Kegan Paul, Londra (ilk basım 1946).

Dupre G. ve Rey, P.P. (1978), «Reflections on the Relevance of a Theory of the History of Exchange», D. Seddon (der.) **Relations of Production: Marxist Approaches to Economic Anthropology**, Frank Cass, Londra, içinde.

Ennew, J., Hirst, P. ve Tribe, K. (1977), «The Peasantry as an Economic Category», **The Journal of Peasant Studies**, Vol 4, No. 4.

Erdost, M. (1969 a), **Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm**, Sol Yayınları, Ankara.

Erdost, M. (1969 b), «Türkiye'de Feodalizmin Bugünkü Durumu Üzerine Bir Taslak», **Aydınlık Sosyalist Dergi**, No. 5, Mart.

Erdost, M. (1969 c), «Doğu Anadolu'da Hayvancılığın Feodal Niteliği», **Aydınlık Sosyalist Dergi**, No. 8, Haziran.

Erdost, M. (1969 d), «Türkiye Tarımında Hakim Üretim İlişkisi Üzerine», **Aydınlık Sosyalist Dergi**, No. 13, Kasım.

Erdost, M. (1970), «Yeni Oportünizmin Eleştirisi», **Aydınlık Sosyalist Dergi**, No. 5, Mart.

Esteva, G. (1978), «Y si los campesinos existen?», **Comercio Exterior** (Meksiko), XXVIII, Haziran.

Foster-Carter, A. (1978), «The Modes of Production Controversy», **New Left Review**, No. 107.

Frank, A.G. (1967), **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**, New York, Monthly Review Press.

Frank, A.G. (1969), **Latin America: Underdevelopment or Revolution**, New York, Monthly Review Press.

Frank, A.G. (1971), **Sociology of Development and the Underdevelopment of Sociology**, London, Pluto Press.

Frank, A.G. (1972), **Lumpenbourgeoisie: Lumpendevelopment**, New York, Monthly Review Press.

Frank, A.G. (1973), «On Feudal Modes, Models and Methods of Escaping Capitalist Reality», **Economic and Political Weekly**, c. 8, No. 1.

Frank, A.G. (1978 a), **Dependent Accumulation and Underdevelopment**, New York, Monthly Review Press.

Frank, A.G. (1978 b), **World Accumulation 1492-1789**, Monthly Review Press, New York.

Fuentes, C. (1963), «The Argument of Latin America», **Whither Latin America**, Monthly Review Press, New York, içinde.

Furtado, C. (1959), **The Economic Growth of Brazil**, University of California Press, Berkeley.

Glavanis, K.R.G. and Glavanis, P.M. (1983), «The Sociology of Agrarian Relations: The Persistence of Household Production», **Current Sociology**, Vol 31, No. 2.

Godelier, M. (1972), **Rationality and Irrationality in Economics**, New Left Books, Londra.

Godelier, M. (1977), **Perspectives in Marxist Anthropology**, Cambridge University Press, Cambridge.

Gülalp, H. (1979), **Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi**, Birikim Yayınları, İstanbul.

Gülalp, H. (1983), **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınevi, Ankara.

Harris, J. (1978), «The Modes of Production Controversy: Themes and Problems of a Debate», DEV Discussion Paper, No. 60.

Harris, J. (1980), «Contemporary Marxist Analysis of the Agrarian Question in India», **Madras Institute of Development Studies**, Working Paper, No. 14.

Harris, R.L. (1978), «Marxism and the Agrarian Question», **Latin American Perspectives**, c. 5, No. 4.

Hilton, R. (der.) (1976), **The Transition from Feudalism to Capitalism**, New Left Books, Londra.

Hindess, B. ve Hirst, P.Q. (1975), **Precapitalist Modes of Production**, Routledge and Kegan Paul, Londra.

Hindess, B. ve Hirst, P.Q. (1977), **Modes of Production and Social Formation**, Macmillan, Londra.

Ianni, O. (1961), «A constituição de proletariado agricola no Brasil», **Revista Brasileira de Estudos Politicos**, No. 12.

Kardam, A. (1970), «Milli Demokratik Devrim ve Köylü Meselesi», **Aydınlık Sosyalist Dergi**, No. 24, Ekim.

Kay, C. (1974), «El Sistema Senorial Europea y La Hacienda Latınoamericana», **Revista del Mexico Agrario**, VII, Ekim-Aralık.

Kay, G. (1975), **Development and Underdevelopment: a Marxist Analysis**, Macmillan, Londra.

Kutlay, M. (1970 a), «Geri Kapitalizm», **Emek**, Cilt 3, No. 2, Haziran.

Kutlay, M. (1970 b), «Türkiye'de Geriliğin Gelişmesi», Emek, Cilt 3, No. 3, Temmuz.

Laclau, E. (1971), «Feudalism and Capitalism in Latin America», **New Left Review**, No. 67.

Lambert, J. (1969), **Os dois Brasils**, Rio de Janeiro, Ministerio de Educação e Cultura.

Leys, C. (1977), «Underdevelopment and Dependency», **Journal of Contemporary Asia**, c. 7, No. 1.

Lin, S.C. (1980), «The Theory of A Feudal Mode of Production in Post-Colonial India», **Economic and Political Weekly**, 8-15 Mart.

Lipton, M. (1977), **Why the Poor Stay Poor: A Study of Urban Bias in World Development**, Temple Smith, Londra.

Mann, S.A. ve Dickinson, J.M. (1978), «Obstacles to the Development of a Capitalist Agriculture», **The Journal of Peasant Studies**, c. 5, No. 4.

Martinez-Alier, J. (1977), **Haciendas, Plantations and Collective Farms**, Frank Cass, Londra.

Marx, K. (1965), **Capital**, c. 3, Lawrence and Wishart, Londra.

McEachern, D. (1976), «The Mode of Production in India», **Journal of Contemporary Asia**, c. 6.

Meillassoux, C. (1964), **L'Anthropologie économique des Couro du Côte d'Ivoire: de l'économie d'autosubsistance à l'agriculture commerciale**, Mouton, Paris.

Meillassoux, C. (1972), «From Reproduction to Production: A Marxist Approach to Anthropology», **Economy and Society**, c. 1, No. 1.

Meillassoux, C. (1975), **Femmes, greniers et capitaux**, Maspero, Paris.

Mouzelis, N. (1976), «Capitalism and the Development of Agriculture», **The Journal of Peasant Studies**, c. 5, No. 4.

O'Brien, P. (1975), «A Critique of Latin American Theories of Dependency», I. Oxaal et al. (der.) **Beyond the Sociology of Development**, Routledge and Kegan Paul, Londra, içinde.

Palma, G., (1978), «Dependency: A Formal Theory of Underdevelopment or a Methodology for the Analysis of Concrete Situations of Underdevelopment?», **World Development**, c. 6.

Paré, L. (1977), **El proletariado agricola en México**, Meksiko, Siglo XXI.

Patnaik, U. (1971 a), «Capitalist Development in Agriculture», **Economic and Political Weekly**, c. 6, No. 39.

Patnaik, U. (1971 b), «Capitalist Development in Agriculture: A Further Comment», **Economic and Political Weekly**, c. 6, No. 52.

Patnaik, U. (1972 a), «On the Mode of Production in Indian Agriculture: A Preliminary Note», **Economic and Political Weekly**, c. 7, No. 4.

Patnaik, U. (1972 b), «Capitalism in Agriculture», **Social Scientist**, (iki bölüm), 2 ve 3.

Patnaik, U. (1972 c), «On the Mode of Production in Indian Agriculture: A Reply», **Economic and Political Weekly**, Review of Agriculture, Eylül.

Patnaik, U. (1976), «Class Differentiation Within the Peasantry: An Approach to the Analysis of Indian Agriculture», **Economic and Political Weekly**, Review of Agriculture, Eylül.

Patnaik, U. (1979), «Neo-Populism and Marxism: The Chayanovian View of the Agrarian Question and its Fundamental Fallacy», **The Journal of Peasant Studies**, c. 6, No. 4.

Pena, S. (1978), **El modo de produccion capitalista: teoria y metodo de investigacion**, Siglo XXI, Meksiko.

Perelman, M. (1979), «Obstacles to the Development of Capitalist Agriculture: A Comment on Mann and Dickinson», **The Journal of Peasant Studies**, c. 7, No. 1.

Rey, P.P., (1971), **Colonialisme, néo-colonialisme et transition au capitalisme**, Paris.

Rey, P.P., (1973), **Les alliances de classes**, Maspero, Paris.

Roseberry, W. (1978), «Peasants as Proletarians», **Critique of Anthropology**, Vol 3. No. 11.

Rudra, A. et al. (1969 a), «Big Farmers in the Punjab», **Economic and Political Weekly**, c. 4, No. 39.

Rudra, A. et al. (1969 b), «Big Farmers in the Punjab», **Economic and Political Weekly**, c. 4, No. 52.

Rudra, A. (1970), «In Search of the Capitalist Farmer», **Economic and Political Weekly**, c. 5, No. 26.

Rudra, A. (1978), «Class Relations in Indian Agriculture», **Economic and Political Weekly**, 3-10-17 Haziran.

Sau, R. (1973), «On the Essence and Manifestation of Capitalism in Indian Agriculture», **Economic and Political Weekly**, Review of Agriculture, Mart.

Singer, P. (1961), «Agricultura e desenvolvimiento economico», **Revista Brasileira de Estudos Politicos**, Ekim.

Stavenhagen, R. (1962), «Estratificacion social y estructura de clase», **Revista de Ciencias Politicos y Sociales**, Meksiko, No. 27, Ocak-Mart.

Taylor, J. (1974), «Neo-Marxism and Underdevelopment: A Sociological Phantasy», **Journal of Contemporary Asia**, c. 4, No. 1.

Taylor, J. (1979), **From Modernization to Modes of Production: A Critique of the Sociologies of Development and Underdevelopment**, Macmillan, Londra.

Teran, S. (1976), «Formas de conciencia social de los trabajadores del campo», **Cuadernos Agrarios**, 1, Ekim-Aralık.

Terray, E. (1972), **Marxism and Primitive Societies**, Monthly Review Press, New York.

Varlıer, O. (1978), **Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü**, Ankara, DPT.

Vergopoulos, K. (1978), «Capitalism and Peasant Productivity», **The Journal of Peasant Studies**, c. 5, No. 4.

Villareal, J. (1978), **El Capitalismo Dependiente: Estructura de Clases en Argentina**, Meksiko, Siglo XXI.

Wallerstein, I. (1974 a), **The Modern World System**, Academic Press, New York.

Wallerstein, I. (1974 b), «The Rise and Future Demise of the World Capitalist System», **Comparative Studies in Society and History**, c. 16, No. 4.

Wallerstein, I. (1979), **The Capitalist World Economy**, Cambridge University Press/ Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge/Paris.

Wolf, E. (1955), «Types of Latin American Peasantry: A Preliminary Discussion», **American Anthropologist**, Vol 57, No. 3, part I.

Wolpe, H. (der.) (1980), **The Articulation of Modes of Production**, Routledge and Kegan Paul, Londra.

TARTIŞMA/YANKILAR

Azgelişmişlik Kuramları ve Bir Yaklaşımın Eleştirisi

Atilâ ERALP
Galip L. YALMAN

«Azgelişmişlik» sorunsalını temel alan kuramsal tartışmalar, 11. Tez dizisinin üçüncü kitabının sunuş yazısında da belirtildiği gibi, Türkiye gibi toplumların gündemindeki sorunlar nedeniyle önemini korumakta. Bu bakımdan 1960'lı ve 70'li yıllarda önemli tartışmalara yol açmakla birlikte, dünya kapitalist sisteminin bunalıma girmesiyle canlılığını yitirmiş gözüken azgelişmişlik kuramlarının genel bir değerlendirmesini yapmanın gerekli bir çaba olduğuna kuşku yoktur. Nitekim konu ile ilgili yazında son yıllardaki katkıların ağırlık merkezini de bu tür çalışmalar oluşturmaktadır. Ne var ki 11. Tez'in üçüncü kitabında «Kapitalizm, Azgelişme, Eşit Olmayan Gelişme» teması altında toplanan bazı çalışmalar, azgelişmişlik üzerine kuramsal çözümlemelerin tıkanma noktalarını ve bunların nedenlerini açıklamada eksik ya da yetersiz kalmışlardır.[1]

Bu yetersizliklerin kitaptaki bazı katkıların yazarlarında ortak bir güdüden kaynaklanması ayrıca ilgi çekicidir. Bu güdü temelde kapitalizmin tarihini ve özellikle azgelişmişlik olgusunu bir «anahtar» kavram, «genel model» veya «yasa» bağlamında

(1) H. Gülalp : «Bağımlılık ve Dünya Sistemi Teorileri : Frank ve Wallerstein'ın Eleştirisi»
S. Savran : «Azgelişmişlik : Eşitsiz ve Bileşik Gelişme»
S. Sönmez : «Azgelişmişlik Sürecini Çözümlemede Yöntem»

açıklamaktır.[2] Bu yaklaşımları, aralarında önemli farklılıklar bulunmakla birlikte, birleştiren ikinci bir nokta da ekonomi-siyaset-ideoloji ilişkilerini indirgemeci bir tavırla sorun olmaktan çıkarmalarıdır. Her ne kadar bu eleştiriye hedef olan yazarlar tek yönlü belirlenmeleri kabul etmediklerini ileri sürseler de, temel aldıkları anahtar kavramlar aracılığı ile gerek ülkeler arası (merkez-çevre v.b.) ilişkileri gerekse sınıflararası ilişkileri ve devletin sermaye birikim sürecindeki yerini açıklamaya yönelmeleri, bu yargıya varmamıza yol açmaktadır. Biz bu kısa notta azgelişmişlik teorilerine ilişkin genel bir değerlendirme yapma çabasında olduğu için Savran'ın makalesine ağırlık vererek, belirttiğimiz bu temel yetersizliklerin doğurduğu çözümlemelere eleştiriler getirmeye ve azgelişmişlik kuramlarının tıkanma nedenlerine bazı noktalarda ışık tutmaya çalışacağız. Gülalp'in çalışmasına da ekonomi-siyaset-ideoloji ilişkileri bağlamında eğileceğiz.

Çok farklı bir sorunsaldan hareket eden modernleşme yaklaşımı bir yana bırakılacak olursa son 25 yıldaki azgelişmişlik tartışmalarının ana eksenini, R. Brenner'in de yazısının başında belirttiği gibi, kapitalist üretim tarzı ile azgelişmişlik arasındaki ilişkinin niteliği oluşturmuştur. Azgelişmişlik üzerine geliştirilen kuramların genelde pratiğe dönük iki temel amacı olduğu söylenebilir: 1) Azgelişmişlik diye tanımlanan olgunun tarihsel nedenlerini ortaya koymak; 2) Buna göre azgelişmiş ülkelerin dünya kapitalist sistemi çerçevesindeki konumlarının zaman içinde gösterebileceği değişim/dönüşüm potansiyellerini saptamak. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde zengin bir çeşitlilik gösteren azgelişmiş ülkelerin gelişme süreçlerinin özgüllüklerini yakalamada önemli sorunlarla karşılaşan çeşitli kuramsal modellerin, belirtilen amaçları gerçekleştirmede de başarılı olduklarını ileri sürmek güçtür.

Bir yandan kapitalist üretim tarzının hareket yasalarının neler olduğu ve nasıl kavramlaştırılacağı, öte yandan tarihsel gelişmenin dinamiği sayılan sınıf mücadelesinin kavramsal çerçeve-

(2) S. Savran'ın anahtar kavramı Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yasası (EBGY), S. Sönmez'inki ise «yapılanmış ve hiyerarşik bütün»dür. Dikkatimizi çeken, H. Gülalp'in *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, (1983, Yurt Yayınları) kitabında temel aldığı «uluslararası işbölümü» kavramını söz konusu makalesinde Wallerstein'a yönelik olarak eleştirmesidir. Bunun bu tür anahtar kavramlar kullanmaktan vazgeçme anlamına gelip gelmediği açıklık kazanmamaktadır. Gülalp'in bu kavramı kullanışının bir eleştirisi için Bak. A. Eralp (1984) «Uluslararası İşbölümü Azgelişmişliği Açıklar mı?» *Yapıt*, 49/3, Şubat-Mart.

lerin açıklayıcı unsuru haline nasıl geleceği bu tartışmaların odak noktalarıdır. Bir bakıma, bu tartışmalar geliştirilen yeni kavramsal çerçevelere karşın, hiç de orijinal sayılmayabilir. Azgelişmişlik sorunsalı ile doğrudan ilgilenmemiş olmalarına karşın, Marx'tan başlayarak klasik olarak adlandırılan emperyalizm kuramcılarına kadar, tarihsel maddeci kuramsal çözümlemeler son çeyrek yüzyılın tartışmalarının ip uçlarını vermektedirler. İlginç olan ve üzerinde durulması gereken çağdaş tartışmalarda tarafların klasik kaynakları «tek yanlı» yorumlamalarına bağlı olarak «kapitalizm geliştirir mi geri mi bıraktırır?» gibi yapay tartışmaların etkinlik kazanmasıdır.

Sonuçsuz kalmaya mahkûm, dolayısı ile çok da yararlı olmayan bu tür yapay tartışmaları eleştirme amacını güden Savran'ın yazısı ise ne yazık ki benzer «tek yanlı» yorumlamalar ve önemli eksiklikleri nedeni ile, azgelişmişlik tartışmalarının tıkanıp kaldığı darboğazları aşmamıza yardımcı olmaktan uzaktır. Belirtilen yapay tartışmanın aşılması için Savran'ın önerdiği formülasyonun ilginç bir özelliği dikkatimizi çekmektedir. Tartışmanın tarafları kısmen çarpıtılarak, tartışmanın hiçbir esnekliği olmayan, değişmez özelliklere sahip iki kutuplu bir niteliğe büründürülmesi... Dahası, WEFA ve Warren simgeleri ile anılan bu iki kutbun birleştikleri ortak bir özellikleri de vardır. Her ikisinin de çıkmazlara sürüklenmesinin önemli bir nedeni olan bu özellik Stalinist teori diye tanımlanan bir formülasyonun **farklı** unsurlarını benimsemeleridir. Dolayısı ile çıkış yolu her iki kutbun «Stalinist» olmayan özelliklerini bir araya getirerek yeni bir çerçeve oluşturmakta bulunmuştur. Bu ilk bakışta statik, katı ve iki kutuplu bir düzlemden esnek çeşitli olasılıklara olanak tanır gözüken bir çözümleme geliştirme çabası olarak çarpıcıdır. Ancak, Savran'ın çözümlemesi kendi eleştirdiği olumsuzlukları dahi aşamamaktadır. Makalenin bir başka göze çarpan özelliği ise Savran'ın gerek kutuplarını inşa ederken gerekse kendi önermesini geliştirirken konuya ilişkin yazında mevcut ve doğrudan ilintili bazı yaklaşım veya çalışmalardan hiç sözetmemesidir.

Bu elestirinin somutlaştırılması için Savran'ın eleştirilerinin ve alternatif çözümlemesinin irdelenmesi gereklidir. «Kapitalizm geliştirir mi geri mi bıraktırır» açmazından kurtulmanın yolunu Savran şu önerme ile bulmaktadır: «Azgelişmişlerde kapitalizmin gelişmesi **olanaksız** olmak bir yana, özel bir sıçrama olmadığı takdirde **zorunludur**; ama bu gelişmenin eski kapitalist ülkelerle aynı yoldan geçmesi **zorunlu** olmak bir yana **olanaksızdır**» (s. 70, vur-

gular yazara aittir). Bu önermenin dayanağı ise yazara göre «Marx ve Engels'in Avrupa dışı toplumların kapitalizm karşısındaki konumları konusundaki düşünceleri»dir (bk. s. 64). Sözkonusu düşüncelerin belirli bir biçimde yorumlanması ile hedef alınan kutupların eleştirilmesi için gerekli araçlar da sağlanmış olmaktadır.

Savran'ın önermesinin kilit kavramları zorunluluk ve sıçramadır. Zorunluluk kavramı ile WEFA kutbunun azgelişmiş ülkeler kapitalist yoldan gelişemezler tezi çürütülmektedir. Sıçrama kavramı ile ise Warren ve Stalinist teorinin ortak yanılgısı olarak belirtilen toplumların tarihsel gelişme sürecinde kapitalist aşamadan geçme zorunluluğu yadsınmaktadır. Kapitalistleşmenin iç veya dış etkenler sonucu olması ise Savran'a göre o kadar da önemli değildir. Yapay kutuplaşmanın tamamlanması için bir unsurun daha eklenmesi gerekmiştir. Marx'ın Savran tarafından özetlenen görüşlerinde yer almayan bu unsur, emperyalizmin azgelişmiş ülkeler üzerindeki etkisidir.

WEFA ve Stalinist teorinin ortak noktaları olarak «emperyalizmin azgelişmiş ülkelerde gelişmeye engel olduğu» görüşünü paylaşmaları gösterilmektedir. Savran'a göre «... bu yargısıyla Stalinist teori, klasik marksizm'in düşünürlerinin savunmuş olduğu, emperyalizmin 'geri' ülkelerde kapitalizmin gelişmesini hızlandıracağı görüşünden köklü biçimde ayrılmıştır» (s. 53). Bu 'sapma'yı paylaşan WEFA'nın emperyalist hakimiyet ilişkilerini tek yönlü bir belirlenime dönüştürmesi ve «geçiş» süreci kavramını dışlaması kaçınılmaz olmaktadır (s. 55-56).

Zorunluluk-sıçrama ikilisini temel alan bir çerçevenin üstünlüğü böylece belirmektedir.. Warren-Stalinizm kutbu sadece zorunluluğu, WEFA - Stalinizm kutbu ise olanaksızlığı, mutlak ve değişmez doğrular olarak sundukları için yanılmaktadırlar. Halbuki zorunluluk-sıçrama ikilisi ile hem kapitalistleşmenin zorunluluğu hem de kapitalistleşmeden sosyalizme geçiş olasılığı vurgulanmaktadır. Savran, Warren, WEFA ve Stalinizmi konjonktürel değişmeleri gözönüne almamakla, dinamik değil statik analiz yapmakla eleştirmekte, EBGY olarak sunduğu alternatif önermesinin ise «şeylerin çelişkili doğasını kavrayan diyalektik bir tahlil aracı» olduğunu iddia etmektedir (s. 72).

Bu bir taşla bir kaç kuşu vurabilen etkili tahlil aracının sihrine kapılmadan, dayandığı belirtilen temel varsayımları gözden geçirmekte yarar vardır. Belirtmek gerekir ki zorunluluk-sıçrama

ikilisi, herşeyden önce kendileri açıklanmayı bekleyen olgulardır. Savran'ın modeli azgelişmiş ülkelerin kapitalistleşmesinin niye zorunlu olduğunu açıklamadığı gibi, bu zorunluluğu ortadan kaldıracak sıçramayı belirleyecek etkenlerin kuramsal bir çözümlenmesini de içermemektedir.

Bu tür bir çözümleme ise kapitalist üretim tarzının işleyiş mekanizmalarını olduğu kadar, kapitalizm öncesi veya kapitalist olmayan üretim tarzlarının işleyiş mekanizmalarını, özellikle de birbirlerini etkileyiş biçimlerini incelemeyi gerekli kılmaktadır. Böyle bir inceleme ise, toplumların gelişme sürecinin belirli bir üretim tarzının içsel mantığının kavranması yolu ile değil, değişik toplumsal katmanlar arasındaki mücadelenin temel açıklayıcı unsurunu oluşturduğu kavramsal çerçevelerin geliştirilmesi ile mümkün olabilir. Ancak bu şekilde, «tek yönlü» belirlenimlerden kaçınmak ve toplumsal yapıdaki çeşitli dönüşümleri —diğer bir deyişle, farklı geçiş süreçlerini— kavramak doğrultusunda adım atılabilir.

II

Savran'ın gerek Marx'ı yorumlaması, gerekse Stalinist teoriye izafe ettiği «sapma» konularında «tek yanlı» olduğunu saptamak, kanımızca, mümkündür. Özellikle vurgulamak gerekir ki Marx'ın kapitalizmin diğer toplumsal yapılar üzerindeki etkilerine ilişkin gözlemleri, genellikle algılandığı ve Savran'ın da katıldığının aksine, Hindistan —ya da Asya tipi üretim tarzı— ile sınırlı değildir. İngiliz sömürgeciliğinin sömürge ülkelerde kapitalizmin gelişmesini mutlaka sağlayacağına ilişkin genel bir kanıya Marx'ın sahip olmdaığını gösteren yeterli kanıtlar mevcuttur. İrlanda'ya ilişkin gözlemlerinde, bu ülkede İngiliz sömürgeciliğinin, Hindistandaki'nin aksine «ilerici» bir rol yüklenmediğini, Marx açıkça belirtmektedir. Üstelik, bunu Marx'ın görüşlerinin değişmesi olarak yorumlamak da mümkün değildir. Zaten böyle bir değişme de sözkonusu değildir. Marx'ın 1850'lerde yazdıkları ile 1870'lerde yazdıkları arasında bu konuda bir farklılaşma yoktur.[3]

(3) Bak. K. Marx (1853) : «The Indian Question-Irish Tenant Right» **Marx and Engels on Colonialism**, Progress, 1976, s. 58.
K. Marx (1870) : «Confidential Communication» a.g.y. içinde s. 258.
K. Marx (1870) : «Letter to Meyer and Vogt», **The First International and After**, Penguin, 1974 içinde.

Marx'ın Hindistan ve İrlanda üzerine yazdıkları birlikte ele alındığında olaya salt kapitalizmin mantığından bakmadığı, kapitalizmin ilişkiye girdiği toplumlardaki üretim tarzlarının da, kapitalizmin üstleneceği rolü belirlemede önemli olduklarını vurguladığı görülmektedir. Daha da önemlisi kapitalistleşme sürecini belirleyici faktörler olarak, salt kapitalist üretim tarzının gereksinimleri değil, aynı zamanda mevcut yerleşik üretim tarzlarının göstereceği direnç de önem kazanmaktadır.[4]

Ayrıca sınıfsal çözümlemelerin Marx açısından kazandığı vazgeçilmezlik de İrlanda'ya ilişkin gözlemlerinde açıkça belirmektedir. Sonuç olarak Savran'ın yorumunun aksine, Marx'a göre kapitalistleşme mutlak bir zorunluluk olmadığı gibi, sürecin dışarıdan belirlenmesi ile içerden temellenmesi arasında da bir fark gözetilmektedir. İrlanda'nın kapitalistleşmesi ve sanayileşmesi İngiliz sömürgeciliği tarafından engellenmiştir. Hindistan'ın yerleşik üretim biçimlerinin gösterdiği direnç ise kapitalist gelişmenin hızını ve biçimini belirleyen bir etken olmuştur.

Stalinist sapmaya gelince... Marx'ın İrlanda üzerine yaptığı gözlemlerde, henüz geliştirilmiş bir emperyalizm kuramı olmamasına karşın, sömürgeci kapitalizmin bu ülkede kapitalist gelişme ve sanayileşmeyi engelleyeceğini öngörmesi bile yeterlidir, bu sapmanın niteliğini tartışmaya. Kapitalizmin özellikle dışarıdan girişi (İrlanda örneğinde olduğu gibi) sanayileşmeyi engeller tezini Stalinist bir sapma olarak nitelendirmek pek doğru değildir. Buna Stalinist demek Marx'ın bu konudaki tartışmaya açık tutumunu görmemezlikten gelmek demektir. Öte yandan 1928'de Komintern'de son biçimini alan emperyalizmin azgelişmişlerde gelişmeyi engelleyeceği ve buna bağlı olarak anti emperyalist mücadele açısından ulusal burjuvazi ile işbirliğine gidilmesi tezinin daha 1920'lerin başında Lenin'in de katıldığı egemen görüş haline geldiği de görmezlikten gelinemez. İlginç bir nokta da bu bağlamda kendisi ile benzer bir tavır içinde olan Warren'ın «sapma»yı Lenin'e mal etmesi karşısında Savran'ın sessiz kalmasıdır.[5]

---

(4) Bak. K. Marx (1966) : Capital Vol III, Lawrence-Wishart s. 328.
Bu noktayı vurgulayan, Türkçeye de çevrilmiş bir çalışma için bak. H. Wolpe (1984) : «Üretim Tarzlarının Eklemlenmesine Giriş», Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine (Der. H. Ç. Keskinok - M. Ersoy) Birey ve Toplum yay., Ankara, 1984, içinde.

(5) Bak. B. Warren (1980) : Imperialism : The Pioneer of Capitalism Verso, ss. 81-109.

Bütün 'klasiklerde' göze çarpan ve vurgulanması gereken özellik kapitalizmin tarihsel gelişme sürecinde, kapitalist olan ve olmayan üretim tarzlarının karşılıklı etkileşiminin alacağı biçimlere ilişkin biri başat olmakla birlikte iki bakış açısının var olmasıdır. Bunlardan başat olanı Savran'ın da kabul ettiği kapitalizmin gelişmesi karşısında tüm üretim tarzlarının kapıtalistleşmesinin zorunluluğunu öngörmektedir. Marx'ın Hindistan üzerine yazdıklarında, Lenin'in emperyalizm çağında sermaye ihracı tezinde ve Luxemburg'un doğal ekonominin çözülmesi modelinde bu başat çizginin gelişimini izleyebiliriz. Bununla birlikte diğer çizginin belirtileri Marx'ın İrlanda sorunu çerçevesinde söyledikleriyle sınırlı değildir. Benzer belirtileri Lenin ve Luxemburg'da da bulmak mümkündür. Örneğin Lenin Rusya'da kapitalizmin gelişmesini tahlil ederken kapitalizm öncesi yapıların bu gelişmenin özgüllüğünü belirleyeceğini, iç dinamiğin dönüşüm sürecini anlamak açısından hiç de önemsiz olmadığını vurgulamaktadır. Luxemburg ise, kapitalizmin nüfuz ettiği kapitalizm öncesi toplumlardaki yerleşik egemen sınıf ilişkilerini pekiştirebildiğine de dikkat çekmektedir.[6]

Tek yönlü bir belirlenime karşı çıkan ve bir üretim tarzından bir diğerine geçiş sürecinin önemine değinen Savran'ın kapitalizm geliştirir mi, geri mi bıraktırır tartışmasının girdiği çıkmazı aşmakta yetersiz de olsa, önemli bir kuramsal aşama oluşturan, «üretim tarzlarının eklemleşmesi» yaklaşımına, eleştirel de olsa hiç değinmemesi dikkate değer. Althusser'ci yaklaşımın belirgin zaaflarını taşımakla birlikte, bu eklemleşme tartışmalarının kökenlerini Lenin ve özellikle de Luxemburg'un belirtilen çalışmalarında bulmak mümkündür.[7] Bu yaklaşımın önemli katkısı prekapitalist toplumların iç yapılarını kapitalizmden hem bağımsız olarak hem de kapitalizmin etkisi altında somut olarak incele-

---

(6) V. I. Lenin (1956) : **The Development of Capitalism in Russia, Progress.**
R. Luxemburg (1968) : **The Accumulation of Capital**, Monthly Review Press, New York, özellikle ss. 368-418.

(7) Bu gibi bağlantıları irdeleyen çalışmalar için bak.
P. P. Rey (1973), **Les Alliances de Classes**, Maspero, Paris.
B. Bradby (1975), «The Destruction of Natural Economy», **Economy and Society**, Vol 4, No. 2.
A. Foster-Carter (1978), «The Modes of Production Controversy» **New Left Review**, 107, Ocak-Şubat.

meyi zorunlu kılmasıdır.[8] Bu, dolayısı ile sınıf ilişkilerini analizin merkezine oturtmayı ve farklı toplumsal formasyonlar arasındaki ilişkileri sınıf temelinde çözümlemeyi de beraberinde getirmektedir. Buna rağmen kapitalist ve prekapitalist toplumlar arasındaki ilişkileri son kertede kapitalist üretim tarzının gereklerine bağlı olarak çözümlemekten kaçamamaları, eklemlenmecileri bu amaçlarına ulaşmaktan alakoymaktadır.

Tek yanlı yorumlamalar Savran'ın WEFA ve Warren analizlerinde de sürdürülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Savran bu yaklaşımlardaki 'Stalinist' uzantıları saptamaya yönelirken bu yaklaşımların Stalinizm'le ortak noktalarını göstermeyi bunları eleştirmenin temel yolu sayıyor. Savran'ın WEFA ve Warren'a ilişkin yorumlarının eleştirilmesi gereken yönleri şöyle sıralanabilir:

1) WEFA'nın azgelişmiş ülkelerde gelişme ve sanayileşme olmayacağını öne sürdüğü belirtiliyor. Bu temelde WEFA 'bağımsız gelişme' özleminde olmakla dikkati çeker. Oysa ki WEFA'nın kapitalistleşme ve sanayileşmeyi yadsıdıkları söylenemez. Frank daha ilk çalışmalarında bile azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesinin Batı ülkelerinden çok farklı olmakla beraber mümkün hatta 'zorunlu' olduğunu vurgular.[9] Wallerstein ise baştan beri ülkelerarası işbölümünün ürünler bazında (tarım, sanayi) belirlenmesine karşı çıkmış, azgelişmiş ülkelerde sanayileşmenin mümkün olabileceğini savunmuştur.[10]

2) Daha sonraları sadece WEFA yazarları ile sınırlanamayacak azgelişmişlik kuramları ile uğraşan Latin Amerika kökenli çeşitli yazarlar gelişmiş ülkelerde gözlenen kapitalistleşme ve sanayileşmeyi ve bunun yol açtığı bölgeler arası farklılıkları 'bağımlı gelişme' kavramıyla açıklamaya yönelmişlerdir.[11] Diğer bir

---

(8) K. Marx'ın somutun incelenmesinin, tarihsel materyalizm açısından önemini vurguladığı bir çalışması için Bak. Marx-Engels (1965) **The German Ideology**, özellikle ss. 36-38.

(9) A. G. Frank (1967) : **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**, Penguin, s. 239.

(10) I. Wallerstein (1977) : «Patterns of Development of The Modern World System» **Review**, Fall, ss. 111-145.

(11) Bak. F. H. Cardoso and E. Faletto (1979) : **Dependency and Development in Latin America**.

deyişle azgelişmişliğin 'gelişememe' olarak nitelenmesi artık söz konusu değildir. Savran azgelişmişlik yazınındaki bu gelişmeleri gözardı ederek yapay kutuplaşmasını yaratabilmektedir.

3) Savran WEFA diye bir kutup yaratarak yukarıda bahsettiğimiz yaklaşımları yok saymakla kalmayıp bu 'ekolün' kendi içindeki farklılıkların gözden kaçmasına yol açmaktadır. Kendisi de farklılıkların olduğunu kabul etmesine karşın sürekli ortaklıkları vurgulayarak yapay kutuplarından birini inşa etmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki WEFA'nın tüm üyelerinin paylaştığı ortak bir kapitalist üretim tarzı kavramı yoktur. Frank ve Wallerstein'a yöneltilen çeşitli eleştirilerde de vurgulandığı gibi kullandıkları kapitalizm kavramlarının Marx'ın tanımı ile yöntemsel hiçbir yakınlığı da yoktur. Ne var ki WEFA diye adlandırılan yazarların kapitalizm tanımlarının farklılıkları ve bunların siyasal uzantıları WEFA'nın eleştirilmek amacı ile de olsa tek bir kategori olarak düşünülmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin Wallerstein'a göre kapitalist üretim tarzı ancak global düzeyde değişime uğrayabilecekken, Frank ve Amin'in analizinde tekil ülkelere kapitalist sistemin dışına çıkma olasılığı tanınmaktadır.

4) WEFA'nın kapitalizm tanımının gelişmiş ülke kapitalizmine eşit olduğu noktası Savran'ın başka bir yanlış algılaması. Amin'de bu tip tanımlar görülmekte ise de, Wallerstein için bunun pek geçerli olduğu söylenemez. Wallerstein, kapitalizmi devinim içinde olan bir dünya sistemi olarak ele aldığı için dondurulmuş bir 'batı tipi kapitalizm' kavramı ile hareket ettiğini düşünmek zordur.

5) Savran WEFA'nın kapitalizm tanımlarını tek'e indirgeyerek 'kayma' olarak nitelendirmekle birlikte kendi analizi içinde sistematik bir kapitalist üretim tarzı kavramına rastlanmamaktadır.

6) Warren'a yöneltilen başlıca eleştirilerden biri Warren'ın soruna tek yanlı yaklaştığıdır. Warren emperyalizmin gelişmeye engel de olabileceğini görmemekte daha doğrusu görse bile önemsememektedir. Savran bu eleştirisinde haklı olmakla birlikte bu engellenmelerin dinamiklerini açıklayamamaktadır. Bütün önermesi uluslararası işbölümü gibi 'anahtar' kavramlara sığınmaktır (bk. s. 62).

Savran azgelişmişlik teorilerinin 'Stalinist' olmayan yanlarından 'zorunluluk-sıçrama' ikilisini temel alan bir yasa oluşturma-

ya yöneliyor. Savran önerdiği çözümlemesinin temelini oluşturan EBGY'yı Marx'ın «öngörü ve tezlerinin... mantıksal sonucuna götürülmesi ve sistemleştirilmesi» olarak nitelemektedir. Ancak, Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yasası'nın sistematik bir tanımına rastlayamıyoruz.

Savran'a göre «eşitsiz gelişme» kapitalizm öncesi toplumlarda da geçerli bir yasa, «bileşik gelişme» ise bu yasanın kapitalizm aşamasında aldığı görünüm. Savran için temel amaç, azgelişmiş ülkelerin kapitalistleşmelerinin zorunlu olduğunu, ama bu sürecin gelişmişlerden farklı bir nitelik alacağını göstermek. Ne var ki, önerilen çözümleme bu farklılığın dinamiklerini açıklayamadığı gibi, kapitalizmin özgünlüğünü irdelememize de yardımcı olamamakta. Bu yaklaşımın sonucunda EBGY'nin metafizik bir nitelik kazandığını, evrensel bir yasanın, insanlığın tarihinin belirli bir evresindeki ifadesi olduğunu söylemek mümkün. Daha da önemlisi, zorunluluk-sıçrama ikilisi de kendi içlerinde açıklanmaya gerek duyulmadan bu yasanın işleyişinin sonuçları olarak sunulmakta.

Ancak EBGY'nin 'zorunluluk' yarattığı bizce önemli bir tartışma konusu. Savran'ın analizinde Troçki'de sistematikleşen bu yasanın böyle bir zorunluluk doğurduğunu anlıyoruz. Ama, Savran bu yasaya ilişkin mevcut ve doğrudan ilintili daha yeni bazı yaklaşım ve çalışmalardan hiç söz etmemektedir. Örneğin Mandel de çalışmalarında EBG yasasını temel almaktadır.[12] Ancak Mandel'in EBGY'si Savran'ınkinden farklı olarak azgelişmiş ülkelerin kapitalistleşmelerinin zorunluluğu şeklinde bir görüş ortaya koymamaktadır. Aksine, Mandel'e göre dünya kapitalist sisteminin var olması, kapitalist üretim tarzının evrenselleşmesini değil, eklemlenmeci görüşün savunduğu gibi, prekapitalist ve kapitalist üretim ilişkilerinin özgül bileşimlerinin yaratılıp sürdürülmesini gerektirir (1975: 61). Buradan da görülüyor ki, Mandel'in yasası emperyalizmin (WEFA pozisyonuna yakın bir şekilde) azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişmeyi durdurabilme olasılığını kabul etmektedir. Çünkü Mandel'e göre emperyalizm çağında sermaye ihracı azgelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmesini durduran bir işlev görmeye başlamıştır (1975 : 55). Böylece Savran'ın 'Stalinist sapma' olarak nitelediği emperyalizmin kapitalist gelişmeyi engelleyeceği görüşünü Mandel emperyalizm çağının bir olgusu olarak

(12) Bak. E. Mandel (1975) : **Late Capitalism, Verso, Londra.**

nitelemektedir. Dolayısı ile EBGY çerçevesinde zorunluluk kavramının nasıl açıklanacağı iyice sorunlu bir görünüm almaktadır.

EBG yasası, Savran'da belirdiği şekliyle, bize önemli bir yöntem sorununu düşündürmekte. Savran, azgelişmişlik sorununun teorik çözümlemesini bir yasanın işleyişine bağlamaktadır. Ancak, bizce, yasaların açıklayıcı güçlerinin ne olduğu ciddi bir şekilde irdelenmelidir. Tarihsel maddeciliğin klasik kuramcılarında yasalar yerine 'eğilimlerin' çok daha önemli olması düşündürücüdür. Herşeyi birden açıklamaya yönelen yasalar sonunda fazla bir şey açıklayamama tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

EBGY ile azgelişmiş ülkelerdeki sıçrama —kapitalizm ötesi yapılara ulaşma— da bir yasaya bağlanıyor. Bunun sonucunda ise, Savran'ın kendisinin de önem verdiğini söylediği toplumsal mücadele, sınıf mücadelesi, ikinci plana indirgenmiş olmuyor mu? EBGY, değişik ülkelerdeki olayları kapitalizmin, hatta kapitalizm üstü yasaların gereği olarak açıkladıkça mücadele **artakalan** bir kategori olmaktan öteye geçememektedir. Toplumlar arasındaki farklar, özgül olguların incelenmesinin yadsınması ile, teorik açıdan önemsizleştiriliyor.[13] Böylece sıçrama tanımı da genelleşip esnekleşiyor ve anlamını yitirebiliyor. Çin, Küba, Vietnam, Kore, Angola, Mozambik, Etyopya, Nikaragua arasındaki farklar gözardı edilerek hepsi sıçrama yapmış toplum oluveriyorlar.

Azgelişmişlik kuramları ekonomi - siyasi rejim - ideoloji ilişkilerini ya pek sorun alanı yapmamışlar, veya sorun alanı haline getirdiklerinde **indirgemeci** bir tutum sergilemişlerdir. **Onbirinci** Tez'in 3. kitabındaki katkılarda da bu tutumların değişik örneklerini görüyoruz. Savran'ın yaklaşımı ilk tutuma daha yakınken Gülalp'inki ikinci tutumun çok belirgin bir örneğini oluşturuyor.[14]

Analiz içinde yer yer istisnalara da rastlanmakla birlikte, Savran gelişmişlik kuramlarını eleştirip kendi alternatif kuramını geliştirirken ekonomi - siyasi rejim - ideoloji ilişkilerini irdelememektedir. Bu istisnaların birini Warren'la ilgili analizinde görüyoruz. Savran Warren'ı ele alırken gayet haklı olarak Warren'ın kapitalizm ile demokrasi arasında organik bir bağ kurmasını eleştiriyor. Warren'ın yaptığı gibi bir 'evrensel' önermenin söz konu-

(13) Savran'a göre «somut tahlil», EBGY'nin tekil ülkelerdeki «tezahür» biçimlerini göstermek için gereklidir sadece (s. 67).

(14) Gülalp (1985) : «Üçüncü Dünyada Devlet ve Demokrasi», **Onbirinci Tez, Kitap 1**, bu yaklaşımın somut bir örneğidir.

su olamayacağını belirtiyor. Ancak, kendisi de azgelişmiş ülkeler çerçevesinde aynı tür bir evrensel önerme yapmakta da sakınca görmüyor. Bunun en belirgin örneğini şu saptamasında görüyoruz: «Tarihsel deneyimin gösterdiği gibi, azgelişmiş kapitalizmde kural baskıcı devlettir. Demokrasi ise istisna» (s. 63). Bu saptamada Savran'ın daha önce belirttiğimiz kutup oluşturma anlayışının başka bir örneğini gözlüyoruz. Oysa ki, azgelişmişlik-demokrasi-baskıcı devlet ilişkisi bu ülkelerin toplumsal mücadele tarihi içinde irdelenmesi gereken bir konudur.[15]

Gülalp'in çalışmalarında bu ilişkilere yer verilmesine karşın indirgemeci tutumunun etkisiyle gelişme teorilerinin gelişme ideolojilerine eşit olduğu adeta varsayılmaktadır. Bu bağlamda Gülalp'in teori ile ıdeoloji arasında nasıl bir fark gördüğü belirsiz kalmaktadır.[16] Gülalp Neo-Marxist diye nitelediği azgelişmişlik teorilerinin temelini 'ideolojik bir bakışın' oluşturduğunu vurgulamaktadır, bu bakışın ne olduğu ise açık değildir. Daha doğrusu, her ideolojinin **mutlaka** bir sınıf temeli olması gerektiği anlayışının, Gülalp'i ve de Savran'ı yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Gülalp, Wallerstein'ın 'ideolojik bakışının' en önemli kriteri olarak sınıfların yerine ülkeleri koymasını getiriyor. Bu noktadan ilerliyerek Wallerstein'in milliyetçi ideolojiye yakınlaştığını savunuyor (s. 41). Savran ise, benzer biçimde, Amin'in sosyalist bir retorik ardında ulusal kapitalizmi savunduğunu ileri sürüyor (s. 59).

Azgelişmişlik teorilerini, anti-tekelci ulusal burjuvazinin ya da devlet kapitalizmi özlemi içindeki milliyetçi küçük burjuvaların ideolojisi olarak görme eğilimi konuya ilişkin yazında, özellikle Latin Amerikalılar arasında da oldukça yaygındır.[17] Ne var ki, toplumsal olguların karmaşıklığını gereğinden fazla basite indirgeyerek çözme eğiliminin bu olguların kavranmasına çok yardımcı olduğu da söylenemez. Özellikle toplumsal sınıflar ve ideolojiler arasındaki ilişkilerin bu tür bir yaklaşım benimsendiğinde sorun olmaktan çıkması sözkonusudur.

---

(15) Değişik teorilerin bu ilişkileri kurma biçimlerinin genel bir değerlendirmesi için bak. G. Yalman (1985), «Popülizm, Bürokratik-Otoriter Devlet ve Türkiye», **Onbirinci Tez, Kitap 1.**

(16) Bak. A. Eralp. a.g.e.

(17) Bu bağlamdaki bir tartışma için bak. C. Johnson (1981), «Dependency Theory and Processes of Capitalism and Socialism» ve R. Munck (1981) : «Imperialism and Dependency : Recent Debates and Old Dead-Ends» **Latin American Perspectives, 30/31.**

Öte yandan, azgelişmişlik olgusu incelenirken, analiz biriminin sınıflardan ülkelere kaydırılması birçok yönden eleştirilmesi gereken bir yaklaşımdır. Ancak, bu tür bir yaklaşımın benimsenmesi, Gülalp'in Wallerstein'a yönelttiği türden bir 'bakışı' haklı kılar mı? Diğer bir deyişle, temel analiz birimi olarak ülkelerin alınması, milliyetçi olarak nitelenmesi gereken bir ideolojik bakış açısının mı sonucudur? Gülalp'in yazısı bu tür sorunların yazar tarafından çok da düşünülmediği izlenimini vermektedir. Nitekim, azgelişmişlik teorilerinin küçük burjuva aydınların ideolojisi olduğu savını, yazısı çerçevesinde fazla geliştirmeden, yazının sonunda bir alıntı ile belirtmesi de, kanımızca, bunun bir göstergesidir.

Sonuç olarak, Savran ve Gülalp'in çalışmaları, azgelişmişlik kuramlarına bazı yapıcı eleştiriler getirmekle birlikte, göstermeye çalıştığımız sorunlarından dolayı, azgelişmişlik olgusunun kavranmasına yardımcı olacak kuramsal çözümlemeler için yeterli araçları sağlamaktan uzak gözükmektedirler.

DEĞİNMELER

Türkiye Kapitalizminin Sermaye İhracı

«Sermaye ihracı» emperyalizm çözümlemeleriyle ilgili bir olgu. Başka bir deyişle Lenin'in emperyalizmin tanımı ile ilgili geliştirdiği beş özellikten biri. Şöyle der Lenin: «Kapitalizm, kapitalizm olarak kaldıkça sermaye fazlası belirli bir ülkedeki kitlelerin yaşama düzeyini yükseltme amacıyla değil (çünkü bu, kapitalistlerin kârlarında bir azalma anlamına gelecektir) sermayenin dışarıya, geri kalmış ülkelere ihracı yoluyla, kârların artırılması amacıyla kullanılacaktır. Geri ülkelerde kârlar genellikle yüksektir. Çünkü buralarda sermaye kıt, toprak fiyatı nisbeten düşük, ücretler az, hammadde ucuzdur. Sermaye ihracı olanağı bir kısım geri kalmış ülkenin artık dünya kapitalizmi çarkına kapılmış olmasından gelmektedir» (*Emperyalizm*, Sol Y. 3. Baskı, s. 78, Düzeltilmiş çeviri). Lenin, sermaye ihracına, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki «sermaye fazlası»nın kaynaklık ettiğini çeşitli defalar vurgular. Bu sürecin 19. yüzyılın başlarında büyük bir ivme kazandığını, ayrıca sermaye ihracının sanayi yatırımlarına yönelmekle kalmayıp devlet borçlarıyla sürdüğünü söyler. Örnek olarak da Fransız emperyalizminin «tefeci» niteliğinden sözeder.

Lenin'den sonraki emperyalizm tartışmalarında sermaye ihracına kaynaklık eden etkenin «sermaye fazlası» olup olmadığı tartışılmıştır. Bu yazının konusu bu tartışmalara yer vermek değildir. Böyle bir girişe gerek duyulmasından amaç, emperyalizm tahlilleriyle ilgili olarak geliştirilen «sermaye ihracı» kavramının, bugün artık birçok bağımlı kapitalist ülke için de bir gerçeklik haline gelmesiyle ilgilidir. Ancak, hemen başta belir-

telim ki, —Türkiye'nin sermaye ihracı analizinde de görüleceği gibi— bağımlı kapitalist ülkelerde sermaye ihracının bir olgu haline gelmesi, «bu ülkeler de emperyalistleşiyor mu?» ya da «alt-emperyalizm teorileri doğrulanıyor mu?» türü fantezi özelliği ağır basan bir sorunun tartışılmasıyla ilgili değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, sermaye ihracı Türkiye benzeri ülkeler için bir olgu, o kadar. Önemli olan bu olgunun bütünlük içindeki yerini görmek ve yerine getirdiği işlevi, olgunun arkasına sarkarak anlayabilmek.

Sermaye ihracının özellikle 1960'lardan sonra birçok bağımlı kapitalist ülkede yaşandığı gözlemlenebiliyor. Latin Amerika'da Brezilya, Uzak Asya'da Güney Kore sermaye ihraç eden başlıca azgelişmiş kapitalist ülkeler. Bugün Türkiye'de de faaliyet gösteren yabancı sermayenin kaynağına bakıldığında, başta Suudi Arabistan olmak üzere Orta Doğu'nun birçok bağımlı kapitalist ülkesinin sermaye ihraç ettiği görülebiliyor. Ve Türkiye de artık —özellikle 1980'lerde hızlanan bir süreçle— sermaye ihracatçısı bir ülke durumunda.

Türkiye'nin sermaye ihracı ile ilgili yapılacak araştırmalar için veriler oldukça sınırlı. Sermaye ihracı, Türk Parasını Koruma Kanunu çerçevesinde yapılıyor. İhraç edilecek sermayenin boyutlarına göre sermaye ihracı iznini Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (HDTM) ve/veya Bakanlar Kurulu veriyor. Ancak bugüne kadar gerçekleştirilen sermaye ihracının ve bu faaliyetin sonuçlarının verilerine ulaşılamamıştır. Bu konudaki verileri, HDTM'nin kıskançlıkla saklaması ise ilginç bir boyut. Türkiye'den ne kadar sermaye ihraç edilmiştir? Sermaye ihraç eden şirketlerin sayısı, kâr-zarar durumları nedir? Türkiye dışında kurulmuş şirketler Türkiye'den ne alır, ne satarlar? Kaça alır, kaça satarlar? Türkiye'ye ne kadar kâr transfer ederler? Dışarıda ne kadar vergi öder, ne kadar kredi sağlarlar? Bütün bu soruların sağlıklı yanıtını bulabilmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte çeşitli holdinglerin faaliyet raporlarından ayıklanan bilgilerle sermaye ihraç eden şirketlerin faaliyetlerini yine bu kaynaklara dayanarak betimlemek, bazı varsayımlarda bulunmak, nihayet bazı sonuçlara ulaşmak mümkün.

Türkiye'den sermaye ihraç eden grupların yurtdışında kurdukları şirketler ağırlıkla dış ticaret ile ilgili faaliyet gösteriyorlar. Bunun yanısıra taahhüt, bankacılık ve sanayi sektörlerinde kurulmuş, gerek özel, gerek kamu kesiminden olmak üzere, çeşitli şirketler mevcut. Dış ticaret ile ilgili kurulan şirketlerin büyük bir kısmı Türkiye'nin ithalatını gerçekleştirdiği gelişmiş kapitalist ülkelerde kurulu. B. Almanya, ABD ve İngiltere bu ülkelerin başlıcaları. Bu ülkelerde kurulan çokuluslu Türk şirketlerinin amaçları, kendi ifadelerine göre, ikili: Bir yandan, Türkiye'ye yapılan ithalatı aracısız gerçekleştirmek, dolayısıyla ticari kârı grup bünyesinde tutmak, ayrıca ithalatı daha süratli kılmak; öte yandan, ihracatı aracısız gerçekleştirip yeni ihraç pazarları bulmak. Örneğin Koç grubunun İtalyan Fiat grubu ile ortak olarak 1973'te

İtalya'da kurduğu, 1980'de ise merkezini İsviçre'ye taşıdığı *Kofisa* adlı şirketi, grubun ithalatını aracısız gerçekleştirmeye çalışıyor. Bunun dışında, grubun ihracat ile ilgili faaliyetlerini sürdüren Kofisa, tipik bir çokuluslu şirket niteliğiyle Avrupa'da çeşitli faaliyetlerde bulunuyor. Bu Türk çokuluslusu İsviçre'nin 500 büyük şirketi içinde 429. sırayı alacak düzeyde güçlü. Türkiye'nin önde gelen sermaye gruplarından hemen hemen hepsinin B. Almanya'da, ABD'de kurulu dış ticaret şirketleri bulunuyor. Bu şirketler ithalatın yanısıra, gruplarının ihracatı ile ilgili olarak da faaliyet sürdürüyorlar. Anlaşılacağı gibi, bu alanda ihraç edilmiş sermayeden bir artık değer sömürüsü gerçekleşmiyor. Yapılan, ithalat maliyetinin azaltılmasını ve Türkiye'de üretilen değerlerin, ürünlerin satışı yoluyla gerçekleşmesini sağlamak.

Türkiye'den yapılan sermaye ihracının yöneldiği bir diğer alan ise müteahhitlik. Özellikle 1980 sonrasında Orta Doğu'daki müteahhitlik faaliyetlerinden Türk firmalarının (özellikle emek yoğun projelerden) pay alması, bu ülkelere sermaye ihracını da beraberinde getirdi. Başta Suudi Arabistan olmak üzere petrol üreticisi Arap ülkelerinin yabancılara iş verirken onları ortak yatırıma zorlaması, bu ülkelere sermaye ihracını bir bakıma zorunlu kıldı. Bu ülkelerde kurulan çokuluslu Türk şirketlerinin yöneticilerinin ifadelerine göre, «Arap, kazanılacak paranın bir kısmının kendisinde kalmasını istiyor. Bu konuda belli yasalar çıkarmış. Bundan dolayı da yerli sermayedarla ortaklığı koşul olarak öne sürüyor.» Enka, Kutlutaş, STFA, Gama, Kıska gibi büyük müteahhitlik grupları, başta Suudi Arabistan olmak üzere bu ülkelerde şirketler kurmuş durumdalar. Bu müteahhitlik şirketlerinin gerçekleştirdiği projelerde, çoğu Türkiye'den giden işçiler çalışıyor. Asya'nın Doğusundan gelen işçiler de önemli bir çoğunluk oluşturuyor.

Türkiye kapitalizminin sermaye ihracı, henüz küçük boyutlarda olsa da, sanayiye de yöneliyor. Bu tür faaliyet, yine azgelişmiş ülkelerde yoğunlaşıyor. Nijerya'da un fabrikaları, S. Arabistan'da bisküvi ve şekerleme, Mısır'da armatür fabrikaları kurup işleten Türk kapitalistleri mevcut. Ama bunların yanında Sabancı grubu'nun geçtiğimiz aylarda İsviçre'de bir tekstil fabrikasını satın alması da ilgi çekici bir olgu. Bununla birlikte, doğrudan artık-değer sömürüsüne dayanan sanayi faaliyeti Türkiye kapitalizminin dışarıdaki uğraşları içinde bir hayli marjinal kalıyor.

Sermaye ihraç edilen ülkeler arasında KKTC'nin ayrı bir özelliği var. KKTC'ye yönelik sermaye ihracı, Türkiye'deki gerice yörelere sağlanan teşviklerden yararlanmak üzere yapılan yatırımlara benzer niteliğe sahip. Hatta Türkiye'nin KİT'lerinin Kuzey Kıbrıs'taki yatırımları da gerice bir yörede yapılan yatırımların gerekçesine ve mantığına çok yakın.

*
* *

Yukarıda betimlenen sermaye ihracı, Türk kapitalistlerine resmi yetkililerin öngörmediği ek bazı fırsatlar da sağlıyor ki, kanımızca

sermaye ihracını Türk kapitalistleri için çekici kılan bu fırsatlardır. Bunlardan biri «transfer fiyatlaması» yoluyla servet kaçakçılığının gerçekleştirilmesidir. İkincisi «yabancı şirket» olarak faaliyet gösterip yabancı sermayeye sağlanan her tür teşvikten bu yolla yararlanmaktır. Üçüncüsü ise bu tezgahla «hayali ihracat» yapıp çeşitli teşvikler koparmaktır.

Önce «transfer fiyatlandırma»-nın tanımına yer verelim: «Transfer fiyatlandırma, çokuluslu bir şirketin uzantıları ya da merkez-uzantı arasında cereyan eden alışverişte monopole bağımlı ülke durumuna gelmiş ülke ya da mal piyasasında, aslında satabileceğinden (uluslararası fiyattan) daha yüksek fiyatla mal satmak (ithal ya da ihraç etmek) ve bu yolla izin verilenin (legal) dışında şirket merkezinin bulunduğu ana ülkeye (ya da istenen başka bir ülkeye) ilave (illegal) bir kâr ve kazanç transferinde bulunmaktır.» (Robinson/Stabaugh, *Money in the Multinational Enterprise*, 1973, s. 91-92).

Bu tür bir işlem, firmaları çokuluslu şirket olmaya özendiren etkenler arasında yer alır. Transfer fiyatlandırması, literatürde genellikle ileri kapitalist ülke kökenli çokuluslu şirketlerin uyguladığı bir yöntem olarak anılagelmiştir. Aynı yöntemi bağımlı ülke kökenli çokuluslu şirketlerin uyguladığını da görmekteyiz. Burada mekanizma şöyle işlemektedir: Örneğin Türkiye'de A holdingi İsviçre'ye sermaye ihraç ederek yasal bir B şirketi kurmaktadır. A holdingi Türkiye'de sağladığı kârı dövize dönüştürerek yurtdışında değerlendirmek istiyorsa, yapacağı şey basittir: İsviçre'deki yavrusu B şirketinden aldığı malları danışıklı döğüşle yüksek fiyatlı gösterir. Ya da yavru şirketine sattığı malı düşük fiyatlı gösterir. Böylece Türkiye'deki faaliyetinden sağladığı kârı vergi ödemeden, kısıtlamaya maruz kalmadan yurtdışına çıkartır.

Türkiye'de faaliyet gösteren çokuluslu şirketler, birkaç kez kanıtlandığı gibi, bu yöntemi yıllardır uygulamakta, «yasal» kâr transferlerine bir de gizli kâr transferi eklemektedirler. Batılı çokuluslulaların uyguladığı bu yöntemi, Türk çokuluslularının uygulamaması için bir neden mi vardır?

Türk kapitalistlerinin sermaye ihraç etmekle sağlad kları bir olanak da dışarıda kurdukları şirketleriyle yabancı sermaye adı altında tekrar Türkiye'de faaliyet göstermeleridir. Bu yolla Türk kapitalistleri yabancı şirketlere sağlanan her türlü teşvikten de yararlanma olanağı bulmaktadırlar. Örneğin, Yaşar Holding bünyesindeki Pınar Su San. ve Tic. A.Ş.'nin yüzde 34,7'-lik hissesi yabancı sermayeli bir şirkete ait görünüyor. Ancak Pınar Su'nun yabancı ortağı kim diye araştırıldığında bunun yine Yaşar Holding'e ait yurtdışındaki firması *Yadex Gmbh* olduğu görülüyor. Bir diğer örnek Çukurova grubuna ait. Çukurova Çelik, Çukurova Gıda ve Çukurova Sanayi İşletmeleri 1981-1982 yıllarında yabancı sermayeli şirkete dönüşmüş görünüyor. Bu şirketlerin yabancı ortaklarının kim olduğu araştırıldığında da yine Çukurova grubunun İsviçre'deki firması *Baytur S.A.* çıkıyor karşımıza. Baytur S.A. adlı «İsviçre

firması», Çukurova'nın üç firmasında yüzde 49 pay sahibi. *Kıska Corporation* Co. ve Koç grubuna ait Inex de aynı kategoriye giriyor. Kıska Grubuna ait Irak firması *Kıska Corporation* Marmara Etap Oteli'nin sahibi İstanbul Turizm ve Otelcilik şirketinin yabancı ortağı. Payı ise yüzde 55,6. Goodyear'a iltihak eden Uniroyal'da ise Koç grubunun İsviçre'deki firması *Inex* yüzde 33 dolayında pay sahibi idi. Yine Yaşar Holding'in bağlantılı olduğu *Turkish Danish Investment Co.*, Altınyunus Çeşme Turistik Tesisler A.Ş.'nin «Danimarkalı» ortağı durumunda. Aynı firmanın Türkiye'de sermayesine katıldığı bir diğer şirket ise Oyak'ın da ortağı olduğu Entaş Tavukçuluk San A.Ş.

Özetle, 1980'lerin başından itibaren hızlanan sermaye ihracı, ağırlıkla dış ticaret ve taahhüt sektörlerine yönelik olmuş, sınai faaliyet marjinal kalmıştır. İthalatın maliyetini ucuzlatmak, yeni ihraç pazarları elde etmek, ihaleler sağlamak, uluslararası bankacılık işlemlerini etkinleştirmek amaçlarıyla yapıldığı ifade edilen sermaye ihracı, esas olarak büyük sermayeye, ülke dışına servet kaçırma, yabancı sermayeye sağlanan teşviklerden nasiplenme olanakları yaratmıştır.

Yurt dışında şirket bulundurmanın Türk kapitalistlerine sağladığı bir olanak da «başağrısız» hayali ihracat gerçekleştirip, ihracata sağlanan dev boyutlu teşvikleri devlet kasasından cebe indirmektir. Burada da mekanizma şöyle işlemektedir. Türkiye'deki ana firma, dışarıdaki yavru firmasına yaptığı ihracatı (danışıklı döğüşle) yüksek fiyatlı göstermekte ve o ölçüde de ihracata sağlanan başta vergi iadesi olmak üzere çeşitli teşvikleri kasasına taşımaktadır. Dışarıdaki alıcı firma «aileden» olduğu için ihracatın hem mal miktarı, hem kalitesi, hem de fiyatında istenilen ve gereken tarzda senaryo kurup gerçekleştirmek hiçbir şekilde zor olmamaktadır. Toplamı 8 milyar dolara ulaşan Türkiye ihracatı içinde yüzde 35'e yakın payı olan «dış ticaret şirketi» adlı büyük ihracatçıların, ihracatlarının ne kadarını yurt dışındaki firmalarına yaptıkları, sözkonusu ihracatı hangi fiyattan hangi miktardan gerçekleştirdikleri araştırılsa herhalde oldukça ilginç sonuçlara ulaşılırdı.

Sermaye ihracı, Türkiye kapitalizminin temel sorununu «ödemeler dengesizliği» olarak gören, krizden çıkışı, emperyalizmle daha sıkı entegrasyonda gören sağ liberal iktisat politikalarıyla birlikte özendirilmiş ve hızlandırılmıştır. Türkiye burjuvazisi, birçok alanda olduğu gibi, ihracatı ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetleri özendirme paketi içinde yer alan bu önlemlerden kapkaççı bir yaklaşımla yararlanma yoluna gitmiştir. Türkiye'de, başta işçiler olmak üzere emekçilerin sömürülmesi yoluyla edinilen değerin bir bölümü daha yüksek kârlar sağlamak amacıyla ülke dışına çıkarılmıştır ve çıkarılagelmektedir. Bu talanın önemli bir sonucu da yatırımların durması, işsizliğin artmasıdır. Ayrıca sermayenin legal ve illegal yollarla ülke dışına çıkışı işsizler ordusunun genişlemesiyle birlikte ücretlerin düşürülmesi yönünde de dolaylı bir etki yaratmaktadır.

Mustafa Sönmez

YAYINLAR

Nikaragua - Sandinist Halk Devrimi

Nikaragua - Sandinist Halk Devrimi (Sandinist Önderler Konuşuyor), Türkçesi: Emre Öner, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986, 192 sayfa.

Nikaragua - Sandinist Halk Devrimi, Sandinist önderlerin 1982 - 1984 yılları arasında yaptıkları konuşmalardan, yayımladıkları belgelerden ve yine bu tarihler arasında Sandinist önderlerle yapılmış çeşitli söyleşi ve görüşmelerden oluşan bir derleme. Derlemenin daha geniş olan özgün versiyonu, 1985 yılında, ABD'de Pathfinder Press tarafından yayımlanmış. Aynı yayınevinden, 1981 yılında ise, *Sandinistler Konuşuyor* adı altında, FSLN'nin devrim-öncesi çeşitli belgelerini de içeren başka bir derleme çıkmıştı. Elimizdeki kitabın özgün versiyonu, kronolojik olarak bu ilk derlemenin bittiği noktadan başlıyor.

Kitapta yer alan konuşma, söyleşi ve belgelerden bir bölümü, Nikaragua Devrimi sürecinin, etnik farklılıklar, kadınlar, tarım ve köylülük, ABD'nin Nikaragua Devrimi'ne saldırısı gibi belirli bazı alanlarına değiniyor. «FSLN Planı» ile FSLN Ulusal Direktörlüğü ve Siyasi Komisyonu üyesi ve Tarımsal Gelişme ve Tarım Reformu Bakanı Jaime Wheelock ile yapılan uzun söyleşi ise çok daha genel ve kapsayıcı belgeler. Bir bütün olarak ele alındığında, kitaptan gerek Sandinist önderlerin Nikaragua Devrimi'ne bakışlarını, gerekse de, özellikle söyleşiler aracılığıyla, bu devrimin önündeki özgül sorunları çıkarmak olanaklı. Dünya solunun, eleştirerek de olsa, sahip çıkması ve dayanışma göstermesi gereken Nikaragua Devrimi'nin çeşitli yönlerini belgeleyen bu kitabın Türkiye'de yayımlanmış olmasını kutlamak gerek.

Her devrim sürecinde olduğu gibi, Nikaragua'da da, ülkenin somut koşullarında kaynaklanan ve devrimi karmaşık bir bütün olarak belirleyen çeşitli sorunlar var. Nikaragua Devrimi'nin, bu derlemeye seçilen konuşmalar çerçevesinde ortaya çıkan özgül sorunlarından başlıcaları şunlar: Sanayisi ve burjuvazisi son derece zayıf, azgelişmiş bir ülke olan Nikaragua'da (ve Somoza'ya karşı verilen müca-

delenin tarihsel özellikleri bağlamında) Sandinist Hükümet'in burjuvaziyle ve büyük toprak sahipleriyle ilişkileri; Nikaragua'nın hem tarihsel olarak, hem de coğrafi olarak etnik bölünmeleri bağrında taşıyan bir ülke oluşundan doğan *Miskito* kızılderilileri «sorunu»; ve nihayet, Nikaragua Devrimi'nde yeniden-inşa sürecinin, ABD'nin gerek *contra*lar aracılığıyla, gerekse de ekonomik ve diplomatik yollarla sürdürdüğü bir savaş bağlamında yaşanıyor olmasının yol açtığı sorunlar.

Nikaragua toplumunun belkemiğini tarım üretimi oluşturuyor. Sandinistlerin Somoza'dan devraldıkları sosyo-ekonomik yapıda, başlıca ihraç maddelerini oluşturan kahve, tütün ve pamuğun üretimi büyük *latifundia*'lar biçiminde örgütlenmiş. Sandinistler devrimden sonra bu toprakların bir bölümüne, en başta da Somoza ailesine ait olanlarına, el koymuşlar. Devrim süreci içinde bu toplumsallaştırma yaygınlaşmış ve, giderek, sabotaj amacıyla aylak bırakılan toprakları da kapsamı içine almış. Öte yandan, mısır, pirinç ve fasulye gibi, Nikaragua halkının temel besin maddelerinin üretildiği büyük toprakların bir bölümü de topraksız ya da küçük toprak sahibi köylülere dağıtılmış ve bu toprakların kimi kooperatifler biçiminde örgütlenmiş. Dolayısıyla, Sandinist Hükümet'in tarım reformu iki ana eksen üzerine yerleşiyor: Bir yanda büyük devlet üretim birimleri var; öte yanda da, bir bölümü *ortak mülkiyete* dayanan, bir bölümü ise *yalnızca* devletin sağladığı *hizmetler* açısından bir birlik oluşturan kooperatifler yer alıyor. Ancak, Sandinistler hem tarımda hem sanayide benimsedikleri «karma ekonomi» ilkesiyle tutarlı olarak, kendileriyle işbirliği yapan «yurtsever» mülksahiplerine dokunmuyorlar. Dolayısıyla da, büyük ve orta boy topraklarda özel mülkiyet sürdüğü gibi, kimi özel fabrikalar ve özel dağıtım şirketleri de varlıklarını koruyorlar. Buna, bir de, ülkenin azgelişmiş yapısından kaynaklanan bir başka olgu, yani zenaata dayalı üretimin yaygınlığı eklendiğinde, ekonomik yapının karmaşık ve çoklu niteliği açıkça ortaya çıkıyor.

Sandinistlerin uygulamaya çalıştıkları «karma ekonomi» ilkesinden doğan güçlüklerin bir bölümüne, derlemede dolaylı ya da doğrudan bir biçimde değiniliyor. Bunların arasından, karaborsa, istifçilik ve spekülasyonun yol açtığı fiyat artışı gibi, çıplak gözle bile görülen sorunlar kitapta oldukça az bir yer kaplıyor. Buna karşılık, özel sermayenin yatırımları yavaşlatması sorunu çeşitli yazılarda gündeme geliyor. Ayrıca, özel sektörde çalışan işçilerin durumu ve böyle bir ekonominin planlanabilir olup olmadığı, özellikle de Wheelock ile yapılan görüşmede, açıkça tartışılıyor.

Sandinist önderler «karma ekonomi» ve burjuvaziyle işbirliği konularında iki farklı düzeyde açıklama getiriyorlar. Wheelock, «burjuvazinin, iktidarı elinde bulundurmaksızın, sadece üretim yapmasının, kendisini bir sınıf olarak üretici bir rolle sınırlamasının mümkün» (s. 52) oluşunun ne-

denini Nikaragua burjuvazisinin politik geçmişinde buluyor. Bu Sandinist öndere göre, devraldıkları sistemde, «burjuvazi sözde egemen sınıftı.» (s. 51). «Emperyalizm ve Somozizm yerel burjuvazinin çıkarlarını savunan bir iktidarı temsil ediyorlardı ama *burjuvazinin* iktidarını değil.» (s. 52). Dolayısıyla da, ortadan kaldırılmış olan «oligarşi»nin dışında kalan burjuva kesimlerin devrimci süreçle bütünleşmesi olanaklı.

Sandinistlerin bu konudaki *iktisadi* açıklamalarına gelince: Piyasanın ve değer yasasının geçerli olduğu bir ekonomide bütünsel bir planlama sistemi getirmenin güçlüğünü Sandinistler açıkça teslim ediyorlar. «Karma ekonomi»nin geleceği tartışılırken hükümetin, esas olarak, devlet üretim birimleri ve kooperatifler ikilisine dayanan bir ekonomik yapıyı öngördüğü bir kez daha ortaya çıkıyor. Gerek ölçek açısından, gerekse de mülkiyet biçimi olarak, devlet üretim birimlerine dönüştürülemeyecek/dönüştürülmeyecek işletmeleri, örneğin küçük ve orta boy aile çiftliklerini ve zenaat kesimini, en azından hizmet kooperatifleri biçiminde, belli bir birliğe ulaştırmayı amaçlıyor Sandinist Hükümet. Böylece, bir yandan ekonomiyi daha çok denetleme olanaklarını yaratırken, öte yandan da özel mülkiyeti tümüyle ortadan kaldırmayıp, yalnızca ikincil ve bağımlı hale getirmeyi umuyor.

«Karma ekonomi»ye ve burjuvaziyle işbirliğine ilişkin bu türden açıklamalar, bu konularda akla gelebilecek çok çeşitli soruların tümünü karşılamaktan uzak. Ne var ki, derleme, en azından Sandinistlerin kendilerinin «karma ekonomi»yi neden mümkün gördüklerini ve burjuvaziyle işbirliğini nasıl sürdürmeyi umduklarını ortaya koyuyor. Bu konuların, Nikaragua'da yaşanan devrim sürecinin niteliğini ve doğrultusunu belirlemek açısından taşıdığı önemin büyüklüğü açık.

Nikaragua Devrimi'nin yine çok özgül bir sorunu olan etnik farklılıklar sorunu ise, kitabın iki ayrı yazısının konusunu oluşturuyor. Nikaragua'nın doğusundaki Atlantik bölgesinin etnik yapısı çok karmaşık. Burada, İspanyol/kızılderili melezi olan *Mestizo*'ların dışında, üç farklı kızılderili grubu ve siyahlar yaşıyor. Geçmişte Ingilizlerin sömürgesi olan bu bölgenin tarihi de batınınkinden tümüyle farklı. Dolayısıyla, Nikaragua'da geçmişten bu yana etnik temellere dayalı bir doğu-batı sorunu olagelmiş. Geçmişten devralınan bu sorun, devrim sürecinde, bölgenin *Mestizo*'lar dışındaki en kalabalık ve en güçlü grubu olan *Miskito* kızılderilileri ile Sandinistler arası bir çelişki biçimine bürünmüş.

Derlemede yer alan belgelerden biri İçişleri Bakanı Thomas Borge'nin, Atlantik bölgesinde çıkan bir dergide yayımlanan mektubu; öteki ise, Ulaştırma Bakanı William Ramirez ile yapılan bir söyleşi. Her iki yazıda da iletilen ana mesaj, yukarıda andığım çelişkinin oluşmasında Sandinistlerin de büyük sorumluluğu olduğu. Devrimci yönetimlerin etnik farklılıklardan kaynaklanan sorunlar karşısında bugüne kadar hep çok zorlandıkları açık. Ancak, Sandinist

Hükümet'in yüksek düzeydeki bu iki görevlisinin ağzından kendi yaklaşımlarının eleştirisini duymak gerçekten ilginç. Gerek doğudaki halkların özgüllüklerini ve devrim karşısındaki, bu özgüllüklerden kaynaklanan olumsuz tavrı başlangıçta kavrayamadıklarını, gerekse de «özerklik» kavramını bir tabu haline getirmiş olduklarını açık yüreklilikle kabul ediyor bu Sandinist önderler. Ve bu özeleştiriden kaynaklanan «özerklik projesi»nin temel yaklaşımını açıklıyorlar.

Kuşkusuz, Sandinistlerin «özerklik» kavramını, Nikaragua'nın «birliği ve bölünmezliği» olarak yorumlamaları tartışılabilir. Hatta, doğu bölgesine ilişkin bu proje, burjuvazinin geçmişte sağlayamadığı ulusal birliği gerçekleştirme çabası olarak değerlendirilebilir. Ama Sandinistlerin tasarladığı türden bir ulusal birliğin, etnik özgüllüklerin bastırılması üzerinde kurulmayacağı da çok açık gibi görünüyor. Sandinist Hükümet'in kızılderilileri ciddiye alan bu yaklaşımı, Nikaragua Devrimi'nin baskıcı Latin Amerika devletleri için, başka birçok açıdan da olduğu gibi, ürkütücü bir örnek olmasına yol açıyor.

Derlemedeki yazıların büyük çoğunluğunun ya arka planını, ya da belirtik olarak ana temasını oluşturan konu ise, ABD'nin Nikaragua'ya karşı sürdürdüğü ekonomik, diplomatik, askeri savaş. Bu savaşın Nikaragua Devrimi üzerindeki etkileri öylesine çok-boyutlu ki, özgül konusu ne olursa olsun, her konuşmada, her söyleşide ABD sorunu doğal olarak gündeme geliyor. Ancak, ABD'nin saldırgan politikasının yol açtığı iki çok özgül gelişme, Nikaragua Devrimi'ni uzun dönemde de olumsuz olarak etkileme potansiyelini taşıyor.

Bunlardan ilki, Nikaragua gibi azgelişmiş ve yoksul bir ülkenin, devrim-sonrası yeniden-inşa dönemini bir savaş ekonomisi bağlamında yaşamak zorunda bırakılması. Yeni bir toplum kurma çabası, bu koşullar altında, varolan toplumu ayakta tutma çabasına dönüşüyor. Bunun anlamı da, üretimin ve verimliliğin arttırılması ve savunmanın güçlendirilmesi. Bu görevlerin herşeyin önüne geçmiş olması devrim sürecinin tüm doğrultusunu belirliyor. Çalışma disiplini, özveri ve kahramanlık toplumda en önemli değerler haline geliyor. İşçilerin ve köylülerin «açıkça hegemonyayı elinde bulundurduğu bir ülkede» (s. 50), FSLN Ulusal Direktörlüğü üyesi Victor Tirado, Sandinist İşçi Konfederasyonu'na hitap ederken, ister istemez şunu söyleyebiliyor: «Sosyalizm —Nikaragua'nın özel koşullarında— çok çalışma ister. İlk aşamada işgününün kısaltılmasını değil, tersine korunmasını ve belki de uzatılmasını gerektirecektir.» (s. 39). Nikaragua emekçileri bu aşamada henüz bu değerlere kendiliklerinden sahip çıkıyor olsalar bile, uzun dönemde bunların birer baskı aracına dönüşmesini önleyecek karar mekanizmalarını ve örgütlenme biçimlerini şimdiden yerleştirmek, üretim ve savunma kadar acil birer görev olmak zorunda. Çünkü Nikaragua Devrimi'ni ABD saldırısına karşı savunmanın anlamı, yalnızca Nikaragua'yı değil, aynı zamanda devrimi de savunmak.

Bütün bunların ötesinde, ABD'nin *contra*lar aracılığıyla sürdürdüğü savaş, Sandinist Hükümet'in grev ve toplantı hakları, seyahat ve basın özgürlüğü gibi bir takım temel hak ve özgürlüklere sınırlar getirmesine, devlet güvenliği ile ilgili olarak *habeas corpus*'u* kaldırmasına yolaçtı. Derlemede, bu önlemleri getiren olağanüstü hal konusunda Nikaragua'nın Hollanda elçisi ile yapılan bir söyleşi de yer alıyor. Devrimlerinin çoğulcu yönelimini sürekli vurgulayan ve bu çoğulculuğu pratikte de, «Özel Teşebbüs Yüksek Konseyi»ne ve sağ sendikalara kadar birçok muhalif örgüte yaşam hakkı vererek kanıtlayan Sandinistlerin bu noktaya itilmelerinin ne kadar acı olduğu ortada. Bu talihsiz gelişmelerin en sonuncusu ise, ABD Kongresi'nin *contra*lara yüz milyon dolarlık yardımı onaylamasını izleyen karardı: Sandinist Hükümet Nikaragu'da sağın sözcülüğünü üstlenmiş olan ve Reagan yönetimini açıktan açığa destekleyen *La Prensa* adlı günlük gazeteyi kapattı. Oysa, olağanüstü hal çerçevesinde, bu gazetenin haberleri sınırlı bir sansüre tâbiydi: Savunmaya ve ekonomiye ilişkin haberlerin resmi kaynaklara dayandırılması zorunluluğu biçiminde bir sansürdü bu.

ABD savaşı bağlamında alınan bu önlemlerin Nikaragua Devrimi'nin özüne dokunmayacağını düşünmek iyimserlik olur. Bu tür silahlar onları kullananların iyiniyetlerine teslim edilmeyecek kadar tehlikelidirler. Ne var ki, bu kısır döngünün kırılabilmesinin ön koşulu da ABD'nin saldırganlığının engellenmesi gibi görünüyor. Paris'teki «Nikaragua ile Dayanışma Komitesi»nin 22 Ekim 1985 tarihli bildirisinde şöyle deniyor: «Bu önlemleri onaylamak zorunda değiliz. Biz özgürlüklerden yanayız. Ama bize göre bu özgürlükleri savunmanın en iyi yolu, Nikaragua'ya yönelik saldırının durdurulması ve bu ülkenin yaşaması için gerekli yolların açık tutulmasıdır. Bu yüzden Nikaragua'nın varlığını sürdürmesini güvenceye alma kampanyası, her zamankinden daha büyük önem kazanmıştır.» (s. 175).

Gülnur Savran

(*) Sorgusuz tutuklanmama ve avukata başvurma hakkı.

Müzik Düşünceleri Nasıl İfade Eder?

Sidney Finkelstein, *Müzik Neyi Anlatır?*, Çev. M. Halim Spatar, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.

Müzik sanat dalları arasında bir anlatım/duyum ya da genel bir ifadeyle bir iletişim biçimi olarak en kolay ulaşılabilen, benimsenen, paylaşılan, dolayısıyla da en popüler olanlarından biri. Üstelik bir dizi sanat dalının da çok önemli bir tamamlayıcısı. Bindiğimiz taşıttan gittiğimiz sinemaya, tiyatroya, konsere, maça, meyhaneye ve mitinge kadar her yerde bizimle birlikte olabilen tek sanat dalı, daha doğrusu tek toplumsal iletişim biçimi. Sanat olarak da —bazen dinleyenler ya da dinlemek zorunda kalanlar pek hoşnut olmasalar bile— en kolay ve masrafsız, bu yüzden de en yaygın biçimde icra edilebilir olanı.

Böyle olmasına karşın, en azından iradi olarak, müzik yine de belirli mekan ve zamanlarla sınırlanmış, belirli insanlar tarafından icra edilen ve büyük ölçüde haz almayı hedefleyen bir tüketime konu olan bir sanat dalı olarak kalıyor. Bunda da bir yandan kapitalist üretim ilişkilerinin geliştirdiği işbölümü ve uzmanlaşmanın, diğer yandan da bu üretim tarzında insanlar arasındaki ilişkilerin nesneler aracılığıyla kurulup, insanlarla nesnelerin ilişkisi biçimini almasının önemi büyük. Bunların sonucunda da, hem üretken insan faaliyetinin giderek dar bir ufka hapsedilmesini, hem de bireyciliğin aşırı gelişimi ile birlikte toplumun iletişim kapasitesindeki düşüşü içeren bir yabancılaşma çıkıyor ortaya. Bu da müziğin bir toplumsal iletişim biçimi olarak işlevini katılmak yerine izlemek, anlamak yerine duymak, belki de yalnızca işitmekle sınırlandırıyor. Böylece, çok değil, bir iki yüzyıl önce, ev içi müzik üretimi ile içiçe geçen müziğin üretimi ile tüketimi, bunların kapitalist toplumlarda meta haline gelmesi ile birlikte birbirlerinden ayrılıyorlar. Dolayısıyla da müzik, toplumdaki işlevi toplumsal işbölümü çerçevesinde, yalnızca bu işi yapmakla sınırlanmış bireylerce,

bireysel olarak üretilip, bireysel ya da, toplu halde olsa bile, belirli mekan ve zamanlara hapsedilmiş olarak tüketilip, ürünleri çok yanlı bir sömürüye konu olan bir sanat haline geliyor.

Halbuki «müzik hem bir sanat, hem de bir bilimdir. Bu yüzden de hem duygusal olarak değerlendirmek, hem de entellektüel bir biçimde anlamak gerekir müziği. Müziği dinleyen ama dilini anlayamayan bir müziksever, tatil için yurtdışına giden, manzaranın tadını çıkaran, yerli halkın mimiklerini gözleyen, onların sesini duyan ama söyledikleriinin tek kelimesini bile anlamayan turist gibidir. Hisseder ama anlayamaz.» (Karolyi, s. 9).

Dolayısıyla müziği hissetmek, müzikten haz almak gereklidir ama yeterli değildir. Çünkü müziği hissetmekle anlamak arasında iki yanlı bir ilişki vardır: müziği anlamamız, müziği daha güçlü hissetmemizi olanaklı kılarken, müziği hissetmemiz de, onun ardındaki anlamlara ulaşma çabasına yöneltir bizleri.

Bunun dışında, müziği anlamayı gerekli kılan, ikisi içiçe, en azından, üç nokta vardır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi, bir toplumsal formasyonun varlığını etkinlikle sürdürebilmesinde ve dayandığı üretim ilişkilerini yeniden üretmesinde, ideolojinin rolü ile ilgili. Sınıflı toplumlarda kurulan tek hiyerarşik ilişki, toplumsal sınıflar arasındaki hakimiyet ilişkisi değildir. Başat sınıfın topluma hakim olan ideolojisi ile hakim olmayan sınıfların ideolojileri arasında da hiyerarşik bir ilişki kurulur. Bu egemenlik ilişkileri doğrultusunda inşa edilen kültürel yapı da (bunalım ya da geçiş dönemlerinde bazı altkültürler denetimden kurtulma olanağı bulsalar bile) bir yandan altkültürleri belirleyip denetlerken, diğer yandan da, hiyerarşik ilişkiler çerçevesinde, bağımlı olanların kendilerini altkültürleri içinde «özgürce ifade etmelerine izin vererek» onların toplumsal yeniden üretime katılmalarını sağlar. Bunun, başka bir dizi toplumda görüldüğü gibi açık örnekleri, yoksul kız-varsıl delikanlı öyküleri ya da inşaat işçisi iken star olan şarkıcılardır. Dolayısıyla, toplumsal yaşamın barındırdığı, karşıtlıklar, çelişkiler ve dinamikler ile kültürel yapı arasında, çok doğrudan olmasa bile, güçlü bir ilişki vardır ve kültürel yapının işlevi de bu karşıtlık ve çelişkileri yumuşatıp, dinamikleri denetim altında tutarak bağımlı olanların katılımını sağlamak ve böylece toplumsal formasyonun kesintiye uğramasını, zora başvurmaya gerek kalmadan, önlemektir.

İlkiyle içiçe olan ikinci bir nokta da, müzik ya da genel olarak kültür ürünlerinin, ne onları üretenlerin benimsedikleri, ne de toplumda varlığını sürdüren düşüncelerden bağımsız olabileceğidir. Bu nedenle de, kültür ürünleri, özelde de müzik, fikirlerin taşıyıcısıdırlar ve müziği anlamak, bu fikirlerin ve bu fikirleri ortaya çıkaran tarihsel-toplumsal durumların anlaşılmasını gerekli kılar. Çünkü hiçbir sanatçı, içinde yaşadığı çağın ve toplumun sorunlarından soyutlanmış hissedemez kendini ve yalnızca sanatı anlamak değil, sanatı

sal üretimde bulunmak da entellektüel bir çaba olmadan gerçekleşemez. Bu yüzden de «müzik yapıtları, bestecinin düşüncelerini somutlar. Bu düşünceler verdikleri ürünlerde, beşeri imgelerin ve coşkusal yaşamın düzenlenmesinde kendilerini gösterir; genelleşmiş oldukları halde gerçektirler, yaşamdan alınmış ve bestecinin müziğine aktarılmışlardır. Müzik yapıtlarının anlamlarını kavramak için, insanların nasıl yaşamış olduklarını, emeğini sarfedenlerle üretim araçlarına sahip olanlar arasında nasıl ayırımlar bulunduğunu, müzigin hangi toplumsal sınıfa hizmet ettiğini, dünya görüşünün, insan, doğa ve topluma ilişkin görüşlerinin ne olduğunu soruşturmamız gerekir» (Finkelstein, s. 16-17).

Üçüncü olarak da, hissetmenin yanısıra anlamak, sabah avcı, öğleden sonra balıkçı, akşam da eleştirmen olmamızı sağlayacak dönüşümü hedeflediğimiz sürece, bizim için bir zorunluluktur. Üretken insan faaliyetinin yeniden kazanılması ve işbölümü ve uzmanlaşmanın getirdiği tek boyutluluktan kurtulabilmek için gereklidir bu.

Müziği anlamanın Türkiye özelinde önem taşıyan bir yanı da, yaşanan kültürel karmaşanın kendisini, birarada varlığını sürdürebilen bu denli çok tür ile, diğer alanlarda çok daha belirgin bir biçimde, müzikte açığa vurmasından kaynaklanıyor. Neler, neler yok ki bu karmaşanın içinde! Bir yanda korkunç bir heterojenliği ve bu heterojenlik ölçüsünde bir kültür zenginliğini barındıran ve en pırıltılı müzikhol giysileri ile yerel aksanları biraraya getirebilen halk müziği var. Bir yanda Bizans biçimleri üzerine oturması ve Arap-Fars etkilerini taşıması bakımından daha önce varolmuş kültürlerle belirli bir sürekliliğin ve giderek büyük kent orta kuşaklarının geçmişe duydukları özlemin (Münir Nurettin'in Kalamış'ı, Dalan'ınkinden öyle farklı ki) ifadesi olan sanat müziği var. Bir yanda batılı bir toplum inşa etme ve geçmişle tüm bağları koparma stratejisi doğrultusunda varolması tepeden emredilen ve toplumsal yaşamın her alanındaki teksesliğimizle çelişen ama festival ya da haftasonu konserlerinde görünmemekle bazılarımızın «statüsünü» düşüren çoksosli müzik var. Bir yanda ise, kültürel olarak iki arada bir derede oluşumuzun değişik düzeylerine karşılık gelen hafif müzik ve arabesk var. Bu denli çok türün birlikte varolup, hegemonyaya dayalı belirgin bir hiyerarşik ilişki içinde bulunmaması, ekonomik ve siyasal olarak hakim olan sınıfların ya da sınıfsal ittifakların, aynı egemenliği kültür alanında kuramadıklarının —bu denetleyemedikleri anlamına gelmiyor kuşkusuz— ya da türdeş bir kültüre sahip olmadıklarının en açık ifadesi.

Halbuki toplumsal bunalım ya da geçiş dönemleri dışında, toplumsal egemenlik konumları ile müzikte varolan hakimiyet ilişkileri arasında bir bağ hep olmuştur. Feodalizmde saray, kilise, folk ve yeni gelişmekte olan kentlerin müziği, günümüz toplumlarından çoksesli müzik, pop ve halk müziklerinin varlığı bunun göstergesi. Bunun yanısıra toplumlarda varolan kar-

şıtlıklar, çelişkiler ve dinamikler de, müzikte ifadesini bulmuşlardır. Dünyevi iktidar ile ilahi iktidar ayırımının ifadesi olan Çifte Kılıçlar düşüncesinin ortaya çıkmasından çok önce, dindışı müzik halk müziği temelinde gelişmiş ve kilise tarafından afaroz edilmişti. Benzer şekilde, ortaya çıkış döneminde Protestanlık, kilisenin ağır ve ciddi müziğinden farklı olarak, halk müziğinden esinlenen ilahileri içeriyordu. Aynı öğeler, feodalizmden kapitalizme geçiş sorunlarının yaşandığı dönemde de ortaya çıkmış ve büyük besteciler yaşadıkları çağın sorunlarını «kendi çağında ölmekte olan şeylere karşın, doğuş ve yükseliş halinde olanı, en canlı olanı yansıtan fikirleri» (Finkelstein, s. 128) gerçekçi bir biçimde ifade ettikleri için, yapıtları kalıcı olmuştur.

Dolayısıyla, müzik ile toplumların tarihsel gelişim seyri arasında, çok doğrudan olmasa bile, bir ilişki vardır ve müziği anlamanın yollarından biri de, nasıl bir tarihsel gelişme izlediğine bakmaktan geçer. Böyle bir çerçeveyi sunan, yani müziğin kökenlerinden başlayarak, günümüzün kapitalist ve kapitalizm sonrası toplumlarında aldığı biçimleri maddeci bir bakış açısından sergileyen bir kitap, Nisan ayında *Müzik Neyi Anlatır?* (özgün adı *How Music Expresses Ideas*-Müzik Düşünceleri Nasıl İfade Eder?) adı altında yayınlandı. Müziğin verdiği hazla, içerdiği anlamın bir bütün olduğunu, müziğin duygu uyandırmasını içerdiği beşeri imgelere, yani tipik insan edimlerine ve ilişkilerine, anlamlarını ise nesnelerle insanlar arasındaki ilişkiye değgin bir bilgi olan ve insanların gerçek yaşamını dönüşüme uğratarak, duygusal yaşamlarını değiştiren fikirlere bağlayan yazar, ilkel toplumlarda beşeri imgeler halinde düzenlenen seslerden hareketle, köleci toplumda gelişen işbölümü çerçevesinde usta müzisyenlerin yetişmesine ve bu devirde müzikte görülen ilerlemelere giriyor.

Daha sonra ortaçağda toplumsal sınıflar ile müzik türleri arasındaki özdeşleşme ile birlikte bir toplumsal mücadele aracı haline gelen müzik, folk müziğinin doğuşu, kilise müziğinin egemenliği ve kentsel müziğin gelişimine bağlı olarak ilerlerken, yalnızca bu türler arasındaki farkların değil, bu türlere hayat veren çelişkilerin de arttığının ifadesi haline geliyor. Bu aşamada kentlerin doğuşu ve burjuvazinin gelişiminin müzik ve toplumsal gelişme üzerinde önemli etkileri çıkıyor ortaya. Bir yandan müzik eserlerinin basımı ile eserlerin kalıcılığı, müziğin beste ve icrası yaygınlaşırken, öte yandan da önce majör ve minör dizileri, ardından da ton ve ton değişimi gelişiyor. Böylece müzik hem makam karmaşasından ve tanrıbilimsel kurallardan kurtulmuş oluyor, hem de yeni bir coşku ve dramatik zenginlik kazanarak yaygınlaşıyor ve yoğun sansüre karşın pek çok mesajı vermesi mümkün oluyor. Kilisenin müzik üzerindeki tahakkümünün azalması ve bestecilerin birer zanaatkâr olarak aristokratların korumasına sığınması ile birlikte üç yeni tür çıkıyor ortaya; bir yanda aristokrasinin yoğun sansürü altında, kişiliklerini ve ko-

nularını mitolojiden alan ve zaman boyutsuz bir düşler alemi sunan ciddi opera, bir yanda önemli toplumsal düşünceleri en gerçekçi beşeri imgelerle sunan komik opera, bir yanda da usta müzisyenlerin yetişmesiyle birlikte büyük anlatım zenginliği ve özgürlüğüne kavuşan ve böylece aristokratik sansürden kurtulan senfonik müzik. Bu gelişmeler ile birlikte, müziğe yalnızca coşkulu imgeleri ve anlatımları değil, aynı zamanda anti-feodal mücadeleyi de katmak olanaklı hale geliyor ve Mozart'la birlikte konularını gerçek yaşamdan alan ve zaman zaman aristokrasiyi hicveden gerçekçi operaya geçiliyor.

Büyük Fransız devrimiyle birlikte, bu devrimin Avrupa'yı dalga dalga saran toplumsal ve siyasal etkilerinin yanısıra, büyük kültürel etkileri de oldu ve yayıncılığın gelişmesi sonucu, kendi ürünleriyle korunmaya muhtaç olmadan yaşayabilen besteciler, aristokrasinin denetiminden kurtulup, burjuva demokratik devrimcisi Beethoven örneğinde olduğu gibi, feodalizme karşı en katıksız tavrı alabildiler. Böylece gerçekcilik, gerçek yaşamla özdeşleşmiş oldu.

Ama Beethoven'a aristokrasinin patronluğundan kurtulmayı sağlayan gelişme, yani serbest piyasaya giriş, müzik ürünlerini meta olarak gören ve seri üretimini yapan yayıncıların durumunu güçlendirdi. Böylece bir yandan müzik üretiminin, tüketiminden kopması gerçekleşirken, diğer yandan da toplumsal düşünceleri aktarmak yerine, aldığı piyasa sinyallerini yansıtan bir meta üretimine dönüştü. Ayrıca kendi devriminin gürültüsünden ve bu devrimin harekete geçirdiği kitlelerin tehditinden korkan burjuvazinin aristokrasi ile işbirliği sonucunda ortaya çıkan Kutsal İttifak'ın gericilik dalgası da Avrupa'yı sarınca, ortaya yeni bir akım çıktı: özgürlüğe duyulan derin özlem, özgürlüğün gerçek dünyadan başka her yerde aranmasına yol açarak ve konuların, daha doğrusu, gerçek yaşamın simgeleşmesine neden olarak romantizm akımını doğurdu. Gerçek dünya ile ilişkinin bu yitirilişi sonucunda da müzik «herbiri bir yarı sanat olan iki parçaya bölündü: bir yanda yaşam sevinci taşıyor görünümüyle ve beşeri güçleri sergiliyor gösterileriyle seri imalat «popüler» şarkı, dans ve konser gösterileri vardı... Öte yanda da gücünü geçmişin büyük armonik ilerlemelerinden alarak ve «gerçek duygular» arayarak, gerçeklikten kaçış yönüne yönelen ciddi müzik vardı» (Finkelstein, s. 98).

Böylece başlayan gerçeklikten kopuş, Wagner'in pekçok gerici öğeyi barındıran mistik simgeciliği ve Brahms'ın kötümserliği ile çatışma alanını, toplumsal yaşamdan zihne taşıyarak, müziğin anlamının zayıflamasına neden oldu. Bu dönemde müziğin toplumsal yaşamla tek bağlantısı, ulusal birliğini ya da uluslaşmasını geç gerçekleştirmiş toplumlarda, bu amaç doğrultusunda yaptığı etki oldu. Wagner ve Brahms ile birlikte mistifikasyon ve zihinsel çatışma anlamında bireyselleşme, sonucu anlam zayıflaması, Schönberg, Stravinski ve Hindemith'le müzikte beşeri imgeleyim, fikir ve anlam olasılıkla-

rının reddine vardı. Atonal ve politonal okullarda gerçek dünyanın deneyimlerinin ve beşeri imgelerin yadsınması sonucu ezginin yitip gitmesiyle birlikte, gerçekliğe taban tabana zıt, aşırı akademist zanaatkârların «ürünleriyle», müziğin anlam olasılığının reddine bile gerek kalmadı.

Zamanımızın gerçekçiliğinin işçi sınıfının dünya görüşüne bağlı olmasının gerektiğini vurgulayan yazar, toplumsal gerçekçiliğin amacını ve içeriği «herkesin kendi sanatsal yeteneklerini geliştirme hak ve yeterliliğine sahip olması amacına yönelik olarak, tekyanlılığın kırılması, hiçbir sınırlama olmadan en eksiksiz insanlık, çağdaş dünyada işgörmekte olan en doğal toplumsal ve tarihsel güçlere ilişkin, bilimsel bilgi, ilerlemeden yana yan tutma» (s. 146) olarak ifade edip, müzik ve sosyalizm ilişkisini Bartok, Prokofiev ve Şostokoviç'e bağlı olarak sergiliyor. Kitabın son bölümünde yer alan Birleşik Devletlerde müzik konusunda ise kızılderili, özellikle de karaderili halkın, bütün horlanmalara karşın, katkısının önemini vurgulayıp, 1930 ve 1940'lardan sonra plak şirketleri ve radyoların müzik ürünleri üzerinde nasıl bir tekele sahip olduklarını, böylece de müzik ürünlerinin nasıl bir sömürüye konu olduklarını vurguluyor.

Kitabın önemli bir iki eksikliği var. Bunlardan ilki, kitap 1952'de basılmış olduğu için bu tarihten sonra boyutlarını giderek arttıran ve uluslararasılaşan sömürüye yer vermemesi. Çabuk parlayıp, çabuk sönen yıldızlar ve hızla değişen müzik modaları ile bu sömürü aslında toplumsal ve psikolojik bir yabancılaşmanın, insanlığın akılcı gereksinimlerine yabancılaşmasının ifadesi. Kapitalizmin itkisi «insanlarda sürekli ve cicili bicili, kasıtlı ve planlı doyumsuzluklar yaratmaktır. Eğer insanlar tam ve sürekli doyuma ulaşsalar, kapitalizm sona ererdi. Bu yüzden de sistem, insanlardaki sürekli ve suni doyumsuzluğu uyarmak zorundad.r, çünkü gerçek insan gereksinimlerinden giderek daha çok uzaklaşan yeni ürünlerin satışı, bu doyumsuzluk olmadan mümkün olamaz» (Mandel, s. 25).

Kitabın bir diğer önemli eksikliği de, batı müziğini tarihsel gelişimi içinde ele alırken, Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının müziğine hiç yer vermemesi. Halbuki farklı kültürler arasında şu daha iyidir, bu daha zengindir gibi bir kıyaslama yapmak, neredeyse olanaksız. Uluslararası işbölümü çerçevesinde sistemlerin ve uluslararası hakimiyet ilişkilerinin yeniden üretilmesinde, uluslararası iktisadi, siyasal ve ideolojik-kültürel hakimiyet ilişkilerinin önemi, tekil ülkeler düzeyinde olduğu kadar büyük kuşkusuz. Ama bu hakimiyet ilişkilerinden hareketle bağımlı ülkelerin kültürlerini ve kültürel zenginliklerini gözardı ederek dünya kültürünü (ve müziğini) batı kültürüne (ve müziğine) indirgemek, hem uluslararası hakimiyet ilişkilerinin getirdiği koşulland rmanın etkisine girmek, hem de iktisadi gelişmişlik düzeyi ile kültürel zenginlik düzeyi arasında doğrusal bir ilişki olduğu hatasına kapılmak gibi sakıncaları beraberinde getiriyor.

Kitabın 1952'de basılmış olmasına karşın, Türkiye'de bu konuda çok sınırlı sayıdaki kitaptan biri olması ve ışık tutacak pekçok bilgiyi barındırması da, kuşkusuz bizim eksikliğimz.

Necip Çakır

KAYNAKLAR

1. Finkelstein, S., Müzik Neyi Anlatır?, Kaynak Yay., İstanbul 1986.

2. Karolyi, O., Introducing Music, Penguın, Middlesex 1974.

3. Mandel E., «Causes of Alienation», Marxist Theory of Alienation içinde, E. Mandel/G. Novack, Pathfinder, New York, 1976.

BİR GÜN, BİR GÜN

Yüce ve soylu ne varsa insanlık adına
Başkaldırması, şarkıları, kahramanları,
Yükselerek o cesetten cellatlarına rağmen
Cinayetin karşısına dikildi bugün Granada'da.

Ve artık var olmayan bu ağız ve susturulan Lorca
Birdenbire evreni sessizliğe boğarcasına.
Şiddet döner bulur şiddeti uygulayanları,
Tanrım, o ne patlamadır öldürülen bir şairin yarattığı!

Umutsuzlandırıyordu beni vay, kardeşlerimin vahşeti!
Görüyordum, görüyordum, diz çökmüştü gelecek
Zafer Canavarındı, taş yağıyordu üstümüze
Ve yanıbaşımıza sokulmuştu orduların ateşi.

Ne yani, hep mi paylaşılacak bu dünya
İğrenç pazarlıklarla bu caniler arasında?
O caniler ki, panterleri bile korkuturlar
Ve bıçaklar tir tir titrer onlar dokunduğunda.

Ne yani, hep mi kavga dövüş, hep mi savaşlar
Hep mi kralların azameti ve eğilmiş başlar
Kadınlar boş yere mi doğuracak çocukları
Ve hep mi çekirgeler yağmalayacak başakları?.

Ne yani, hep mi zindanlar, askıya alınmış insanlar
Putlarla mı savunulacak hep katliamlar
Kelimelerden bir örtü mü gizleyecek cesetleri
Ağızlara birer tıkaç, ellere birer çivi.

Bir gün gelecek ama, bir gün portakal rengi
Bir gün, palmiye ağaçlarının günü, alınlarda yaprak çiçek
Bir gün, çıplak omuzların günü, insanlar sevişecek
Bir gün, en yüksek dala tünemiş bir kuş gibi.

Louis ARAGON

[«Fable du navigateur et du poète»'den,
Le fou d'Elsa içinde]